

arhivi

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilò Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

© 2000 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p.p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 2414-200

telefaks: (01) 2414-269

Uredniški odbor: dr. Matevž Košir (glavni urednik), Andrej Nared (odgovorni urednik), Tatjana Šenk (tehnična urednica), dr. Jože Čiperle, Jozo Ivanović, Miran Kafol, dr. Peter Pavel Klasinc, dr. Bogdan Kolar, dr. Alfred Ogris, Marija Hernja Masten, Ivanka Uršič, Maruša Zagradnik, mag. Ivanka Zajc-Cizelj

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, Primož Hainz, dr. Peter Vodopivec

Lektorica: Irena Avsenik - Nabergoj

UDK: Alenka Hren

Prevodi: Wolfgang Zitta (nemščina), Katarina Kobilica (angleščina), Anna Nizza (italijanščina)

Fotografska dela: Dragica Kokalj, Borko Radešček (filmi), Tatjana Rodošek

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije

Žiro račun: Agencija Republike Slovenije za plačilni promet, 50100-678-45309

Računalniški prelom in oblikovanje: Franc Čuden, MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk: Grafika - M s.p.

Naklada: 500 izvodov

Na naslovnici: Ruski potni list zdravnika Gregorja Voglarja - Carbonarius, 1714. Arhiv Republike Slovenije, AS 1038, osebni fond Voglar Carbonarius Gregor.

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XXIV, št. 1 *Ljubljana 2001*

Na predhodni strani: *Iz filma Trbovlje.*
Producent: Viba film, scenarist: Vladimir Koch, režiser: Zvone Sintič,
snemalec: Mile de Gleria.
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.

K A Z A L O**I. ČLANKI IN RAZPRAVE**

Janez Kopač,	Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1963–1994)	1
Metka Bukošek,	Upravno sodišče v Celju	21
Hedvika Zdovc,	Prizadevanje občine Trbovlje za ustanovitev sreskega poglavarstva v Trbovljah	37
Jure Maček,	Obnova in razvoj šolstva v Mariboru med letoma 1945 in 1951	41

II. IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Jože Suhadolnik,	Fotografija - arhivsko gradivo in arhivske fototeke. Osnove in načini urejanja, popisovanja in strokovne obdelave	59
Blanka Avguštin - Florjanovič, Darja Harauer,	Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo in razstavljanje arhivskega in knjižničnega gradiva	69
Lucija Planinc, Stanka Grkman, Nataša Višnikar, Tatjana Rahovsky Šuligoj,	Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah konservatorstva pod vodstvom prof. Christopherja Clarksona	73
Vlasta Tul,	Zapisi preteklosti bogatijo našo prihodnost	79

III. IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Svetlana Romanovna Dolgova,	Doktor Gregor Karbonarij v Moskvi	83
Boris Golec,	Iz zgodovine pisarniške slovenščine v 1. polovici 18. stoletja	87
Janez Rus,	Trbovlje na filmskih zapisih	109
Slavica Tovšak,	Politični pogled na združništvo v letih 1945–1946	119
Emica Ogrizek,	Posojilnica v Framu in njeno arhivsko gradivo	129
Suzana Čeh,	Osebni fond prof. Josipa Priola	135

IV. O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

VI. evropska arhivska konferenca (Natalija Glažar)	137
Izobraževanje arhivistov na univerzah. Plenarno zasedanje VI. evropske arhivske konference, Firenze 1. – 2. 6. 2001 (Matevž Košir)	141
Skupščina EURBICE v Firencah (Natalija Glažar)	143
Devetnajsti festival nemega filma v Sacileju od 14. do 21. oktobra 2000 (Marta Rau Selič)	144
Festival slovenskega turističnega filma (Lojz Tršan)	145
Arhivi in internet (Matevž Košir)	146
Arhiv na obisku (Aleksander Žižek)	149

V. OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

PUBLIKACIJE

Arlette Farge: Le Goût de l'archive (Lilijana Žnidaršič Golec)	151
Lilijana Žnidaršič Golec, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila, (Andrej Nared)	155
IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in ravnanje z njim (Alenka Koron)	157

RAZSTAVE

Zapuščina solkanske občinske pisarne 1849–1918 (Vojko Pavlin)	159
Slovenska pomlad na Goriškem 1987–1991 (Ivanka Uršič)	160

VI. POVZETKI	163
---------------------------	-----

VII. NAVODILA AVTORJEM	168
-------------------------------------	-----

INHALTSVERZEICHNIS

INDICE

INDEX

I. AUFSÄTZE UND ABHANDLUNGEN

I. ARTICOLI E TRATTATI

I. ARTICLES AND PAPERS

Janez Kopač,	Staatsordnung und administrativ-territoriale Entwicklung in Slowenien (1963–1994) 1 <i>Ordinamento statale e sviluppo amministrativo-territoriale in Slovenia (1963–1994)</i> The government system and administrative-territorial development in Slovenia (1963–1994)	1
Metka Bukošek,	Das Verwaltungsgericht in Celje 21 <i>Il tribunale amministrativo di Celje</i> The administrative court in Celje	21
Hedvika Zdovc,	Das Bestreben der Gemeinde Trbovlje zur Gründung einer Bezirkshauptmannschaft in Trbovlje 37 <i>Iniziativa del comune di Trbovlje per l'istituzione del comando distrettuale a Trbovlje</i> The Trbovlje Municipality and its efforts to establish its own district chieftaincy in Trbovlje	37
Jure Maček,	Wiederaufbau und Entwicklung des Schulwesens in Maribor zwischen 1945 und 1951 41 <i>Riforma e sviluppo della scuola a Maribor dal 1945 al 1951</i> The Reform and development of the educational system in Maribor from 1945 to 1951	41

II. AUS DER PRAXIS FÜR DIE PRAXIS

II. DALLA PRASSI PER LA PRASSI

II. FROM PRACTICE FOR PRACTICE

Jože Suhadolnik,	Die Fotografie – archivalisches Material und archivalischen Fototheken, Grundlagen und Arten der Ordnung, Inventarisierung und fachlichen Bearbeitung 59 <i>Fotografia – il materiale archivistico e le fototeche d'archivio, principi e metodi di classificazione, inventario ed elaborazione tecnica</i> Photographs as archival records and archival photo collection, the basic principles and methods of their cataloguing and professional processing	59
Blanka Avguštin - Florjanovič, Darja Harauer,	Die Konstruktion maßgearbeiteten Schutzes für die Verwahrung und Ausstellung von Materialien aus Archiven und Bibliotheken 69 <i>Realizzazione di una protezione eseguita su misura per la conservazione e l'esposizione del materiale archivistico e letterario</i> The development of a tailor-made system of protection for the preservation and exhibition of archival and library material	69
Lucija Planinc, Stanka Grkman, Nataša Višnikar, Tatjana Rahovsky Šuligoj,	Die Fortbildung in konservatorischen Spezialtechniken unter der Leitung von Prof. Christopher Clarkson 73 <i>Perfezionamento nelle tecniche speciali per la conservazione dei beni culturali sotto la guida del prof. Christopher Clarkson</i> Advanced professional course in special techniques of conservation conducted by Prof. Christopher Clarkson	73
Vlasta Tul,	Aufzeichnungen der Vergangenheit bereichern unsere Zukunft 79 <i>Le note del passato arricchiscono il nostro futuro</i> How records from the past can enrich our future	79

III. AUS DEN ARCHIVBESTÄNDEN UND SAMMLUNGEN

III. DAI FONDI ARCHIVISTICI E DALLE RACCOLTE

III. FROM ARCHIVAL ARCHIVISTICI FONDS AND COLLECTIONS

Svetlana Romanovna Dolgova, Dr. Gregor Karbonarij in Moskau	83
<i>Il dr. Gregor Karbonarij a Mosca</i>	
Dr. Gregor Karbonarij in Moscow	
Boris Golec,	87
<i>Aus der Geschichte des Amtsslowenischen in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts</i>	
<i>Dalla storia dello sloveno burocratico nella prima metà del XVIII secolo</i>	
From the history of the official Slovene of the first half of the 18 th century	
Janez Rus,	109
Trbovlje in Filmaufzeichnungen	
<i>Trbovlje nei filmati</i>	
Trbovlje recorded on film	
Slavica Tovšak,	119
Der politische Aspekt des Genossenschaftswesens in den Jahren 1945–1946	
<i>Punto di vista politico sulle cooperative negli anni 1945–1946</i>	
Cooperative societies from a political perspective from 1945 to 1946	
Emica Ogrizek,	129
Die Darlehenskasse in Fram und ihr archivalisches Material	
<i>La banca di credito a Fram e il suo materiale archivistico</i>	
The loan bank in Fram and its archival records	
Suzana Čeh,	135
Der archivalische Bestand Prof. Josip Priol	
<i>Il fondo personale del prof. Josip Priol</i>	
The personal fond of Prof. Josip Priol	

IV. TÄTIGKEIT DER ARCHIVE UND TAGUNGEN

IV. SUL LAVORO DEGLI ARCHIVI E DELLE CONFERENZE

IV. ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND CONFERENCES

6. europäische archivalische Konferenz (Natalija Glažar)	137
<i>VI Conferenza Europea degli Archivi, Firenze 2001</i>	
The Sixth European Conference on Archives	
Die Universitätsausbildung der Archivare (Matevž Košir)	141
<i>Perfezionamento degli archivisti nelle università</i>	
The education of archivists at universities	
Konferenz ICA/EURBICA (Natalija Glažar)	143
<i>Riunione ICA/EURBICA</i>	
The Meeting of the ICA/EURBICA	
19. Festival des Stummfilms in Sacile 14.–21. Oktober 2000 (Marta Rau Selič)	144
<i>Il diciannovesimo festival del film muto a Sacile dal 14 al 21 ottobre 2000</i>	
The Nineteenth Festival of Silent Film in Sacile from 14 th to 21 st October, 2000	
Festival des slowenischen touristischen Films (Lojz Tršan)	145
<i>Festival del film turistico sloveno</i>	
The Festival of Slovene Films on Tourism	
Archive und Internet (Matevž Košir)	146
<i>Gli archivi e Internet</i>	
The archives and the internet	
Das Archiv auf Exkursion (Aleksander Žižek)	149
<i>L'archivio in visita</i>	
Visiting archives	

V. REZENSIONEN UND BERICHTE ÜBER PUBLIKATIONEN UND AUSSTELLUNGEN
V. VALUTAZIONI E RAPPORTI SULLE PUBBLICAZIONI E SULLE MOSTRE PUBBLICAZIONI
V. REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

PUBLIKATIONEN
PUBBLICAZIONI
PUBLICATIONS

Arlette Farge: Le Goût de l'archive (Lilijana Žnidaršič Golec)	151
Lilijana Žnidaršič Golec, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila, (Andrej Nared)	155
IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in ravnanja z njim (Alenka Koron)	157

AUSSTELLUNGEN
MOSTRE
EXHIBITIONS

Das Erbe des Gemeindeamtes von Solkan (Vojko Pavlin)	159
<i>Eredità degli uffici comunali di Salcano</i> The heritage of the municipal office in Solkan	
Der slowenische Frühling im Raum Nova Gorica 1987–1991 (Ivanka Uršič)	160
<i>La primavera slovena nel Goriziano 1987–1991</i> The "Slovene Spring" in the Gorizia region 1987–1991	

VI. SYNOPSEN	163
VI. SINOSI	
VI. ABSTRACTS	

Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1963-1994)*

JANEZ KOPAČ

Ustava Socialistične republike Slovenije z dne 9. aprila 1963

Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije je slovensko ustavo sprejela 9. aprila 1963, hkrati z zakonom o izvedbi ustave Socialistične republike Slovenije.¹ Slovenska ustava je bila kopija² zvezne ustave in ji je bila tudi podrejena.³ Tako kot se je z zvezno ustavo spremenilo uradno ime države, se je s slovensko ustavo dotedanja Ljudska republika Slovenija preimenovala v Socialistično republiko Slovenijo. Slovenska ustava je v drugem poglavju povzela z zvezno ustavo določeno družbeno ureditev, katere temelj sta bili svobodno združeno delo s proizvodjalnimi sredstvi in samoupravljanje delovnih ljudi v delovnih organizacijah ter v družbenopolitičnih skupnostih, ki so jih predstavljali občine, okraji in republika.⁴ Po ustavi je bilo delovno ljudstvo edini nosilec oblasti in upravljanja družbenih zadev, samoupravljanje občanov v občinah pa je postalo politični temelj enotnega družbenopolitičnega sistema. Oblast na vseh ravneh družbenopolitičnih skupnosti so občani izvajali prek predstavniških teles, ki jih je ustava poimenovala skupščine. Sestavljene so bile iz delegatov občanov in delovnih ljudi v delovnih organizacijah, ki so bili izbrani po načelu reelekcije za dobo štirih let na volitvah v občinske, okrajne in republiško skupščino, in sicer tako, da se vsako drugo leto izvoli polovico članov predstavniških teles. V izrednih razmerah

se je mandat poslancev lahko tudi podaljšal.

Slovenska ustava je povzela organizacijo republiških oblastnih organov po zvezni ustavi. V 138. členu je določala obliko in organizacijo skupščine SR Slovenije, ki so jo sestavljali Republiški zbor kot zbor delegatov občanov ter Gospodarski zbor, Prosvetno-kulturni zbor, Socialno-zdravstveni zbor ter Organizacijsko-politični zbor kot zbori delovnih skupnosti. Konkretno zadeve so Republiški zbor in zbori delovnih skupnosti obravnavali na odborih in komisijah.

Kot stalni organ republiške skupščine, ki je opravljal politično izvršilne funkcije je bil določen republiški izvršni svet. Bil je odgovoren za izvajanje politike, katere temelje je določala Skupščina SRS. O svojem delu je moral poročati republiški skupščini. Člani so bili izvoljeni na Republiškem zboru izmed članov skupščine.

Za opravljanje zadev republiške državne uprave je po ustavi skrbela republiška uprava, ki so jo sestavljali republiški sekretariati in drugi republiški upravni organi, sveti in zavodi. Njihova naloga je bila neposredno izvajanje zakonov in predpisov.

Ustava je določala tudi pristojnosti in delovanje republiške sodne veje oblasti ter področje varstva ustavnosti in zakonitosti, ki je bilo naloženo Ustavnemu sodišču SR Slovenije.

Ustava je natančneje obdelala tudi samoupravljanje v občinah in okrajih, ki so predstavljali najnižjo in srednjo stopnjo v hierarhiji družbenopolitičnih skupnosti. Janez Šmidovnik ugotavlja, da je imela ustava zelo velik pomen za razvoj občinske samouprave, pa čeprav ni prinesla "...tako radikalnih sprememb oziroma novosti v položaju in ureditvi občin, kot...v dotedanjih reorganizacijskih obdobjih v letih 1949, 1952 in 1955...". Občina kot komuna, ki se je oblikovala od srede leta 1955 dalje, je bila z ustavo uzakonjena in je skupaj z delovno organizacijo postala ustavno razglašena temeljna oblika družbenega samoupravljanja v političnem sistemu države. Šmidovnik tudi ugotavlja, da je bila zaradi izjemnega pomena občine oziroma komune njena normativna ureditev v celoti zajeta že v zvezni in republiških ustavah, tako da je bila izpeljana le še prek občinskih statutih in ne več prek posebne zakonodaje, kot se je to na zelo zapleten način dogajalo dotlej. "...S tem je dobila celotna normativna ureditev komunalnega sistema ustavni pomen in ustavne garancije..."⁵

* Nadaljevanje razprave, ki jo je avtor objavil v Arhivih XXIII (2000), št. 2, str. 83-106 (op. ured.).

¹ Odlok o razglasitvi ustave Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 10-90/63; Zakon o izvedbi ustave Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 10-91/63.

² Nova slovenska ustava, Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Ljubljana 1996, str. 268.

³ ES, zvezek 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenije, str. 103-107.

⁴ Janez Šmidovnik v n. d., na str. 153 in 154 navaja, da je pojem družbenopolitična skupnost, ki ga je uveljavila ustava iz leta 1963, že tretji termin za označevanje upravno teritorialnih enot. Od konca vojne do ustavnih zakonov leta 1953 so se imenovali upravno teritorialne enote, od leta 1953 pa do ustave 1963 pa politično teritorialne enote. Razlika je tudi v tem, da je termin družbenopolitična skupnost po letu 1963 zajemal tudi republiko in federacijo, prejšnja pojma pa sta bila rezervirana le za lokalne teritorialne enote (občine in okraje). Po novem je le občina imela značaj temeljne družbenopolitične skupnosti, okraji in republika pa so bili označeni kot družbenopolitične skupnosti. Na ta način je bila že na terminološki ravni postavljena enotnost političnega sistema v vsej državi.

⁵ Janez Šmidovnik: n. d., str. 152.

Predstavniška telesa, prek katerih so v občinah izvajali oblast, so bile občinske skupščine; te so bile dvodomne. Občinske skupščine sta sestavljala občinski zbor, ki so ga neposredno volili občani, in zbor delovnih skupnosti, ki so ga volili delovni ljudje, ki so bili na območju občine zaposleni v delovnih organizacijah, državnih organih, družbeno političnih organizacijah in društvi, ter kmetje, člani zadrug. Zakon je lahko v posameznih občinah predvideval tudi več zborov delovnih skupnosti. V nasprotju z dotedanjim zborom proizvajalcev, ki so ga volili le zaposleni v gospodarstvu na območju občine, je novi zbor delovnih skupnosti predstavništvo vseh delovnih ljudi z vseh družbenih področij. Po pravilu sta oba zbora občinske skupščine odločitve sprejemala na skupnih zasedanjih. Število odbornikov vsake občinske skupščine je moral določiti občinski statut. Po določitvi ustave so bili odborniki za svoje delo odgovorni občanom in občinskimi skupščinam. Za posamezna delovna področja so občinske skupščine kot politično izvršilne organe po svoji presoji svobodno ustanovljale svete, za proučevanje konkretnih vprašanj pa so smele občinske skupščine ustanovljati stalne ali občasne komisije. Neposredno izvajanje zakonov in predpisov je bilo naloženo občinskim upravnim organom, ustanavljanje le-teh pa je bilo prepuščeno občinskimi skupščinam. Le upravne organe za potrebe narodne obrambe so po zvezni zakonodaji morale imeti vse občine v državi, v Sloveniji pa so bili po slovenski zakonodaji obvezni tudi občinski upravni organi za notranje zadeve.

Z novo ustavo je pomembno funkcijo v občinski upravi dobil tudi predsednik skupščine, še zlasti zato, ker je bil odpravljen enotni izvršilni organ v dotedanjih občinskih, pa tudi okrajnih ljudskih odborih. Janez Šmidovnik ugotavlja, da "...funkcija predsednika občinske skupščine sicer ni bila nikdar mišljena kot nadomestilo za bivši enotni izvršilni organ... Vendar je bilo nujno dati predsedniku občinske skupščine nekatere izvršilne naloge..., obenem pa tudi določene usklajevalne pravice glede vseh organov občinske skupščine..."⁶

Kot oblike neposrednega samoupravnega odločanja občanov so se uveljavili zbori volivcev, referendumi in javne razprave.

V ustavi je bilo nekoliko natančneje urejeno delovno področje krajevnih skupnosti, ki so bile nova institucija in so zamenjale dotedanje krajevne odbore. Nove krajevne skupnosti so dobile lastnost samostojnih pravnih oseb, kar dotedanji krajevni odbori niso bili. V njih so občani organizirali "...komunalne, stanovanjske, gospodarske, socialne, zdravstvene, kulturne, prosvetne, vzgojne in druge dejavnosti za neposredno zadovoljevanje svojih potreb ter potreb družin in gospodinjstev, kakor tudi za razvoj

naselja...". Ustava ni dajala pravnih možnosti, da bi krajevne skupnosti znotraj velikih občin postale neke vrste podobčine, oziroma nadomestek za odpravljene občine, čeprav so se take težnje tudi pojavljale.⁷

Za mesta, ki so bila razdeljena na več občin, kot npr. Ljubljana in Maribor, je bilo v ustavi določeno, da "...opravlja zadeve, ki so skupnega pomena za mesto mestni svet kot organ samoupravljanja mesta...". Skupne zadeve za območje mesta so morale biti po določilu 115. člena ustave predpisane z zakonom in statutom mesta. Dana je bila tudi možnost, da se z zakonom mestu poverijo nekatere naloge iz okrajnih pristojnosti. Člani mestnega sveta so bili predstavniki občinskih skupščin. Janez Šmidovnik je mnenja, da je z možnostjo razdelitve velikih mest na občine ustava negirala svoja načela za ustanavljanje občin-komun in hkrati legalizirala tedanje stanje v dveh največjih slovenskih mestih.⁸

V 88. členu ustave je bil določen postopek za ustanavljanje novih občin, ki je v naslednjih letih zelo upočasnil upravno teritorialne reforme in spremembe. Uzakonjeno je bilo načelo, da se "...občina ustanovi za območje, ki je povezano s skupnimi interesi, na katerem obstoje pogoji za samostojno opravljanje nalog občine, za njen gospodarski razvoj in za razvijanje družbenega samoupravljanja...". Janez Šmidovnik ugotavlja, da je v ozadju tega določila ideja o gospodarski samostojnosti občine, ki skupaj z dejstvom, da morajo biti omogočene tudi razmere za razvijanje družbenega samoupravljanja, zelo poudarja politično vlogo občine. Občine so morale po določitvi 91. člena ustave s svojimi sredstvi v prvi vrsti zagotoviti izvrševanje nalog, ki so jih na občinski ravni določali ustava in zakoni. Za občine, ki pa se jim samim ne bi uspelo gospodarsko in finančno preživeti, je bila v naslednjih členih dana možnost, da pridobijo dopolnilna republiška sredstva.

Zelo pomembno je bilo tudi določilo tretjega odstavka 88. člena ustave, po katerem se občina ustanovi, odpravi in spremeni svoje območje le z zakonom, kar je veljalo že dotlej. Novo pa je nadaljevanje tega odstavka, ki zahteva, da se našteje spremembe smejo izvršiti samo "...po poprejšnjem zaslišanju občanov z ustreznega območja...". Janez Šmidovnik ugotavlja, da je bila po dotedanji praksi ustanavljanja, odpravljanja in spreminjanja območij občin volja prizadetih prebivalcev zelo pogosto neupoštevana. Sicer pa meni, da mnenje prebivalstva ni bilo obvezno za zakonodajalca, zato je pa imelo zelo velik političen pomen. Prav tako ustava tudi ni predpisala oblike "zaslišanja" prebivalstva.

Ustava določa tudi funkcijo in naloge okraja kot ene izmed oblik družbenopolitičnih skupnosti. Janez Šmidovnik ugotavlja, da je bila institucija

⁶ Janez Šmidovnik: n. d., str. 170-171.

⁷ Janez Šmidovnik: n. d., str. 162-164.

⁸ Janez Šmidovnik: n. d., str. 159.

okraja zaradi uvajanja komunalnega sistema, ki je močno poudarjal univerzalno pristojnost občin, že pri pripravljajanju nove ustave v krizi.⁹ Zvezna ustava je v drugem odstavku 105. člena določila, da se okrajni ustanavljajo za opravljanje skupnih zadev dveh ali več občin, in v drugem odstavku omogočila, da republiška ustava lahko določi, da ima republika samo občine, kar je pomenilo, da institucija okraja kot družbenopolitična skupnost ni bila več obvezna. To je bilo povezano tudi z dejstvom, da je za financiranje okrajev vsaka republika morala poskrbeti z republiškim zakonom. Kot meni Janez Šmidovnik, je zvezna ustava vlogo in naloge okrajev le medlo nakazovala, nekoliko konkretnjeje so bile republiške ustave. Tako je slovenska ustava za ustanavljanje in odpravljanje okrajev (ob sprejetju ustave so v republiki delovali le še štirje okraji) ter spreminjanje njihovih območij predpisala enak postopek, kot je veljal za občine. Določila jim je le nekatere nadzorne funkcije nad poslovanjem občinskih organov ter skrb za nekatere zavode, ki so svojo dejavnost opravljali na širše zemljepisno zaokroženih območjih. Okraj je vodila okrajna skupščina, ki je bila le enodolna, odbornike vanjo so volile le občinske skupščine izmed svojih članov. Za svoje delo so ustanavljali svete, komisije in uprave.

Na dan, ko je bila sprejeta slovenska ustava, ki je spremenila tudi uradno ime republike v Socialistično republiko Slovenije, se je preimenoval tudi Uradni list. Ta se od desete številke dalje, z dne 9. aprila 1963 imenuje Uradni list Socialistične republike Slovenije.¹⁰

V Enciklopediji Slovenije, zvezek 12, je ustava iz leta 1963 označena kot "nedorečena in kompromisna", saj je bilo v Jugoslaviji v začetku šestdesetih let, ko je država zašla v gospodarsko krizo, čutiti močno nasprotje med "...zagovorniki centralizma, ki so si Jugoslavijo zamišljali kot zvezo komun ob močni vlogi centra...", in zagovorniki federalizma, ki so se zavzemali za "...krepitev vloge republik in gospodarsko učinkovitejši sistem z zmanjšano vlogo države...".¹¹

Od slovenske ustave aprila 1963 do slovenske ustave februarja 1974

Zlasti za organizacijo republiških upravnih organov je zelo pomemben tudi Zakon o izvedbi ustave Socialistične republike Slovenije, ki je bil sprejet isti dan kot ustava. Razveljavil je Zakon o upravnih organih iz leta 1956 ter odpravil razliko med dotedanjimi republiški državni sekretariati in sekretariati izvršnega sveta. Po novem so oboji postali državni sekretariati, pridružili pa

so se jim še nekateri, ki so se izoblikovali iz odpravljenih republiških svetov. To so bili po novem republiški sekretariati za finance, za industrijo (v njegovem okviru so bili republiški inšpektorati, in sicer elektroenergetski, rudarski, gradbeni in inšpektorat parnih kotlov), za kmetijstvo in gozdarstvo (v njegovem okviru sta bila republiška kmetijski in veterinarski inšpektorat), za trgovino (v njegovem okviru je bil republiški tržni inšpektorat), za promet (v njegovem okviru je bil republiški inšpektorat za promet), za delo (v njegovem okviru je bil republiški inšpektorat za delo), za urbanizem, stanovanjsko izgradnjo in komunalne zadeve (v njegovem okviru je bil republiški urbanistični inšpektorat), za šolstvo, za kulturo in prosveto, za raziskovalno delo in visoko šolstvo, za zdravstvo (v njegovem okviru je deloval republiški sanitarni inšpektorat) za socialno varstvo, za notranje zadeve, za pravosodno upravo, za narodno obrambo, za proračun in občo upravo, za splošne gospodarske zadeve, za zakonodajo in organizacijo, za informacije in za turizem. Prav tako pa so kot republiška uprava delovali še tile republiški zavodi: za gospodarsko načrtovanje, za statistiko, za mednarodno tehnično sodelovanje, za cene, (pod nadzorstvom Republiškega sekretariata za splošne gospodarske zadeve), Hidrometeorološki zavod (pod nadzorom Republiškega sekretariata za proračun in občo upravo), Geodetska uprava (pod nadzorstvom Republiškega sekretariata za finance, Državni arhiv SR Slovenije (pod nadzorstvom Republiškega sekretariata za kulturo) ter republiška komisija za verska vprašanja.¹²

Na podlagi določil zakona o izvedbi ustave je Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije sprejela tudi Zakon o organizaciji in delu republiškega izvršnega sveta.¹³

V zakonu o izvedbi ustave Socialistične republike Slovenije je bilo tudi določeno, da bo tedaj še Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije po sprejetju izvedbenega ustavnega zakona sprejela še zakone o volitvah v republiško skupščino ter skupščine občin in okrajev. Oba zakona sta bila sprejeta na dan, ko je bila sprejeta tudi slovenska ustava, to je 9. aprila 1963¹⁴. Isti dan sta bila sprejeta tudi odloka, ki sta razpisala volitve. Za občinske zборе so bile volitve razpisane za 26. maj, za zборе delovnih skupnosti občinskih skupščin za 24. maj in za okrajne skupščine (volili so po občinskih skupščinah) za 3. junij 1963.¹⁵ Volitve v republiško skupščino

¹² Zakon o izvedbi ustave Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 10-91/63.

¹³ Zakon o organizaciji in delu Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 11-95/63.

¹⁴ Zakon o volitvah odbornikov občinskih in okrajnih skupščin, Ur. l. SRS, št. 11-92/63; Zakon o volitvah poslancev Skupščine Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 11-93/63.

¹⁵ Odlok o razpisu splošnih volitev v občinske in okrajne skupščine, Ur. l. SRS, št. 11-96/63; Slovenska kronika 20. stoletja,

⁹ Na vse manjši pomen okrajev opozarja tudi to, da republiška ustava okrajem namenja le sedem, občinam pa kar 30 členov.

¹⁰ Zadnji Uradni list Ljudske republike Slovenije ima zaporedno številko 9 in je izšel 4. aprila 1963.

¹¹ ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenija.

so bile razpisane za 3. junij, in sicer za zборе delovnih skupnosti in neposredne volitve poslancev za Republiški zbor za 16. junij 1963.¹⁶

Potem ko je Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije 9. aprila sprejela ustavo in spremljajočo zakonodajo, je istega dne sprejela še odlok o svojem razpustu.¹⁷

V obdobju do sprejetja ustave iz leta 1963 so se na območju države, tudi v republiki Sloveniji, večinoma že izoblikovale velike občine, ki so bile podlaga za delovanje komunalnega sistema, ki ga je ustava postavila v ustavne okvire. Janez Šmidovnik ugotavlja, da v ustavi "...dejansko ni bilo nič bistveno spremenjenega v sistemu oziroma v ureditvi občine. Zato tudi ni sledila novi ustavi nobena večja teritorialna reorganizacija občin...".¹⁸ K temu je pripomoglo tudi določilo v 88. členu ustave, po katerem je moral zakonodajalec pred ustanavljanjem, odpravljanjem ali ozemeljskim spreminjanjem občin pridobiti mnenje prebivalcev, ki so se jih take spremembe dotikale. Zato v naslednjih letih, vse do ustanavljanja novih občin v novi državi Republiki Sloveniji konec leta 1994, ni bilo večjih upravno teritorialnih reform. Sledimo lahko le nekaterim redkim spremembam. Le teden dni po sprejetju ustave, v drugi polovici aprila 1963, so se na podlagi uredbe, sprejete še pred ustavo, združili in razdružili ter preimenovali nekateri kraji v občinah Idrija, Laško, Lenart, Ljubljana-Polje, Mozirje, Zagorje ob Savi in Žalec.¹⁹ Konec aprila 1964 se je dotedanja občina Videm-Krško preimenovala v občino Krško.²⁰ Nekaj pridružitvev, razdružitvev in preimenovanj krajev je bilo znova poleti 1964, in sicer v občinah Celje, Idrija in Krško.²¹

Ker je ustava namesto ljudskih odborov uvedla skupščine družbenopolitičnih skupnosti, je v začetku leta 1964 republiška skupščina razveljavila zakona o občinskih in okrajnih ljudskih odborih iz leta 1952.²²

Za nadaljnje poslovanje mest, ki so bila raz-

deljena na občine, kot sta bili Ljubljana in Maribor, je v prvi polovici aprila 1964 začel veljati poseben zakon. Določeno je bilo, da je tako mesto samoupravna družbena skupnost in je pravna oseba, katere območje se določi z zakonom. Po 2. členu zakona mestni sveti kot organi samoupravljanja "...v mestu opravljajo zadeve, ki so na podlagi zakona ali statuta mesta skupnega pomena za mesto...". Zakon je natančno določil naloge mesta na področju urbanizma, notranjih in stanovanjsko-komunalnih zadev, na področju prometa, zdravstva in še na nekaterih področjih kot so npr. sprejemanje odločitev o tržnicah, o obveznem obratovalnem času trgovin, gostiln in drugih storitvenih dejavnosti itd. Pristojnosti so bile dopolnjene konec leta 1965. Najpomembnejši akt mesta je bil statut; ta je moral vse mestne pristojnosti natančno določiti. Člani mestnega sveta so bili delegirani iz občinskih skupščin, ki so delovale na območju mesta.²³

Dne 1. maja 1964 so občinski upravni organi za notranje zadeve pridobili pristojnosti okrajnih ljudskih odborov s področja notranjih zadev. Pri občinah, ki še niso imele upravnega organa za notranje zadeve, so ga morali ustanoviti najpozneje do konca leta 1964.²⁴

V drugi polovici oktobra 1964 je začel veljati zakon, ki je na novo določil, katere katastrske občine sodijo v območja mest Ljubljane, Maribora, Celja, Kopra, Laškega, Krškega, Šoštanj in Žalca. Videti je, da ta zakon poleg dosedanjih mest Ljubljane in Maribora uvaja še nova mesta, a ne kot družbenopolitične skupnosti, ampak kot samoupravne družbene skupnosti, čeprav to v citiranem zakonu ni navedeno. Ugotoviti smemo, da je zakon nekoliko nedosleden, saj npr. določa območje mesta Šoštanj v okviru občine Velenje in kraj Žalec kot mesto v okviru občine Žalec. Očitno je, da določa tudi območja mest Celje, Koper in Krško v okviru občin Celje, Koper in Krško. Zaradi nepreglednosti upravno teritorialne razdeljenosti Republike Slovenije je zakon naložil Zakonodajno-pravni komisiji Skupščine SR Slovenije, da pripravi prečiščeno besedilo zakona o območjih okrajev in občin, to pa je moralo biti tudi terminološko usklajeno z ustavo iz leta 1963.²⁵

Skupščina SR Slovenije je prečiščeno besedilo zakona o območjih okrajev in občin sprejela 16. oktobra, veljati pa je začel z dnem objave v Uradnem listu SRS dne 3. decembra 1964. V prvem členu je zapisano, da so v Socialistični republiki Slovenije okraj in občine, ki

1941-1995, Ljubljana 1996, poglavje Volitve, volitve, volitve, str. 269.

16 Odlok o razpisu volitev v Republiški zbor in zборе delovnih skupnosti Skupščine SR Slovenije, Ur. l. SRS, št. 11-97/63.

17 Odlok o razpustu Ljudske skupščine LR Slovenije, Ur. l. SRS, št. 11-100/63; Ljudska skupščina LRS, ki je bila razpuščena 9. aprila 1963, je bila izvoljena 23., 25. in 28. marca 1958, dne 9. aprila 1962 pa ji je bil podaljšán mandat do njenega razpusta, ki se je zgodil natančno čez leto dni.

18 Janez Šmidovnik: n. d., str. 151.

19 Odredba o razdružitvi in preimenovanju nekaterih naselij, Ur. l. SRS, št. 12-105/63.

20 Odlok o preimenovanju občine Videm-Krško, Ur. l. SRS, št. 13-75/64.

21 Odredba o združitvi, razdružitvi in preimenovanju nekaterih naselij, Ur. l. SRS, št. 24-161/64.

22 Zakon o prenehanju veljavnosti zakona o občinskih ljudskih odborih in zakona o okrajnih ljudskih odborih, Ur. l. SRS, št. 7-43/64.

23 Zakon o mestih, ki so razdeljena na občine, Ur. l. SRS, št. 11-65/64; Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o mestih, ki so razdeljena na občine, Ur. l. SRS, št. 36-374/65.

24 Zakon o začetku poslovanja občinskih upravnih organov za notranje zadeve z razširjeno pristojnostjo, Ur. l. SRS, št. 14-79/64.

25 Zakon o spremembi zakona o območjih okrajev in občin v SR Sloveniji, Ur. l. SRS, št. 30-174/64.

jih sestavljalo katastrske občine in naselja. Med besedilom zakona se poleg katastrskih občin in naselij skoraj pri vsaki občini pojavi tudi mesto (združuje več katastrskih občin in naselij) kot sestavni del občine. Zakon je na ozemlju Slovenije uzakonil te okraje in občine:

- **okraj Celje s sedežem v Celju** (obsegal je občine Brežice z mestom Brežicami in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Celje z mestom Celjem in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Krško z mestoma Kostanjevico in Krškimi ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Laško z mestoma Laškimi in Radečami ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Mozirje, Sevnico z mestom Sevnico in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Slovenske Konjice z mestom Slovenskimi Konjicami in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Velenje z mestoma Šoštanjem in Velenjem ter drugimi katastrskimi občinami in naselji ter Žalec z mestom Žalcem ter drugimi katastrskimi občinami in naselji);

- **okraj Koper s sedežem v Kopru** (obsegal je občine Ajdovščino z mestom Ajdovščino in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Idrijo z mestom Idrijo in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ilirsko Bistrico z mestom Ilirsko Bistrico in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Izolo z mestom Izolo in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Koper z mestom Koprom ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Novo Gorico z mestom Novo Gorico in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Piran z mestom Piranom ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Postojno z mestom Postojno ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Sežano z mestom Sežano ter drugimi katastrskimi občinami in naselji in Tolmin z mestoma Bovcem in Tolminom ter drugimi katastrskimi občinami in naselji);

- **okraj Ljubljana s sedežem v Ljubljani** (obsegal je občine Cerknico, Črnomelj z mestom Črnomljem in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Domžale z mestom Domžale in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Grosuplje z mestom Višnjo goro in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Hrastnik z mestom Hrastnikom in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Jesenice z mestom Jesenicami in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Kamnik z mestom Kamnikom ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Kočevje z mestom Kočevjem ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Kranj z mestom Kranjem in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Litijo z mestom Litijo ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ljubljano Bežigrad z delom mesta Ljubljane in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ljubljano Center z delom mesta Ljubljane in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ljubljano Moste Polje z delom mesta Ljubljane in drugimi katastrskimi

občinami in naselji, Ljubljano Šiško z delom mesta Ljubljane ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ljubljano Vič Rudnik z delom mesta Ljubljane ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Logatec, Metliko z mestom Metliko in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Novo mesto z mestom Novim mestom in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Radovljico z mestoma Bledom in Radovljico in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ribnico, Škofjo Loko z mestom Škofjo Loko in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Trbovlje z mestom Trbovljami in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Trebnje, Trzin z mestom Trzinom ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Vrhniko z mestom Vrhniko ter drugimi katastrskimi občinami in naselji in Zagorje ob Savi z mestom Zagorjem ob Savi ter drugimi katastrskimi občinami in naselji);

- **okraj Maribor s sedežem v Mariboru** (obsegal je občine Dravograd, Gornjo Radgono z mestom Gornjo Radgono ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Lenart, Lendavo z mestom Lendavo ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ljutomer z mestom Ljutomerom ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Maribor Center z delom mesta Maribora ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Maribor Tabor z delom mesta Maribora in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Maribor Tezno z delom mesta Maribor in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Mursko Soboto z mestom Mursko Soboto in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ormož z mestom Ormožem in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Ptuj z mestom Ptujem in drugimi katastrskimi občinami in naselji, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem z mestom Ravnami na Koroškem ter drugimi katastrskimi občinami in naselji, Slovenj Gradec z mestom Slovenj Gradcem in drugimi katastrskimi občinami in naselji in Slovensko Bistrico z mestom Slovensko Bistrico ter drugimi katastrskimi občinami in naselji).

Poslej je na območju Socialistične republike Slovenije delovalo 62 občin, ki so jih tedaj povezovali štirje okraji.²⁶

Z utrjevanjem občinskega komunalnega sistema je okraj kot družbenopolitična skupnost vse bolj izgubljal svoj pomen. To se odraža v procesu, ki je potekal od srede leta 1955, ko so se pristojnosti okrajev vse bolj prenašale na občine, okraji pa so se združevali. Tudi ustava iz leta 1963 okrajem namenja zelo malo določil. Ta proces je privedel do tega, da je republiška skupščina marca 1965 sprejela ustavni zakon, ki je v Socialistični republiki Sloveniji odpravil okraje. Zakon je začel veljati 12. marca 1965, ko je bil objavljen v Uradnem listu RS. Poslej so bile na območju Slovenije kot družbenopolitične

²⁶ Zakon o območjih okrajev in občin v Socialistični republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo), Ur. l. SRS, št. 35-194/64.

skupnosti opredeljene le občine in republika.²⁷ Zakon o izvedbi zakona o odpravi okrajev je določil, da okrajne skupščine in organi okrajev Celja, Kopra, Ljubljane in Maribora prenehajo delovati 31. marca 1965, s čimer so bili okraji kot družbenopolitične skupnosti odpravljeni. Določeno je bilo, da se pristojnosti, ki so bile z zveznimi in republiški predpisi dodeljene okrajnim skupščinam, prenesejo na občinske skupščine, pristojnosti okrajnih organov za odločanje na drugi stopnji pa so bile prenesene na ustrezne republiške upravne organe. Dotedanji okrajni zavodi in zapori so prešli pod občinsko pristojnost občine, na ozemlju katere so bili zavodi in zapori.²⁸

Odprava okrajev je bila zadnja večja upravno teritorialna sprememba na območju Slovenije do nove ureditve občin v že osamosvojeni Republiki Sloveniji. V letih po odpravi okrajev so potekali le še združitve in razdružitve krajev znotraj občin in manjši ozemeljski popravki med občinami. Januarja 1966 je bila sprejeta odredba o združitvi nekaterih krajev v občini Škofja Loka in Žalec.²⁹ Decembra 1966 so bili manjši popravki izvršeni v občinah Zagorje ob Savi, Velenje in Sežana.³⁰ Decembra 1967 je začela veljati odredba, ki je bila objavljena v Uradnem listu šele konec februarja 1968, o nekaterih teritorialnih spremembah v občinah Ribnica, Slovenske Konjice in Ravne na Koroškem.³¹ Nekoliko večji poseg v upravno razdelitev Socialistične republike Slovenije je bil opravljen sredi julija 1969 z veljavnostjo od 1. januarja 1970 dalje. K občini Škofja Loka je bilo priključeno območje krajevne skupnosti Žiri, ki je po dotedanji upravni razdelitvi sodilo k občini Logatec.³² Sredi leta 1970 je bilo nekaj teritorialnih sprememb in preimenovanj krajev v okviru občin Škofja Loka, Ravne na Koroškem in Lenart.³³ Podobne spremembe so bile konec januarja 1971 določene znotraj občin Ajdovščina, Črnomelj, Grosuplje, Krško, Maribor, Novo mesto in Sežana.³⁴ Sredi oktobra, z veljavnostjo v novembru 1972, so bile podobne spremembe opravljene še znotraj občin Laško, Logatec in

Trebnje.³⁵ Zadnji malenkostni popravki v upravno teritorialni razdelitvi Socialistične republike Slovenije pred sprejetjem nove ustave iz leta 1974 so bili uveljavljeni v drugi polovici decembra 1973 in so začeli veljati februarja 1974 v občinah Ajdovščina, Ljubljana Bežigrad in Ptuj.³⁶

V šestdesetih letih se je uveljavilo načelo, da državno administrativno upravljanje gospodarstva nadomesti tržno-plansko gospodarjenje. Prvič po drugi svetovni vojni pa je bilo tudi uradno opozorjeno na nevarnost "... izkrivljanja nacionalnih odnosov...".³⁷ Začetek šestdesetih let je tudi obdobje, v katerem se je v državi začela gospodarska reforma, ki pa ni uspela. Povečal se je uvoz, padla je produktivnost dela, povečala se je inflacija. Neuspelo gospodarsko dogajanje je bilo politično označeno kot stihijsko, zato so se leta 1964 zgodile spremembe v kreditni politiki. Temeljito so se zmanjšala investicijska sredstva federacije in republik, izjemno velik pomen pa so dobile banke, ki so prevzele investicijski kapital. V gospodarski razvoj države je leta 1965 korenito posegla država z gospodarsko reformo, ko se je gospodarstvo preusmerilo k svobodnim družbenoekonomskim odnosom in upoštevanju ekonomskih zakonitosti. Monetarna reforma je izvedla devalvacijo dinarja, sprejeti so bili ukrepi za pospeševanje izvoza ter podražitve uvoza, inflacija se je zmanjšala.³⁸

Zaradi razmeroma neuspešne gospodarske reforme so postajale vse glasnejša prizadevanja za spremembo ustroja federalnih organov in tendence po "... večji vlogi njenih sestavnih delov..." to je republik in pokrajin. Med letoma 1967 in 1971 so sledili zvezni in republiški ustavni amandmaji, po katerih sta med drugim tudi avtonomni pokrajini Vojvodina in Kosovo dobili značaj konstitutivnega elementa federacije. Poudarjena je bila vloga zbora narodov kot zbora s splošnimi pristojnostmi v federaciji. V Socialistični republiki Sloveniji so bila prva ustavna dopolnila sprejeta na skupni seji vseh zborov skupščine 20. aprila 1967. Eden izmed petih sprejetih amandmajev je določal, da skupščina SR Slovenije na skupni seji poslednj izvoli desetčlansko delegacijo Slovenije v zvezni Zbor narodov.³⁹

Republiški ustavni amandmaji, ki jih je 30. januarja 1969 sprejel Republiški zbor Skupščine SR Slovenije, so nekoliko zmanjšali število zborov republiške skupščine. Poleg Republiškega zbora so poslednj kot zbori delovnih skupnosti

²⁷ Ustavni zakon o odpravi okrajev v SR Sloveniji, Ur. l. SRS, št. 10-80/65.

²⁸ Zakon za izvedbo odprave okrajev v SR Sloveniji, Ur. l. SRS, št. 10-81/65.

²⁹ Odredba o združitvi nekaterih naselij, Ur. l. SRS, št. 2-11/66.

³⁰ Odredba o združitvi in razdružitvi nekaterih naselij, Ur. l. SRS, št. 43-237/66.

³¹ Odredba o združitvi in razdružitvi nekaterih naselij, Ur. l. SRS, št. 7-50/68.

³² Zakon o spremembi območij občin Logatec in Škofja Loka, Ur. l. SRS, št. 24-201/69.

³³ Odredba o združitvi in o preimenovanju nekaterih naselij v občinah Škofja Loka, Ravne na Koroškem in Lenart, Ur. l. SRS, št. 27-190/70.

³⁴ Odredba o združitvi in razdružitvi in o preimenovanju nekaterih naselij v občinah Sežana, Črnomelj, Grosuplje, Novo mesto, Maribor, Ajdovščina in Krško, Ur. l. SRS, št. 3-12/71.

³⁵ Odredba o združitvi in preimenovanju nekaterih naselij v občinah Laško, Logatec in Trebnje, Ur. l. SRS, št. 46-358/72.

³⁶ Odredba o združitvi in o razdružitvi nekaterih naselij v občinah Ajdovščina, Ljubljana Bežigrad in Ptuj, Ur. l. SRS, št. 3-7/74.

³⁷ ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

³⁸ Primož Hainz: Obdobje krepitve samoupravnega družbenega razvoja 1963-1974, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 910-916.

³⁹ Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev I.-V., Ur. l. SRS, št. 16-114/67.

delovali le še trije zbori in sicer: Gospodarski zbor, Prosvetno-kulturni zbor in Socialno-zdravstveni zbor, odpravljen pa je bil Organizacijsko-politični zbor. V primerjavi z določili v ustavi iz leta 1963 se je zmanjšalo tudi število poslancev, saj je poslej Republiški zbor, ki so ga občani volili neposredno, šteel 90 namesto dotedanjih 120 poslancev. Prav tako se je zaradi odprave enega izmed zborov delovnih skupnosti zmanjšalo število poslancev zborov delovnih skupnosti, ki so jih volili člani občinskih skupščin in delovnih skupnosti. Po ustavi iz leta 1963 je vsak zbor sestavljalo po 70 poslancev, republiški ustavni amandmaji iz leta 1969 pa so določali, da bo poslej v Gospodarski zbor izvoljenih 75 poslancev, v Prosvetno-kulturni zbor in Socialno-zdravstveni zbor pa po 60 poslancev. Vsi trije zbori so v primerih, ki so jih prav tako določali ustavni amandmaji, sestavljali enoten zbor delovnih skupnosti. Republiški zbor in enotni zbor delovnih skupnosti so skupaj obravnavali temeljna vprašanja s področja družbenopolitičnih in družbenoekonomskih odnosov, republiški proračun in republiški zaključni račun ter temeljna vprašanja glede financiranja družbenopolitičnih in samoupravnih skupnosti.

V 19. ustavnem amandmaju je bila dana možnost, da se za zadeve skupnega pomena dveh ali več občin lahko ustanovi "skupni medobčinski organ samoupravljanja". Skupne medobčinske zadeve so se določale z dogovori med občinami in s statutom medobčinskega organa samoupravljanja.⁴⁰

Zvezni ustavni amandmaji iz leta 1971 so ustanovili predsedstvo zvezne države SFRJ, na katerem naj bi se usklajevala stališča republik in pokrajin ter se zagotavljala enakopravnost narodov in narodnosti v državi. Pravna podlaga za ustanovitev in delovanje Predsedstva je bila dana v 36. in 37. zveznem amandmaju. Zvezno predsedstvo so sestavljali predsedniki skupščin republik in obeh avtonomnih pokrajin ter po dva člana iz vsake republike in po en član iz vsake avtonomne pokrajine, ki so bili izvoljeni na skupnih sejah republiških skupščin in skupščinah avtonomnih pokrajin. Določeno je bilo, da zvezna skupščina objavi sestavo predsedstva, ki nato slovesno priseže in se konstituira. Mandat članov predsedstva je bil pet let, nihče pa po določilu drugega odstavka 13. točke 36. amandmaja "...ne more biti dvakrat zaporedoma izvoljen za člana predsedstva...". Izjemo je nakazovala že prva točka 37. člena amandmaja, po kateri je lahko Zvezna skupščina zaradi zaslug predsednika Josipa Broza Tita znova izvolila za predsednika

predsedstva. Predsedstvo si je tudi določilo vrstni red za izvolitev predsednika in podpredsednika za obdobje sedmih let, in sicer po vrsti iz vsake republike in avtonomnih pokrajin.

Kot izvršilni organ na državni ravni je še naprej deloval Zvezni izvršni svet, opravljanje zvezne uprave pa je bilo naloženo zveznim sekretariatom in zveznim upravnim organom, ki so jih ustanavljali z zakonom. Še naprej je delovalo tudi Ustavno sodišče Jugoslavije.⁴¹

Zvezni ustavni amandmaji iz leta 1971 "...so bistveno zožili pristojnosti federacije in mnoge od njih prenesli na republike in avtonomne pokrajine ... dosledno je bilo uveljavljeno načelo paritetne sestave najpomembnejših zveznih organov ... Razširil se je vpliv republik in avtonomnih pokrajin na odločanje v federaciji ... Nekatere ocene so te spremembe označevale kot začetek konfederativnih elementov in krepitev nacionalnega na račun razrednega..."⁴²

Konec decembra 1971 so tudi vsi zbori slovenske skupščine sprejeli ustavne amandmaje od številke XXV do LIII, ki so vsebinsko povzeli in za slovensko območje priredili zvezne ustavne amandmaje. V 25. amandmaju je znova poudarjena suverenost Socialistične republike Slovenije kot države, "...ki je socialistična samoupravna demokratična skupnost delovnih ljudi in občanov, slovenskega naroda ter italijanske in madžarske narodne skupnosti...". Poudarjeno je bilo, da "...v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji delovni ljudje in občani Socialistične republike Slovenije uresničujejo tiste svoje suverene pravice, ki so v skupnem interesu delovnih ljudi in občanov ter narodov in narodnosti na podlagi sporazuma socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin določene z ustavo SFRJ...". Ta ustavni amandma, ki odpravlja prvi in drugi člen slovenske ustave iz leta 1963, določa, da v Socialistični republiki Sloveniji delovni ljudje in občani uresničujejo svoje skupne interese v temeljnih organizacijah združenega dela (TOZD) in vseh oblikah njihovega združevanja, v samoupravnih interesnih skupnostih (SIS), krajevnih skupnostih in v občinah in v skupnih medobčinskih organih samoupravljanja ter v organih in organizacijah republike, s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem. Kot mesto povezovanja med različnimi interesi pa je zelo velik pomen dobila tudi Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL).

V ustavnem amandmaju št. 27 so temeljne organizacije združenega dela podrobneje določene. Druga točka amandmaja določa: "Temeljna organizacija združenega dela je temeljna oblika združevanja dela, v kateri delavci na podlagi svojega dela neposredno in enakopravno urejajo

⁴⁰ Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev VI. do XXIV, Ur. l. SRS, št. 5-19/69; Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev od XX do XLIII, Ur. l. SFRJ, št. 29-345/71; Zakon o Zveznem izvršnem svetu, Ur. l. SFRJ, št. 32-609/71; Zakon o organizaciji in delovnem področju zveznih upravnih organov in zveznih organizacij, Ur. l. SFRJ, št. 32-612/71.

⁴¹ Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev od XX do XLII, Ur. l. SRFJ, št. 29-344/71.

⁴² ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

medsebojna razmerja pri delu, upravljajo zadeve in sredstva družbene reprodukcije, odločajo o dohodku in drugih vprašanih svojega družbenoekonomskega položaja." V šesti točki amandmaja pa je bil na področju družbenih dejavnosti uveden institut svobodne menjave dela, ki naj zagotavlja, da delovni ljudje na področju izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva in drugih družbenih dejavnosti kot delu enotnega procesa družbenega dela uresničujejo svoje osebne in skupne potrebe s teh področij družbenega življenja. Svobodna menjava dela se je uresničevala v samoupravnih interesnih skupnostih (SIS), ki so jih sestavljali zbori uporabnikov in zbori izvajalcev. V amandmaju številka 30 pa je bila določena razlika med samoupravnim sporazumom in družbenim dogovorom. S samoupravnimi sporazumi so se urejali medsebojni odnosi med temeljnimi organizacijami združenega dela, samoupravnimi interesnimi skupnostmi in drugimi samoupravnimi subjekti, z družbenimi dogovori pa so izvajali, v amandmaju piše "uresničevali", samoupravno usklajevanje ter urejali družbenoekonomske in druge odnose skupnega ali splošnega pomena.

Po zgledu zveznih so tudi slovenski ustavni amandmaji uvedli predsedstvo Skupščine SR Slovenije. Sestavljali so ga predsednik in podpredsedniki skupščine, predsedniki zborov in član, ki so ga izvolil na zasedanju delegatov občin v Skupščini SR Slovenije. Po določilih devete točke 51. republiškega ustavnega amandmaja so bili člani predsedstva še predsednik skupščine SR Slovenije, ki je bil hkrati tudi predsednik predsedstva skupščine. V deveti točki 51. republiškega ustavnega amandmaja pa je še določeno, da so republiško predsedstvo dopolnjevali še predsednik izvršnega sveta in predsedniki republiških vodstev Zveze komunistov Slovenije, Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Zveze sindikatov Slovenije in Zveze mladine Slovenije. Predsedstvo skupščine SR Slovenije je bilo določeno kot najvišji organ v Socialistični republiki Sloveniji, ki vodi splošni ljudski odpor in sme v primeru, da se republiška skupščina ne more sestati, izdajati tudi uredbe z zakonsko močjo.⁴³

Zvezni in republiški ustavni amandmaji, ki so bili sprejeti do leta 1971, so omogočili krepitev suverenosti republik v odnosu do federacije, to pa je pripomoglo k postopni demokratizaciji države. Po zveznih ustavnih amandmajih iz poletja 1971 je Jugoslavija postala "...državna skupnost prostovoljno združenih narodov in njihovih socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin. Kot način odločanja o najpomembnejših vprašanih v federaciji je bilo sprejeto

načelo soglasja federalnih enot..."⁴⁴

Ivan Kristan je zapisal, da je bila z ustavnimi amandmaji "...na eni strani poudarjena potreba po ekonomski samostojnosti vsakega naroda, tako da samostojno razpolaga s sadovi svojega dela, na drugi strani pa je bila poudarjena potreba po medsebojni povezanosti narodov in narodnosti Jugoslavije...". Čas okoli sprejemanja samoupravnih amandmajev pa je bilo tudi obdobje, ko so obsodili "...vse pojave nacionalizma in unitarizma, ki slabijo notranjo trdnost jugoslovanske federacije in s tem ogrožajo ... tudi nacionalno samostojnost vsakega izmed jugoslovanskih narodov in narodnosti..."⁴⁵

Družbene procese, ki so se začeli izvajati skozi ustavne amandmaje med letoma 1967 in 1971, so zaokrožile zvezna in republiške ustave iz leta 1974.

Zvezna ustava, ki jo je sprejela zvezna skupščina 21. februarja 1974,⁴⁶ "...je na eni strani želela ohraniti avnojska načela federacije, na drugi pa zagotoviti nadaljnji razvoj samoupravljanja..."⁴⁷ Povzela je "...mnoge temeljne značilnosti in rešitve, določene z ustavo iz 1963 in z amandmaji k tej ustavi...", kot npr. družbeno lastnino kot temeljni element samoupravno organiziranih ljudi, samoupravne organizacije ter združeno delo in interesne skupnosti, samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje. Uvedla pa je tudi veliko novosti, kot so delegatski sistem in spremembe sestave skupščin vseh družbenopolitičnih skupnosti.⁴⁸ Ustava je močno povečala vlogo družbenopolitičnih organizacij (Zveza komunistov - ZK, Socialistična zveza delovnega ljudstva - SZDL, Zveza sindikatov - ZS, Zveza združenj borcev NOV - ZZB NOV in Zveza socialistične mladine - ZSM) "...in sicer zaradi tega, ker so postale neposredno sestavni del skupščinskega sistema..."⁴⁹

Na upravno teritorialnem področju je zvezna ustava iz leta 1974 obdržala pojem družbenopolitične skupnosti. To so bile federacija, republika, avtonomne pokrajine in občine. V 110. členu je bila dopuščena možnost, da občine med seboj tudi sodelujejo in v ta namen ustanovijo skupne organe in druge službe ter se lahko združujejo tudi v mestne in regionalne skupnosti, ki so lahko tudi obvezne, kot posebna oblika družbenopolitične skupnosti, na katere se prenesejo določene zadeve iz pristojnosti republike oziroma avtonomne pokrajine in občin.

⁴⁴ ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

⁴⁵ Ivan Kristan: n. d., str. 72-73.

⁴⁶ Odlok o razglasitvi ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, št. 9-153/74; Ustavni zakon za izvedbo ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, št. 9-154/74.

⁴⁷ Branimir Nešović, Janko Prunk: 20. stoletje, zgodovina za 8. razred osnovne šole, Ljubljana 1993, str. 208.

⁴⁸ ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

⁴⁹ Ivan Kristan: n. d., str. 176.

⁴³ Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev od XXV do LIII, Ur. l. SRS, št. 51-286/71; Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev XXV do LIII k ustavi SR Slovenije, Ur. l. SRS, št. 51-287/71.

Zvezna ustava je uzakonila tudi delegatski skupščinski sistem.⁵⁰ V 132. členu je določeno, da je v splošnem skupščina "...organ družbenega samoupravljanja in najvišji organ oblasti ... družbenopolitične skupnosti..."

Za uresničevanje svojih pravic v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti so po tej ustavi delovni ljudje v temeljnih organizacijah in skupnostih ter družbenopolitičnih organizacijah oblikovali delegacije, ki po določilu 138. člena ustave "...delegirajo iz sestava delegacije delegate v ustrezni zbor skupščine družbenopolitične skupnosti..."

V 144. členu zvezne ustave je bilo določeno, da skupščine družbenopolitičnih skupnosti na ravni republik in občin sestavljajo trije zbori. Kot zbor delegatov delovnih ljudi v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah se je oblikoval zbor združenega dela. Zbor krajevnih skupnosti (v občinski skupščini) je bil sestavljen iz delegatov delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih, Zbor občin (v republiški skupščini) pa je bil sestavljen iz delegatov delovnih ljudi in občanov v občinah. Družbenopolitični zbor so sestavljali delegati delovnih ljudi in občanov, ki so bili organizirani v družbenopolitičnih organizacijah. Kot pa je zapisano v Enciklopediji Slovenije, zvezek številka 4, na str. 324 pod geslom Jugoslavija, je bila pomembna novost te ustave tako imenovani četrti zbor, ki je pomenil "...vključevanje skupščin interesnih skupnosti v odločanje skupščin družbenopolitičnih skupnosti...", in sicer v primerih iz 113. člena zvezne ustave. To pa je bilo tedaj, kadar so delegati po skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti soodločali o vprašanjih iz pristojnosti družbenopolitičnih skupnosti.

Zvezna ustava je med drugim določala tudi organizacijo in delovno področje organov federacije. Skupščina Socialistične federativne republike Jugoslavije je bila dvodomna. Sestavljala sta jo Zvezni zbor ter Zbor republik in pokrajin. Zvezni zbor je sestavljalo po 30 delegatov samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij iz republik in po 20 delegatov samoupravnih organizacij in skupnosti iz avtonomnih pokrajin. Zbor republik in pokrajin pa je sestavljalo po dvanajst delegatov iz skupščin vsake republike in po osem delegatov iz skupščine vsake avtonomne pokrajine.

Ustava je obdržala institucijo predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije, ki je predstavljalo Jugoslavijo doma in v tujini in je bilo tudi najvišji organ vodstva in poveljevanja oboroženim silam države. Obdržalo je vse pristojnosti, ki jih je imelo že po ustavnih amandmajih. Nekoliko natančneje kot v amandmajih je v 133. členu ustave določen mandat Josipa Broza

Tita kot predsednika predsedstva Jugoslavije. Glede na njegove zasluge in "...v skladu z izraženo voljo delovnih ljudi in občanov ter narodov in narodnosti Jugoslavije lahko Skupščina SFRJ na predlog skupščin republik in skupščin avtonomnih pokrajin izvoli Josipa Broza Tita za Predsednika republike brez omejitve trajanja mandata...". Sicer pa so na zvezni ravni delovali Zvezni izvršni svet, zvezni upravni organi, zvezni pravosodni organi in Ustavno sodišče Jugoslavije.

Kot ugotavlja Ivan Kristan, je "...na podlagi nove ustave federacija izgubila številne pristojnosti, ki jih je imela po prejšnji ustavi. Te pristojnosti so prešle na republike in avtonomne pokrajine...". Prehod pristojnosti se je zlasti izražal skozi načelo, "...da uresničujejo ljudje in občani ter narodi in narodnosti svoje suverene pravice v republiki (in avtonomni pokrajini), v federaciji pa tiste skupne zadeve, ki so v skupnem interesu vseh narodov in narodnosti ter delovnih ljudi in občanov...".⁵¹ Skupne zadeve so natančneje določene v tretjem delu ustave z naslovom Odnosi v federaciji ter pravice in dolžnosti federacije.

Ustava Socialistične republike Slovenije z dne 28. februarja 1974

Teden dni po sprejetju zvezne ustave je tudi Skupščina socialistične republike Slovenije 28. februarja 1974 sprejela Ustavo socialistične republike Slovenije.⁵² Iz zvezne ustave je povzela vse načelne opredelitve, normativni del pa je konkretizirala in prilagodila slovenskim razmeram. V prvem členu ustave je uzakonjena suverenost Slovenije, saj je zapisano, da je "...Socialistična republika Slovenija država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije...", ki je v sestavi jugoslovanske federacije in je hkrati tudi socialistična samoupravna demokratična skupnost tako slovenskega naroda, kakor tudi italijanske in madžarske narodnosti. V drugem členu so našteje oblike, skozi katere se odraža suverenost Slovenije kot države. Pravice in dolžnosti Socialistične republike Slovenije in njenih organov so natančneje določene v tretjem poglavju ustave.

Tako kot je določeno v zvezni ustavi, je tudi republiška povzela temeljna načela delegatskega skupščinskega sistema v družbenopolitičnih skupnostih v Socialistični republiki Sloveniji. Republiška skupščina je imela tri domove oziroma zbore: zbor združenega dela, zbor občin in družbenopolitični zbor, na občinski ravni pa: zbor združenega dela, zbor krajevnih skupnosti in družbenopolitični zbor, kar je bilo povzeto po 144. členu zvezne ustave.

⁵¹ Ivan Kristan: n. d., str. 216.

⁵² Odlok o razglasitvi Ustave Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 6-44/74, Ustavni zakon za izvedbo ustave Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 6-45/74.

⁵⁰ ES, zvezek št. 2, Ljubljana 1988, geslo Delegatski sistem.

Republiški Zbor združenega dela je štel 150 delegatov, Družbeno-politični zbor 50 delegatov, v Zboru občin pa je svojega delegata imela vsaka občina in skupnost občin, kot najnižjih oblik družbenopolitičnih skupnosti. Vsakemu zboru je ustava določila pristojnosti. Skupščine republiških samoupravnih interesnih skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja, raziskovalne dejavnosti, kulture, zdravstva in socialnega varstva so z Zborom združenega dela in Zborom občin enakopravno odločale o sistemskih in drugih temeljnih vprašanjih z njihovega področja, včasih so jih imenovali tudi četrti zbor republiške skupščine. Ustavni zakon za izvedbo republiške ustave je določil, da morajo biti prvi trije zbori izvoljeni najpozneje do 10. maja 1974.

Tako kot na zvezni ravni, je ustava tudi na republiški ravni uvedla inštitut Predsedstva Socialistične republike Slovenije, ki predstavlja SR Slovenijo in ima še druge z ustavo določene pristojnosti (na vojaškem, ustavnovarstvenem področju itd.). Predsedstvo je sestavljalo šest članov in po položaju tudi predsednika Centralnega komiteja ZKS in Republiške konference SZDL. Razen zadnjih dveh so člane predsedstva volile občinske skupščine in skupščine skupnosti občin za dobo štirih let.

Analogno zveznemu izvršnemu svetu, zveznim upravnim organom in ustavnemu sodišču je republiška ustava uzakonila republiški Izvršni svet, republiške upravne organe in Ustavno sodišče Socialistične republike Slovenije ter druge organe republiške sodne veje oblasti.

Tudi občinske skupščine so bile trodomne. Sestavljali so jo zbor združenega dela, zbor krajevnih skupnosti in družbenopolitični zbor. V 190. členu slovenske ustave je še določeno, da se na območjih, na katerih živijo pripadniki manjšin, v okviru občinskih skupščin ustanovijo stalna delovna telesa za reševanje manjšinskih vprašanj. Občino je predstavljal predsednik občine, ki so ga izmed delegatov občinskih zborov izvolili na občinski skupščini.

V 184. členu republiške ustave je bilo uzakonjeno še merilo za ustanavljanje občin; to se je vsebinsko pokrivalo z določili, ki so sredi petdesetih let označevala občine kot komune. Občina se je ustanovila "...na območju, na katerem so delovni ljudje in občani povezani s skupnimi interesi in na katerem so ustvarjeni temeljni pogoji za usklajevanje gospodarskega in družbenega razvoja ter za neposredno in učinkovito zadovoljevanje skupnih potreb na samoupravni podlagi in za uresničevanje funkcij oblasti...". Tudi sicer je še naprej obveljalo načelo, da se občina lahko ustanovi, združi z drugo občino in se spremeni njeno območje samo z zakonom po predhodni razpravi z delovnimi ljudmi in občani nekega območja. Koordinacija razprave o občinah in njihovih spremembah, pa tudi vse kandidacijske zadeve so morale potekati v okviru

Socialistične zveze delovnega ljudstva.⁵³

Od slovenske ustave februarja 1974 do ustave Republike Slovenije decembra 1991

Ustavni zakon za izvedbo ustave Socialistične republike Slovenije je kot zadnji rok za izvolitev občinskih skupščin določil 31. marec 1974, prve njihove seje pa so morale biti najpozneje do 26. aprila istega leta. Na njih so morali izvoliti slovenske delegate za Zvezni zbor Skupščine SFRJ, člane zveznega Predsedstva iz SR Slovenije in delegirati delegate v Zbor občin in v Družbenopolitični zbor Skupščine SR Slovenije.

Prva seja Skupščine SR Slovenije je morala biti najpozneje do 10. maja 1974, na njej pa so morali izvoliti delegacijo za Zbor republik in pokrajin Skupščine SFRJ in razglasiti rezultate volitev v Predsedstvo SR Slovenije ter njegov sestav.

Za samoupravne interesne skupnosti (SIS) je veljalo določilo, da se morajo konstituirati najpozneje do 31. decembra 1974.⁵⁴ V samoupravnih interesnih skupnostih, njihovi začetki segajo v drugo polovico šestdesetih in začetek sedemdesetih let,⁵⁵ je potekala tako imenovana svobodna menjava dela. To je bila oblika usklajevanja interesov in način pridobivanja dohodka v delovnih organizacijah "posebnega družbenega pomena" oziroma javnih služb s področja družbenih dejavnosti in nekaterih javnih služb s področja gospodarstva (npr. komunala,⁵⁶ telefonija, promet itd.). To usklajevanje se je izvajalo na skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti, ki so bile sestavni del tedanjega delegatskega skupščinskega odnosa med zbori uporabnikov in zbori izvajalcev. Samoupravne interesne skupnosti, ki so se ustanovljale na občinski in republiški ravni, so delovale do razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije leta 1991.⁵⁷

⁵³ Ciril Ribičič: Skupščinski sistem v občini in delovanje izvršilne funkcije v njem, Ljubljana 1978; Milan Baškovič: Družbenopolitični sistem SFRJ in SRS, Ljubljana 1979; Ivan Kristan: n. d., str. 216-234.

⁵⁴ Ustavni zakon za izvedbo ustave Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 6-45/74.

⁵⁵ Zakon o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji, Ur. l. SRS, št. 16-115/67; Zakon o izobraževalnih skupnostih in financiranju vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji (prečiščeno besedilo), Ur. l. SRS, št. 8-52/69; Zakon o skupnostih otroškega varstva in o financiranju nekaterih oblik otroškega varstva v SR Sloveniji, Ur. l. SRS, št. 43-335/67; Zakon o kulturnih skupnostih, Ur. l. SRS, št. 46-257/70; Zakon o telesnokulturnih skupnostih, Ur. l. SRS, št. 20-170/73.

⁵⁶ Zakon o komunalnih delovnih organizacijah, ki opravljajo komunalne dejavnosti posebnega družbenega pomena, Ur. l. SRS, št. 16-120/67.

⁵⁷ ES, zvezek št. 2, Ljubljana 1988, geslo Družbene dejavnosti (Pojem družbene dejavnosti je pomenil za državo nujno potrebne dejavnosti za trajno zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb. To pa so bile dejavnosti na področjih vzgoje in izobra-

Dr. Šime Ivanjko meni, da so zvezna in republiške ustave iz leta 1974 izrazile stopnjo ekonomskih in družbenih odnosov in kot cilj postavile nadaljnjo strategijo jugoslovanskega socializma in samoupravljanja. Na zvezni ravni je bila po tem letu ustanovljena komisija za izdelavo osnutka in predloga zakona o združenem delu, ki naj bi celostno urejal družbeno-ekonomske odnose v združenem delu. Pripravljeno je bilo delovno besedilo osnutka zakona, ki ga je Skupščina SFRJ 18. julija 1975 dala v širšo razpravo, na podlagi te pa je nastalo besedilo osnutka zakona, ki ga je Zvezna skupščina 29. aprila 1976 posredovala v splošno javno razpravo. Ivanjko meni, da je bil osnutek zakona o združenem delu prvi poskus kodifikacije pravno-ekonomskih odnosov v združenem delu. Javna razprava, ki so jo organizirale zlasti Zveza komunistov, Socialistična zveza delovnega ljudstva in sindikati, je potekala pet mesecev, vse do 20. septembra 1976. Dokončno besedilo Zakona o združenem delu je bilo sprejeto v Skupščini zveznega zbora 25. novembra 1976.⁵⁸ Po mnenju Šimeta Ivanjka zakon, ki obsega kar 671 členov, pomeni obdelavo ustavnih določil o združenem delu in ga zato označuje tudi kot "...malo delavsko ustavo, saj opredeljuje dosledno in na vseh področjih, kaj pomenijo ustavne določbe o vladajočem položaju delavcev, trasira poti za njegovo uresničevanje in ponuja sredstva za doseg zastavljenih ciljev...".⁵⁹

Z Zakonom o združenem delu je bila poenotena organizacijska struktura delovnih organizacij. Vsa področja družbenega dela je obravnaval enakopravno, zato je bil za vse delovne organizacije uveden enoten naziv organizacija združenega dela ali OZD. Organizacije združenega dela so bile univerzalna organizacijska oblika za vsa področja dela, tako tudi za družbene dejavnosti. Po definiciji zakona so delovni ljudje v organizacijah združenega dela združevali svoje delo s sredstvi v družbeni lasti ter na ta način proizvajali izdelke in storitve za zadovoljevanje svojih in družbenih potreb. Kot temeljna oblika organiziranosti organizacij združenega dela je bila predpisana temeljna organizacija združenega dela (TOZD), (ustanovljene so bile zlasti v proizvodnih delovnih organizacijah). Izpolnjevati je morala tri pogoje: da je bila razmeroma zaokrožena delovna celota, da je bilo mogoče rezultate dela zaposlenih v TOZD meriti na trgu in da so zaposleni v TOZD lahko uresničevali svoje samoupravne pravice in odgovornosti.

ževanja, raziskovanja, kulture, telesne kulture, zdravstvenega varstva, socialnega varstva, otroškega varstva in še druge z zakonom določene dejavnosti in za njihovo organiziranje je poskrbela država.); ES, zvezek št. 10, Ljubljana 1996, geslo Samoupravne interesne skupnosti; ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Svobodna menjava dela.

⁵⁸ Zakon o združenem delu, Ur. l. SFRJ, št. 53-764/76.

⁵⁹ Šime Ivanjko, *Združeno delo*, Ljubljana 1977, zlasti str. 11-21.

Temeljne organizacije združenega dela so imele svoje lastne samoupravne organe (zbori delavcev, delavski sveti, komisije itd.) ter svoje lastne prihodke, o njihovi delitvi pa so odločali zaposleni v njih. Na ta način so bile temeljne organizacije združenega dela tržno samostojne proizvodne enote z vsemi poslovnimi funkcijami. Temeljne organizacije združenega dela so se morale obvezno združevati v delovne organizacije (DO) in nanje so prenašale posamezna pooblastila. Navadno so bile na ravni delovnih organizacij organizirane tako imenovane skupne službe. Manjše delovne organizacije se navadno niso organizirale v temeljne organizacije združenega dela, ampak so ostale enovite delovne organizacije. Delovne organizacije so se lahko prostovoljno povezovale v sestavljene organizacije združenega dela (SOZD). Sredi osemdesetih let je bilo na območju Socialistične republike Slovenije organiziranih približno 2.900 temeljnih organizacij združenega dela, okoli 2.350 delovnih organizacij (od tega približno 1.800 enovitih in okoli 550 s temeljnimi organizacijami združenega dela) ter približno 550 sestavljenih organizacij združenega dela. Na gospodarskem področju je zakon uveljavil pojem dogovorne ekonomije; to je pomenilo, naj bi se gospodarstvo, organizirano v organizacije združenega dela, medsebojno dogovarjalo in si posel sporazumno delilo, ne pa tekmovalo na trgu, kar je pomenilo zaprt in nekonkurenčen gospodarski sistem. Jugoslovanski model samoupravljanja je bil enkrat in je bil zaradi tega deležen razmeroma velike mednarodne pozornosti.

V naslednjih letih se je tudi v Sloveniji razvil obsežen samoupravni aparat na vseh ravneh družbenega življenja, zaradi preobsežnosti pa je postajal neučinkovit in nepregleden. Med poglobitvimi napakami sistema se navajajo "...birokratizacija samoupravnih organov, povezava samoupravnih predstavniških organov s tehokrati v delovnih organizacijah in birokrati v politiki, ...uveljavljanje kratkoročnih interesov v škodo dolgoročnih, osebnih pred družbenimi, lokalnih pred splošnimi, posebnih pred skupnimi, spreminjanje družbene lastnine v skupinsko, osebno okoriščanje z družbeno lastnino, ...urejanje osebnih zadev s pomočjo zvez in poznanstev zaradi zapletenosti in počasnosti formalnih poti, neodgovornost in nedejavnost posameznikov, izkoriščanje demokratičnih odnosov v osebne namene...". Kot največja slabost jugoslovanskega samoupravnega eksperimenta pa se navaja "...njegova nesposobnost reševati razvojna vprašanja...".⁶⁰ Božo Repe je v Enciklopediji Slovenije številka 12 zapisal, da je "...model t.i. integralnega samoupravljanja skušal zajeti v proces odločanja vse

⁶⁰ ES, zvezek št. 10, Ljubljana 1996, geslo Samoupravljanje; ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenije; ES, zvezek št. 13, Ljubljana 1999, geslo Temeljna organizacija združenega dela.

delovne ljudi oz. državljane...vendar pa je konec sedemdesetih let zašel v krizo..."⁶¹

Razvoj dogodkov v Jugoslaviji v drugi polovici sedemdesetih let, ko so predstavniki oblasti iz Socialistične republike Slovenije vse pogosteje izražali zahtevo, "...da Slovenija ne more več pristajati na vedno nove obremenitve gospodarstva v korist manj razvitih SR in SAP...", ko se je po smrti predsednika Jugoslavije Josipa Broza Tita leta 1980 gospodarska kriza vse bolj poglobljala, je sredi leta 1981 pripeljal do novih ustavnih dopolnil. Skupščina Federativne socialistične republike Jugoslavije je osem ustavnih amandmajev sprejela 9. junija 1981, razglasila pa jih je 3. julija 1981, ko je pridobila republiška soglasja in soglasji avtonomnih pokrajin (skupščine republik in pokrajin so dale svoja soglasja od 23. do 29. junija 1981, slovenska 24. junija 1981).⁶²

Skupščina Socialistične republike Slovenije je svojih osem ustavnih amandmajev sprejela na seji vseh zborov 15. julija 1981.⁶³ Slovenski ustavni amandmaji pomenijo adaptacijo zveznih ustavnih dopolnil na ozemlju Socialistične republike Slovenije. Tako zvezni kot tudi republiški prvi amandma sta poudarila odgovornost za delo kolektivnih organov odločanja; naslednji amandmaji pa so urejali načine kandidiranja in volitve ter mandatno dobo za izvoljene zvezne in republiške funkcionarje. V splošnem pa ti amandmaji v temeljna načela ustave niso posegli. Izvajanje zveznih in republiških amandmajev sta pospremila zvezni in republiški zakon za izvedbo ustavnih amandmajev.⁶⁴

Kriza samoupravnega družbenega razvoja se je v prvi polovici osemdesetih let odrazila v gospodarski krizi. Država jo je poskušala rešiti z obsežno gospodarsko reformo, ki je potekala v letih 1982-1983 in so jo tedaj poimenovali kot dolgoročni program gospodarske stabilizacije, vendar le-ta ni uspela.⁶⁵

Od srede osemdesetih let dalje sta se v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji vse močnejše pojavljala in uveljavljala velikosrbski centralizem in unitarizem. Slovenija se ga je branila z zavrnitvijo skupnih izobraževalnih jeder leta 1986, Zveza komunistov Slovenije je previdno začela izvajati nekatere reforme, leta 1987

pa so slovenski izobraženci, zbrani okrog Nove revije, v 57. številki objavili izhodišča za nov nacionalni program. Vse pogostejše so bile ostre kritike neučinkovite dogovorne ekonomije, delegatskega sistema in federalizma, to pa je zopet sprožilo zahteve po spremembah zvezne in republiških ustav. V razpravah o predlogih za spremembo ustave v letih 1987-1988 so Slovenci spremembe zvezne ustave večinoma zavračali, ker je zvezna ustava želela državno oblast centralizirati. Slovensko politično vodstvo, zlasti pa nekateri pravni strokovnjaki in Društvo slovenskih pisateljev, so se zavzemali za večjo samostojnost republik, sprostitev zasebnega podjetništva in uveljavitev političnega pluralizma.⁶⁶ Zvezna ustavna dopolnila, ki skoraj niso upoštevala slovenskih pripomb, so bila sprejeta v Skupščini Socialistične federativne republike Jugoslavije dne 22. oktobra 1988. Skupščina Socialistične republike Slovenije je svoje soglasje k zveznim amandmajem kljub nasprotovanjem sprejela na sejah vseh zborov 22. novembra 1988. Soglasja so izrekle tudi skupščine drugih jugoslovanskih republik in pokrajin, zato so bili ustavni amandmaji od številke IX do XLVIII v zvezni skupščini razglašeni 25. novembra 1988. Ob drugem so urejali področje združenega dela, bančništva, zavarovalništva, enotnega jugoslovanskega trga, financiranja Jugoslovanske ljudske armade itd.⁶⁷ Zaradi soglasja k zveznim ustavnim amandmajem, ki so centralizirali državne pristojnosti, zlasti pa zaradi amandmaja o financiranju armade s posebnim davkom, je slovensko politično vodstvo v Sloveniji doživelo hudo kritiko.⁶⁸

Poglavitni namen ustavnih amandmajev je bil omogočiti učinkovitejše gospodarjenje, hitrejšo prilagajanje spremenjenim gospodarskim razmeram, doseči večjo samostojnost gospodarskih subjektov ter racionalizirati in poenostaviti samoupravljanje. Največja novost na področju družbenopolitičnega sistema je bila uvedba neposrednih volitev v skupščine družbenopolitičnih skupnosti, v katere so bili lahko izvoljeni vsi državljani, ki so imeli volilno pravico, in ne le člani delegacij. Poslej predstavnik Zveze komunistov Jugoslavije ni bil več član Predsedstva Jugoslavije. Odpravljen je bil svet federacije in uzakonjena pravica do stavke.⁶⁹

⁶¹ ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenija.

⁶² Amandmaji k ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, št. 38-394/81.

⁶³ Ustavni amandmaji k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 22-1188/81.

⁶⁴ Ustavni zakon za izvedbo amandmajev od I do VII k ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, št. 38-395/81; Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev I-VII k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 22-1190/81; ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

⁶⁵ ES, zvezek št. 4, geslo Jugoslavija.

⁶⁶ ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenija.

⁶⁷ Amandmaji k ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, št. 70-932/88; Ustavni zakon za izvedbo amandmajev IX do XLVII k ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, št. 70-933/88; Odlok o soglasju k amandmajem k ustavi SFRJ, Ur. l. SRS, št. 42-2174/88; Odlok o soglasju k ustavnemu zakonu za izvedbo amandmajev od IX do XLVII k ustavi SFRJ, Ur. l. SRS, št. 42-2175/88.

⁶⁸ ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenija.

⁶⁹ ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

V letih 1988 in 1989 je bilo v slovenski javnosti pogosto vprašanje o spremembi ustave Socialistične republike Slovenije. Opozicija se je organizirala v Zboru za ustavo in je pripravljala svoj predlog slovenske ustave, ki je temeljil na načelih delitve oblasti, izvirne suverenosti republik in političnega pluralizma, hkrati pa je nasprotovala veljavnemu političnemu sistemu v Jugoslaviji. Za približno vsebinsko enake ustavne spremembe v Socialistični republiki Sloveniji si je prizadevala tudi tedanja slovenska oblast, le da jih je želela izvesti znotraj obstoječega družbenopolitičnega sistema.

Opozicija je svoja temeljna načela izrazila v Majniški deklaraciji 1989, ki je bila predstavljena 8. maja 1989 na politični manifestaciji na Kongresnem trgu v Ljubljani. Deklaracijo je prebral pesnik Tone Pavček, postala je temelj političnega programa poznejše koalicije Demos. Zahtevala je suvereno državo slovenskega naroda, ki bo samostojno odločala o povezavah z južnoslovanskimi in drugimi narodi v okviru prenovljene Evrope in bo temeljila na spoštovanju človekovih pravic in svoboščin ter demokraciji, ki bo vsebovala tudi politični pluralizem. Deklaracija je zahtevala tako družbenopolitično ureditev, ki bo državljanom Slovenije omogočala duhovno in gmotno blaginjo.

Tedanja slovenska politična oblast pa je svoje poglede na prihodnji razvoj Slovenije, ki naj bi se izrazili v spremembi slovenske ustave, predstavila v Temeljni listini Slovenije. Ta je bila sprejeta 29. maja 1989 in je za svoj okvir prevzela avnojsko Jugoslavijo ter samoupravni socializem.⁷⁰

Predlog sprememb ustave Socialistične republike Slovenije, v katerem je bilo čutiti precejšnji vpliv Zbora za ustavo, je bil posredovan v javno razpravo poleti leta 1989. Zvezna državna in politična vodstva ter vodstva republik in avtonomnih pokrajin, razen hrvaških, so slovenskim ustavnim spremembam zelo nasprotovala in jim očitala rušenje temeljev ustavne ureditve Socialistične federativne republike Jugoslavije. Kljub očitkom je Centralni komitej ZK Slovenije zavrnil zahtevo Centralnega komiteja ZK Jugoslavije, naj prepreči sprejetje slovenskih ustavnih dopolnil, zato je Skupščina socialistične republike Slovenije na skupni seji vseh zborov 27. septembra 1989 sprejela odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev k slovenski ustavi. Sprejetih je bilo kar 81 ustavnih amandmajev, in sicer od IX. do XC. V uvodnem, devetem dodatku je znova poudarjeno, da je Socialistična republika Slovenija država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije. V desetem amandmaju pa je zapisano: "Socialistična republika Slovenija je v sestavi Socialistične federativne republike Jugoslavije na temelju trajne, celovite

in neodtujljive pravice slovenskega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve in združitve." V državi, katere himna je postala Zdravljica, so ustavni amandmaji zagotovili pravico do svobodnega političnega združevanja. Svojo suverenost je Socialistična republika Slovenije zavarovala z amandmajema XLVI in LXII. V amandmajih XLVI in LXII je bilo zapisano, da mora Skupščina SR Slovenije v primerih, če se z dejanji in akti organov federacije kršijo ustavni položaj in pravice Socialistične republike Slovenije, sprejeti ukrepe, s katerimi se zagotovi varovanje z ustavo določenega položaja in pravic Socialistične republike Slovenije. Za morebitne izredne razmere v republiki pa je LXIII. amandma določal, da na ozemlju Socialistične republike Slovenije, ali na delu njenega ozemlja, nihče ne sme brez soglasja Skupščine SR Slovenije sprejeti izrednih razmer in ukrepov. V primerih, če bi sprejem takih razmer predlagala Skupščina SFRJ oziroma Predsedstvo Jugoslavije, bi morali slovenski delegati v teh organih o taki nameri takoj obvestiti slovensko skupščino in hkrati zahtevati odložitev odločanja, dokler skupščina Socialistične republike Slovenije o spornih vprašanjih ne bi zavzela stališča. Brez njenega soglasja niso smeli glasovati za take odločitve. Če bi denimo član Predsedstva Jugoslavije iz Slovenije glasoval drugače, kot bi bilo stališče slovenske skupščine, bi ga morala slovenska skupščina odpoklicati. V LXIX. amandmaju si je Slovenija uzakonila pravico dajanja soglasja k zveznim predpisom in si na ta način zagotovila pravico odločanja o njihovi veljavnosti na ozemlju Slovenije. Ustavne amandmaje je izvedbeno uveljavil ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev.

S sprejetjem svojih ustavnih amandmajev je Socialistična republika Slovenija povečala svojo suverenost, si uzakonila večstrankarsko demokracijo in slovenskemu gospodarstvu povečala samostojnost ter mu omogočila prehod na tržno gospodarstvo.⁷¹

Slovenska opozicija se je 4. decembra 1989 združila v koalicijo Demos (Demokratska opozicija Slovenije).

Dogodki, kot so bili podpora stavkajočim kosovskim rudarjem, izražena februarja 1989 na zborovanju v Cankarjevem domu v Ljubljani, sprejetje slovenskih ustavnih sprememb, zavrnitev srbskega poskusa, da bi 1. decembra 1989 v Ljubljani organizirali tako imenovani miting resnice, odhod delegacije Zveze komunistov Slovenije s štirinajstega izrednega kongresa jugoslo-

⁷⁰ ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenija; ES, zvezek št. 6, geslo Majniška deklaracija 1989.

⁷¹ Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 32-1703/89; Ustavni amandmaji k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 32-1704/89; Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev IX do LXXXIX k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, št. 32-1706/89; ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenija.

vanskih komunistov januarja 1990 in slovenska zavrnitev sprememb zvezne ustave februarja 1990, ki so predvidevale zmanjšanje pristojnosti federalnih enot, so zelo povečali jugoslovanske politične in vojaške pritiske na Slovenijo.

Kljub temu so se v Sloveniji nadaljevale politične in gospodarske spremembe. Te so privedle do petih novih slovenskih ustavnih amandmajev, ki jih je sprejela Skupščina republike Slovenije na seji vseh treh zborov 7. marca 1990, razglašeni pa so bili z odlokom naslednji dan. V prvem, to je XCI. amandmaju je določeno, da se v besedilu imena Socialistična republika Slovenija črta beseda Socialistična, tako da se je poslej uporabljalo ime Republika Slovenija. V naslednjem je bilo znova poudarjeno, da je Republika Slovenija država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije; ta država se je na podlagi pravice do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, združila v demokratično in federativno Jugoslavijo. Naslednji amandmaji so prinesli nekaj novosti na področju volitev v družbenopolitične skupnosti in podrobneje določili, kdaj vsi trije zbori Skupščine Republike Slovenije odločajo na skupni seji.⁷²

Pred volitvami v slovensko skupščino aprila 1990 je opozicija zagovarjala koncept suverene slovenske države v jugoslovanski konfederaciji, vladajoči politiki pa asimetrično ureditev federacije, po kateri naj bi federalne enote imele različen položaj in pristojnosti.

Na aprilskih skupščinskih volitvah je zmagala opozicija združena v koaliciji Demos. V naslednjih mesecih so sledili dogodki, zelo pomembni za nadaljnji razvoj Slovenije. Maja 1990 je brez vednosti slovenskega predsedstva kot nadrejenega organa potekala akcija, v kateri so morali štabi Teritorialne obrambe svoje orožje izročiti v vojašnice JLA. Slovenskemu predsedstvu je akcijo uspelo zaustaviti šele 19. maja 1990. Na seji Skupščine Republike Slovenije, ki je potekala 2. julija 1990, je bila sprejeta Deklaracija o suverenosti Republike Slovenije; le-ta je slovensko skupščino zavezala k nadaljnjim osamosvojitvenim dejanjem. V njej je bilo zapisano, da na območju suverene Slovenije veljata pravni in gospodarski sistem Republike Slovenije, zvezni predpisi pa le tedaj, če ne nasprotujejo ustavi in zakonom Republike Slovenije, zato morajo vsi zvezni organi v Sloveniji posloovati skladno s slovenskim pravnim redom. Določila je, da bo Skupščina Republike Slo-

venije z ustavnim zakonom določila, kateri zvezni predpisi bodo veljali na območju Slovenije. V 5. členu deklaracije pa je bilo izrecno navedeno, da bo Skupščina Republike Slovenije v letu dni izvedla predpisan postopek za sprejem nove slovenske ustave. Kot dodatek k deklaraciji je bil pripisan še sklep Skupščine Republike Slovenije, po katerem je moral republiški izvršni svet najpozneje do začetka septembra 1990 pripraviti osnutek ustavnega zakona, ki bo ugotovil, kateri zvezni predpisi bodo še veljali na območju Slovenije.⁷³ Miro Cerar ml. ugotavlja, da je bila deklaracija politična, vendar pa se je slovenska skupščina v naslednjih letih pogosto sklicevala nanjo ter sprejela več ustavnih in navadnih zakonov, ki so v Sloveniji začeli uvajati nov pravni red mimo zvezne ustave in jugoslovanskih predpisov.

Teze iz Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije so v ustavno formo spremenili trije republiški ustavni amandmaji, ki jih je Skupščina Republike Slovenije sprejela 28. septembra 1990. Med drugim je bilo določeno, da bodo zvezni predpisi v Republiki Sloveniji veljali le, če bo k njim dala soglasje Skupščina Republike Slovenije. Dodatki k ustavi so urejali tudi način služenja vojaškega roka slovenskih nabornikov. Zapisani pa sta bili tudi določili, da poslej Republika Slovenija sama ureja Teritorialno obrambo in imenuje ter razrešuje njenega komandanta.⁷⁴

Izvedbo ustavnih amandmajev je urejal ustavni zakon; ta je posebno podrobno obravnaval vprašanja v zvezi s služenjem vojaškega roka in Teritorialno obrambo Slovenije. Določal je, da se obveznost služenja vojaškega roka praviloma opravlja le na območju Republike Slovenije, razen za nabornike, ki so napoteni v vojaške šolske centre in šole za rezervne oficirje. Vojaški rok je bilo po novem mogoče služiti tudi v Teritorialni obrambi Slovenije in republiških organih za notranje zadeve. Priznan je bil ugovor vesti in s tem povezano služenje vojaškega roka v civilnih ustanovah. Teritorialna obramba je bila podrejena Predsedstvu Republike Slovenije. Dodan je bil še seznam zvezne vojaške zakonodaje, ki je še veljal na območju Republike Slovenije.⁷⁵

Dne 12. oktobra 1990 se je začela javna razprava o osnutku nove slovenske ustave in je trajala do 30. novembra 1990.

Jeseni 1990 je vodstvo Republike Slovenije organom federacije in republik predlagalo podpis konfederalne pogodbe, to pa so zvezni organi in organi vseh republik, razen Hrvaške, zavrnili.

⁷² Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 8-401/90; Ustavni amandmaji k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 8-402/90; Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev XCI do XCIV k ustavi Republike Slovenije in o ustanovitvi Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ur. l. RS, št. 8-404/90; ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična republika Slovenija.

⁷³ Deklaracija o suverenosti države Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 26-1320/90.

⁷⁴ Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev k ustavi Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 35-1790/90.

⁷⁵ Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev XCVI in XCVII k ustavi Republike Slovenije na področju ljudske obrambe, Ur. l. RS, št. 35-1791/90.

Ker je bilo jasno, da do konca leta 1990 nova slovenska ustava, s katero bi se slovenska država pravno konstituirala, ne bo sprejeta, se je izoblikovala alternativna oblika o plebiscitu o samostojnosti slovenske države. Dne 6. decembra 1990 je Skupščina Republike Slovenije sprejela Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Plebiscitno vprašanje se je glasilo: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Določeno je bilo, da mora biti odločitev plebiscita, če bo rezultat pozitiven, izvedena v šestih mesecih po glasovanju. V tem obdobju je morala Skupščina republike Slovenije sprejeti ustavne in druge zakonske predpise, po katerih Republika Slovenija prevzame izvrševanje suverenih pravic, ki so bile prenesene na organe zvezne države, ter začeti pogajanja z drugimi republikami SFRJ o pravnem nasledstvu SFRJ in prihodnji ureditvi medsebojnih odnosov po načelih mednarodnega prava, skupaj s ponudbo konfederalne pogodbe. Plebiscit je bil razpisan za 23. december 1990. Za pojasnjevanje vzrokov za izvedbo plebiscita je Skupščina RS dne 6. decembra sprejela tudi Izjavo o dobrih namelih, isti dan pa je bila sprejeta še Deklaracija o spoštovanju temeljnih konvencij Sveta Evrope.⁷⁶

Plebiscita, ki je potekal 23. decembra 1990, se je od 1.457.020 volilnih upravičencev udeležilo več kot 1.359.581 slovenskih volilnih upravičencev ali nekaj več kot 93 odstotkov. Pritrdilno je odgovorilo 1.289.369 ali 88,5 odstotkov volilcev, negativnih odgovorov je bilo 57.8000 ali 4 odstotke, neveljavnih glasovnic pa je bilo 12.412 ali 0,9 odstotka oddanih glasovnic.⁷⁷

V prvi polovici leta 1991 so potekale številne dejavnosti za ureditev prihodnjih odnosov med jugoslovanskimi republikami. Ker je bilo pričakovati hude odzive zveznih oblasti, je marca 1991 Predsedstvo Republike Slovenije ustanovilo Operativno koordinacijsko telo za primer izrednih razmer, slovenska vlada pa je aprila ustanovila Koordinacijski štab za osamosvojitvev.

Skupščina Republike Slovenije je na sejah zborov 20. februarja 1991 sprejela en ustavni amandma k slovenski ustavi, ki ga Miro Cerar ml. označuje kot osamosvojitveni amandma, "...saj je določil ustavno podlago za povsem suvereno urejanje slovenskih notranjih in zunanjih zadev...". Določal je, da državljani Slovenije neposredno prek svojih predstavnikov v Skupščini Republike Slovenije odločajo o urejanju vseh odnosov v Republiki Sloveniji ter

odnosov Republike Slovenije z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami. Hkrati pa je amandma razveljavil vse določbe ustave Republike Slovenije iz leta 1974, s katerimi je bilo preneseno izvrševanje suverenih pravic Republike Slovenije na organe SFRJ, ter določbe, ki so urejale položaj Republike Slovenije v SFRJ in iz tega položaja izhajajoče razmere.⁷⁸ Isti dan je slovenska skupščina sprejela tudi resolucijo o sporazumni razdružitvi Socialistične federativne republike Jugoslavije in jo naslovila na skupščine vseh jugoslovanskih republik. Po resoluciji naj bi se SFRJ s sporazumom republik razdelila na dve ali več suverenih in neodvisnih držav, ki naj imajo na svojih ozemljih vso oblast, si medsebojno priznajo polno mednarodno subjektiviteto in vzajemno spoštujejo ozemeljsko celovitost vsake države. Republike naj bi postopek razdružitve izvedle postopno in sporazumno, sukcesijska vprašanja pa naj bi reševale z mednarodno veljavnimi pravili. V III. točki resolucije je zapisano "Državne meje nove države Republike Slovenije so mednarodno priznane državne meje dosedanje SFR Jugoslavije z Republiko Avstrijo, Republiko Italijo, Republiko Madžarsko in meja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško v okviru dosedanje SFRJ.". Hkrati je Skupščina Republike Slovenije s to resolucijo obvestila Skupščino SFRJ, da Slovenija s to resolucijo začne postopek za razdružitve SFRJ na dve ali več samostojnih držav.⁷⁹

Skupščina Republike Slovenije je 5. maja 1991 obvestila skupščino Socialistične federativne republike Jugoslavije, da bo najpozneje 26. junija razglasila slovensko samostojnost in se zato želi pogajati o začasnem opravljanju nekaterih zveznih funkcij na ozemlju Slovenije, o pravnem nasledstvu in o prihodnjih oblikah sodelovanja z drugimi deli dotedanje skupne države.

Dne 25. junija 1991 je Skupščina Republike Slovenije sprejela več pomembnih ustavnih listin. Ena izmed njih je bil ustavni amandma, ki je urejal grb in zastavo Republike Slovenije.⁸⁰

Zelo pomemben dokument je bila tudi Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Z njo kot ustavnim aktom je bila Slovenija določena kot samostojna in neodvisna država, ki prevzema vse pravice in dolžnosti, z ustavo Republike Slovenije in ustavo SFRJ prenesene na organe SFRJ, pa tudi njihovo izvrševanje. Miro Cerar ml. je zapisal, da je Temeljna ustavna listina določila le najnujnejše

⁷⁶ Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 44-2102/90; Razglas državljanom Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 44-2103/90; Deklaracija o dobrih namelih, Ur. l. RS, št. 44-2104/90; Deklaracija o spoštovanju temeljnih konvencij Sveta Evrope, Ur. l. RS, št. 45-2132/90.

⁷⁷ Poročilo Republiške volilne komisije o izidu glasovanja na plebiscitu dne 23. 12. 1990, Ur. l. RS, št. 2-88/91.

⁷⁸ Odlok o razglasitvi ustavnega amandmaja k ustavi Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 7-282/91.

⁷⁹ Resolucija o predlogu za sporazumno razdružitve Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. RS, št. 7-282/91.

⁸⁰ Ustavni amandma k ustavi Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 1-2/91. Z dnem razglasitve slovenske samostojnosti 25. junijem 1991 se začne tudi novo oštevilčenje Uradnega lista RS za leto 1991. Od 1. januarja 1991 do omenjenega datuma je izšlo 27 števil Uradnega lista Republike Slovenije.

POZDRAVLJAMO

**namero slovenskega naroda, da se na plebiscitu
odloči za**

SAMOSTOJNO IN SUVERENO DRŽAVO SLOVENIJO

**Želimo, da bi slovenski narod, vsestransko uspešen
in svoboden v svoji suvereni državi, vzpostavil še
tesnejše in globlje vezi z Evropo in posebej z Re-
publiko Italijo, v kateri živi njegov pomemben del!**

December 1990

**STRANKA
SLOVENSKA
SKUPNOST
V ITALIJI**

*Plakat stranke Slovenska skupnost v Italiji, s katero je pozdravila namero slovenskega naroda, da se na plebiscitu odloči za samostojno in suvereno državo Slovenijo, december 1990.
Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Osebni fond Branko Marušič, t.e. 8, a.e. 10.*

za vzpostavitev državne suverenosti in je ohranila v veljavi večji del ustave iz leta 1974 ter njenih poznejših ustavnih dopolnil. Dotedanja ustava je vsebovala vse potrebne državotvorne prvine, predvsem celotno institucionalno zgradbo državne oblasti, in je bila podrejena Temeljni ustavni listini. Določitev državnih meja Republike Slovenije pa je povzela po resoluciji o predlogu za sporazumno združitve SFRJ z dne 22. februarja 1991. Temeljna ustavna listina je na ta način razveljavila ustavo iz leta 1974 kot ustavo ene izmed federalnih enot Jugoslavije. Za izvedbo Temeljne ustavne listine je Skupščina Republike Slovenije sprejela še ustavni zakon za njeno izvedbo, ki je določal roke za prevzem določenih pristojnosti federacije.⁸¹ Oba ustavna akta sta dala podlago za prvi odločilnejši poseg slovenske oblasti v staro pravno ureditev. Na dan osamosvojitve, ko je bila sprejeta tudi Deklaracija o neodvisnosti,⁸² je Skupščina Republike Slovenije sprejela še več sistemskih zakonov, kot so bili zakoni o državljanstvu, o tujcih, o potnih listih državljanov Republike Slovenije, o nadzoru državne meje, o zunanjih zadevah, o carinski službi, o kreditnih poslih s tujino, o deviznem poslovanju, o banki Slovenije, o bankah in hranilnicah ter o Agenciji Republike Slovenije za zavarovanje vlog v bankah in hranilnicah.⁸³ "...S tem je dejansko razglasila in formalno uvedla državno samostojnost RS, čeprav je pričakovala mednarodno zadržanost...". Osamosvojitve Republike Slovenije je bila 26. junija 1991 manifestativno razglašena na ljudskem zborovanju pred republiško skupščino v Ljubljani.

Zaradi dogodkov v Republiki Sloveniji je Zvezni izvršni svet 25. junija 1991 sklenil, da morata zvezna policija in vojska zagotoviti upoštevanje in izvajanje zveznih predpisov o prehodu čez državno mejo na ozemlju Republike Slovenije, to pa je bila podlaga za vojaški poseg proti Republiki Sloveniji. Vojaške in policijske dejavnosti zvezne države so se začele že 26. junija, ko so tanki JLA že zasedli mejne prehode na Primorskem, intenzivne pa so postale v noči s 26. na 27. junij 1991. Začela se je desetdnevna osamosvojitvena vojna za Slovenijo oziroma napad skupne armade na eno od dotedanjih članic federacije. Ker Slovenija še ni bila mednarodno priznana, so nekateri tuji politiki in strokovnjaki menili, da ne gre za oborožen napad na Slovenijo, temveč za uveljavljanje določb zvezne ustave in odlokov zveznih organov.

Pri reševanju vojaškega zapleta je intenzivno delovala tudi delegacija Evropske skupnosti. Dosegla je, da so se sprte strani 7. julija 1991

sestale na pogajanjih na Brionih. Sprejeli so Skupno deklaracijo, ki je določala, da je za nadzor nad mejami pristojna slovenska policija, da se na mejah obnovijo razmere pred 25. junijem, da carine ostanejo prihodek federacije, da Slovenija odpravi blokade vojašnic in se vanje vrnejo enote JLA in jim Slovenija vrne zaplenjeno opremo, da se Teritorialna obramba demobilizira in izpustijo vsi vojni ujetniki. Za vse nadaljnje ukrepe, povezane s slovensko osamosvojitvijo, pa je bil razglašen trimesečni moratorij. Skupščina Republike Slovenije je potem, ko so slovenski pogajalci na Brionih dokazovali, da brionska Skupna deklaracija ne pomeni slovenske kapitulacije, ampak diplomatsko nujnost in spoštovanje norm evropskega pogajanja, dne 10. julija 1991 brionsko deklaracijo potrdila. Predsedstvo SFRJ pa je 18. julija 1991 sklenilo, da se bo Jugoslovanska ljudska armada v treh mesecih umaknila iz Slovenije, in to se je do 25. oktobra tudi zgodilo.

Med moratorijem je bila zlasti dejavna slovenska diplomacija v prizadevanjih za mednarodno priznanje nove države. Dne 1. oktobra 1991 je Predsedstvo Republike Slovenije izjavilo, da bo po izteku moratorija uveljavila popolno suverenost Republike Slovenije. Dne 7. oktobra 1991 je Skupščina Republike Slovenije sprejela več monetarnih ukrepov in uvedla novo denarno valuto tolar.

Sredi oktobra 1991 je Evropski parlament ugotovil, "...da je v Jugoslaviji prišlo do dokončnih sprememb in da dotedanja država SFRJ ne obstoja več...". Čeprav je nekaj držav že v času trimesečnega moratorija državo Slovenijo priznalo, pa je zlasti od oktobra 1991 sledilo obdobje razmeroma hitrega mednarodnega priznanja nove države. Slovenija je bila 22. maja 1992 sprejeta med članice Združenih narodov.⁸⁴

Dne 23. decembra 1991 so vsi trije zbori Skupščine Republike Slovenije sprejeli novo ustavo Republike Slovenije.⁸⁵

S sprejetjem nove ustave in priznanjem v Organizaciji združenih narodov se je končal proces osamosvojitve Republike Slovenije.

⁸¹ Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 1-4/91; Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 1-5/91.

⁸² Deklaracija o neodvisnosti, Ur. l. RS, št. 1-7/91.

⁸³ Vsi naštetni zakoni so objavljeni v Ur. l. RS, št. 1/91.

⁸⁴ ES, zvezek 8, Ljubljana 1994, gesli Osamosvojitve Slovenije in Plebiscit; ES, zvezek 13, Ljubljana 1999, geslo Teritorialna obramba.

⁸⁵ Ustava Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 33-1409/91; Miro Cerar ml.: Ustavnopravno konstituiranje države Slovenije, uvodni komentar k Ustavi Republike Slovenije, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992, str. 8-19 (Avtor predstavlja prerez ustavne zakonodaje od leta 1987 do leta 1991); Franc Grad: Razlike med zasnovo prejšnje in nove ustavne ureditve, uvodni komentar k Ustavi Republike Slovenije, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992, str. 19-25.

Ustava Republike Slovenije z dne 23. decembra 1991

Ustava je Slovenijo uzakonila kot demokratično republiko ter kot pravno in socialno državo, ki je država vseh slovenskih državljanov in temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Republika Slovenija se je z ustavo zavezala varovati človekove pravice in temeljne svoboščine ter zagotavljati pravice avtohtonih italijanske in madžarske manjšine oziroma narodne skupnosti (na teh območjih sta poleg slovenščine uradna jezika tudi italijanščina in madžarščina) ter skrbeti za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah. Uzakonila je slovenski grb, zastavo in himno ter splošno volilno pravico za državljane, ki so dopolnili 18. leto, za glavno mesto države pa Ljubljano.

Glede državne ureditve je ustava prinesla nekatere novosti. Namesto dotedanjega skupščinskega sistema je uvedla državni zbor, ki je organ zakonodajne oblasti in ga sestavlja 90 izvoljenih poslancev, izmed katerih je eden italijanske in eden madžarske narodne skupnosti. Mandatna doba državnega zbora je štiri leta. Nova institucija državne ureditve je državni svet, ki je po določilih 96. člena ustave zastopstvo nosilcev socialnih, gospodarskih, poklicnih in lokalnih interesov, šteje pa 40 članov. Sestavljajo ga po štirje predstavniki delodajalcev, delojemalcev, kmetov, obrtnikov ter samostojnih poklicev, šest predstavnikov negospodarskih dejavnosti in dvanajst predstavnikov lokalnih interesov. Njegove pristojnosti so: predlagati državnemu zboru sprejem zakonov, dajati mnenja državnemu zboru, zahtevati ponovno odločanje o zakonu v državnem zboru itd.

Ustava je namesto dotedanjega predsedstva uvedla institut predsednika države oziroma Republike Slovenije, ki državo predstavlja in je tudi vrhovni poveljnik oboroženih sil. V razmerah izrednega stanja in vojne, ko se državni zbor ne more sestati, sme predsednik republike na predlog vlade izdajati uredbe z zakonsko močjo, te pa je treba predložiti v potrditev državnemu zboru takoj, ko je to mogoče. Izvoljen je na neposrednih, splošnih in tajnih volitvah za dobo petih let, največ dvakrat zapored.

Ustava je namesto dotedanjega izvršnega sveta kot izvršilno vejo oblasti uzakonila vlado, ki jo poleg predsednika vlade sestavljajo še ministri. Predsednika vlade voli državni zbor z večino glasov vseh poslancev, prav tako pa tudi ministre na predlog predsednika vlade imenuje in razrešuje državni zbor.

Upravne naloge države opravljajo upravni organi. Z zakonom je mogoče nekatere naloge državne uprave prenesti na organe lokalnih samoupravnih skupnosti, podjetja in druge organizacije pa tudi posameznike.

Ustava določa tudi področje obrambe države in sodne veje oblasti. V samostojnih poglavjih so določena še področja lokalne samouprave, javnih financ, ustavnosti in zakonitosti, ustavno sodišče ter postopek za spremembe ustave.

Ustavni zakon, ki je uzakonjal izvedbo ustave, je določal, da je treba dotedanje predpise, ki niso bili skladni s to ustavo, uskladiti najpozneje do 31. decembra 1993. Dotedanja Skupščina Republike je do izvolitve državnega zbora, ta mora biti izvoljen najpozneje v letu dni po sprejemu ustave, delovala še naprej kot zakonodajno telo. Do izvolitve predsednika republike je moralo njegove funkcije opravljati dotedanje predsedstvo, predsednika pa se bo volilo hkrati z volitvami v državni zbor. Za dotedanji izvršni svet je bilo določeno, da opravlja svoje naloge kot vlada.⁸⁶

Uprava po osamosvojitvi Slovenije leta 1991

Decembra 1991 sprejeta ustava Republike Slovenije je prinesla nove spremembe tudi na upravnem področju. V 9. členu določa, da je v državi zagotovljena lokalna samouprava. Podrobneje je ta tematika obravnavana v petem poglavju. V 138. členu je določeno, da bodo prebivalci Slovenije lokalno samoupravo uresničevali v občinah in drugih oblikah lokalnih skupnosti. Območje občine kot samoupravne lokalne skupnosti je označeno kot območje enega ali več naselij, ki so povezani s skupnimi potrebami prebivalcev in se ustanavljajo z zakonom po predhodnem referendumu, ki ugotavlja voljo prebivalstva. Zakon tudi določa območja občin. Ustava je določila osnovno delovno področje občine. V njeno delovno področje sodijo lokalne zadeve, ki jih občina lahko ureja samostojno in zadevajo samo prebivalstvo občine. Pomembno je določilo drugega in tretjega odstavka 140. člena. Po njem država lahko po prejšnjem soglasju občine ali širše samoupravne lokalne skupnosti (denimo pokrajine iz 143. člena) z zakonom nanje prenese opravljanje posameznih nalog iz državne pristojnosti, če za to zagotovi tudi sredstva, nad prenesenimi pristojnostmi pa sme izvajati svoj nadzor. Ustava je uveljavila tudi institut mestne občine, njen status pa mora določiti zakon. Načelno se morajo občine po ustavi financirati samostojno, za gospodarsko slabše občine pa je bila dana možnost, da jih sofinancira tudi država. Ustava daje tudi možnosti, da se občine samostojno odločajo za povezave v širše samoupravne lokalne skupnosti, "...tudi pokrajine, za urejanje in opravljanje lokalnih zadev širšega pomena...". Tudi na take povezave občin, ki ne predstavljajo pokrajine, država lahko z zakonom prenese nekatere svoje pristojnosti. Ker pa je bilo obdobje od sprejetja do uveljavitve nove ustave še prehodno, je ustavni zakon za izvedbo ustave v 5.

⁸⁶ Ustavni zakon za izvedbo ustave Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 33-1411/91.

členu določal, da občine, oziroma njihovi organi, ki so delovale v letu 1991, še naprej opravljajo upravne državne naloge. Te funkcije so čez nekaj let prevzele upravne enote.

Podrobnosti o oblikovanju in organizaciji novih občin je decembra 1993 uzakonil Zakon o lokalni samoupravi. Določeno je bilo, da so občine temeljne lokalne samoupravne skupnosti, ki "...v okviru ustave in zakonov samostojno urejajo in upravljajo svoje zadeve in izvršujejo naloge, ki so nanje prenesene z zakoni...", kar pomeni močno poudarjanje njihovih lastnih in prenesenih nalog. V drugem poglavju zakona so predpisani kriteriji za določitev območij novih občin. Temeljni kriterij je bil (in je še), da so v območju občine združena naselja, "...ki so povezana s skupnimi potrebami in interesi prebivalcev...", to so osnovna preskrba z življenjskimi potrebščinami, osnovno šolstvo, osnovni pogoji za izvajanje športnih in kulturnih dejavnosti, primerna zdravstvena in socialna oskrba, osnovna komunalna opremljenost, osnovne prometne in bančno-finančne ter informacijske storitve ter požarna varnost in civilna zaščita. Niti ustava niti Zakon o lokalni samoupravi med kriteriji za ustanovitev občine ne navajata števila prebivalstva v občini. Zakon v 16. členu le za ustanovitev mestnih občin določa, da morajo imeti najmanj 10.000 prebivalcev ter morajo hkrati biti tudi zemljepisno, gospodarsko in kulturno gravitacijsko območje. Izjemoma je mogoče doseči status mestne občine tudi zaradi zgodovinskih razlogov. Šele Zakon o postopku za ustanovitev občin ter za določitev njihovih območij, ki je bil sprejet konec julija 1996, v 9. členu določa, da naj bi imela občina najmanj 5.000 prebivalcev. Le utemeljeni zemljepisni, obmejni, narodnostni, zgodovinski in gospodarski razlogi so dovoljevali ustanavljanje občin z manj kot 5.000 prebivalci.

Pomembno je tudi določilo, da se pred ustanovitvijo občine z referendumom ugotovi volja prebivalcev za vključitev v določeno občino. Določeno je bilo, da bodo volitve občinskih svetnikov in županov v na novo ustanovljenih občinah potekale "...najprej dva meseca in najpozneje 15 dni pred potekom štirih let po opravljenih volitvah v občinske skupščine v letu 1990...", oziroma v podaljšanem mandatu pred iztekom takega mandata.⁸⁷

Problematico referendumov za ustanovitev občin je urejal samostojen zakon, sprejet v Državnem zboru 27. januarja 1994. Uveljavil se je izraz referendumsko območje, ki pomeni zemljepisno območje, na katerem naj bi nastala nova občina. Na občnih zborih krajevnih skupnosti, če se jih je udeležilo vsaj 5 odstotkov krajanov, so veljavno odločali, ali se krajevna skupnost po-

vezuje v referendumsko območje za ustanovitev občine ali ne. Na zborih sprejete predloge so morali tedanji predsedniki skupščin občin skupaj s seznamom naselij poslati v državni zbor, ta pa je predloge sprejel ali zavrnil in na ta način določil referendumska območja za ustanovitev občin. Državni zbor je tudi imel dolžnost razpisati referendum, s katerim "...se ugotovi volja prebivalstva za ustanovitev občine na referendumskem območju...". Vprašanje na glasovalnem lističu je bilo določeno in se je glasilo: "Ali ste za to, da se na našem referendumskem območju ustanovi občina?". Obkrožiti je bilo treba odgovor "ZA" ali "PROTI".⁸⁸ Na podlagi tega zakona je Državni zbor Republike Slovenije 26. aprila 1994 sprejel še odlok o določitvi referendumskih območij in odlok o razpisu referenduma za ustanovitev občin za 29. maj tega leta. Slovenija je bila razdeljena na 340 referendumskih območij. Dne 5. maja je Republiška volilna komisija imenovala še volilne komisije za izvedbo referenduma.⁸⁹

Uradne rezultate referenduma o ustanovitvi občin, ki je potekal 29. maja 1994 in se ga je v Sloveniji udeležilo 830.637 ali 56,46 odstotka v volilne imenike vpisanih volivcev, je objavila Republiška volilna komisija. Nove občine so bile oblikovane na seji Državnega zbora Republike Slovenije 2. in 3. oktobra 1994. V Republiki Sloveniji je bilo poslej enajst mestnih občin in 136 občin.⁹⁰ Volitve občinskih svetov in županov v nove občine so potekale 4. decembra 1994,⁹¹ normalno pa so začele poslovati 1. januarja 1995.

Ker so nove občine po zakonu o lokalni samoupravi izgubile skoraj vse upravne naloge, je država oktobra 1994 za svoje nemoteno poslovanje ustanovila upravne enote, ki so obsegale območja nekdanjih velikih (komunalnih) občin in so bile formalno ustanovljene 28. oktobra 1994, v resnici pa so začele svoje delo opravljati s 1. januarjem 1995.⁹²

Po letu 1995 se je število občin nekoliko povečalo. To v 15. členu omogoča že Zakon o lokalni samoupravi iz leta 1993, v 2. členu Zakona o postopku za ustanovitev občin ter za določitev njihovih območij iz konca julija 1996 pa je bila nakazana tudi možnost izločitve dela

⁸⁷ Zakon o lokalni samoupravi, Ur. l. RS, št. 72-2629/93; Zakon o postopku za ustanovitev občin ter za določitev njihovih območij, Ur. l. RS, št. 44-2701/96.

⁸⁸ Zakon o referendumu za ustanovitev občin, Ur. l. RS, št. 5-234/94.

⁸⁹ Odlok o razpisu referenduma za ustanovitev občin, Ur. l. RS, št. 22-994/94; Odlok o določitvi referendumskih območij za ustanovitev občin, Ur. l. RS, št. 22-993/94; Sklep o imenovanju volilnih komisij referendumskih območij, Ur. l. RS, št. 24-1059/94.

⁹⁰ Poročilo o izidu referenduma za ustanovitev občin z dne 29. maja 1994, Ur. l. RS, št. 33-1357/94; Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij, Ur. l. RS, št. 60-2082/94.

⁹¹ Razpis rednih volitev v občinske svete in rednih volitev županov, Ur. l. RS, št. 61-2090/94.

⁹² Zakon o prevzemu državnih funkcij, ki so jih do 31. 12. 1994 opravljali organi občin, Ur. l. RS, št. 29-1356/95.

občine v novo občino, kar je bilo mogoče opraviti v obdobju med rednimi volitvami v občinske svete. Po veljavni zakonodaji se smejo nove občine ustanoviti "...najkasneje šest mesecev pred razpisom rednih volitev v občinske svete...". V 7. členu zakona je bila dana tudi možnost, da "...pobudo za izločitev dela občine v novo občino ...lahko da svet krajevne skupnosti ali vaška skupnost ali zbor občanov...", ob predpostavki, da predlog za ustanovitev nove občine izpolnjuje z ustavo in zakoni določene pogoje za tako dejanje. Potem ko Državni zbor ugotovi, da so izpolnjeni vsi pogoji za ustanovitev nove občine, določi območje, na katerem se najprej razpiše in izvede referendum za ustanovitev nove občine. Ker se smejo nove občine ustanavljati samo z zakonom, se postopek za sprejem takega zakona lahko začne šele po izvedenem referendumu. Pri tem je zelo pomembno, da so volivci glasovali za ustanovitev nove občine,⁹³ a pri uzakonitvi novih občin konec leta 1994 se je pokazalo, da v zelo velikem številu primerov Državni zbor pri določitvi novih občin ni upošteval z referendumom izražene take ali drugačne volje volivcev.

Občine, ki so nastale od konca leta 1994 do poletja 1998, je skupaj z navedbo vseh občin v Sloveniji uzakonil Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o ustanovitvi občin ter določitvi njihovih območij, ki ga je Državni zbor Republike Slovenije sprejel na seji 22. julija 1998. V Sloveniji poslej deluje enajst mestnih občin in 181 občin. Redne volitve članov občinskih svetov in redne volitve županov v občinah v Sloveniji so potekale 22. novembra 1998.⁹⁴

SUMMARY

THE GOVERNMENT SYSTEM AND ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DEVELOPMENT IN SLOVENIA (1963-1994)

The period after the adoption of the Yugoslav Constitution and the constitutions of the constituent republics in 1963 is characterised by the final abolishment of the districts in the 1960s. These were mostly replaced by the increasingly important municipalities. The Constitution of 1974 and the Law on Associated Labour firmly established self-management as a specific characteristic of Yugoslav law which influenced the working of both social organisations and administrative economic bodies. The period from the late-1960s up until the declaration of Slovene independence and the adoption of the new Slovene Constitution on 23rd December 1991, was marked by numerous changes to the Constitution, which were reflected in the subsequent plethora of often confusing constitutional amendments on the federal Yugoslav level and on the level of the state constitutions alike – the Socialist Republic of Slovenia being no exception, either. The profound social changes of the 1990s following the collapse of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia and the establishment of the independent Republic of Slovenia, generated important administrative and territorial reforms on the municipal level in Slovenia towards the end of 1994. In 1994 and the following years, new municipalities were established in the newly formed state. Municipalities lost their heretofore predominantly administrative responsibilities, which passed on to the administrative units established in October 1994. Thus, the municipalities became the carriers of self-management on a local level.

⁹³ Zakon o postopku za ustanovitev občin ter za določitev njihovih območij, Ur. l. RS, št. 44-2701/96.

⁹⁴ Razpis rednih volitev v občinske svete in rednih volitev županov, Ur. l. RS, št. 64-2992/98.

Upravno sodišče v Celju

METKA BUKOŠEK

Razvoj upravnega sodstva v Franciji

Zamisel upravnega sodstva je zrasla na francoskih tleh. Od tod so se razširile temeljne ideje delovanja tega organa skoraj po vsej Evropi. Prodrle so tudi v Nemčijo, odtod pa v Avstrijo - ta je izdelala model, ki so ga uporabili tudi v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev in se v temeljih ni spremenil do njenega razpada. Zato naj nekaj kratkih misli posvetim razvoju upravnega sodstva v Franciji približno do prve svetovne vojne.¹

Kot temeljno vodilo, ki ga je v Franciji uporabljajo še danes, je bilo načelo, da upravno sodstvo v organizaciji državnih oblasti ni imelo mesta v sodni, temveč upravni oblasti. Seveda je to zato upravna funkcija posebne vrste. Zgodovina te ustanove je tako v tesni povezavi z razvojem upravne oblasti v Franciji. Zаметki segajo še globoko v srednji vek, približno v 13. stoletje, ko je bil po osamosvojitvi sodišč ustanovljen državni svet. Njegovo delovno področje je zajemalo vse državne funkcije, ki so ostale po izločitvi sodstva in računsko-finančnih poslov, se pravi vsa preostala administracija in vlada. Njegove pristojnosti so se postopno širile. V 15. stoletju so zaradi odpora sodišč, da registrirajo konkordat, prenesli reševanje vseh sporov, povezanih s cerkvenimi in samostanskimi premoženji, in na splošno verskih sporov na državni svet. Uredba z dne 31. maja 1582 našteva pristojnosti državnega sveta: vse pritožbe proti aktom administracije, še posebno če gre za preiskavo proti javni blagajni, kot je odškodnina za razpuščeno službo, likvidacija komisijских stroškov, spori iz zakupnih domen in davkov, ugovori o nabavah, posebno pa še vse pritožbe v zvezi z državno policijo. Razširitev pristojnosti državnega sveta je motila sodišča, zato so bila z njim pogosto sprta. Dekret Ludvika XV. z dne 8. julija 1661 je končal spore. Podprl je državni svet in ta je obdržal pravice jurisdikcije vse do revolucije leta 1789.

V tem času državni svet ni bil pristojen samo za jurisdikcijo v sporih, ki so bili izvzeti iz pristojnosti sodišča, temveč je opravljal hkrati tudi funkcijo kasacijskega sodišča in vlade. Njegova pristojnost pravno ni bila omejena. Iz kraljevih odredb je videti težnjo, da se iz rednih sodišč prevzame čimveč primerov, za katere je veljal poseben državni interes. Začetek je razviden že iz izvzetka finančnih primerov (prek Ra-

čunske komore so prešli vsi spori na državni svet), sporov med državo in zakupniki državnega imetja, se pravi sporov med zakupniki ter njihovimi številnimi nameščenci v zvezi s plačami, napredovanjem, odpustom in pokojninami. Ravno tako je bil pristojen za spore med državo in njenimi neposrednimi nameščenci. Sledili so spori, ki so izhajali iz uprave državnih posestev, še posebej gozdov. Postopno so se njegove pristojnosti širile na urejanje sporov v zvezi z vodnopравnimi zadevami (spori v zvezi z rečno plovbo, mostnina, brodarina), se pravi v tistih zadevah, ki so prinašale državi velik del prihodkov. Leta 1739 je bilo podobno urejeno tudi vprašanje morske obale, njene uporabe in lastništva. Nadaljevalo se je z urejanjem rudarstva - tam so bili novi zakupni in eksploatorski odnosi podvrženi urejanju in novemu normiranju, spori pa so bili preneseni na državni svet. Pozneje so prevzeli spore v zvezi z graditvijo in vzdrževanjem cest in mostov. Želja po zapolnitvi državne blagajne je privedla tudi do odprave različnih privilegijev, pooblastil, dolgoročnih dogovorov, s katerimi so bili dani na razpolago razni objekti, ter tistih pravic, ki so bile z vidika države razložene kot državna lastnina in so predstavljale državni monopol. Likvidacija teh pravic je bila zaupana državnemu svetu (razvoj javnopravne odškodnine).

Spremenbe organizacije državnega sveta pred revolucijo so potekale še naprej. V tem obdobju je pod njegovo jurisdikcijo sodilo reševanje pritožb, ki so jih vložile stranke proti aktom kraljeve oblasti, pa tudi o prošnjah za obvezno tolmačenje teh aktov. Prav tako je državni svet reševal spore, ki so bili izvzeti iz pristojnosti rednih sodišč. Nekatere spore je reševalo na prvi in poslednji stopnji, nekatere pa kot apelacijsko sodišče na drugi stopnji proti rešitvam administrativne oblasti. Nazadnje je reševal tudi spore v zvezi s pristojnostjo med sodišči in upravno oblastjo, ki se je oblikovala po eni strani z razveljavitvijo sodnih odločitev, ki bi posegale na področje administracije, z druge strani pa z razveljavitvijo aktov uslužbencev administracije, ki bi prekoračili dana pooblastila.

Postopki državnega sveta so bili v tem času veliko bolj preprosti, hitrejši in manj formalni, kot pri sodiščih, to pa je bil eden izmed poglavitnih vzrokov, da se je vedno več zadev, tudi čisto privatnopravnih, izvzemalo iz pristojnosti sodišč. Prvi zapisi postopkov izvirajo iz leta 1597. Vsebujejo le 19 členov. Obširnejši predpisi so bili izdani v letu 1660 in 1687. Leta 1738 je

¹ Dr. Stevan Sagadin, Upravno sudstvo, Beograd 1939.

bila sprejeta uredba o postopku (ki je veljala še v 20. stoletju), s katero je bil urejen postopek pred državnim svetom; ta je služil kot podlaga za dekret z dne 22. julija 1806, s katerim je bil odrejen postopek pred državnim svetom. Iz državnega sveta tega časa je izvirala tudi institucija kraljevih intendantov, ki so se razširili po vseh provincah in so kljub nenapisanim pristojnostim imeli pomembno vlogo pri reševanju administrativnih sporov v mestih, vaseh ter javnih ustanovah. Te intendature so z državnim svetom in do neke mere tudi Računsko komoro sestavljale zgradbo upravnega sodstva francoske predrevolucionarne dobe.

V revolucionarnem obdobju so ob rušenju starega sistema nastale tri možnosti: da se vrnejo vsi administrativni spori pod pristojnost rednih sodišč (kot v Angliji), da se vzpostavijo administrativna sodišča, kot so bila doslej, ali pa tretja možnost, da o administrativnih sporih razsoja administracija sama. Ker je bila sodna oblast v tem obdobju nepriljubljena, se je Skupščina trudila, da bi njihovo vlogo še zmanjšala, zato je bila prva možnost zavrnjena. Kot drugo rešitev je skupščinski odbor predlagal ustanovitev petčlanskega upravnega sodišča v vsakem departmaju. Ker se je bilo bati, da bodo ljudem povečali stroške, začeli nove spore o pristojnosti, so zavrnili tudi to možnost. Tako jim je preostala le tretja možnost. 11. septembra 1790 je bil sprejet zakon, ki je razmejeval pristojnosti med rednimi sodišči in administrativno oblastjo. Kljub temu, da so mu sledili še drugi zakoni, so bili vsi manj pomembni. V zakon niso vnesli načela, da vsi akti, v katerih upravna oblast v mejah svoje pristojnosti zapoveduje ter prepoveduje, ne morejo biti predmet spora pred rednimi sodišči, temveč le pred administrativnimi - ker se je zdelo to načelo samoumevno. Drugo načelo, ki ni bilo vključeno v ta zakon, je bilo, da država ne more biti tožena od svojega državljana in obsojena na plačilo. Vsi spori, ki so vsebovali odškodninske zahtevke privatnih oseb, so se tako končali pred upravnimi oblastmi. Postopno so administrativne oblasti povečevale svoje pristojnosti in jih prav kmalu celo presegle. Volitve v municipije, departmaje, sodišča, organizacija vojske, konfiskacija cerkvenega in drugih premoženj, koncesije javnih del, likvidacija državnih dolgov, odtujevanja državnih dobrin ter mnogo drugih razlogov je dalo povode za spore, ki so povečali pristojnosti administrativne oblasti.

Z vzpostavitvijo monarhije leta 1799 je oživilo mnogo ustanov starega režima, med njimi tudi državni svet, ki pa ni bil popolnoma samostojna in neodvisna ustanova. Dajal je le mnenja, ki so šele s potrditvijo dobila moč kot odločitve. Njegove člane je imenoval Napoleon iz vrst uglednih osebnosti ter s tem dal državnemu svetu ugled in družbeni sijaj.

Poleg centralne uprave je bilo treba najti re-

šitev tudi za lokalno administracijo. Zato je bil ob prefektu postavljen poseben konzilij, sestavljen iz treh do petih članov, ki jih je imenoval prvi konzul. Njihove pristojnosti je podrobno našteval zakon in jih s tem tudi omejeval. Zaradi odvisnosti od prefekta, ki je tem svetom načeloval, ter zaradi manjšega ugleda (za njihove člane se ni predvidevala nobena posebna šolska izobrazba) ter slabega nagrajevanja njihovega dela (njihova plača je dosegala le desetino prefektove plače), ta ustanova ni dobila toliko ugleda kot organ centralne uprave – državni svet.

Z dekretom z dne 11. junija 1806 so v državnem svetu postavili posebno skupino, sestavljeno iz šestih referentov in šestih auditorjev, ki so morali pripraviti rešitve administrativnih sporov, pri pritožbah državljanov pa je bilo uvedeno obvezno zastopanje po advokatu. Z dekretom z dne 22. julija 1806 je bil uveden postopek za administrativne spore pred državnim svetom. Ker je ta organ postal orodje vlade, je izzval splošno nezadovoljstvo in kritike. Nastale so zahteve o njegovem razpustu in izročitvi pristojnosti rednim sodiščem. Zato je moral režim po julijski revoluciji pohiteti z reformami ter tako z nekaterimi uredbami skušal rešiti ustanovo. Te reforme niso zadostovale, zato je bilo v letih od 1833 do 1845 predloženih veliko zakonskih osnutkov. Sprejet je bil le zakon z datumom 19. julij 1845, s katerim je bila opravljena le kodifikacija dotedanjih predpisov, preostala vprašanja pa so ostala nerešena. Leta 1848 je bila dosežena reorganizacija državnega sveta. V vrhovni administraciji še vedno ostaja svetovalno telo, ustanovi pa se posebna sekcija, ki opravlja samostojno administrativno-sodno funkcijo. Člane je izbirala Narodna skupščina in ne več kralj. S tem je postal državni svet pravo upravno sodišče. Vendar te reforme niso dolgo trajale, saj so se že januarja 1852 vrnili z nekaj manjšimi spremembami na stanje iz leta 1845. Iz te dobe naj omenim še dekret, ki je bil izdan 30. decembra 1862 leta in je reformiral prefekturne svete. S to reformo sta bili uvedeni javna in ustna razprava, hkrati pa so bili postavljeni zastopniki javnega interesa. Dopusčeno je bilo, da sodelujejo pri razpravah stranke osebno ali po svojih zastopnikih, in nazadnje, da morajo biti rešitve obrazložene. Kljub nekaterim zapletom je tako stanje obstalo vse do leta 1889, ko je bil z zakonom predpisan postopek za prefekture in je ta ostal v veljavi do leta 1926. Državni svet je dobil samostojnost reševanja z zakonom iz leta 1872.

Razvoj upravne oblasti in vse večja zapletenost le-te sta imela za posledico vse večji porast upravnih sporov. Zato so v naslednjih letih nastali razni predlogi vlade in parlamenta, kako čim bolj razbremeniti državni svet ter tako doseči večjo učinkovitost. Tudi reforme leta 1910 niso zadostovale, saj je število administrativnih spo-

rov še vedno naraščalo, na njihove rešitve pa je bilo treba čakati več let. Reforma prefekturnih svetov je bila opravljena z dekretom z dne 6. septembra 1926. Postavljeno je bilo 22 departmajskih svetov. Vsak je imel štiri člane (eden je opravljal dolžnost vladnega komisarja), vodil pa jih je predsednik. S temi reformami se je njihova organizacija približala upravnim sodiščem drugod po Evropi, razlika pa je bila samo v pogledu pristojnosti - ta je drugod odrejena po načelu dekoncentracije, pri francoskih pa po načelu enumeracije (naštevjanja).

Upravno sodišče v Avstriji

Kot je bilo omenjeno že v prejšnjem poglavju, so bili temelji razvoja upravnega sodišča dani v Franciji. Ta je bila zgled za mnogo evropskih držav. Ustavila bi se še pri Avstriji, v okviru katere smo bili Slovenci vse do konca prve svetovne vojne in je vplivala na razvoj upravnega sodstva v Kraljevini Jugoslaviji.

Teoretično podlago za utemeljitev upravnega sodstva v Avstriji je dal Lemayer v Apologetičnih študijah o upravnem sodstvu. Izhodišče njegovih tez je, da so se same odredbe ustave o svobodi državljanov pokazale kot nezadostne, da je svoboda in sreča državljanov mnogo bolj kot od ustavnih odredb odvisna od državne upravne dejavnosti, da se vrednost ustave meri po kakovosti uprave in njenih institucij ter njenih postopkih. Opozarjal je na problem posameznika ter njegove pravne sfere proti skupnosti, ki se znotraj javne uprave opredeli le na način, da se ideja pravne države najbolj uveljavi, javna uprava pa pri tem ni motena pri reševanju svojih nalog. Zavrača stališče, da sta javno in privatno pravo identična pojava, tako da vsi spori o subjektivnem pravu zapadejo pod redna sodišča. Opozarja, da v odnosu med posameznikom in državno oblastjo ne more biti govora o subjektivnem pravu posameznika, zato je tudi ne more priti do pravičnosti in državne oblasti zaradi žalitve takih subjektivnih javnih prav s strani upravnih oblasti.

Nasprotno. Prizadeva si zavarovati pravni položaj posameznika, še posebej v javni upravi. Tu je treba izhajati iz priznanja njegovega subjektivnega javnega prava, se pravi od razčlenitve odnosa posameznika proti državni skupnosti v posamezne pravne odnose. Preučiti je potrebno tudi upravičenosti zahtevka po državno organizirani pravni zaščiti proti namerni ali nenamerni žalitvi s strani posameznih upravnih oblasti in organov. Torej namen pravilno organiziranega upravnega sodstva ne more biti zaščita objektivnega izvajanja javne uprave (kar so želeli doseči v Prusiji in drugih nemških deželah), ampak zaščita posameznika in njegove individualne pravne sfere, zaščita njegovega subjektivnega javnega prava pred škodovanjem in upravne ob-

lasti pri izvajanju njihovih upravnopravnih nalog. Takšno zaščito pa lahko dajo le posebni organi, organizirani zunaj okvira upravne oblasti. Organizirani morajo biti kot redna sodišča. Zahteva se posebna usposobljenost o posebnostih javnopravnih odnosov, ki je pri rednih sodiščih ne moremo niti pričakovati niti zahtevati.²

Avstrijski ustavni zakon o sodni oblasti (z dne 21. december 1867)³ je v svojem 15. členu določil, da bi se posameznik, ki z odločitvijo upravne oblasti, sprejete v privatnopravnem sporu, ne bi bil zadovoljen, imel pravico obrniti na redno sodišče. Če bi se ob tem čutil prizadetega zaradi odločitve ali ukaza upravne oblasti, bi lahko svoje zahteve izvedel pred upravnim sodiščem v ustnem postopku proti zastopniku upravne oblasti.

Ustavna odredba iz leta 1867 je bila utemeljena z zakonom o upravnem sodišču z dne 22. 10. 1875.⁴ Z njim je bil izpolnjen temeljni državni zakon iz leta 1867 o temeljnih pravicah in svobodah državljanov. V njem so izražene vse ideje, ki jih je zagovarjal Lemayer. Ustanovili so samo eno upravno sodišče, ki je imelo sedež na Dunaju. Leta 1925 so izvedli reformo postopka pri upravnih oblasteh. Zakon, ki je nastal na tleh nekdanje Jugoslavije v letu 1929, je bil samo recepcija avstrijskega upravnega postopka.

Upravno sodišče je bilo organizirano tako, da je razsojalo v senatih in plenarnem zboru. Senate so sestavljali štirje člani in predsednik. Za davčne in pristojbinske zadeve so bili predvideni stalni senati. Predsednika in člane je imenoval cesar. Postavljen je bil tudi pogoj glede strokovne izobrazbenosti zaposlenih. Za vsaj polovico članov je bila predvidena kvalifikacija za sodniško službo. Predsednika in namestnika je postavljala cesar, polovico od dvanajstih članov je predlagal spodnji, drugo polovico pa zgornji dom. Podrobnejša ureditev tega sodišča je bila predpisana z Ukazom vseh ministrstev o poslovnem redu upravnega sodnega dvora, ki je izšel leta 1876.⁵

Upravno sodišče je razsojalo v primerih, kadar so kakemu posamezniku pravice kratila upravna oblastva. To so bili lahko organi državne uprave, dežele, okraji ali občine. Stranka, ki ni bila zadovoljna z odločbo upravnega oblastva, je lahko sprožila vnovično obravnavo zadeve pred tem sodiščem, seveda le tedaj, če je bila izčrpana redna upravna instančna pot. Pritožba na to sodišče ni imela odločne moči. Upravno sodišče pa ni bilo pristojno za zadeve, ki so se urejale po sodni poti, ki so sodile pod vrhovno sodišče,

² Dr. Stevo Sagadin, Upravno sudstvo, Beograd 1939.

³ Prav tam.

⁴ Postava o ustanovitvi upravnega sodnega dvora, RGB, 1875, XVIII/36.

⁵ Ukaz vseh ministrstev o poslovnem redu upravnega sodnega dvora, RGB, 1876, XXIX/95.

zadeve skupnih avstro-ogrskih ali samo ogrskih oblastev (na Ogrskem je lahko v nekaterih primerih upravno sodišče spremenilo upravno odločbo) in ni imelo pravice presoјati o veljavnosti zakonov in naredb.⁶

Ob pritožbi je upravno sodišče praviloma presoјalo sklep upravnega oblastva. To se je odločalo na zadnji stopnji, razen če je opazilo pomanjkljivost v formalnem upravnem postopku. Če je ugotovilo, da je pritožba upravičena, je naredbo upravnega oblastva preklicalo in preklic utemeljilo. Uporabljati se je torej moralo kasetorično načelo: moglo je samo potrditi ali razveljaviti upravno odločbo (zaradi nezakonitosti ali zaradi nepravilnosti postopka). To upravno oblastvo je moralo o zadevi ukrepati skladno s pravnim mnenjem upravnega sodišča. Razprave pred upravnim sodiščem so bile praviloma javne in ustne, zoper njegov sklep ni bila več mogoča pritožba, niti vrnitev v prejšnje stanje.⁷

Razvoj upravnega sodstva v Kraljevini Jugoslaviji

Organizacijo, postopek, sestavo upravnega sodstva najbolje spoznamo iz zakonodaje, ki je bila sprejeta, da bi uravnavala delovanje državnega sveta kot vrhovnega upravnega sodišča ter upravnih sodišč, ki so dobila sedež po nekaterih zgodovinsko-teritorialnih načelih. Najpomembnejši zakoni, ki so odredjali vse prej naštetu, so bili:

1. Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Beograd, 28. junij 1921.

2. Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih, UI PUS, 1922, 60/167; str. 389-391.

3. Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih, UI PUS, 1922, 97/302; str. 647-649.

4. Zakon o ureditvi rednih sodišč za Kraljevino SHS, UI LMO, 1927, 14/49, str. 113-118.

5. Zakon o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih, UI LMO, 1929, 63/262; str. 494-495.

6. Ustava Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 3. september 1931.

VIDOVDANSKA USTAVA

Organizacijo upravnega sodstva v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je kot prva predvidela vidovdanska ustava.⁸ Kot vrhovni organ državne uprave in vrhovno upravno sodišče je bil imenovan državni svet. Poleg njega pa je predvidela tudi ustavna sodišča.

O državnem svetu in upravnih sodiščih go-

vorita člena 102 in 103. Prvi govori o ustanovitvi upravnih sodišč za upravne spore. Za določitev njihovih sedežev, pristojnosti in organizacijo je bil predviden poseben zakon. 103. člen govori o državnem svetu, ki ga določa kot vrhovno upravno sodišče. Člane tega sveta postavlja kralj na predlog predsednika ministrskega sveta in to tako: narodna skupščina predlaga število članov, izmed katerih jih polovico imenuje kralj, drugo polovico pa izbira narodna skupščina izmed predlaganega dvojnega števila članov, ki jih predlaga kralj. Zapolnjevanje izpraznjenih mest državnih svetovalcev bo odrejeno s posebnim zakonom, ki se bo lahko tudi odmikal od zgornjega načina. Vidovdanska ustava predvideva tudi sestavo državnega sveta. Za člane državnega sveta so bili tako lahko postavljeni samo tisti višji uradniki ali javni delavci, ki so imeli fakultetno izobrazbo in deset let državne službe ali javnega dela. Za najmanj dve tretjini državnih svetovalcev je bila predvidena diploma pravne fakultete. Člani državnega sveta so bili lahko odstranjeni s svojih delovnih mest, premeščeni na druga delovna mesta državne službe in upokojeni le na podlagi sodne odločitve. Ob dopolnitvi 70. let ali v primeru bolezni, ko ne morejo opravljati svoje dolžnosti, se morajo upokojiti.

Vidovdanska ustava je predvidela tudi dolžnosti državnega sveta:

1. kot najvišje upravno sodišče rešuje o upravnih sporih. Spore, ki so zasnovani s pritožbami proti ukazom in ministrskim odločbam, rešuje državni svet na prvi in zadnji stopnji;

2. kot upravni organ vrhovne državne uprave rešuje upravne akte, za katere je potrebna odobritev po posebnih zakonih;

3. opravlja nadzorno oblast nad samoupravnimi enotami po zakonskih odredbah;

4. rešuje spore o pristojnostih med državnimi upravnimi oblastmi, pa tudi spore med pristojnostmi med državnimi in samoupravnimi oblastmi;

5. rešuje tudi druga vprašanja, ki so mu po zakonu dana v pristojnost.

Podrobnejše odredbe o sestavi, pristojnostih in postopku pri državnem svetu so bile predvidene s posebnim zakonom.

ZAKON O DRŽAVNEM SVETU IN UPRAVNIH SODIŠČIH IZ LETA 1922

Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih⁹ je bil sprejet 17. maja leta 1922 (UI PUS, 1922, 60/167; str. 389-391) in je predpisoval organizacijo, pristojnosti ter postopke upravnih sodišč na enem mestu. Ni spremenil določil Vidovdanske ustave, temveč je njene člene le natančneje razdelal. S tem zakonom so bile urejene

⁶ Pravo, zgodovina, arhivi – prispevki za zgodovino pravosodja, Ljubljana 2000.

⁷ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961.

⁸ Ustava Kraljevine SHS, Beograd 1921.

⁹ Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih, UI PUS, 1922, 60/167.

upravnosodne dejavnosti državnega sveta in upravnih sodišč. Iz njega je razvidno, da je bil državni svet predviden samo kot upravno sodišče in da je izgubil velik del, če ne celo vse svetovalne in upravne funkcije. Za državni svet je bilo predvidenih 30 članov, način izvolitve pa je povzel že po vsebini ustave. Kot nižje inštanice je bilo predvidenih šest upravnih sodišč: v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Skopju, Celju in Dubrovniku. Zaradi povečanja števila članov državnega sveta se ni mogel nadaljevati prejšnji način reševanja administrativnih sporov, ko so jih reševali na seji celotnega sveta, seveda ob že pripravljenih referatih, ki so jih pripravili posamezni odseki. Določenih je bilo šest oddelkov s po štirimi člani. Na splošnih sejah so reševali pravna vprašanja, pri katerih so nastajale kontradiktornosti. Upravna sodišča naj bi reševala administrativne spore v oddelkih s po tremi člani. Zakon ni vseboval predpisov o postopku, vendar je v svojem 47. členu pojasnjeval, da bo to urejevala Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih. Več nam pove sam zakon, zato si ga nekoliko natančneje oglejmo.

Organizacija sodišč

Zakon je kot vrhovno upravno sodišče predvidel državni svet. Sestavljati ga je moralo trideset članov. Postavljal jih je še vedno kralj na predlog predsednika ministrskega sveta. Obdržal se je enak sistem, kot ga je predvidela že ustava, in sicer: polovico članov je imenoval kralj izmed dvojnega števila članov, ki jih je predlagala narodna skupščina, drugo polovico pa je izvolila narodna skupščina izmed dvojnega števila, ki ga je predlagal kralj. Kralj je na predlog predsednika vlade imenoval predsednika in podpredsednika izmed imenovanih državnih svetnikov. Izpraznjena ali na novo ustanovljena mesta v državnem svetu so se dopolnjevala na enak način.

Državni svet je bil razdeljen na oddelke, ki jih sestavljalo po pet članov. Zakon je določal, da mora ves čas obstajati oddelek za upravno-finančne spore. Razpored svetnikov oddelka so določali z žrebom za vsako leto naprej. Predsedovali so jim predsednik, podpredsednik in štirje po činu najstarejši državni svetniki. Razporeditev v oddelke je bila določena z žrebom.

Za upravne spore so bila ustanovljena upravna sodišča. Sedež so imela v istem kraju kot apelacijsko sodišče, če so imela z njim enako krajevno pristojnost. Drugi kraj za sedež upravnega sodišča je lahko določil le minister za pravosodje. Vsako upravno sodišče je bilo sestavljeno iz predsednika in določenega števila sodnikov. Ti so bili postavljeni s kraljevim ukazom na predlog ministra za pravosodje po enakem sistemu kot je bil postavljen državni svet – izmed dvojnega števila kandidatov. Predsednik je moral kandidirati posebej.

Upravno sodišče je bilo razdeljeno na oddelke. V finančnih zadevah je odločal vedno isti oddelek. V vsakem oddelku so delali trije sodniki, od katerih je eden predsedoval. Sodniki so bili razporejeni v oddelke z žrebom za leto dni naprej.

Zakon je predvidel tudi pogoje za delo v državnem svetu. Za predsednika, podpredsednika in člane državnega sveta so bili lahko postavljeni le tisti uradniki in javni delavci, ki so imeli fakultetno izobrazbo in deset let državne službe ali javnega dela. Za najmanj dve tretjini državnih svetnikov je bila predvidena diploma o končani pravni fakulteti.

Pogoji za delo na upravnih sodiščih so bili: za predsednika in člane upravnega sodišča so bili lahko postavljeni samo tisti, ki so imeli diplomu pravne fakultete in ustrezno število delovnih let v sodni ali upravni službi, ali pa kot javnopravni zastopniki. Za predsednika je bilo določeno najmanj deset let, za sodnike pa osem let. Svoje delo so lahko opravljali do 70. leta starosti (člani državnega sveta in predsedniki upravnih sodišč) ter 65. leta (drugi člani), ali do bolezni, ko so se morali upokojiti. Druge preemstitve in predčasne upokojitve so bile lahko opravljene le na podlagi sodne odločitve. Člani državnega sveta in upravnih sodišč niso smeli biti toženi za svoje sodne odločitve brez odobritve državnega sveta.

Pristojnost sodišč

Upravna sodišča, kot je že bilo omenjeno, so sodila o administrativnih sporih. Ti so lahko nastali med posameznikom ali pravno osebo na eni strani ter upravno (tudi samoupravno) oblastjo na drugi. Povod za sprožitve postopka je lahko nastal, če je akt upravne oblasti kršil pravico, ali če je bil v zakonu postavljen neposredni interes tožiteljev. Državni svet je odločal o pritožbah zoper razzodbe upravnih sodišč ter o tožbah zoper ukaze in ministrske odločitve. Posameznik, kateremu se je kršil osebni interes z nezakonitim aktom upravne oblasti, se je lahko pritožil na eno od višjih upravnih oblasti. Zoper to odločbo je lahko vložil tožbo le na upravno sodišče. Če je bila tožba naperjena proti ministru, jo je obravnaval državni svet.

Na upravno sodišče in državni svet se niso smele naslavljati te tožbe:

- kadar so tožbe z zadevami spadale v pristojnost rednih sodišč;
- disciplinske zadeve, kolikor ni bilo z zakonom odredeno drugače;
- tožbe zoper upravne posle rednih sodišč;
- zadeve, pri katerih se je upravna oblast odločala po svojem preudarku.

Državni svet in upravna sodišča so sama odločala o svoji pristojnosti.

Postopek pri upravnih sodiščih

Na upravno sodišče je morala biti vložena tožba v roku tridesetih dni po vročitvi odločbe upravne oblasti, tožbe zoper zakon in uredbe pa so se morale vložiti na državni svet v dveh mesecih po objavi v uradnem listu. Vložile so se lahko neposredno na sodišču ali po pošti. V prizadevanju, da bi bila zaščitena zakonitost in javni interes, je smel minister za finance na sedežu upravnih sodišč odrediti posebne organe, ki so nastopali kot tožilci v imenu države. To je bilo storjeno v primeru, če se je z upravnim aktom kršil zakon v korist posameznikov.

Tožba je morala vsebovati ime in priimek tožitelja, poklic, naslov, upravni akt, proti kateremu je vložena tožba, posamezne točke, zaradi katerih je vložena tožba, ter priloge (akt v izvorniku ali prepisu).

Če tožitelj od pristojnega upravnega organa v treh mesecih ni mogel dobiti nobene odločbe, je to moral navesti v pritožbi. Če se to ni zgodilo v treh mesecih po njegovem zahtevku, je moralo upravno sodišče preveriti resničnost te izjave. V primeru, da je bila ta trditev resnična, je obravnavalo pritožbo na način, kot da je upravna oblast zavrnila tožiteljevo zahtevo.

Tožiti se je smelo v primeru:

1. kadar upravna oblast v svojem aktu ni uporabila ali kadar ni pravilno uporabila zakona ali zakonske odredbe;

2. kadar se v postopku, ki se je izvajal, ni upoštevalo predpisov postopka.

Sodišče je lahko, ne da bi poklicalo stranke, z odločbo zavrnilo te zadeve:

- tožbe v stvareh, ki so sodile v pristojnost rednih sodišč, v disciplinskih stvareh, kolikor ni bilo z zakonom odrejeno drugače, v stvareh, v katerih in kolikor so bile upravne oblasti po zakonitem pravu upravičene odločati po svoji presoji, ter zoper upravne posle svojih lastnih sodišč;

- kadar so tožbe prekoračile rok;

- upravne akte, zoper katere je bilo mogoče vložiti pritožbo na višjo upravno inštanco, pa se to ni storilo;

- tožbe, o katerih je sodišče že enkrat dokončno odločilo.

Sodišče je razsojalo o tožbi po javnem naroku in na podlagi dejstev, ki jih je ugotovilo upravno oblastvo.

Kadar je sodišče spoznalo, da je glede ugotovljenih dejstev v spisih protislovje ali da so dejstva v bistvenih točkah ugotovljena kot nepopolna ali da se v upravnem postopku niso upoštevale oblike postopka, je lahko razsodilo takoj, ne da bi sploh pozvalo stranke, da razveljavi upravni akt. Prav tako je lahko sodišče razsodilo, ne da bi pozvalo stranke, v primeru, ko se je tožitelj odpovedal javnemu naroku. V drugih primerih je bilo sodišče dolžno po javnem naroku

pozvati tožitelja in toženca, da ju zasliši. Tožitelja je lahko zastopal tudi odvetnik. V pristojnosti sodišča je bilo tudi, da je izključilo javnost, če je bil predmet razprave osebno ali družinsko življenje.

Sodišče je razsojalo takoj. Izrek sodbe je bil lahko odložen le izjemoma, in sicer najdlje za osem dni. O razsodbi je odločalo upravno sodišče na tajni seji. Sodnik poročevalec je glasoval prvi, predsednik pa zadnji. Drugi so se držali vrstnega reda – od mlajšega do starejšega. Razsodbe so se sklepale z absolutno večino glasov. Z razsodbo je bila tožba ali zavrjnena ali pa ugodena. V primeru pozitivnega rezultata je bil upravni akt razveljavljen. Upravni organ je bil dolžan izdati nov upravni akt, seveda upoštevajoč pripombe upravnega sodišča.

Tožbe zoper upravne akte praviloma niso zadržale izvedbe. Vendar pa je lahko upravna oblast na prošnjo tožitelja odložila izvedbo upravnega akta do končne sodne odločbe, če je to dopuščal javni interes ali če bi njena izvedba prizadela prosilcu škodo, ki je ne bi bilo mogoče popraviti. V tem primeru je moralo dati upravno sodišče zadevi prednost in jo prednostno obravnavati.

Zoper razsodbe upravnega sodišča je bila mogoča pritožba na državni svet, in sicer v roku petnajstih dni od sprejetja sodbe upravnega sodišča. Pritožila sta se lahko tako tožitelj, če je upravno sodišče njegovo tožbo zavrnilo, kot tudi upravni organ, če je sodišče razveljavilo njegov akt. Državni svet je odločal o pritožbah, ne da bi pozival stranke. Njegove razsodbe in razsodbe upravnih sodišč so bile za upravne organe obvezne.

Če upravni organ kljub sklepu državnega sveta ali upravnega sodišča ni izdal novega upravnega akta v treh mesecih in pol, je imel tožitelj možnost pritožbe na državni svet. Ta je moral v tem primeru izdati odločbo, ki povsem nadomeščala upravni akt. Proti tem pravnomočnim razsodbam se je pri istih sodiščih smela zahtevati obnova administrativnega spora ob pogojih, predpisanih v civilnosodnem postopku za obnavljanje sporov. Obnovo spora so lahko zahtevale vse prizadete stranke, tako privatna oseba kot tudi pravna oseba, ravno tako tudi upravni organ, ki je z izdajo upravnega akta dal povod administrativnemu sporu. Če je sodišče menilo, da je zahteva za obnovo postopka upravičena, je razveljavilo razsodbo ter napotilo zadevo na pristojni upravni organ v novo rešitev. Le-to je bilo vezano na pripombe sodišča.

Spore o pristojnosti med upravnimi oblastmi, med samoupravnimi oblastmi ter med upravnimi in samoupravnimi oblastmi je reševal državni svet. Spor je lahko nastal le med organi oblasti, ki so odločali po predpisih tega ali drugih zakonov v zadnji, končni stopnji. Rešitev spora, ki je nastal s tem, da so upravni organi odklanjali

pristojnosti, je smela predlagati samo prizadeta oseba. To se je moralo zgoditi v petnajstih dneh od dneva, ko ji je bila vročena odločba drugega upravnega organa. Ta predlog je moral biti opremljen z vsemi potrebnimi listinami. Predlog za rešitev spora, ki je nastal v primeru, ko sta si dva upravna organa prilaščala pristojnost v isti stvari, je moral biti vložen v roku 30 dni. Spore med upravnimi in rednimi sodišči je reševalo kasacijsko sodišče (Ustava - člen 110).

Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih je predvidel šest upravnih sodišč:

- v Beogradu za Srbijo in Vojvodino;
- v Zagrebu za Hrvaško in Slavonijo z Medimurjem;
- v Celju za Slovenijo s Prekmurjem;
- v Sarajevu za Bosno in Hercegovino;
- v Skopju za južno Srbijo;
- v Dubrovniku za Dalmacijo in Črno goro.

Zakon je predvidel šestmesečni rok za ustanovitev upravnih sodišč od dneva, ko stopi v veljavo ta zakon. Za izvolitev in postavitev državnih svetnikov je zakon predvideval enomesečni rok.

Zakon je predvideval tudi ravnanje v primeru administrativnih sporov, ki so bili ob uveljavitvi tega zakona že pri državnem svetu. Reševati so se morali po dotlej veljavnem zakonu o ureditvi državnega sveta in zakonu o poslovnem redu za državni svet, in sicer v njegovih oddelkih, ustanovljenih po tem zakonu. V Zagrebu je bilo z ustanovitvijo upravnega sodišča odpravljeno Finančno upravno sodišče. Nedokončani spori so prešli v reševanje upravnega sodišča.

Plače in doklade uradnikov so ostale do uvedbe zakona o uradnikih in o njihovih plačah ter dokladah enake, se pravi v višini, ki jo je predvideval srbski zakon o ureditvi državnega sveta. Zaposleni na upravnih sodiščih so tako prejeli enako visoko plačo in doklade, kot so jih prejeli apelacijski sodniki po srbskem zakonu o sestavi sodišč. Pomožno osebje državnega sveta in apelacijskih sodišč je prejelo enako plačo in doklade kot pomožno osebje državnega sveta oziroma apelacijskega sodišča v Srbiji.

UREDBA O POSLOVNEM REDU PRI DRŽAVNEM SVETU IN UPRAVNIH SODIŠČIH IZ LETA 1922

Istega leta kot Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih je bila izdana tudi Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih¹⁰ (UI PUS, 1922, 97/302; str. 647-649). V 64. členih je zajemala organizacijo, pristojnost in postopek pri državnem svetu in upravnih sodiščih.

Organizacija državnega sveta

Državni svet je sestavljalo poleg predsednika, podpredsednika in članov še šest prvih in šest drugih tajnikov, šest pisarjev ter potrebno število prepisovalcev in slug. Tajniki in pisarji so morali imeti dokončano pravno fakulteto. Državni svet jih je predlagal predsedniku ministrskega sveta. Prepisovalce in služitelje je postavljala predsednik sveta.

Predsednik državnega sveta je predstavljal državni svet proti vsem oblastvom. Vodil in nadziral je poslovanje državnega sveta. Kadar je bil ta zadržan, ga je nadomeščal podpredsednik, ali pa najstarejši predsednik oddelkov. Skliceval je seje državnega sveta. Skrbeti je moral tudi za enotnost v judikaturi državnega sveta, se pravi da je odločal o pravnih vprašanjih, ki so jih oddelki rešili različno. Predsednik državnega sveta je posameznim oddelkom dodeljeval referente.

Prvi tajniki so morali pripravljati referate o posameznih predmetih. Na internih sejah niso imeli pravice glasovanja. Prav tako se niso smeli udeleževati javnih sej.

Svetniki so bili razporejeni v oddelke z žrebom za vsako leto vnaprej. Vsak oddelek je imel predsednika, podpredsednika in štiri po rangi najstarejše državne svetnike. Naloga predsednika oddelka je bila razdeljevanje dela članom in referentom oddelka.

Državni svet je bil razdeljen na šest oddelkov.¹¹ Eden izmed njih je moral biti predviden za upravno-finančne spore. Vsak oddelek je bil označen z rimsko številko. Čeprav zakon govori o tem, da se področja posameznih oddelkov odredijo na seji državnega sveta, pa se je razdelitev oddelkov z manjšimi spremembami (Hrvaška 1939), ohranila do razpada Kraljevine Jugoslavije. Ker jih uredba ni natančneje razčlenila, se mi je zdelo umestno, da jih na tem mestu naštejemo:

I. oddelek je reševal pritožbe proti odločbam upravnega sodišča v Zagrebu, zadeve po zakonu o ureditvi okrožij in srezov, po zakonu o okrožnih, sreskih in občinskih proračunih, po občinskem zakonu in monopolnem zakonu. Ob tem je nadziral samoupravne enote, reševal spore o pristojnosti (3. in 4. točka 103. člena ustave) in pritožbe proti odločbam nadzorne oblasti po zakonu o poroti;

II. oddelek je odločal in reševal finančne zadeve (predvsem carinskokazenske zadeve);

III. oddelek je reševal pritožbe proti odločbam upravnega sodišča v Sarajevu, tožbe proti odločbam in ukazom ministrstev: za gradnje, promet, zdravstvo, kmetijstvo in vode ter predloge teh ministrstev upravne narave;

IV. oddelek je reševal pritožbe proti odločbam upravnega sodišča v Celju, tožbe proti od-

¹⁰ Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih za Kraljevino SHS, UI LMO, 1922, 97/302.

¹¹ Ivan Škarja, Državni svet, Slovenski pravnik XXXVII/1923.

ločbam in ukazom ministrstev (vojnega in mornarice, trgovine in industrije, agrarne reforme, vere, socialne politike), skrbel za izenačevanje zakonov ter izdajal predloge teh ministrstev upravnega značaja;

V. oddelek je reševal pritožbe proti odločbam upravnih sodišč v Beogradu in Skopju, tožbe proti odločbam in ukazom predsednika ministrskega sveta in ministrstev: za zunanje zadeve, notranje zadeve, za gozdove in rudnike, pošte in telegrafa, ter predloge teh ministrstev upravne narave;

VI. oddelek je reševal pritožbe proti odločbam upravnega sodišča v Dubrovniku, tožbe proti odločbam in ukazom ministrstev za pravosodje, za prosveto, za finance ter predloge upravne narave iz resorjev teh ministrstev.

Če zaradi izpraznitve enega ali več delovnih mest v državnem svetu ali zaradi bolezni oziroma odsotnosti posameznih članov ni bilo mogoče delovati v vseh oddelkih, je smel predsednik državnega sveta za preostali del leta, oziroma do zapolnitve izpraznjenega mesta, narediti potrebne spremembe v sestavi posameznih oddelkov. Pravitko je smel spremeniti razdelitev poslov med posamezne oddelke, če je to zahtevala preobremenjenost posameznih oddelkov ali zadržanost posameznih članov državnega sveta.¹²

Osebe, predvidene za javno službo, so bile sprejete na podlagi volitev, s tajnim glasovanjem. Tajno glasovanje je potekalo na seji državnega sveta, in sicer z listki, na katere je vsak svetnik zapisal kandidatovo ime. Zaprte listke so izročili predsedniku, predsednik pa jih je razprl in glasno prebral ime in priimek kandidata, zapisanega na posameznem lističu. Nato je izročil lističe najmlajšemu svetniku, ta pa je postopek branja ponovil. Po končanem glasovanju so morali vse listke uničiti. Izvoljena je bila tista oseba, ki je dobila absolutno večino glasov. Kadar ni dobil absolutne večine noben kandidat, se je glasovalo samo med kandidatom, ki sta dobila največ glasov. Pri drugem glasovanju so upoštevali relativno večino. Če še v tretjem primeru ni bilo izvoljenega kandidata, je o izvolitvi določal žreb.

Vse odločbe in rzsodbe oddelkov državnega sveta o pomembnejših pravnih vprašanjih, ki so bila predmet spora, zlasti še vse odredbe glede veljavnosti uredb, so se morale vpisovati v poseben seznam, ki ga je hranil predsednik državnega sveta. Kadar ni bilo enotnega mnenja o nekem pravnem vprašanju, se je lahko kljub temu, da je že bil vpisan v seznam, ustavil izrek sodbe ali rzsodbe. Nova odločitev je morala rabiti za podlago rzsodbi, ki je dobila svojo pravnomočnost po objavi v uradnem listu, vpisana pa je morala biti tudi v posebno knjigo odločb sej državnega sveta.

Zakon je določal tudi glasovanje. Vrsten red,

po katerem so glasovali za posamezna vprašanja, je določil predsednik, čeprav je lahko seja na predlog posameznika glasovala tudi o tem. Tudi tukaj so upoštevali hierarhijo in so torej glasovali od najstarejšega do najmlajšega. Za sprejetje sklepa je bila potrebna absolutna večina.

Organizacija upravnih sodišč

Tudi za upravna sodišča je bilo predvideno, da imajo svojega predsednika in potrebno število sodnikov, tajnikov in pisarjev. Tajniki in pisarji imajo čin, plačo in doklade tajnikov in pisarjev apelacijskega sodišča, po srbskem zakonu o sodnikih.

Zakon predvideva, da bodo upravna sodišča sodila po oddelkih, ki naj bi jih, ko bi bilo potrebno, ustanavljal predsednik sodišča. Sodniki bi se morali razporejati v oddelke po osmem členu zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih. Ustanovili naj bi tudi oddelek za finančne spore, v katerem naj bi bila zaposlena dva člana s finančnega področja.

Kadar se je izpraznilo mesto upravnega sodnika, ali če je bilo treba zapolniti novo ustanovljeno mesto, je moral minister za pravosodje razpisati razpis z določenim rokom za vložitev prijave. Ob poteku roka je poslal vse prijave državnemu svetu. Med prijavljenimi osebami je državni svet izbral dvojno število kandidatov ter jih predlagal pravosodnemu ministru. Enako so zapolnjevali izpraznjena mesta predsednikov upravnih sodišč. Ob nastopu službe so morali tako državni svetniki kot tudi upravni sodniki priseči, kot je bilo to predvideno za sodnike rednih sodišč.

Za spore, ki so že bili predmet javne razprave, vendar v nekem oddelku niso bili dokončani v določenem oddelku do konca leta, je lahko predsednik državnega sveta odredil, da jih rešijo sodniki, ki so se že prej ukvarjali z njimi.

Naloga predsednika državnega sveta je bila, da je dovoljeval dopuste članom in osebju državnega sveta, in sicer do deset dni. Za večje število dopusta si je bilo treba pridobiti mnenje predsednika ter predsednika ministrskega sveta. Predsedniki upravnih sodišč so lahko dovoljevali članom in osebju upravnih sodišč do petih dni dopusta. Dopust, ki bi bil daljši od petih dni, je moral odobriti pravosodni minister.

Predsedniki upravnih sodišč so morali po preteku vsakega leta predložiti državnemu svetu poročilo o delovanju sodišča. V poročilu je moralo biti razloženo celotno stanje delovanja, število sporov po posameznih upravnih strokah in število sporov iz posameznih upravnih enot. V poročilu so morali biti označeni vsi pomembnejši spori, ki so utegnili rabiti za podlago zakonodajnemu delovanju ali pa jih je rabila uprava, ki je nadzirala upravne in samoupravne organe. Državni svet je obravnaval ta poročila na svojih

¹² Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih, UI PUS, 1922, 97/302.

sejah ter na podlagi teh poročil in svojega celotnega letnega delovanja sestavil in pravosodnemu ministru predložil prav takšno poročilo, kakršno so njemu predlagala upravna sodišča. Temu poročilu je priložil tudi poročila upravnih sodišč.

Pristojnost in postopek

Zoper upravne akte občinskih uprav, ki so v prenesenem ali v svojem področju kršile pravice ali neposredno osebne interese posameznikov, je bila po 18. členu Zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih dopustna pritožba na nadrejeno državno upravno oblastvo. Zoper njegovo odločbo se je smela vložiti tožba pri tistem upravnem sodišču, v katerega krajevno pristojnost je sodilo neko upravno oblastvo. Zoper akte višjih samoupravnih organov je bila dopustna neposredna pritožba na upravno sodišče, v katerega krajevno pristojnost je sodilo to samoupravno oblastvo.

Ko je upravno sodišče prejelo tožbo, je zahtevalo o tem predmetu vse spise. Upravni organ jih je moral temu sodišču poslati v predpisanem roku. Ta rok ni smel presegati enega meseca. Kadar so bile med spisi zaupne listine, jih niso smeli prebrati na javni seji, niti dati na vpogled strankam brez odobritve upravnega oblastva.

Ko si je upravno sodišče priskrbelo tožbo in spise, se je lahko zadeva po predsednikovi odločitvi dodelila sodniku poročevalcu. Ta je moral tožbo preučiti in predložiti seji pismeno poročilo. Poročilo je moralo zajemati te podatke:

1. ali gre za primer iz člena 24 zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih (v primeru finančnih sporov jih rešujeta dva člana s finančnega upravnega področja);

2. ali gre za primer iz člena 26 istega zakona (če so vsi svetniki in upravni sodniki, preden so nastopili službo, opravili prisego, kot je to predpisano za sodnike rednih sodišč);

3. ali gre za primer iz člena 27 istega zakona (verjetno so preverjali navzočnost oziroma odsotnost predsednika in osebja zaradi dopustov).

Sodišče je odločalo, ali poročilo sprejme ali ne. Če je spoznalo, da ne gre za nobenega izmed navedenih primerov, je razsodilo, da lahko zadevo obravnavajo na javni seji. Dodelilo jo je tajniku in ta je določil narok, na katerega je moral vabiti tako tožitelja kot tudi toženca.

Če se je vložila tožba pri upravnem sodišču zato, ker upravni organ tožitelju ni hotel izdati nobene rešitve (22. člen zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih), le ta pa je medtem izdal svojo rešitev, je moral tožitelj to v petnajstih dneh sporočiti sodišču in izjaviti, ali je zadovoljen s to rešitvijo ali vztraja pri tožbi. V prvem primeru se je postopek ustavil, v drugem pa se je moral nadaljevati. Če tožitelj v petnajstdnevem roku ni dal nobene izjave, so

menili, da je zadovoljen. Postopek se je moral po prvi tožbi ustaviti.

Če je bil odrejen narok, je moralo upravno sodišče hkrati s pozivom vročiti tudi toženčeve pripombe na tožbo, če jih je ta imel. Če je bila tožena stranka država, so pozvali upravni organ, ta pa je izdal odločbo, naj odredi svojega zastopnika, ali pa naj predloži pismeno izjavo. Če pa se razprave ne udeleži ne tožitelj ne toženec, to ne zadrži dela sodišča. To lahko dela tudi brez navzočnosti strank. Vsi akti državnega sveta in upravnih sodišč so se vročali po civilnosodnem postopku. Kadar je pristojnost upravnega sodišča vsebovala več civilnosodnih postopkov, so do izenačitve civilnosodnega postopka uporabljali tistega, ki je veljal za sedež sodišča. Sodišče je smelo pred razpravo odrediti popravo pomanjkljivosti glede dejstev in postopka. To delo je bilo naloženo enemu izmed članov sodišča ali referentu, ki ga je določil predsednik. To je lahko naredil tudi pristojni upravni organ.

Razprave so imele določen potek dogajanja. Na naroku je dobil najprej besedo sodnik poročevalec – ta je razložil stanje in bistvo spora. Naslednji je dobil besedo tožitelj, in sicer je moral utemeljiti tožbo in jo zagovarjati. Če tožitelj ni bil navzoč, se je tožba lahko prebrala. Za tožiteljem je dobil besedo zastopnik tožene stranke. Če ni bil prisoten, se je prebrala njegova izjava, seveda če jo je predložil. Predsednik sodišča je moral skrbeti za to, da so sporno zadevo povsem preučili. Kadar je videl, da je zadeva dobro preučena, je lahko sklenil razpravo.

Tožena stranka je smela pooblastiti organ, ki je bil pristojen za zaščito javnih interesov, da jo zastopa pred sodiščem. Ta organ je smel to zastopanje pooblastiti tudi njej enakemu upravnemu organu na sedežu sodišča.

Sodišče je lahko izključilo javnost iz razlogov javne morale in reda, ali pa, če so bile predmet razprave stvari privatne ali družinske narave oziroma je to zahtevala ena pravnih strank. Javnost so lahko izključili za vso razpravo ali samo za posamezne dele. Kadar se je to zgodilo, dogodkov in razlogov ni bilo potrebno razglasiti. Tožitelju je moralo biti tudi dovoljeno, da sta na razpravi navzoči dve osebi, ki jima zaupa. Vsak član sodišča in vsaka pravdna stranka je smela za predsednikom zastavljati potrebna vprašanja bodisi drugi pravnici stranki bodisi pričam. Vprašanja so zastavljali pod nadzorstvom predsednika. Razprave se je udeležil zapisnikar in vodil zapisnik razprave. Vanj je bilo treba zapisati mnenje predsednika in sodnikov, zapisnikarja, pravnih stranke in njihovih zastopnikov ter ves potek razprave z izjavami strank in prič, pa tudi sklepe sodišča. V zapisnik so se morale na predlog ene izmed strank zapisati vse pomembne izjave strank in oseb, ki jih je zaslišalo sodišče. Podpisati sta ga morala predsednik in zapisnikar. O glasovanju so morali pisati poseben

zapisnik; v ta zapisnik stranke niso imele vpogleda. Določeno je bilo, da najprej glasuje poročevalec, za njim pa drugi sodniki. Tudi tu je bila uvedena hierarhija. Začeli so po lestvici od najmlajšega dalje, glasovanje pa je sklenil predsednik.

Sodišče je lahko odložilo izrek sodbe, kadar zaradi preobširnosti gradiva, ali ker je bilo treba natančneje preučiti neko pravno vprašanje, ni moglo izreči rzsodbe. O odložitvi izreka rzsodbe je moralo sodišče obvestiti pravdne stranke. V tem primeru se je smelo to odločbo vročiti strankam tudi brez poziva na nov narok. V rzsodbi je bilo treba označiti sodišče, pravdne stranke in predmet spora. Sklep sodišča je moral biti ločen od utemeljevanja. V rzsodbi so morali biti označeni sodišče, pravdne stranke in predmet spora. Sklep sodišča je moral biti ločen od njegove utemeljitve. Rzsodbo so podpisali poročevalec, predsednik in zapisnikar. Izvirnik rzsodbe je ostal v sodnih spisih. Pravdnim strankam se je vročal prepis rzsodbe s predsednikovim podpisom. Kadar je sodišče obsodilo tožitelja na plačilo stroškov, je moral biti v rzsodbi naveden tudi znesek stroškov.

Državni svet je razsojal o tožbah in pritožbah brez udeležbe pravdnih strank. Ko je prejel tožbo ali pritožbo z akti predmeta, je predal zadevo enemu izmed svetnikov kot poročevalcu. Poročevalec je bil po predsednikovi odločitvi lahko tudi prvi tajnik, ki je bil dodeljen nekemu oddelku.

Tožbe zoper ukaze in ministrske odločbe je pošiljal državni svet najprej pristojnemu ministru. Minister je moral nanje odgovoriti v mesecu dni. Preden je dal pismen odgovor, je imel pravico zahtevati, naj se njega ali njegovega zastopnika zasliši na posebni seji oddelka. Na njej je dal pojasnila o spornem predmetu. Če je bilo treba, so ministri smeli drug drugega zastopati. Če državni svet ni sprejel ministrovega pojasnila in njegovih izjav, je moral o tem ministra pismeno obvestiti. Določiti je moral datum nove seje. Če je bila tožba vložena zaradi ukaza in državni svet ni sprejel ministrovega pojasnila, je bilo treba o tem poleg pristojnega ministra obvestiti tudi predsednika ministrskega sveta. Tako je prišla zadeva pred ministrski svet. Ministrski svet je bil zadolžen, da je v petnajstih dneh pojasnil svoje argumente, ali pa zahteval sejo državnega sveta zaradi pojasnil o spornem predmetu. Po sprejetju teh pojasnil je državni svet izdal svojo odločbo. Če je spoznal, da je bila vložena pritožba neutemeljena, jo je z odločbo odklonil kot neumestno ter o tem obvestil pritožnika. Če je državni svet odločil, da se mora ministrovo odločbo razveljaviti, je moral o tem z odločbo obvestiti pritožnika in ministra. Nasprotno pa, kadar je minister na seji državnega sveta ali v svojem uradnem pismenem pojasnilu izjavil, da se strinja z nadzorom državnega sveta

in da se izda v tem smislu rešitev pritožniku, je državni svet ministrovo izjavo sprejel na znanje ter obvestil pritožnika. Minister je bil tako dolžan izdati drugo rešitev, skladno s pripombami državnega sveta. Ravno tako je moral državni svet v pismeni obliki obvestiti ministra, da je o tem obvestil pritožnika.

Vsako sodišče je moralo voditi letni seznam tožb, in sicer po vrsti, kakor so se vlagale. V tem seznamu so morali biti vpisani pravdne stranke, predmet sporov ter kdaj in kako so izdali končno odločbo. Pri državnem svetu je bilo treba za pritožbe zoper rzsodbe upravnih sodišč voditi posebni seznamek. Prav tak seznamek so morali voditi o zahtevah za obnovo spora, pa tudi o zahtevah v smislu 46. člena zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih.¹³ Natančnejši pravilnik je predpisal predsednik državnega sveta, in sicer tako za državni svet kakor tudi za upravna sodišča. Sodniki upravnih sodišč in državni svetniki so se udeleževali razprave v tistem oddelku, ki je bil predpisan za redne sodnike.

Javnopravni zastopniki so bili za svoje delo kot zastopniki strank pred upravnimi sodišči nagajani, in sicer:

1. za svetovanje brez pregleda spisov pri upravnem organu: 100 dinarjev;
2. za svetovanje po pregledu spisov pri upravnem organu: 200 dinarjev;
3. če je bil opravljen večkratni pregled spisov pri upravnem organu: za vsak pregled 100 dinarjev;
4. za pregled spisov v drugem mestu, ne pa v kraju bivanja pravnega zastopnika, in za svetovanje: 800 dinarjev;
5. za sestavo tožbe na upravno sodišče: 200 dinarjev;
6. za sestavo tožbe ali pritožbe na državni svet: 300 dinarjev.

Osebe, ki niso bile upravičene opravljati pravnozastopniških poslov, niso imele pristopa ne pri upravnem sodišču ne pri državnem svetu. Niso mogle dobiti nobenih podatkov in pojasnil. Javnopravnemu zastopniku, ki je želel izsiliti in pobrati večjo nagrado, kot je nagrada, predpisana v 58. členu te uredbe, so po tožbi na državni svet odvzeli pravico opravljati pravnozastopniške posle pri upravnih sodiščih.

Minister za pravosodje je nadzoroval upravna sodišča s posebnim inšpektorjem, ki je bil neodvisen tako kot sodnik in bil izbran ravno tako iz dvojnega števila kandidatov, predlaganih državnemu svetu. Inšpektor je imel naziv in plačo z dokladami kot predsednik upravnega sodišča. Pod nadzor je sodilo vse poslovanje upravnih sodišč in tudi njihovo osebje.

Državni svet je imel pravico, da je v okviru te naredbe dajal svojim oddelkom, pa tudi uprav-

¹³ Člen 46 govori o dolžnostih državnega sveta, ki razsoja spore zaradi pristojnosti med upravnimi oblastvi, med samoupravnimi oblastvi in med upravnimi in samoupravnimi oblastvi.

nim sodiščem splošna navodila za formalno opravljanje poslov.

V primerih, ki niso bili določeni v Zakonu o državnem svetu in upravnih sodiščih, so uporabljali določene predpise zakonov o sodni organizaciji, civilnem postopku in Pravilnik za poslovanje rednih sodišč.

ZAČON O POSLOVNEM REDU PRI DRŽAVNEM SVETU IN UPRAVNIH SODIŠČIH IZ LETA 1929

Odprava vidovdanske ustave je prinesla spremembe tudi državnemu svetu in upravnim sodiščem. Z zakonom o spremembah in dopolnitvi Zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih¹⁴ (8. januar 1929) so bile spremenjene oziroma odpravljene nekatere odredbe zakona z dne 17. maja 1922. Dne 29. decembra 1929 je bila zamenjana stara Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih z Zakonom o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih (Zakon o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih, UI LMO, 1929, 63/262; str. 494-495), v katerem je bilo nekaj manj pomembnih dopolnil in sprememb. Tako so med drugim članom državnega sveta in upravnim sodiščem odpravili stalnost in nepokretnost. Spremenjen je bil tudi način zapolnjevanja izpraznjenih mest, tako da članov državnega sveta nista več izbirala Narodna skupščina in kralj, temveč jih postavljala kralj na predlog predsednika ministrskega sveta, predsednika in sodnike upravnih sodišč pa kralj na predlog ministra za pravosodje.

Ustava iz leta 1931

Ustava iz leta 1931 je državnemu svetu in upravnim sodiščem namenila členu 99 in 98. Naloga upravnih sodišč je bila, da so se ustanovljala za upravne spore, naloga državnega sveta pa, da je predstavljalo vrhovno upravno sodišče. Sedež, pristojnost in organizacija upravnih sodišč in način postavljanja članov državnega sveta, njegova sestava, pristojnost in postopek so bili predvideni s posebnim zakonom. Z ustavo je bilo določeno, da mora državni svet sestavljati kandidacijsko listo kandidatov za predsednika in članov Glavne kontrole, ker je bil predsednik državnega sveta skupaj s predsedniki Kasacijskega sodišča in Glavne kontrole dolžan sodelovati pri imenovanju skrbnikov premoženja mladoletnega kralja. Veljavna sta ostala tako Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih iz leta 1922 kot tudi Zakon o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih iz leta 1929.

Omenim naj še nekaj zakonov, ki so z ne-

katerimi členi dopolnili dejavnost upravnih sodišč. To je predvsem Zakon o uradnikih iz leta 1923, ki je poveril sojenje disciplinskih prekrškov uradnikov višjega položaja državnemu svetu, nižjih uradnikov pa upravnim sodiščem. Nekaj sprememb je prinesel tudi Zakon o občinah (z dne 14. marca 1933) in Zakon o mestnih občinah (z dne 22. julija 1934), ki sta predvidela neko pristojnost upravnih sodišč in državnega sveta. Tako sta oba zakona določila, da upravna sodišča rešujejo pritožbe zaradi nepravilnosti pri volitvah občinskih odborov, državni svet pa pritožbe zaradi nepravilnosti pri volitvah mestnih odborov. Upravna sodišča so morala reševati tudi pritožbe občin proti odločitvam državnih nadzornih oblasti, kadar ban ni ugodil pritožbi in je razveljavil rešitve nadrejene oblasti. Poleg tega so reševali pritožbe na odločitve nadzorne oblasti, s katerimi so se reševali občinski odbori, predsednik ali odborniki. Za državni svet pa je bilo predvideno, da rešuje pritožbe mestnega sveta zaradi odločitve nadzorne oblasti, s katerimi zadržujejo odločitve mestnih svetov zaradi nezakonitosti ali prekoračitve delovnega področja. Državni svet je postopno zopet prevzemal del administrativnih funkcij, ki jih je že imel v Kraljevini Srbiji¹⁵.

Naj navedem le nekaj številke o administrativnih sporih pri državnem svetu. Leta 1922 je državni svet imel v postopku 4500 administrativnih sporov. Teh je bilo iz leta v leto več. Tako jih je bilo v državnem svetu leta 1924 že 26.152, v letu 1926 pa so narasli že na 31.147. Te številke nam kažejo, kako lahko sprejetje enega samega, ne dovolj preišljenega zakona, kot je bil to Zakon o državnih uslužbencih iz leta 1923, poveča število administrativnih sporov. Šele novi zakon o državnih uradnikih iz leta 1931 je postopno zmanjševal število sporov. Leta 1938 se ta številka vrti okoli 13.917, do konca leta pa je bilo rešenih še 8088 sporov. Pri upravnih sodiščih je bilo leta 1938 34.848 sporov. Od tega so jih do konca leta rešili 18.876. K zmanjševanju administrativnih sporov je treba pripisati tudi uvedbe visokih taks za tožbe pri državnem svetu in upravnih sodiščih proti odločitvam ali delu vseh administrativnih oblasti. Ta znesek je znašal en odstotek od skupne vrednosti spornega predmeta, pri sporih, katerih vrednost se ni dala oceniti, pa 400 dinarjev. Vendar je bilo število sporov še kljub temu visoko. Te visoke številke so bile pokazatelj, da je stanje v državi nezdravo. Upravna sodišča so izgubljala z ustavo in zakonom določeno funkcijo in so postala samo inštanca nad srednjo in najvišjo oblastjo. Z vsako razveljavitvijo rešitve upravnega akta se je rušila avtoriteta države. Grozljiva je številka, da so upravna sodišča od sto tožb razveljavila kar polovico le-teh. Rešitve niso bile ne v visokih

¹⁴ Zakon o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih, UI LMO, 1929, 63/262.

¹⁵ Dr. Stevan Sagadin, Upravno sodstvo, Beograd 1939.

taksah ne v povečanju števila oddelkov in ljudi. Rešitev je bila le v dobri organiziranosti upravne oblasti ter premišljenem sprejemanju zakonov in odredb, ki bi s svojimi rešitvami ne dajale povodov za tožbe. Sprožitve administrativnih sporov bi morale biti prej izjeme kot pravilo. Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih iz leta 1922 je postopno postajal nesprejemljiv. Ob nastanku kraljevine se je srečeval s problemom partikularne, provincialne zakonodaje. Zakon je moral upoštevati, da je nova država združevala dežele z različnimi pravnimi podlagami. Zato so morale biti odredbe zakona take, da so bile sprejemljive na vseh pravnih področjih. Vse te okoliščine so dale zakonu o državnem svetu in upravnih sodiščih pečat začasnosti. Z leti je nastala potreba, da se stari zakon novelira. V ta namen je bila postavljena strokovna komisija, ki je več let pripravljala načrt takega zakona. Žal pa na način, kot je bil zamišljen, ni bil uresničen. Izrabili pa so ga Hrvati ob reorganizaciji države. Ko se je oblikovala avtonomna banovina Hrvaška, je uvedla tudi svoje vrhovno upravno sodišče; to je stopilo na mesto upravnih sodišč v Zagrebu in Dubrovniku. Ta uredba je bila objavljena 18. oktobra 1939 v Uradnem listu za banovino Hrvaško.¹⁶ Kazalo je, da bo reorganizacija upravnega sodstva zajela celotno državo. Verjetno se je v nekaterih banovinah proces upočasnjal, zato so jih prehiteli dogodki iz leta 1941.

UPRAVNO SODIŠČE V CELJU

Kot je bilo že zgoraj omenjeno, je bilo Upravno sodišče v Celju ustanovljeno z Zakonom o državnem svetu in upravnih sodiščih z dne 17. 5. 1922. Vsa oblast ni bila zgoščena v Ljubljani, čeprav je bila le ta v začetku verjetno predvidena kot sedež upravnega sodišča, temveč je bila porazdeljena po večjih slovenskih mestih. Delno zaradi decentralizacije, delno pa zaradi tega, ker je v Celju delovalo okrožno sodišče, le-temu verjetno pripadala čast, da je sprejelo pod svojo streho tudi upravno sodišče. Ker je pri preučevanju upravnega sodstva v Sloveniji tako pravniška kot tudi zgodovinska praznina, naj ponovim samo nekaj temeljnih dejstev, ki so veljala tudi za obravnavano sodišče.

Upravno sodišče je urejalo upravne spore. Kot upravni ali administrativni spor je bil mišljen spor med posameznikom ali pravno osebo na eni in upravnim oblastvom na drugi strani, kadar je akt upravnega oblastva kršil pravico ali v zakonu utemeljeni neposredni osebni interes posameznika ali pravne osebe – tožnika. Kadar se je posamezniku ali pravni osebi kršila pravica ali z zakonom utemeljeni interes z nezakonitim aktom upravnega oblastva, se je imel pravico pritožiti na višje upravno oblastvo in šele zoper to od-

ločbo na upravno sodišče. Celjsko upravno sodišče je kot prva inštanca deloval za več oblasti skupaj. Ker je bila Slovenija razdeljena na dve oblasti, sta prišli obe v pristojnost Upravnega sodišča v Celju. Ob sprejetju nove upravne ureditve po letu 1931 pa je postalo upravno sodišče za Dravsko banovino.

Sodišče je sodilo v senatu, ki je imel tri člane. Sestavljali so ga predsednik in dva sodnika, vsi ustrezno usposobljeni. Navzoč je bil tudi tajnik, ki je imel, vsaj v celjskem primeru, velikokrat opravljeno pravno fakulteto. Postavljeni so bili s kraljevim ukazom na predlog ministra za pravosodje. Ta jih je določil izmed kandidatov, ki jih je izbral državni svet. Veljalo je kasetorično načelo, kar pomeni, da je sodišče z razsodbo tožbo zavrnilo, ali pa ji ugodilo in v tem drugem primeru izpodbijano upravno odločbo razveljavilo. Organizacijo, pristojnost in poslovanje tega sodišča sta poleg zgoraj navedenih pravnih aktov urejala še Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih z dne 5. 9. 1922 in Zakon o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih z dne 29. 5. 1929 s popravkom v letu 1930. Predsedniki upravnih sodišč so bili dolžni vsako leto sestaviti poročilo o delovanju sodišča. Poročila so bili dolžni predložiti državnemu svetu in ta jih je obravnaval na seji ter jih nato posredoval ministru za pravosodje.

Omenila sem tudi, da je bil IV. oddelek pri državnem svetu v Beogradu zadolžen za reševanje pritožb proti odločbam Upravnega sodišča v Celju, za tožbe proti odločbam in ukazom ministrstev (vojnega in mornarice, trgovine in industrije, agrarne reforme, vere, socialne politike), za izenačevanje zakonov ter upravne predloge teh ministrstev. To je razvidno tudi iz gradiva, seveda v primeru, kadar se je pritožitelj obrnil na državni svet kot na najvišjo inštanco.

Čeprav je bilo v Zakonu o državnem svetu in upravnih sodiščih iz leta 1922 omenjeno, da se pri upravnih sodiščih oblikujejo odseki, je iz celjskega primera razvidno, da so v vseh primerih sodili le trije sodniki. Trojice (predsednik in dva prisednika) so se obdržale tudi po več let. Menim, da se tudi vsakoletna potrditev ni upoštevala. Menjave sodnikov za tekoče leto se niso opravljale 1. januarja, temveč po potrebi. Leta 1937 se omenja kot zapisničarka prva ženska, Nataša Pregelj – sodniška pripravnica. V spisih jo najdemo vse do leta 1940.

Imena sodnikov Upravnega sodišča v Celju

V nepopolnih dvajsetih letih delovanja Upravnega sodišča v Celju se je zvrstilo enajst upravnih sodnikov. Ti so seveda delovali v trojkah, predpisanih z zakonom. Na mestu predsednika so se menjali štirje. Prvi predsednik Upravnega sodišča v Celju je bil dr. Ivan Vrtačnik.

¹⁶ Prav tam.

Upravno sodišče za Slovenijo s Prekmurjem	Управни суд за Словенију са Прекоmurjem
Opt. št. 2. 243/38 5	
Razpravni zapisnik	
z dne 4/3. 1929	
porodno usne razpravi na naroku glede tožbe <i>Lovca žetla je tožna</i>	
<i>Josua, Jozna in Jankica</i>	
zoper odločbo <i>velikoga jopana ljubljanske oblasti s ljubljane</i>	
z dne 6/3. 28. št. 469/10 z 2/3. 1928. št. 10 66/31 glede razpisa	
<i>potrdila po št. 14 1. i. pravilnika o postopku</i>	
Prisotne osebe:	
od upravnega sodišča:	od strank:
predsednik:	za tožbo:
<i>Jopana, predsednik</i> podprednik: <i>Antonia upravnega sodišča</i> <i>H. Henrik Bedek</i>	<i>J. Orožen, od. kmet. pr. M. Laskarovič</i> <i>dr. Jankica, ljubljanske oblasti s ljubljane</i>
prisednika:	za toženo oblastvo:
1. <i>J. Jurec Brence</i>	<i>dr. J. Orožen, od. kmet. pr. M. Laskarovič</i>
2. <i>H. Franč Lika</i>	
zapisnikar:	za soudeležene stranke:
<i>J. Alojzij Finžgar</i>	
<small>Obrazec 1032 - Razpravni zapisnik za javno naroko.</small>	

Predsedniki:

dr. Ivan Vrtačnik (1923, 1930, 1931, 1932, 1933);
dr. Ferdo Prenja (do maja 1934);
dr. Janko Bedekovič (junij 1934, 1935);
dr. Ivan Likar (1936, 1937, 1938, 1939, 1940);

Prisedniki:

dr. Ljudevit Brence, finančni svetnik (1923, 1928, 1930);
dr. Henrik Steska, vladni svetnik (1923, 1928, 1930, 1931, 1932, 1933);
dr. Ivan Likar (1928, 1930, 1931, 1932, 1933);
dr. Jože Bavdek (1934, 1935);
dr. Anton Kržišnik (1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940);
Rajko Mulaček (1936, 1937, 1938, 1939, 1940);
Stanko Mašič (1938, 1939, 1940);

Zapisnikarji:

Pokorn;
Dr. Franc Suhodolnik (1923);

Štampiljar (1926);

Oskar Dobovišek (1928, 1930, 1931, 1932, 1933, 1939);
Alojzij Finžgar (1928);
dr. Ivan Lininger (1930, 1931, 1932, 1933);
dr. Jakob Mlinar (1930, 1931, 1932, 1933, 1934);
dr. Viktor Turnšek (1934, 1935, 1936, 1940);
Ivan Velkavrh (1936);
Nataša Pregelj (1937, 1938, 1940) - sodniška pripravnica.

Janko Orožen omenja še strokovne nameščence upravnega sodišča, njihovih imen pa v gradivu nisem mogla zaslediti, ker le to za prva leta ni ohranjeno.¹⁷

Drugi strokovni nameščenci upravnega sodišča:

- Karel Trstenjak (1923);
- dr. Franc Suhodolnik (1923);
- dr. Vekoslav Voršič (1923);
- dr. Josip Orožim (1923);
- Albin Marčič.

¹⁷ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, Celje 1974.

GRADIVO UPRAVNEGA SODIŠČA V CELJU

Fond Upravnega sodišča v Celju¹⁸ je ohranjen v zelo skromni obliki. Za celih osemnajst let in pol njegovega delovanja je ohranjenih le 29 arhivskih škatel. Po številkah spisov sem ugotovila, da je večina gradiva izgubljenega. Delno so ohranjeni imeniki, vpisnik pa samo eden, in sicer za monopolne (M) zadeve. Tako lahko iz tega in po zgoraj navedenih zakonih sklepam, da so bile zadeve vpisane v vpisnike, poleg tega pa so izdelali tudi imenike za lažje iskanje spisov. Sklepam lahko tudi, da so se pred upravnimi sodišči obravnavale samo zadeve A, F in M, vendar pa tega ne morem zanesljivo trditi. Pomagala bi mi poročila, ki so jih morali predsedniki upravnih sodišč pošiljati vsako leto državnemu svetu v Beograd. Obrnila sem se na Arhiv Jugoslavije in obvestil me je, da je fond državnega sveta v 2510 fasciklih. Inventar ni napravljen, je pa registraturno voden, torej ima ohranjene evidence (delovodnike). Zaradi velike količine gradiva ne morejo poiskati sklepnih poročil posameznih upravnih sodišč. Tako ostajam brez edinstvenega vira podatkov, ker se kopije niso ohranile v fondu Upravnega sodišča v Celju. V poročilih so bili zbrani sumarni prikazi zadev ter sklopi zadev, v okviru katerih so bile te obravnavane. Iz gradiva je bilo tudi mogoče razbrati, kako hitro so upravna sodišča rešile posamezne zadeve. To je bilo povsem različno, potrebovala so od štirih mesecev do leta dni. V primerih, ki so ohranjeni, ta časovni rok ni bil presežen. Zadeve so se zavlekle takrat, ko je bilo treba zaradi razjasnitve primera pridobiti še dodatno dokumentacijo.

V drugi arhivski škatli je gradivo z letnico 1918. V njej so prizivi zoper odločbe o dodelitvi preživnin. V njih so vdove, žene, matere idr. pri državi uveljavljale pravico do preživnin ali do kakšnega drugačnega denarnega nadomestila po svojih možeh in sinovih, ki so še ali so že bili na fronti, oziroma so na njej padli. Iz gradiva je razvidno, da so bili na ozemlju današnje Slovenije prizivni organi, ki so reševali te zadeve, čeprav je imela nekdanja avstro-ogrska monarhija le en sedež upravnega sodišča, in sicer na Dunaju.

Tretja arhivska škatla zajema disciplinske (D) zadeve za leta 1924, 1926, 1928, 1939 in 1941. Tu naj omenim, da je Upravno sodišče v Celju delovalo kot disciplinsko sodišče II. stopnje. To je pomenilo, da je lahko upravni organ izdal disciplinski ukrep, na katerega se je pritožitelj lahko pritožil. Na vnovično zavrnitev je naslovil pritožbo na upravno sodišče. Namenjeno je bilo za reševanje disciplinskih prekrškov nižjih državnih uslužbencev. Iz spodnje tabele je razvidno, da je ohranjen le majhen del spisov.

LETO	ŠT. ZADEV	ŠT. SPISA
1918	28	1203-1417
1924 D	5	94-99
1926 D	27	32-62
1928 D	1	34
1939 D	1	1
1941 D	1	1

Upravno sodišče Celje je bilo disciplinsko sodišče II. stopnje.

Oznaka D označuje zadeve v zvezi z disciplinskimi prekrški. Kot je že zgoraj omenjeno, je bilo Upravno sodišče v Celju disciplinsko sodišče II. stopnje. Gradiva s to oznako je malo, vsebuje pa, kot je bilo že navedeno, spise v zvezi z disciplinskimi prekrški jetniških paznikov, poštnimi nameščenci in drugimi. Iz spisov je razvidno, da je bil disciplinski tožilec višji deželni sodnik svetnik dr. Hinko Stepančič v Celju (1926). Kot strokovna kolega sta omenjena Anton Mirnik ter Josip Bozja. Kot disciplinski tožitelj se omenja dr. Kurbus, kot branitelj pa Vekoslav Jagodič.

Zadeve A, F in M

Preostalo gradivo v fondu je označeno s temi oznakami: največji del obsegajo zadeve F in A, nekaj malega pa zadeve M.

Leto	Oznaka	Št. ohranjenih spisov	Najvišja št. ohranjenega spisa
1918	Preživnine	28	1417
1928	A in F	22	355
1930	A in F	96	255
1931	A in F	114	286
1932	A in F	41	128
1933	A in F	474	547
1934	M	87	87
1935	F	168	185
1936	A in F	94	518
1937	A in F	3	506
1938	A in F	36	505
1940	A in F	48	382

Tabela spisov, ki se nahajajo v gradivu upravnega sodišča v Celju.

Oznaka F zajema spise, ki imajo za skupni imenovalec le nekaj upravnih organov v vlogi toženca. Kot tožene stranke najdemo Finančno direkcijo v Ljubljani, Reklamacijski odbor v Ljubljani, Reklamacijski odbor v Mariboru, Reklamacijski odbor v Celju ter Reklamacijski odbor v Novem mestu. Tožitelji so bili v večini primerov zasebniki, ki so vložili pritožbe zaradi prevelike odmere davka, taks, zgradarin, pritožbe zoper obdolžitve nezakonitega točenje pod vejo, neodvajanje taks pri prodaji vstopnic za različne

¹⁸ ZAC, Fond Upravnega sodišča Celje.

Upravno sodišče za Slovenijo
v Prekmurjem v Celju

Управни суд ва Словенију
са Прекоmurjem у Целју

Опр. št. 237/12
5

Zapisnik o glasovanju

z dne 19. junija 1928

povodom sklepanja o tožbi Franciške Tadej Jugoča v Ljubljani
Kodeljevo št. 262

zoper odločbo Veljaka Jugoča funkcionarja občine

z dne 1928 1928, št. 237/12, glede razpisovanja
potrebila za št. trikotnik prvoletnika v post. l. 1928

Predsedujo predsednik upravne sodišče dr. Henrik Hrnko
upravnih sodnik

prisodujejo upravnih sodnika

1. dr. Ljudovik Brenca,
2. dr. Henrik Šteško,
3. dr. Ivan Likar.

Zapisnikar je: Veljako Jugoča

Sodnik poročevalec dr. H. Hrnko predlaga, kakor je razvidno iz pri-
loženega osnutka.

Sklep sodišča soglasno po predlogu.

Dan 19. junija 1928

Predsednik: H. Hrnko Zapisnikar: Veljako Jugoča

Obrazec II-41. Zapisnik o glasovanju za volni razpravi.

priveditve ipd. V primeru tožb, ki so se uvrstile pod to oznako, je upravno sodišče izdalo sodbo.

Oznaka A obravnava kot tožence sreska načelstva, Kraljevo bansko upravo v Ljubljani, občine (v zvezi z volitvami leta 1933). Spisi zajemajo pritožbe glede dodelitve lovišč, prodaje alkohola brez prijave, neplačevanja stroškov Pokojninskemu zavodu za nameščence v Ljubljani, zoper neprijave okuženih živali, zoper zavrnitve izdaje potnega lista, zoper nedovoljeno širjenje klevet, zoper neopravljanje obveznosti popravila cest, zoper neplačila rodbinskih doklad, zoper neupravičene obdolžitve političnih prekrškov – nedovoljene agitacije, tihotapstvo, motenje javnega reda in miru. V teh zadevah je upravno sodišče izdalo odlok.

Oznaka M označuje monopolno-kazenske spise. To so vse zadeve v zvezi z nedovoljeno pridelavo tobaka ter njegovo prodajo, nedovoljenim trgovanjem s cigaretinimi lističi, kresilnimi kamni, vžigalniki, soljo in podobno.

Iz gradiva je razvidno, da spisi niso odloženi po zvrsteh, temveč si sledijo zaporedno. Zanimivo je, da M zadeve zasledimo samo leta 1934, v letih 1935 in 1937 samo zadeve F, leta 1938 samo zadeve A. Zaradi tega sklepam, da je večina gradiva izgubljenega. Spodaj navajam razmerja med posameznimi zadevami, in sicer samo

za obdobje 1928-1940, ker za preostala leta ni ohranjenega gradiva.

1928: A - 6; F - 16;
1930: A - 11; F - 85;
1931: A - 26; F - 88;
1932: A - 19; F - 22;
1933: A - 195; F - 279;
1934: M - 87;
1935: F - 168;
1936: F - 83; A - 11;
1937: F - 3 (504-506);
1938: A - 36 (zadnja št. 440);
1940: A - 40 (332); F - 8 (262);

VIRI IN LITERATURA

Viri

- Postava o ustanovitvi upravnega sodnega dvora, RGB, 1876, XVIII/36; str. 85-92.
Ukaz vseh ministrstev o poslovnem redu upravnega sodnega dvora, RGB, 1876, XXIX/95; str. 237-239.
Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Beograd, 28. junij 1921.
Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih, UI PUS, 1922, 60/167; str. 389-391.

Uredba o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih, UI PUS, 1922, 97/302; str. 647-649.
 Zakon o ureditvi rednih sodišč za Kraljevino SHS, UI LMO, 1927, 14/49, str. 113-118.
 Zakon o poslovnem redu pri državnem svetu in upravnih sodiščih, UI LMO, 1929, 63/262; str. 494-495.
 Ustava Kraljevine Jugoslavije, Beograd 3. september 1931.
 ZAC, Fond Upravnega sodišča v Celju.

Literatura:

Ivan Škarja, Državni svet, Slovenski pravnik XXXVII/1923, str. 131.
 Dr. Stevan Sagadin, Upravno sudstvo, Beograd 1939.
 Pravo, zgodovina, arhivi – prispevki za zgodovino pravosodja, Ljubljana 2000; str. 169-170 in 180.
 Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, Celje 1974; str. 319-320.
 Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961; str. 516-517.
 Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov, Izbor zakonov in predpisov, I. del, Ljubljana 1997.

17

Upravno sodišče za Slovenijo s Prekmurjem Управни суд за Словенију са Прекоmurjem

Opr. št. 4 353/28
5

Predmet oblastna deklaracija za zalogovino kovin.

I.

Razsodba.

V imenu Njegovoga Veličanstva kralja!

Upravno sodišče je pod predsedstvom predsednika (sodnika) upravnega sodišča Dr. Frana Vrtacnika v prisotnosti upravnih sodnikov

1. Dr. Jozefinta Brancato
2. Dr. Frana Likarja

daje zapiski in je Dr. Alojzja Fungarja na tobo (pritožbo) Dr. Milica Krasovec in Lovrenc

zoper odločbe oblastnega odbora javne uprave oblasti z dne 1/11/1928 št. 1592/28 2/24. 1928. št. 4581. glede <-->

za-razsodi-št. 26, odst. 4., zakona o državnom svetu in upravni sodiščih brez jarnega naročja katerega sta se stranki odklekli; na podstavi priloženih upravnih spisov

In po vpogledu v pisneno izjavo tolečnega upravnega obsesta i. j. oblastnega odbora in vseh spisov, katerim bi bila razveljavitev upravnega akta na škodo.

SUMMARY

THE ADMINISTRATIVE COURT IN CELJE

Although the beginnings of the development of the administrative court system date far back into the Middle Ages, the final structure was established in Austria-Hungary in 1873 and was later adopted by the State of the Slovenes, Croats and Serbs, i.e. the future Kingdom of Yugoslavia. In 1922, the Kingdom of Yugoslavia

established its administrative court with only some minor alterations to the previous system. Each region, later termed "banovina", received its own administrative court. In Slovenia, the Administrative Court in Celje was established as the court of highest jurisdiction, which operated until 1941. After the war, the court was not re-established. Its fond is not catalogued and is very badly preserved. It is kept by the Historical Archive of Celje.

UDK 94(497.4 Trbovlje)"1918/1936"

Prizadevanja občine Trbovlje za ustanovitev sreskega poglavarstva v Trbovljah

HEDVIKA ZDOVC

Občina Trbovlje se je po koncu prve svetovne vojne uvrščala k okrajnemu glavarstvu Celje ter sodnemu okraju Laško. Po reorganizaciji okrajnega glavarstva Celje je bilo 22. aprila 1922 za območje sodnega okraja Laško in Radeče ustanovljeno sresko poglavarstvo Laško, ki se je leta 1929 preimenovalo v sresko načelstvo Laško. Srez Laško je bil skupaj s srezom Brežice priključen ljubljanski oblasti. Z nastankom novega sreza je bilo treba rešiti tudi problem sedeža le-tega. Po mnenju občine Trbovlje, bi moral biti sedež nove upravne oblasti v Trbovljah, saj je že desetletna praksa pokazala potrebo po rednih uradnih dnevih okrajnega glavarstva Celje v Trbovljah.

Kratek oris občine po prvi svetovni vojni

Trbovlje, v preteklosti redko naseljena vas, so postale z odkritjem obširne premogovne žile leta 1804, središče industrije. Že pred prvo svetovno vojno so bile pomemben premogovnik, po letu 1918 pa so krile potrebe vseh slovenskih, delno hrvaških in srbskih industrijskih panog in tudi prevoznih sredstev. Premog pa se je izvažal tudi v Avstrijo in Italijo.

Po prvi svetovni vojni so k občini Trbovlje sodile katastrske občine Gabersko, Sv. Katarina, Knezdol, Sv. Lenart, Loke, Sv. Marko, Ojstro, Planinska vas, Plesko, Prapretno, Retje, Studence in Trbovlje. Leta 1934 je bil občini priključen iz občine Zagorje ob Savi še kraj Sv. Planina, istega leta so iz nje izločili k. o. Sv. Marko, vendar so le-to na željo prebivalcev 9. junija 1936 znova priključili k občini Trbovlje.

Po podatkih popisa prebivalstva je občina

Trbovlje leta 1921 imela 16073, leta 1931 pa 17179 prebivalcev. Od tega jih je imelo največ jugoslovansko državljanstvo in so bili rimsko-katoliške vere.

Leta 1921 je bilo v rudniku zaposlenih več kot 7000 delavcev, v Cementarni 250, Kemični tovarni 140 in v Steklarni 300. Industrija je v kraj privabila mnogo trgovcev in obrtnikov. Število le-teh je iz leta v leto naraščalo, tako da naj bi jih bilo leta 1927 že približno 600. Industrio je vodilo 30 akademsko izobraženih uradnikov in 300 poduradnikov.

Vzporedno z industrijo in obrtjo se je dvigovala tudi kulturna raven občanov, razvijati pa se je začelo tudi šolstvo. Leta 1927 je imela občina štirirazredno meščansko šolo, Deški in dekliški ljudski šoli Trbovlje in Trbovlje - Vode, dvorazredno osnovno šolo na Sv. Katarini, otroški vrtec, gospodinjsko šolo, dvorazredno trgovsko nadaljevalno šolo, dvorazredno rudarsko nadaljevalno šolo in dve obrtno nadaljevalni šoli, na katerih je poučevalo več kot 70 učiteljev.¹

Kulturna društva so skrbela za izobraževanje nižjega sloja prebivalstva. Poleg prosvetnih društev (Katoliško prosvetno društvo Trbovlje, Bralno društvo Trbovlje, Izobraževalno društvo "Svoboda", Delavska čitalnica, Ciril in Metodova družba, Jugoslovanska matica) so bila v letu 1929 na občini registrirana še dobrodelna (Prostovoljno gasilsko društvo Trbovlje, Prostovoljno gasilsko društvo Hrastnik, Prostovoljno rudarsko gasilsko društvo Trbovlje), pevsko (Tamburaško društvo "Kolo" Trbovlje, Pevsko društvo "Zvon" Trbovlje, Pevsko društvo "Svoboda" Trbovlje), telovadno - rodoljubna (Sokol Trbovlje, Sokol

Štetje prebivalstva	Državljanstvo		Veroizpoved				Materinski jezik			
	Kraljevine SHS	Tuje	Rimsko-katoliška	Pravoslavna	Evangelicianska	Židov	Slovenski	Srbo-hrvaški	Nemški	Drugi
Leta 1921	15657	179	16027	9	27	7	15606	99	274	94
Leta 1931	17066	113	17073	30	44	4	16903	121	115	40

¹ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Petičija občine z dne 25. 10. 1921 in 22. 5. 1922.

² ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Sumarni pregled o številu prebivalstva na podlagi ljudskega štetja z dne 15. 2. 1921 in 6. 5. 1931.

Hrastnik, Orel Trbovlje), športna (Športni klub "Amater", Športni klub "Doberna", Nogometno društvo, Planinsko društvo, Društvo kolesarjev), ženska (Katarina Zrinska, Ciril - Metodovo društvo, Kolo jugoslovanskih sestra), obrtna (Obrtniško društvo, Društvo kovinarjev, Društvo čevljarjev, Zadruga gostilničarjev) in trgovska (Gremij trgovcev, podružnica Trbovlje).³

Za denarni promet sta skrbeli dve posojilnici (Posojilnica Trbovlje in Kmečka delavska posojilnica in hranilnica v Trbovljah) ter dva poštna urada.

Dobro vzdrževani okrajni cesti sta povezovali železniško postajo - Trbovlje s Savinjsko dolino in Trbovlje s Hrastnikom ter Zidanim Mostom.⁴

Za prevoz oseb od kolodvora do Trbovelj je bilo dobro poskrbljeno. Že leta 1913 se je v Trbovljah ustanovila "Avtodružba" in si nabavila dva avtobusa za osebni in tovorni promet. "Avtovožnje" so se zelo udomačile, vendar je takoj po začetku prve svetovne vojne vojaška oblast oba avtobusa rekvirirala, in za to so bili občani Trbovelj zelo prikrajšani.

Po prvi svetovni vojni so v Trbovljah dobili tri avtobuse in ti so postali nujno potrebno prometno sredstvo. Zaradi ugodnih cen so avtobusni prevoz uporabljali vsi sloji (tudi delavci in kmetje) saj je bila cena prevoza samo pet dinarjev. Avtobusni promet je bil v Trbovljah silno živahen,⁵ saj so prevažali občane ves dan od 5. ure zjutraj do 22. ure zvečer, razen ob sobotah in nedeljah, na progi kolodvor Trbovlje - trg Trbovlje, oziroma do vasi Gabersko. Na dan so prepeljali od 80 do 100 potnikov.⁶

Leta 1933 so imeli koncesijo za lokalni avtobusni promet Ivan Kačnik iz Trbovelj, Jože Zemljan iz Lok in Ema Arzenšek iz Trbovelj. Prva dva sta prevoze opravljala sama, Ema Arzenšek pa je imela zaposlena dva šoferja. Po statističnih podatkih je leta 1935 namesto Eme Arzenšek avtobusne prevoze dobil Jože Dolanc, leta 1936 pa sta v Trbovljah bili samo še dve avtobusni podjetji, in sicer Jožeta Zemljana s sedežem v Lokah in Jožeta Dolanca s sedežem v Trbovljah. Ta je imel kot sprevodnika zaposlenega še svojega brata Rudolfa.⁷

Na občini je bilo zaposlenih sedemnajst uslužbencev, imela je svojega občinskega zdravnika in veterinarja. Za varnost občanov je skrbelo trideset orožnikov in sedem občinskih redarjev.

Občina je imela še dve moderni rudniški bolnišnici, pet zdravnikov, dve izolirnici, ubožno hišo ter 1132 večjih eno in dvonadstropnih hiš s primerno kanalizacijo, več javnih knjižnic in kopalnice.⁸

28. novembra 1926 je kralj Aleksander I. vas Trbovlje povišal v trg. Okoliš trga je obsegal Trbovlje, Loke, Retje, Knezdol, Planino, Sv. Marko in Sv. Katarino.⁹

Prizadevanja občine za sedež sreza v Trbovljah

Občina si je prizadevala za ustanovitev sreskega načelstva, okrajnega sodišča in davčnega urada v Trbovljah od leta 1921 do leta 1927. Svoje zahteve in želje je večkrat izrazila v peticijah, poslanih višji oblasti v Ljubljano.

Peticijo iz leta 1921 je podpisalo 50 različnih organizacij. V peticijah je občina navedla vzroke, zaradi katerih se je zavzemala za sedež sreske oblasti v Trbovljah.

Po njenem mnenju, bi moral biti sedež upravne oblasti v središču gospodarskega, socialnega in kulturnega življenja. Tako središče laškega sreza bi bile lahko samo Trbovlje.

Občina Trbovlje je štela polovico prebivalstva laškega sodnega okraja in več kot je štel celoten sodni okraj Radeče ter plačevala 80 odstotkov davka celotnega sreza. To število bi že skoraj lahko zadoščalo za ustanovitev njenega lastnega sreza, h kateremu bi lahko priključili še sosednje občine radeškega in laškega sodnega okraja, kot Dol, del Sv. Krištofa, del Radeč, del Sv. Jurija pod Kumom in del Loke.

Ugovor, da Trbovlje niso primerne za sedež oblasti zaradi svoje naravne lege (od železniške postaje so bile oddaljene štiri kilometre) je bil po mnenju občine ničev, " ...ker velja ta daljava ravno tako za trboveljsko prebivalstvo, ki bi posečalo sresko oblast izven svoje občine, kakor za vse druge srezane. Ali naj ravno trboveljski občanar hodi za vsak posel pri državnih uradih redno po tem 4 km dolgem potu, vsi drugi pa ga naj bode obvarovani? Enaka pravica za vse!"¹⁰

Pomembno vlogo za določitev sedeža sreske oblasti so imeli tudi socialni odnosi. Za nadzorovanje razmer bi bile velikokrat potrebne hitre odločitve in temeljito opazovanje razmer iz neporedne bližine, ne pa samo nezanesljiva poročila podrejenih organov. Številno delavstvo se je namreč organiziralo po svojih voditeljih v svojo lastno stanovsko organizacijo. Zato je skoraj vsako leto nastopalo v stavkah proti delodajalcem, in zahtevalo svoje pravice. Zelo hitro so se v občini začele širiti ideje jugoslovanskega

³ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Statistični podatki o številu prebivalcev, državnih uradih, ustanovah in društvih z dne 14. 12. 1929.

⁴ Glej opombo 2.

⁵ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 53, Prošnja občine za omilitev dajatev avtobusnim podjetjem z dne 3. 2. 1932.

⁶ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 53, Zapisnik imetnikov avtovoženj v Trbovljah z dne 9. 9. 1932.

⁷ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 53, Statistični podatki o lokalnem avtobusnem prevozu 1934-1940.

⁸ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Poročilo županstva Trbovlje z dne 20. 4. 1926.

⁹ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Dekret o povišanju Trbovelj v trg, z dne 28. 11. 1926.

¹⁰ Glej opombo 2.

komunizma, sprejemalo jih je vedno večje število ljudi, med njimi tudi mladina. Zato bi bila v občini potrebna večja državna avtoriteta, ki bi varovala državni red, zakon in osebno lastnino.

Tudi izjave sosednjih občin Zagorje, Dol in delno občine Sv. Krištof do Zidanega Mosta so težile k združitvi v manjšem političnem okraju, najprimernejšim s sedežem v Trbovljah. Še posebej zato, ker je novi predlog upravne razdelitve predvideval, da bo vse kraje do Zidanega Mosta pritegnil območju Ljubljanske samoupravne oblasti.¹¹

Občinski odbor v Laškem je na seji 9. maja 1922 ostal pri svojem prvotnem stališču, da ostane sedež vseh upravnih in sodnih uradov v Laškem, ker je bilo to v interesu rednega poslovanja teh oblasti in ker je to tudi najbolj ustrezalo krajevnim potrebam novega sreza. Spoštoval pa je upravičene želje trboveljskega prebivalstva glede sedeža sreske oblasti ter sprejel kompromis, dogovorjen med odločilnimi dejavniki raznih organizacij obeh občin. Tako naj bi bil sedež sreske oblasti v Trbovljah, vsi drugi državni uradi pa bi ostali v Laškem.¹²

Prav zaradi zadnjega predloga občine Laško so na gerentski seji občine Trbovlje 18. avgusta 1922 soglasno sklenili najeti 3,750.000 din posojila za izgradnjo uradnih prostorov za sresko poglavarstvo in uradniška stanovanja. V smislu 75. člena občinskega reda so bili k razpravi vabljeni vsi davkoplačevalci in nihče ni nasprotoval temu sklepu.¹³

Vprašanje sedeža sreske oblasti je občina znova postavila v začetku leta 1924. 14. januarja 1924 se je z dopisom spet obrnila na velikega župana ljubljanske oblasti in ga prosila, naj se osebno zavzame pri centralni vladi v Beogradu ter pošlje predlog za prestavitev sedeža sreza v Trbovlje. Na željo vseh občanov naj bi se v Beograd odpravila tudi delegacija, ki bi pri ministru za notranje zadeve osebno podprla željo po sedežu sreske oblasti v Trbovljah.

V dopisu je bilo na koncu poudarjeno, da bi lahko sresko poglavarstvo začelo poslovati takoj, naprej sicer v začasnih prostorih trboveljske šole, do jeseni leta 1924 pa bi bila že dokončana načrtovana nova stavba.¹⁴

30. januarja 1924 je na občino prispel dopis poslanskega kluba Demokratske stranke iz Beograda. V pismu je sporočil, da je klub prejel podpisano zahtevo o premestitvi sreza v Trbovlje. Klub se je strinjal z zahtevo in obljubil, da se bo po svojih najboljših močeh zavzel za ures-

ničitev te želje.¹⁵

Toda veliki župan ljubljanske oblasti je v odgovoru z dne 3. aprila 1924, št. 541/pr., poudaril, da je sedež sreske oblasti že določen v Laškem, in da se bo lahko na podlagi odloka ministrstva za notranje zadeve, vprašanje ustanovitve sreza znova reševalo, ko bodo začele delovati oblastne skupščine.

Kot poslanec je to možnost izrabil župan občine na seji oblastne skupščine z dne 29. aprila 1927. Na seji je predlagal ustanovitev sreskega poglavarstva v Trbovljah, če pa to ne bi bilo izvedljivo, pa naj bi se v Trbovljah ustanovila vsaj sreska ekspozitura.¹⁶

V večjih srezih je namreč lahko minister za notranje zadeve, na predlog oblastnega velikega župana za posamezne kraje, ki so bili daleč od sreskega sedeža, ustanovil sreske izpostave. Sreski izpostavi je načeljeval uradnik s predpisanimi pravnimi izpiti. Določil ga je minister za notranje zadeve, na predlog oblastnega velikega župana. Preostalo osebje je določil oblastni veliki župan. Starešina sreske izpostave je opravljal samostojno vse posle pod neposrednim nadzorstvom oblastnega velikega župana v obsegu krajevne pristojnosti, ki so sodile v pristojnost sreskega upravnega oblastva, razen poslov, ki so po svoji naravi zahtevali enotno opravljanje v vsem srezu.¹⁷

Oblastna skupščina je soglasno sklenila, da se za občino Trbovlje ustanovi politična ekspozitura, podrejena sreskemu poglavarstvu v Laškem.

Zato je 27. julija 1927 veliki župan ljubljanske oblasti naročil županstvu, naj se o ustanovitvi sreske ekspoziture razpravlja na plenarni seji občinskega zastopa. Sočasno je morala biti dana še izjava, da prevzema občina Trbovlje nase vse stroške za nastavitev sreske ekspoziture, za njeno opremo s potrebnim pisarniškim inventarjem, za napeljavo telefona in električne razsvetljave, priskrbiti pa mora tudi stanovanja potrebna za uradništvo.¹⁸

Občinski zastop trga Trbovlje je na plenarni seji 12. avgusta 1927 soglasno sprejel vse zahteve velikega župana ljubljanske oblasti, od župana občine pa zahteval, da mora, osebno z dvema zastopnikoma ljudske in demokratske stranke, izročiti sklep velikemu županu ljubljanske oblasti. Hkrati se mora poslati prepis sklepa še sreskemu poglavarstvu v Laško.

Tudi vprašani davkoplačevalci niso ugovarjali sklepu občinskega zastopa.¹⁹

¹¹ Glej opombo 6.

¹² ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Zapisnik seje občinskega odbora Laško z dne 9. 5. 1922.

¹³ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Zapisnik seje v Trbovljah z dne 18. 8. 1922.

¹⁴ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Dopis župana velikemu županu ljubljanske oblasti z dne 14. 1. 1924.

¹⁵ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Dopis poslanskega kluba Demokratske stranke z dne 30. 1. 1924.

¹⁶ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Dopis velikemu županu ljubljanske oblasti z dne 3. 8. 1927.

¹⁷ Ur. list pokrajinske uprave za Slovenijo, z dne 15. maja 1922, št. 49, 20. člen Zakona o obč. upravi, stran 314.

¹⁸ Glej opombo 16.

¹⁹ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Razglas županstva trga Trbovlje z dne 13. 8. 1927.

Za potrebe sreske ekspoziture je občina Trbovlje namenila prenovljeno hišo na Piškovcu.²⁰

Kljub vsem prizadevanjem občini Trbovlje ni uspelo dobiti sedeža sreskega načelstva, ampak ga je z zakonom o občni upravi dobil trg Laško.

Po zakonu o občni upravi, Ur. list, št. 76, z dne 3. julija 1929, so morale občine po svoji gospodarski in davčni moči prispevati denarna sredstva za vzdrževalne stroške sreskih načelstev. Tako so na primer stroški sreskega načelstva Laško za leto 1929 znašali 59.361 din, za naslednja leta pa so predvidevali po 18.000 din.

Iz tabele je razvidno, da je občina Trbovlje v resnici prispevala največ denarnih sredstev za vzdrževanje sreskega načelstva v Laškem, saj je leta 1934 ta vsota znašala približno 51 odstotkov vseh stroškov sreza.

Razdelitev stroškov po občinah za vzdrževanje sreskega načelstva Laško²¹

Leto 1929		Naslednja leta
Občina	Znesek	Znesek
Laško	1147 din	348 din
Marija Gradec	211 din	64 din
Sv. Krištof	2823 din	856 din
Sv. Lenart	52 din	16 din
Jurklošter	158 din	48 din
Loka	452 din	137 din
Dol	3667 din	1112 din
Trbovlje	50851 din	15419 din
SKUPAJ	59361 din	18000 din
Leto 1934		Naslednja leta
Občina	Znesek	Znesek
Laško	13950 din	9750 din
Marija Gradec	1182 din	826 din
Sv. Krištof	1400 din	978 din
Sv. Lenart	636 din	445 din
Jurklošter	763 din	533 din
Zidani Most	1478 din	1033 din
Hrastnik - Dol	3287 din	2298 din
Trbovlje	23804 din	16637 din
SKUPAJ	46500 din	32500 din

V prizadevanju, da bi se prihranila pot stran- kam s Hrastnika, Sv. Lenarta, Studencev, Pleska, Prapretna in Ojstra v Laško oziroma v Trbovlje ter zaradi nenehnega naraščanja upravnih poslov

sreskega poglavarstva Laško je občinski odbor občine Trbovlje 2. decembra 1927 zaprosil velikega župana ljubljanske oblasti za mesečno izvedbo uradnega dne sreskega poglavarstva še v Hrastniku. Seveda je ta dan moral biti zunaj obstoječih političnih uradnih dni v Trbovljah, ki so bili vsako prvo oziroma drugo sredo v mesecu od 9. ure dalje. Občina je v ta namen pripravila primerno pisarno v občinski hiši v Hrastniku. Cena uradnega dne je znašala na mesec 400 din. Del cene, po 100 din na mesec je bila od 1. julija 1929 pripravljena sofinancirati tudi občina Dol.²²

SUMMARY

THE TRBOVLJE MUNICIPALITY AND ITS EFFORTS TO ESTABLISH ITS OWN DISTRICT CHIEFTAINCY IN TRBOVLJE

After the reorganisation of the District Board of Celje, the so-called District Chieftaincy of Laško was established on 22nd April 1922 with jurisdiction over the judiciaries of Laško and Radeče. The District Chieftaincy was renamed the District Head Office of Laško in 1929 and operated under the authority of the Ljubljana District Board. The establishment of the new district raised the question of the location of its new headquarters. The Trbovlje Municipality was of the opinion that the headquarters of the new administrative authorities should be located in the district's centre of economic, social and cultural life. Such a centre of the Laško district could only have been Trbovlje, since the Trbovlje Municipality contained half of the Laško district population and encompassed more than the whole judicial district of Radeče, as well as providing 80 per cent of the district's tax revenues. These demands were expressed by the Municipality from 1921 to 1927 in numerous petitions addressed to the higher authorities in Ljubljana. The Municipality's efforts, however, were not successful, as, at a session held on 29th April 1927, the Ljubljana District Assembly decided to establish a political branch office for the Trbovlje Municipality, which would be under the jurisdiction of the District Chieftaincy of Laško. Since the Municipality wished to spare its clients from Hrastnik and its surroundings the long road to Laško or Trbovlje, and since the administrative business operations of the District Chieftaincy of Laško were on the constant increase, the Municipality wanted to organise a working day in Hrastnik once a month – in addition to the existing working day of the District Chieftaincy in Trbovlje.

²⁰ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Dopis oblastnemu odboru v Ljubljani z dne 21. 2. 1929.

²¹ ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Nameštitev sreskih načelstev, določitev obsega obveznosti, 1929, 1934.

²² ZAC, Občina Trbovlje, A. Š. 44, Dopisi za uvedbo uradnega dne sreskega poglavarstva Laško v Hrastniku in Trbovljah, 1927, 1929, 1935.

Obnova in razvoj šolstva v Mariboru med letoma 1945 in 1951

JURE MAČEK

1. Uvod

Kako je potekalo vzpostavljanje šolske mreže po končani drugi svetovni vojni, s katerimi težavami se je morala spoprijemati nova oblast in kakšen je bil sistem izobraževanja v novih razmerah, v sistemu, ki se je bistveno razlikoval od predvojnega?

Na ta vprašanja bom skušal odgovoriti v svojem prispevku. Pri pisanju sem se opiral predvsem na arhivske vire, dostopne v Pokrajinskem arhivu Maribor (dalje PAM).¹ Pregledal sem tudi objavljeno literaturo in periodiko, ki je izhajala na področju pedagogike v tem obdobju.² Za prve mesece po osvoboditvi prinaša veliko koristnih podatkov Vestnik mariborskega okrožja (dalje Vestnik), ki je redno objavljala različna navodila in odloke ministrstva za prosveto, odseka za prosveto pri Mestnem odboru OF in pozneje odseka za prosveto pri Okrajnem narodno-osvobodilnem odboru Maribor oziroma Okrajnem ljudskem odboru Maribor mesto.

Arhivsko gradivo v uporabljenih fondih je še precej neurejeno in ohranjeno fragmentarno; to mi je povzročalo nemalo težav pri poskusu oblikovanja enotne in celostne slike dogajanja na področju šolstva. To velja predvsem za prva leta po vojni, za katera so pogostokrat značilne improvizacija, začasne rešitve, neenotnost pri vzpostavljanju sistema izobraževanja ter mnogo posebnosti na lokalni ravni.

V prispevku sem zajel prikaz razvoja osnovnega in srednjega šolstva, vanj pa ni vključen pregled strokovnega šolstva, saj le-to po vojni ni bilo odgovorno ministrstvu za prosveto. Sodilo je namreč pod pristojnost ministrstva posameznih gospodarskih panog, ki so šolala kader za njim podrejena podjetja.³ Prav tako se nisem posebej

ustavljaj pri političnih in ideoloških značilnostih novega šolskega sistema, čeprav se jim ni bilo mogoče vedno povsem izogniti, saj je bila vsa organizacija šolske mreže tesno in neločljivo prežeta z ideološko preobrazbo in s prizadevanji novih oblasti po čim hitrejšem in popolnejšem prelomu s preteklostjo ter po čim doslednejšem nadzoru nad izobraževanjem in vzgojo "novega človeka".

Pomen leta 1945 kot prelomnice je več kot jasen, leto 1951 pa pomeni konec nazadovanja v šolstvu v primerjavi s predvojnimi obdobjem in začetek večje sistematičnosti v vzgoji in izobraževanju.⁴

2. Razmere v šolstvu v prvih mesecih po končani drugi svetovni vojni

Maribor je bilo pred drugo svetovno vojno pomembno središče šolske in predšolske dejavnosti z razširjeno in dobro razvito izobraževalno mrežo. Leta 1940 so na samem območju mesta, v katerem je živelo 61.000 prebivalcev, delovali štirje otroški vrtci, dvaindvajset osnovnih šol, pet meščanskih šol, ena popolna in ena nepopolna realna gimnazija, ena popolna klasična gimnazija, dve učiteljski, ena trgovska akademija, pet nižjih strokovnih šol in pet poklicnih nadaljevalnih šol. V vse izobraževalne inštitucije je bilo vključenih 11.402 učencev, kar je 18,6 odstotka vsega prebivalstva.⁵ Poleg dobro organizirane šolske mreže so se v Mariboru razvijala nekatera napredna pedagoška prizadevanja z ravnateljem učiteljskega Henrikom Schreinerjem in pedagogom Gustavom Šilihom na čelu. Oba sta se ukvarjala z uvajanjem naprednih pedagoško-didaktičnih novosti.

Okupacija in okupatorjevo nasilje sta zelo prizadela mariborsko šolstvo. Takoj po nemški zasedbi so bile razpuščene vse slovenske šole, odstavljeni so bili vsi slovenski učitelji. Pouk je potekal izključno v nemškem jeziku, slovenska govornica je bila prepovedana. Uničene in odpeljane so bile vse slovenske knjižnice.

¹ Uporabil sem dokumente v fondih Mestni ljudski odbor Maribor 1945-1955 (dalje MLO MB) - tajništvo in odsek za prosveto, Učiteljske Maribor 1898-1968, Zavod za šolstvo - organizacijska enota Maribor 1945-1993 (dalje ZZŠ - OE MB) ter Okrožni ljudski odbor Maribor 1945-1946 (dalje OLO MB).

² Naj omenim samo bistvene: članek dr. Aleša Gabriča Šolstvo na Slovenskem v letih 1945-1951 v Zborniku za zgodovino šolstva, št. 24, 1991; Vestnik Ministrstva za prosveto (med letoma 1946 in 1949, nato Objave ministrstva za prosveto do 1951); Popotnik s prilogami Prosvetni delavec (leta 1949 ga nadomesti Sodobna pedagogika).

³ Prvi koordinacijski organ za strokovne šole je bil ustanovljen leta 1946, leta 1947 pa je začel delovati komite za srednje in nižje strokovno šolstvo pri vladi LRS, ki je skrbel za proces šolanja v vseh strokovnih šolah. V letih 1949 in 1950 pride

strokovno šolstvo v roke ministrstva za prosveto. Prvi sistematični in na enem mestu zbrani podatki o strokovnem šolstvu se za Okrajni ljudski odbor Maribor mesto so šele iz leta 1949.

⁴ Zaznamuje ga predvsem vrnitev k osemletni šolski obveznosti, ki je bila po vojni odpravljena.

⁵ Podatki so iz razprave Franceta Filipiča: Maribor ob 10 letnici osvoboditve, PAM, fond: ZZŠ - OE MB, AŠ 1/1, str. 6. Nekoliko drugačne podatke najdemo v članku dr. Vladimira Bračiča: Razvoj šolstva in drugih izobraževalnih dejavnosti v Mariboru. V: Maribor skozi stoletja, Maribor 1991.

Okupator je z namenom ponemčevanja in poudarjanja nemške vzgoje povečal število vrtcev, v osnovnih šolah pa število oddelkov. Med vojno se je močno razširilo strokovno in obrtno šolstvo. Vanj še nikoli ni bilo vključenih toliko otrok kot prav med okupacijo. Reden in nemoten pouk je med okupacijo potekal le kratko obdobje, saj so ga pozneje ogrožali vse pogostejši zračni napadi in veliko šolskih poslopij je prešlo v vojaško uporabo. Kljub temu je okupacija pustila številne negativne posledice v vzgoji in moralno-vrednostnem razvoju otrok.⁶

Mariborsko šolstvo je osvoboditev dočakalo v zelo žalostnem stanju. Veliko šol je bilo porušeni ali poškodovanih, poleg tega je v njih nastanjeno vojaštvo brezobzirno uničevalo inventar in učila. Prosvetni odsek Mestnega odbora OF je napravil zbirni seznam vseh šolskih zgradb in prosvetnih ustanov ter seznam poslopij, potrebnih obnove. Za začetek pouka je bilo treba usposobiti več šolskih poslopij: I. in II. deške osnovne šole v Razlagovi ulici, III. deške osnovne šole na Ruški cesti, IV. deške osnovne šole na Gospodarski cesti, I. dekliške osnovne šole v Miklošičevi ulici, II. dekliške osnovne šole v Žolgerjevi ulici, III. dekliške osnovne šole na Zrinjskem trgu, IV. dekliške osnovne šole v Cankarjevi ulici, poslopja osnovnih šol na Tezmem, Pobrežju, Krčevini in Studencih, poslopje Obrtno gospodinske šole v Aškerčevi ulici, I. deške meščanske šole v Krekovi ulici, II. deške meščanske šole v Žolgerjevi ulici, I. dekliške meščanske šole v Miklošičevi ulici, II. dekliške meščanske šole v Cankarjevi ulici, poslopji obeh gimnazij, Klasične gimnazije v Koroščevi ulici ter I. in II. realne gimnazije na Jugoslovanskem trgu in poslopje Učiteljsišča. Poleg šolskih poslopij je bilo treba obnoviti tudi nekatera druga prosvetna poslopja in kulturne domove, in sicer Dom kulture na Studencih (nekdanji Sokolski dom), Prosvetni in Sokolski dom na Pobrežju ter dom Zveze slovenske mladine v Unionski dvorani.⁷

Izmed šol sta bili popolnoma porušeni in uničeni šola v Krčevini in III. deška osnovna šola na Ruški cesti. Od bomb zadetih in težko poškodovani sta bili poslopji I. in II. deške osnovne šole ter III. dekliške osnovne šole. Preostala poslopja so potrebovala kritje strehe, popravila in obnovitev notranjih naprav ter predvsem nadomestitev manjkajočih šip. Prosvetni odsek Mestnega ljudskega odbora je v začetku februarja 1946 stroške za obnovo vseh šol ocenil na 7.165.000 dinarjev, za graditev novih šol v Krčevini in na Ruški cesti pa bi potrebovali še dodatnih 13.000.000 dinarjev.⁸ Do začetka pouka

bi se morala opraviti vsaj osnovna obnovitvena dela. Kljub temu se je obnova v poletnih mesecih začela le na I. dekliški osnovni šoli, drugod so potekala pripravljala dela. Delo sta prevzela mestni gradbeni urad in premoženjska uprava. Poglavitni vzrok za zamudo je bilo veliko pomanjkanje gradbenega materiala, še posebno stekla, po katerem so bile potrebe največje. Za zasteklenitev vseh poslopij bi morali zagotoviti kar 3.500 kvadratnih metrov stekla. V mestnem proračunu je bila za obnovo zagotovljena le vsota 2.985.000 dinarjev, kar je bil le delček vseh potrebnih sredstev. Tako so bila prva popravila in odstranjevanja ruševin opravljena večinoma z udarniškim delom in tudi izdelava notranje opreme je potekala sprva predvsem na svojo pobudo, v tovarni Erlich na Pobrežju.⁹

Kljub težavam, s katerimi se je spopadala nova oblast v prvih mesecih po osvoboditvi, je v improviziranih razmerah že 18. 6. potekalo prvo vpisovanje otrok v šole.¹⁰ Iz poročil o delovanju prosvetnega odseka Mestnega odbora Osvobodilne fronte (dalje MOOF) je razvidno, da so do začetka julija začele delo vse osnovne šole, razen pomožnih šol. Čeprav je bila večina šol nameščena v šolskih poslopijih, so bile razmere neprimerne in niso odgovarjale potrebam. II. dekliška, III. in IV. deška osnovna šola so začasno delovale v privatnih prostorih. Pouk na srednjih šolah ni bil mogoč, predvsem zaradi zasedbe vojaških enot, ki naj bi po zagotovitvi vojaških oblasti do 15. 7. zapustile šolske prostore.¹¹ V takšnih razmerah seveda ne moremo govoriti o pouku v pravem pomenu besede, šole so bile brez primernih prostorov, brez knjižnic in učil, v večini razredov ni bilo na razpolago ne klopi in ne mizic. Takšen "pouk" je potekal le do konca julija.

V poletnih mesecih so na vseh šolah potekali tečajji, s katerimi so srednješolski dijaki imeli možnost v čim krajšem času nadomestiti izgubljena leta med okupacijo. Tako imenovane dopolnilne tečaje so obiskovali otroci, ki so med okupacijo obiskovali šolo, zdaj pa so morali narediti izpite iz določenih, predvsem nacionalnih predmetov. Razredni tečajji so bili namenjeni dijakom, ki med vojno niso obiskovali šole.¹² Pri vpisovanju in razporejanju učencev v tečaje so nastajale različne razlage in nepravilnosti, zato je 27. 7. v Maribor prispel Viktor Smolej, šef srednješolskega odseka pri ministrstvu za prosveto, ter na konferenci srednješolskega učiteljstva in na mitingu srednješolske mladine razjasnil žgočo problematiko. Tečajniki, ki so

trebni za obnovo porušeni in poškodovanih šolskih poslopij.

⁹ PAM, fond: OLO Maribor, AŠ 207, Zapisnik tretjega zasedanja Mestne narodnoosvobodilne skupščine z dne 21. 9. 1945.

¹⁰ Vestnik 12. 6. 1945, Objave, str. 4.

¹¹ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1473, Poročilo o delovanju prosvetnega odseka MOOF z dne 10. 7. 1945.

¹² Vestnik 8. 9. 1945, Narodna srednješolska mladina, str. 2.

⁶ France Filipič: Maribor ob 10 letnici osvoboditve, PAM, fond ZZŠ - OE MB, AŠ 1/1, str. 9.

⁷ PAM, fond: ZZŠ - OE MB, AŠ 1/1, Seznam šolskih in prosvetnih zgradb.

⁸ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1820, Pregled stroškov, ki so po-

zaradi političnih razlogov izgubili leto dni ali več šolanja, so morali opravljati izpite za vse razrede in tudi tečaji naj bi zajeli vse izgubljene razrede. Dolžina trajanja in konkretna izvedba tečaja sta bili prepuščeni posameznim učiteljskim zborom. Učenci, ki so hodili v okupatorske šole, so morali opravljati izpite za vse razrede in za vso snov iz slovenščine, zgodovine, zemljepisa in matematike. Pogoj za vpis na obe vrsti tečajev je bilo pridobljeno potrdilo o neoporečnosti med vojno. Izjema so bili učenci, ki so sicer končali več razredov v okupatorjevih šolah, so pa najmanj leto dni dejavno sodelovali v NOB. Tem so brez dodatnih izpitov priznali vse končane razrede med okupacijo. Za učence osnovnih šol je načelno veljalo, da je bila veljavnost njihovih spričeval potrjena šele s preverjanjem znanja iz določenih predmetov.¹³

Meseca avgusta so bile odpravljene meščanske šole in namesto njih so odprli nižje gimnazije.¹⁴ V Mariboru so se v resnici meščanske šole le preimenoval v nižje gimnazije. I. in II. deška meščanska šola sta se preoblikovali v I. in II. moško nižjo gimnazijo, I. in II. dekliška meščanska šola pa v I. in II. žensko nižjo gimnazijo.

Nižja gimnazija naj bi v novem režimu postala splošna izobraževalna ustanova tako za delavsko kot tudi za kmečko mladino. Omo-gočala naj bi nadaljevanje študija na višji gimnaziji oziroma prestop v strokovne šole in se tako bistveno razlikovala od nekdanjih meščanskih šol, ki so mladini onemogočale prestop v višje razrede srednjih šol. *"Gimnazija ne bo več predvsem meščanskim in malomeščanskim otrokom služila kot most v življenje, ampak mora postati dostopna najširšim ljudskim množicam"* je bil cilj, ki si ga je postavila nova oblast.¹⁵

Kakšna sta bila znanje in razgledanost učencev, v čem so se kazale posledice okupacije? Slika razredov je bila zelo slaba. Po mnenju prosvetnega nadzornika so učenci med okupacijo predmetno pridobili zelo malo ali nič, *"jezikovno so propadli, duhovno pa so se izpridili."* Izražanje je bilo nerodno, *"saj velik del učencev še danes misli nemško in si mora v duhu prevajati."* V tem pogledu so bili najslabši nižji oddelki, čeprav je bil tudi v višjih jezik še zelo pomanjkljiv. Pri odpravljanju posledic nemške okupacije so pomemben delež prevzele pionirske organizacije, ki so jih ustanavljali učenci po vseh šolah. Vsaka šola je imela svoj pionirski odred, sestavljen iz čet. Za posamezne čete so bili odgovorni razredniki, po en učitelj na šoli pa je

vodil delo odreda. Mladinci, ki so bili sicer odgovorni za stike s pionirskimi odredi, so namreč pri sodelovanju s pionirji odpovedali. Na III. deški osnovni šoli, na I. in na II. dekliški osnovni šoli ter na Studencih so bile pionirske organizacije uspešno vzpostavljene in so že začele opravljati svojo nalogo, na drugih šolah pa je delo še šepalo.¹⁶

Pri odpravi posledic okupacije in pri privzganju novega "duha" učencem se učiteljstvo po mnenju šolskega nadzornika v večini primerov ni izkazalo. *"Krivda je v tem, da učiteljstvo samo še ni dobro zgrajeno in vtopljeno v novi duh. Čeprav se trudi in čita brošure iz naše NOB, ne zna prenesti pridobljenega znanja v svoje razredno delo."* Kljub temu pa primerov izjemno slabega dela in celo saboterjev v učiteljskih vrstah ni bilo zaslediti.¹⁷

Z namenom politične in ideološke izgradnje so vse poletne mesece potekali politični tečaji za učiteljstvo. Prvi je bil organiziran že 16. 5. v dvorani Ljudske univerze na Slomškovem trgu. Katere teme so prevladoval na tečajih? Na večdnevem tečaju na Cankarjevi šoli, ki se ga je udeležilo 92 izmed 105 učiteljev in dva učitelja verouka, so udeleženci poslušali enajst predavanj z različnih področij: Politična in socialna zgodovina Slovencev, Slovenci v Jugoslaviji, Jugoslovanski narodi v boju za svobodo, Partizanska pesem in njen pomen, Iz NOB v Bosni, Naloge združništva, O sovjetski ustavi, Razvojna pot SZ, Razvoj in organizacija naše narodne oblasti, NOB jugoslovanskih narodov, Borbe XIV. divizije.¹⁸

Velik problem prosvetne oblasti je bilo pomanjkanje učiteljskega kadra. Zaposlili so del že upokojenih, starejših učiteljev, poleg tega so bili organizirani pedagoški tečaji, s katerimi naj bi na hitro izobrazili manjkajoče učne moči. Na tečaje so sprejemali diplomante četrtih letnikov srednjih šol. V začetku julija se je začel trimesečni pedagoški tečaj, ki ga je obiskovalo 80 tečajnikov.¹⁹ Kratko obdobje izobraževanja seveda ni moglo dati primerne pedagoške izobrazbe, vendar pa to ni bilo najpomembnejše. Učitelji - tečajniki so bili, po prepričanju novih oblasti, primerni za poučevanje na osnovnih šolah, saj naj bi pomanjkanje strokovne izobrazbe nadomestili njihova ustrezna ideološka usmerjenost in predvsem velika požrtvovalnost.

Pred samim začetkom šolskega leta je nastajalo vedno več nerešenih vprašanj in dilem. Pogosta so bila nesoglasja ob pripuščanju učencev, ki so med okupacijo končali četrti razred

¹³ PAM, fond: Učiteljišče Maribor, AŠ 111/7, Srednješolski tečaj - navodila z dne 31. 7. 1945.

¹⁴ Uradni list SNOS in NVS 8. 8. 1945, št. 24, str. 103. Kot uradni vzrok za razpustitev teh šol je bilo navedeno, da so meščanske šole preprečevale vpis na višje gimnazije, seveda pa so se za odpravo skrivali tudi politično-ideološki razlogi.

¹⁵ Erna Muser: K vprašanju naše srednje šole. V: Popotnik LXIII/1945-1946, št. 1, str. 16.

¹⁶ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1820, Poročilo prosvetnega poverjenika.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1819, Poročilo prosvetnega odseka z dne 14. 9. 1945.

¹⁹ Vestnik 28. 6. 1945, Tromesečni pedagoški tečaj za učiteljski naraščaj v Mariboru, str. 4.

osnovne šole, k sprejemnemu izpitu za prvi razred gimnazije. Ti učenci so morali opraviti izpit čez snov četrtega razreda in še sprejemne izpite na gimnazijah. V nekdanji Ljubljanski pokrajini, kjer je pouk potekal v slovenskem jeziku, je za vpis zadostoval le uspešno opravljen sprejemni izpit na gimnaziji.²⁰ Nejasno je bilo urejeno, kako lahko prehajajo učenci iz višjih razredov osnovne šole na gimnazije. Prehod v številčno odgovarjajoč razred na gimnaziji je bil mogoč le z opravljenimi dopolnilnimi izpiti. Tako je lahko učenec petega razreda osnovne šole prestopil v drugi razred gimnazije z opravljenim dopolnilnim izpitom. Prehod iz klasične gimnazije na druge gimnazije je bil mogoč brez izpitov, za nasprotni prehod pa so morali dijaki opraviti dopolnilne izpite iz latinščine.²¹ Ker do začetka šolskega leta niso bili znani podatki o številu vpisanih učencev na gimnazijah in učiteljskih, ni mogla biti izdelana razvrstitev profesorjev po posameznih predmetih, pa tudi število profesorjev se je nenehno spreminjalo, saj jih je veliko odhajalo na Primorsko. Zato je bilo mogoče sestaviti samo začasen predmetnik, s prizadevanjem, da se uvede čim večje število rednih šolskih ur. Zaradi spremenjenih učnih načrtov je mnogo profesorjev izgubilo delo v svoji stroki, predvsem germanisti, romanisti in klasiki. Uvedba nekaterih novih predmetov in povečanje števila ur pri posameznih predmetih pa sta obenem povzročila primanjkljaj učnih moči. Problem so reševali s honorarnimi in pogodbenimi profesorji ter s prerazporejanjem profesorjev v stroke, za katere se niso šolali. Prihod učiteljev iz razpuščenih meščanskih šol na gimnazije je povzročil rivalstvo in neenotnost med gimnazijskimi učitelji. Prek političnih in strokovnih sestankov naj bi ustvarili večjo enotnost učiteljskih zborov. K preseganju razlik med gimnazijskimi profesorji in nekdanjimi meščanskošolskimi učitelji je pripomoglo tudi nazivanje učiteljev. Otroci so vse učitelje na gimnazijah imenovali tovariš profesor, ne glede na to, ali je bil profesor ali meščanskošolski učitelj, katerega uradni naziv je bil sicer gimnazijski učitelj.²²

3. Šolsko leto 1945/46

15. 10. se je začelo šolsko leto na vseh mariborskih osnovnih šolah. Na srednjih šolah se je pouk začel različno, vendar večinoma konec oktobra ali v začetku novembra. Ob začetku šolskega leta je vseh trinajst osnovnih šol

pripravilo poročila o razmerah na šoli, v katerih so zajeti pomembnejši podatki o številu učencev, oddelkov, razredov, o stanju šolskega poslopja, učil in knjižnic. Izmed vseh osnovnih šol sta le osnovni šoli Pobrežje in Tezno poročali, da je stanje učil zadovoljivo, na ostalih šolah pa niso imeli nikakršnih učnih pripomočkov. Ponekod so se ohranile le manjše zbirke različnih slik. Še slabši položaj je bil pri šolskih knjižnicah. Le na I. in II. deški osnovni šoli so imeli na razpolago tri otroške pesmarice in 23 učnih knjig, drugod so bile šolske knjižnice ali uničene ali odnesene. Stanje šolskih poslopij se ni dosti izboljšalo. Na večini poslopij še vedno ni bilo šip, okna so bila zadelana s kartonom. V nekoliko boljšem položaju so bila poslopja I. dekliške osnovne šole na Miklošičevi, osnovne šole na Pobrežju in IV. deške osnovne šole. III. dekliška osnovna šola je bila brez svojega poslopja, pouk je potekal v prostorih Trgoveške akademije na Zrinjskem trgu. III. deška osnovna šola je imela prostore na II. dekliški osnovni šoli, osnovna šola Krčevina pa je začasno delovala na IV. dekliški osnovni šoli.

V poročilih so šolski upravitelji ugotavljali, da je odnos prebivalstva do šole pozitiven, da večina odobrava novo politično stanje in vzpostavlja stik s šolo. Skrb zbujajoče so bile socialne razmere učencev. Veliko otrok je bilo nezadostno oblečenih, brez čevljev in tudi zdravstveno stanje je zbujalo veliko skrbi. Obstajala je bojazen, da bo v hladnih zimskih mesecih obisk pouka precej upadel.²³

Zanimiva je ugotovitev, koliko razredov, oddelkov so imele posamezne šole, in koliko učencev je bilo vpisano ob začetku prvega šolskega leta, saj podatki kažejo strukturo in velikost šol v Mariboru v prvem povojnem obdobju.²⁴

TABELA 1: I. dekliška OŠ

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M	Ž	SKUPAJ
1	2	27	42	69
2	1	11	18	29
3	1	28	17	45
4, 5, 6, 7	1	25	32	57
SKUPAJ	5	91	109	200

TABELA 2: II. dekliška OŠ

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	Ž
1	1	32
2	1	27
3	1	26
4	1	30
SKUPAJ	4	115

²⁰ PAM, fond: UČITELJIŠČE MARIBOR, AŠ 111/7, Navodila ob začetku šolskega leta z dne 26. 9. 1945.

²¹ PAM, fond: UČITELJIŠČE MARIBOR, AŠ 111/7, Dopis Ministrstva za prosveto ravnateljstvu gimnazij in okrožnim NOO z dne 24. 10. 1945.

²² PAM, fond: UČITELJIŠČE MARIBOR, AŠ 111/7, Navodila Ministrstva za prosveto vsem gimnazijam in učiteljskem z dne 24. 10. 1945.

²³ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1843, Poročila ob začetku šolskega leta.

²⁴ Prav tam.

TABELA 3: III. dekliška OŠ

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	Ž
1	3	119
2	2	76
3	2	81
4	2	89
5	1	22
6, 7	1	10
SKUPAJ	11	397

TABELA 4: IV. dekliška OŠ

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	Ž
1	1	36
2	1	29
3	1	22
4	1	34
SKUPAJ	4	121

TABELA 5: I. in II. deška OŠ

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M
1	2	35
2	1	36
3	2	48
4	1	40
5	1	28
SKUPAJ	7	214

TABELA 6: III. deška OŠ

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M
1	4	153
2	2	94
3	2	93
4	2	79
5	1	25
6, 7, 8	1	13
SKUPAJ	12	457

TABELA 7: IV. deška OŠ

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M	Ž	SKUPAJ
1	2	28	48	76
2	1	27	17	44
3	1	22	19	41
4	1	21	11	32
5, 6	1	19	15	34
SKUPAJ	6	117	110	227

TABELA 8: OŠ Krčevina

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M	Ž	SKUPAJ
1	1	15	30	45
2	1	13	7	20
3	1	10	21	31
4	1	9	12	21
5	1	10	12	22
SKUPAJ	5	57	82	139

TABELA 9: OŠ Tezno

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M	Ž	SKUPAJ
1	3	60	48	108
2	2	33	34	67
3	2	46	37	83
4	2	40	35	75
5, 6	1	23	25	48
SKUPAJ	10	202	179	381

TABELA 10: Dekliška OŠ Studenci

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	Ž
1	1	35
2	1	35
3	1	51
4	1	47
5	1	40
SKUPAJ	5	208

TABELA 11: Deška OŠ Studenci

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M
1	2	64
2	2	83
3	1	40
4	1	38
SKUPAJ	6	225

TABELA 12: OŠ Pobrežje

RAZRED	ŠT. ODDELKOV	M	Ž	SKUPAJ
1	3	73	81	154
2	2	44	44	88
3	2	57	55	112
4	2	33	35	68
5	1	23	21	44
6	1	10	8	18
7	1	9	11	20
SKUPAJ	12	249	255	504

Iz natančnejšega pregleda podatkov razbere-mo, da so največ učencev in s tem tudi največ oddelkov imele šole, katerih šolski okoliši niso bili v samem središču mesta, temveč na razvi-

jajočih se, po večini delavskih obrobjih na Pobrežju, na Studencih, na Taboru in na Tezmem. Te šole so imele od deset do dvanajst oddelkov in so tudi v slovenskem povprečju sodile med večje in bolje organizirane šole. V središču so imele šole manj učencev. Število oddelkov na teh šolah ni nikjer presegllo številke osem. Na šolah, ki so imele organizirane višje razrede (od četrtega razreda naprej), je pouk večinoma potekal v kombiniranih oddelkih, kar je pomenilo, da so bili v enem oddelku združeni učenci različnih stopenj oziroma razredov. Tako je bila bistveno znižana kakovost pouka, saj en odderek z enim učiteljem prav gotovo ni mogel dati toliko znanja, kot bi ga lahko dala šola brez kombiniranega pouka. Poleg tega je v oddelkih, ki so zajemali dva razreda ali ponekod celo tri, pouk potekal nujno po skrčenem učnem načrtu in urniku. Izjema je bila Osnovna šola Pobrežje, na kateri je pouk v višjih razredih potekal v ločenih oddelkih. Na I. deklinški osnovni šoli je kombiniran pouk v enem oddelku zajemal kar štiri razrede, in sicer četrti, peti, šesti in sedmi razred. Izmed vseh mariborskih šol je samo III. deška osnovna šola imela vseh osem razredov, druge šole so bile nepopolne. Kombiniran pouk je bil seveda posledica primanjkovalja učiteljev in učilnic. V vseh šolah je bilo na razpolago 57 učilnic. Po ocenah načelnice oddelka za prosveto Anice Bende je za normalno delo primanjkovalo še 27 učilnic. Prostorska stiska je bila huda posebno v nižjih razredih osnovne šole, kjer je bilo v posameznem razredu med 30 in 50 učencev. Na osnovnih šolah je bilo zaposlenih 125 učiteljev, dva učitelja ročnih del in trije veroučitelji.²⁵

V poročilih ni zajeta Osnovna šola Vadnica, ki je delovala v sestavi Učiteljišča in je veljala kot pripravljavnica za poznejše učitelje, in na kateri so se večinoma šolali prihodnji učiteljišniki. Šolska oblast je večkrat nezaupljivo gledala na Vadnico kot na "elitno" šolo, saj je veljalo prepričanje, da pri vpisu otrok na to šolo poteka poseben izbor. Hkrati z začetkom pouka na osnovnih šolah je odprlo vrata pet otroških vrtcev, ki so bili v prvem obdobju po vojni sestavni del osnovne šole. Izmed srednjih šol so pouk začeli I. nižja moška gimnazija, II. nižja moška gimnazija, I. ženska nižja gimnazija, II. ženska nižja gimnazija, Enotna - realna gimnazija, Klasična gimnazija, Učiteljišče in Glasbena šola. Pouk se je začel tudi na srednjih in nižjih strokovnih šolah.²⁶ Za srednje šole niso ohranjena statistična poročila za prvo šolsko leto,

kljub temu pa smemo reči, da se materialne razmere na srednjih šolah niso dosti razlikovale od tistih na osnovnih šolah, čeprav je res, da je nova oblast večjo pozornost posvečala osnovnim šolah, saj se problematika srednjih šol v poročilih le redko omenja. Zaradi povečanega števila gimnazij se je toliko bolj kazalo pomanjkanje strokovnih moči, to pa je povzročilo, da se nova oblast pri sprejemanju profesorjev na šole ni mogla toliko ozirati na strokovno, politično, ideološko in pedagoško kakovost posameznih profesorjev.

Po reorganizaciji in razširitvi mestnega območja v začetku leta 1946²⁷ se je mariborskemu šolskemu okraju priključilo še enajst osnovnih šol s 45 oddelki in 57 učitelji, in sicer osnovne šole Brezje, Hoče, Jelovec, Kamnica, Košaki, Pekre, Radvanje, Razvanje, Reka, Miklavž in osnovna šola na Pohorju.²⁸

Sistematično in načrtno spremljanje šolstva je zahtevalo boljše in popolnejšo organizacijo prosvetnega odseka pri MLO. Delo odseka je vodil okrajni prosvetni poverjenik, ki je bil hkrati član okrajnega izvršnega odbora. Podrejeni so mu bili:

- šef odseka za prosveto ali prosvetni referent,
- okrajni šolski nadzornik,
- administrator.

Šefa odseka za prosveto in administratorja je postavljala okrajni izvršni odbor, okrajnega šolskega nadzornika pa je imenovalo neposredno ministrstvo za prosveto. Šef odseka za prosveto je bil odgovoren za organizacijsko in politično delo odseka in je za svoje delo odgovarjal okrajnemu poverjeniku za prosveto. Okrajni šolski nadzornik je bil kot strokovna moč pristojen za vse osnovno šolstvo in osnovnošolsko učiteljstvo v okraju, ne pa tudi za srednje šolstvo. Med njegovo delo je sodilo predvsem redno nadziranje osnovnih šol in poročanje prosvetnemu referentu. Administrator je opravljala le pisarniške naloge in je bil navadno iz vrst učiteljstva.²⁹

Ob koncu prvega povojnega šolskega leta je delovalo 24 osnovnih šol (če prištejemo tudi Vadnico). Na vseh šolah je bilo 140 oddelkov, 2678 dečkov in 2627 deklic. Zaradi povečanega števila šol je primerjava z začetkom šolskega leta nemogoča, kljub temu pa lahko med seboj primerjamo tiste šole, ki so zajete že v poročilih ob začetku šolskega leta. Število otrok se je povečalo na IV. deški osnovni šoli, v Krčevini, na Studencih, na III. in IV. deklinški, na I. in II.

²⁵ PAM, fond: OLO MB, AŠ 207, Zapisnik 5. zasedanja NOO skupščine Maribor z dne 16. 11. 1945.

²⁶ Srednja gospodarska šola Vesna, Enoletna srednja gospodarska šola, Gospodarska šola za vajence trgovske obrti, Gospodarska šola za vajence gostinske obrti, Industrijska šola TAM, Vinarska šola, Gozdarska šola, Vajeniška šola delavnic državnih železnic.

²⁷ Ozemlje mesta Maribora se je razširilo z nekdanjimi KNOO Košaki, Spodnje Radvanje, Zgornje Radvanje, Brezje, Zrkovci in manjšimi deli Bohove, Dogoš, Pekar in Razvanja.

²⁸ PAM, fond: MLO MB, Zapisniki zasedanj OLO MB mesto (7. zasedanje 3. 7. 1946) in PAM, fond: MLO, AŠ 1820, Seznam šol z dne 19. 3. 1946.

²⁹ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1820, Navodilo za organizacijo okrajnih prosvetnih odsekov.

deški osnovni šoli ter malenkostno na I. dekliški osnovni šoli. Na vseh drugih šolah se je število učencev znižalo, najbolj na III. deški osnovni šoli. Število oddelkov je ostalo nespremenjeno, ali pa se je le malo spremenilo.³⁰ Skupno zmanjšanje je znašalo 17 učencev, kar je nekoliko presenetljivo, saj je v vseh poročilih omenjena rast števila otrok, tudi zaradi nenehnega pritoka bosanskih sirot, ki so se vključevale v mariborske šole. Zanimiva je ugotovitev, da se je število otrok relativno najbolj znižalo v delavskih predelih, na Teznm, Studencih (III. deška OŠ) in na Pobrežju, v središču mesta pa je ponekod celo malce naraslo. Domnevamo lahko, da je upad števila otrok ob koncu šolskega leta posledica slabih socialnih razmer in velikega pomanjkanja med delavskimi družinami, kar je povzročilo izstop iz šole med šolskim letom.

Kakšna je bila kvalifikacija učiteljev? Izobrazbena struktura je bila, nekoliko presenetljivo, primerna. V veliki večini so prevladovali kvalificirani učitelji z usposobljenostnim izpitom. Pripravnikov oziroma učiteljev tečajnikov je bilo na vseh šolah le za vzorec. Pričakovali bi, da so bile podeželske šole v okolici Maribora slabše zasedene z učnimi močmi, vendar temu ni bilo tako. Po izobrazbi učiteljskega zbora namreč te niso zaostajale za mestnimi šolami. Šole, na katerih je bila sestava učiteljstva popolnoma ustrezna, so bile: III. deška osnovna šola, IV. deška osnovna šola, III. dekliška osnovna šola, Kamnica, Košaki, Krčevina, Pekre, Radvanje, Razvanje, Reka in Miklavž.³¹

TABELA 13: Sestava učiteljstva leta 1946

UČITELJI	M	Ž	SKUPAJ
KVALIFICIRANI Z USPOSOBLJENOSTNIM IZPITOM	35	83	118
KVALIFICIRANI BREZ USPOSOBLJENOSTNEGA IZPITA	1	11	12
PRIPRAVNIKI - TEČAJNIKI	3	4	7
UČITELJI ŽENSKIH ROČNIH DEL	-	2	2
SKUPAJ	38	101	139

Kljub težavnim razmeram je prvo šolsko leto pouk potekal večinoma nemoteno in nepretrgano. Opremljenost šol se je počasi izboljševala. Mnogo učiteljev je pri izdelavi učil pokazalo veliko samoiniciativnosti in zagnanosti in s tem pripomoglo k hitrejšemu izpopolnjevanju šolskih zbirk. Posebno skromne so ostale še naprej učiteljske knjižnice, pionirske knjižnice pa so

štele povprečno od 50 do 60 knjig. Prostovoljna akcija pionirjev za zbiranje knjig je le delno uspela. Pri pouku se je največ pozornosti posvečalo nacionalnim predmetom, posebno slovenskemu jeziku. Po mnenju šolskega nadzornika bi lahko že naslednje šolsko leto pri pouku v prvem, drugem in tretjem razredu uvedli normalno delo, saj so bile v teh razredih posledice okupacije večinoma odpravljene. Razmere v vseh višjih razredih osnovne šole še niso doylevale prehoda na normalno pedagoško delo. Še vedno je bil velik primanjkljaj v znanju zgodovine, zemljepisa, računstva in jezika. Po ocenah bi bili potrebni še najmanj dve leti resnega dela za popolno odpravo posledic okupacije. Kljub vsemu sta se disciplina in morala precej izboljšali. V okviru praznovanj za prvi maj so pionirske organizacije organizirale akcijo za izboljšanje učnega uspeha. Konec šolskega leta je bil odprt pionirski dom, v katerem je delovala centralna pionirska knjižnica. Za pomoč pri dvigu uspeha so učenci ustanavljali učne krožke. Poročilo poudarja, da je velik del učiteljstva že uskladil svoje delo z načeli NOB in OF, "saj je 40% učiteljstva vključenega v delo pri množičnih organizacijah, 40% pri delu sodeluje, ostali so še sredinci, ki še nimajo pod sabo dovolj trdih tal."³²

4. Normalizacija in spremembe med letoma 1946 in 1951

Šolsko leto 1946/47 je prineslo spremembo v organizaciji šolstva in začetek doslednejše izgradnje sistema šolanja. 11. 7. je bil sprejet zakon o obveznem sedemletnem šolanju, kar je za Slovenijo, ki je imela že uveljavljeno osemletno šolsko obveznost, pomenilo nazadovanje.³³ Na tem mestu je treba spomniti, da sedemletna šolska obveznost ne pomeni, da morajo imeti učenci končanih sedem razredov osnovne šole, ampak da morajo sedem let obiskovati šolo. Zato je bilo povsem vseeno, ali je učenec v kakšnem razredu zaostal ali ga je več let ponavljal ali pa je redno napredoval. Prizadevanje za večjo sistematičnost v izgradnji šolskega sistema kažeta delovna načrta osnovnega in srednjega šolstva za leto 1946/47. Na političnem področju je bila naloga šol okrepiti sodelovanje z množičnimi organizacijami in povečati število vzgojnih predavanj. Nadalje sledijo natančni pedagoški, snovni in didaktični napotki. Naj omenim le pomembnejše. Pri pouku bi moralo kot vzgojno sredstvo dobiti najpomembnejše mesto prepričevanje, predvsem pa je bila nova naloga šole privzgojiti več čuta odgovornosti, dolžnosti in patriotizma. Otroke naj bi naučila večje samostojnosti, postala pa naj bi tudi bolj življenjska.

³⁰ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1821, Poročilo o nadzorovanju šol z dne 19. 7. 1946.

³¹ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1820, Seznam o stanju šolstva z dne 19. 4. 1946.

³² PAM, fond: MLO MB, AŠ 1821, Poročilo o nadzorovanju osnovnih šol v okraju Maribor z dne 19. 7. 1946.

³³ UL FLRJ z dne 12. 7. 1946, št. 56, str. 648.

Med zastavljenimi cilji je bilo tudi prizadevanje za dvig še vedno precej nizkega šolskega obiska in izboljšanje administracije, ki je marsikje še zelo pešala. Dokončno je bilo treba urediti organizacijske mreže šol, pri čemer naj bi zmanjšali število šol z majhnim številom razredov.³⁴

Skladno z načrtom se tudi Maribor ni mogel izogniti večjim spremembam šolske mreže. Že aprila 1946 je bila izvedena reorganizacija, veljati pa je začela šele z začetkom novega šolskega leta. Na pobudo ministrstva za prosveto in Okrajnega odbora OF - prosvetnega odseka je bil izdelan predlog za integracijo šolske mreže. Šole so se začele združevati. I. deška osnovna šola in III. dekliška osnovna šola sta se združili v Mešano osnovno šolo Melje, v katero so se vpisali učenci iz šolskega okoliša Melje. II. deško in IV. dekliško osnovno šolo so priključili delu krčevinskega šolskega okoliša in nastala je Dekliška osnovna šola Ivana Cankarja. Šola v Krčevini je bila zaprta. I. dekliška in IV. deška osnovna šola sta se preimenovali v Dekliško osnovno šolo Center in Deško osnovno šolo Gosposvetska. Iz II. dekliške in III. deške osnovne šole je nastala Mešana osnovna šola Magdalenska.³⁵ Reorganizacija je narekovala predvsem racionalizacija na materialnem področju. Razpustili so zlasti močno poškodovane šole in šole z relativno majhnim številom učencev.

Reorganizaciji mreže osnovnih šol je sledila sprememba v organizaciji mreže srednjih šol. Po odloku ministrstva za prosveto je bila odpravljena I. državna moška nižja gimnazija. Pridružila se je Državni enotni (realni) gimnaziji, ki se je preimenovala v Državno mešano gimnazijo. II. državna moška nižja gimnazija pa se je preimenovala v Državno moško nižjo gimnazijo.³⁶

Čeprav vnovična reorganizacija velikosti šolskega okraja, za katerega je bil pristojen prosvetni odsek pri MLO, ni razvidna iz nobenega ohranjenega dokumenta, lahko na podlagi mesečnih poročil posameznih osnovnih šol ugotovimo, da se je področje šolskega okraja po povečanju v začetku leta 1946 spet zmanjšalo. Po združevanju osnovnih šol v začetku šolskega leta 1946/47 so bile v pristojnosti odseka za prosveto te osnovne šole: Gosposvetska, Mešana osnovna šola Melje, Državna deška osnovna šola Ivana Cankarja, Državna dekliška osnovna šola Ivana Cankarja, Državna dekliška osnovna šola Center, Državna mešana osnovna šola Magdalenska, Državna osnovna šola Studenci (združi nekdanjo deško in dekliško osnovno šolo), Državna osnovna šola Tezno, Državna osnovna šola Pobrežje, Državna osnovna šola Brezje, Državna osnovna šola Radvanje, Državna osnovna šola Košaki in Vadnica, to je Državna mešana osnovna šola na Učite-

ljišču. Po odpravi Okrožnega ljudskega odbora Maribor so pod upravo prosvetnega odseka sodile tudi vse gimnazije, tako nižje kot tudi polne gimnazije.

Natančnejše in bolj sistematično spremljanje razmer v šolstvu so omogočila redna mesečna poročila osnovnih in zdaj tudi srednjih šol. Ob koncu polletja in šolskega leta je odsek za prosveto izdelal sumarna statistična poročila, v katerih so zajeti podatki o vrtcih, domovih igre in dela, dijaških domovih, osnovnih in srednjih šolah, seveda še vedno brez vsakršnih podatkov o strokovnem šolstvu.

Razmere v osnovnem šolstvu v primerjavi s prvimi šolskim letom niso bile bistveno drugačne. Na trinajstih osnovnih šolah je delovalo 107 oddelkov; 85 oddelkov je pripadalo nižjim razredom, le 22 oddelkov je delovalo na višji ravni osnovne šole. Na večini šol je v višjih razredih deloval le en oddelek, v katerem je še vedno potekal kombiniran pouk več razredov. Na Magdalenski osnovni šoli, na Tezmem in v Radvanju so imeli po dva višja oddelka, na Studencih in na Pobrežju pa tri. V enem oddelku je bilo povprečno 40 otrok, čeprav so se razmere med šolami razlikovale. Daleč najbolj kritične so bile razmere na Magdalenski osnovni šoli, kjer je v vsakem oddelku povprečno sedelo 60 učencev, razmere na Vadnici pa so bile skoraj idealne. Na oddelek je povprečno prišlo le 28 otrok. Stanje učiteljskega kadra je bilo še naprej zadovoljivo, tako po izobrazbi in usposobljenosti kot tudi številčno. Ocene prosvetnega odseka so navedle le dve manjkajoči učni moči.³⁷

Prosvetna oblast je želela oskrbo in opremljenost šol s šolskimi potrebščinami izboljšati ob pomoči šolskih zadrug. Osnovne in srednje šole so lahko ustanovljale svoje lastne zadruge, ki so kupovale šolske potrebščine neposredno pri proizvajalcu in tako omogočile nabavo po najkrajši in najcenejši poti. Prevzele naj bi tudi skrb za revnejše učence in organizacijo predavanj za svoje člane. Poleg praktičnega namena se je v zadrugah skrival tudi ideološki naboj. Šolske zadruge, ustanovljene na šolah, naj bi vzbujale smisel in duh združništva pri šolski mladini ter jo pripravljale na zadružno gospodarstvo.³⁸

Medtem ko je stanje učiteljskega kadra na osnovnih šolah po svoji izobrazbi večinoma odgovarjalo potrebam, je bil na srednjih šolah iz različnih razlogov položaj nekoliko drugačen. Kot smo že povedali, je posvečala nova oblast v prvem povojnem šolskem letu večino pozornosti obnovi osnovnega šolstva, skrb za srednje šolstvo pa je nekoliko zanemarila. Zaradi nastanka večjega števila nižjih gimnazij, le-te so še posebej potrebovale nove strokovne učne moči, in tudi zaradi vedno večjih potreb po slovenskih

³⁴ Vestnik ministrstva za prosveto (dalje V MP LRS) 5. 10. 1946, št. 7, str. 63-65.

³⁵ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1777, dokument 430/64 II.

³⁶ V MP LRS 22. 8. 1946, št. 4, str. 27.

³⁷ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1826, Statistično poročilo za junij 1947 in poročila šol za mesec februar 1947.

³⁸ V MP LRS 25. 9. 1946, št. 6, str. 59.

srednješolskih profesorjih v coni B ministrstvo za prosveto ni razpolagalo z zadostnim številom učnih moči, ki bi jih lahko razporedilo na gimnazijah. Tako sta bili pri odpiranju novih oddelkov in razredov nujni večja racionalnost in gospodarnost. Ministrstvo za prosveto je na Klasični gimnaziji določilo enajst oddelkov, na Mešani gimnaziji sedemindvajset, na Moški nižji gimnaziji osem, na I. ženski nižji gimnaziji devet in na II. ženski nižji gimnaziji osem oddelkov. Za učiteljsiše je bilo predvidenih pet oddelkov.³⁹ Kljub brezpogojni obveznosti določila so nastajali odmiki v številu oddelkov. Moška nižja gimnazija, Učiteljsiše in I. ženska nižja gimnazija so vpisali po en oddelek več, kot je določal odlok ministrstva.⁴⁰ Ti odmiki potrjujejo še vedno relativno veliko samostojnost lokalnih oblasti v odnosu do centra.

Kot je razvidno že iz samega imena nižja gimnazija, so v Mariboru delovale tri nižje gimnazije s štirimi razredi in dve popolni gimnaziji, ki sta imeli vsaka po osem razredov.⁴¹ Učiteljsiše je v šolskem letu 1946/47 imelo vpisane le prve tri razrede. Zanimiva je ugotovitev, da so bile nižje gimnazije kljub uzakonjeni sedemletni šolski obveznosti še naprej štirirazredne, kar pomeni zamik pri začetku izvajanja zakona o sedemletnem šolanju. Kot bomo videli, so se pozneje v sistemu sedemletnega obveznega šolanja nižje gimnazije preoblikovale v trirazredne šole, popolne gimnazije pa so ob treh nižjih razredih obsegale še pet višjih razredov. Na gimnazije so se vpisovali učenci po končanem četrtem razredu osnovne šole. Mogoči so bili dodatni prehodi iz višjih razredov osnovne

šole v nižjo gimnazijo z opravljenimi dopolnilnimi izpiti, vendar pa je to učencem, ki so se odločili za ta korak, povzročalo nemalo težav, saj pouk v višjih razredih osnovne šole nikakor ni mogel biti na enaki zahtevnostni stopnji kot gimnazijski pouk. Učenci, ki so nameravali obiskovati vseh osem gimnazijskih razredov, so se večinoma že po končanem četrtem razredu osnovne šole vpisali v obe popolni gimnaziji, čeprav je bil omogočen prestop v peti razred popolne gimnazije tudi po končanem četrtem razredu nižje gimnazije.

Največ učencev je obiskovalo mešano gimnazijo, in sicer 1.058. Sledijo ji I. ženska nižja gimnazija s 403 učenci, Klasična gimnazija s 392 učenci, Moška nižja gimnazija s 351 učenci, II. ženska nižja gimnazija, na kateri je bilo 315 učencev, in Učiteljsiše, ki ga je obiskovalo 205 učencev. Povprečno število učencev na oddelek je bilo nekaj manj kot 40, kar je nekoliko boljše razmerje kot na osnovnih šolah. Po manjšem številu učencev v razredu sta posebej opazna Učiteljsiše s 34 učenci na oddelek in Klasična gimnazija s 35 dijaki.⁴²

Kakšna je bila kadrovska zasedba na mariborskih gimnazijah in učiteljsišču?⁴³

Najbolj kakovostno kadrovsko zasedbo sta imeli Klasična gimnazija, na kateri je bilo izmed 17 učiteljev kar 13 profesorjev in le en osnovnošolski učitelj, ter Učiteljsiše, na katerem je izmed 20 učiteljev poučevalo 10 profesorjev in prav tako en osnovnošolski učitelj. Slabšo kadrovsko zasedbo so imele Mešana gimnazija in nižje gimnazije. Medtem ko so na Mešani gimnaziji še prevladovali profesorji, čeprav je bilo

TABELA 14: Kadrovska zasedba na srednjih šolah junija 1947

ŠOLA	PROFESORJI	SUPLENTI	GIMNAZIJ. UČITELJI	OSNOVNOŠ. UČITELJI	HONORARNI UČITELJI	SKUPAJ
MEŠANA GIMNAZIJA	18	8	14	2	1	43
KLASIČNA GIMNAZIJA	13	1	2	1	-	17
MOŠKA NIŽJA GIMNAZIJA	4	2	8	2	-	6
I. NIŽJA ŽENSKA GIMNAZIJA	3	1	6	3	1	14
II. NIŽJA ŽENSKA GIMNAZIJA	3	1	6	3	-	13
UČITELJSIŠČE	10	2	3	1	4	20
SKUPAJ	51	15	42	12	6	113

³⁹ V MP LRS 25. 9. 1946, št. 6, str. 55.

⁴⁰ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1826, Statistično poročilo za junij 1947.

⁴¹ Nekatera poročila razlikujejo med štirimi razredi nižje in štirimi razredi višje gimnazije.

⁴² PAM, fond: MLO MB, AŠ 1826, Statistično poročilo za junij 1947.

⁴³ Prav tam.

število gimnazijskih učiteljev relativno visoko, so bili na preostalih treh nižjih gimnazijah gimnazijski učitelji v večini, kar je povsem razumljivo in je posledica preoblikovanja meščanskih šol v nižje gimnazije ter preimenovanja meščanskošolskih učiteljev v gimnazijske učitelje. Mnogokrat se je dogajalo, da so zaradi primanjkljaja učiteljev v posamezni stroki predmet sicer poučevali učitelji z ustrežno izobrazbo, vendar brez ustrezne kvalifikacije za predmet. Najpogostejši predmeti na gimnazijah, ki jih niso poučevali učitelji, usposobljeni za ustrezní predmet, so bili slovenski jezik, zgodovina, zemljepis, matematika in ruski jezik, torej tisti predmeti, ki so v novem učnem sistemu imeli večji obseg in število ur kot v starem sistemu.⁴⁴

Eden izmed pglavitnih ciljev nove šolske oblasti je bil, da bi čim več otrokom omogočila doseganje višjih stopenj izobrazbe, predvsem pa izenačila možnosti otrok pri prehajanju na višje oblike izobraževanja. Prizadevala si je, da bi otroci v obdobju sedemletne šolske obveznosti končali vseh sedem razredov. Potrebe gospodarskega razvoja države so namreč narekovale višjo izobrazbo šolajoče se mladine. Industrializacija je zahtevala več srednjih, predvsem tehničnih kadrov, ki bi že ob začetku strokovnega izobraževanja imeli dovolj široko osnovno izobrazbo. Tega ni bilo mogoče doseči z obstoječim šolskim sistemom, še posebno kombiniran pouk v višjih razredih ni mogel dati zadovoljivega znanja in ni dopuščal doseganja višje izobrazbene ravni. Na podlagi petletnega načrta za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ in slovenske različice istega zakona, sprejetega 2. 8. 1947, je začelo šolstvo pridobivati drugačno podobo.⁴⁵ Z začetkom šolskega leta 1947/48 se je začelo postopno uvajanje sedemletk. Z njimi naj bi vsem otrokom omogočili doseganje vsaj nižje srednješolske izobrazbe in čim lažji prehod na višje oblike šolanja. Hkrati z ustanavljanjem sedemletk je bilo treba razmišljati o dvigu kakovosti pouka v prvih štirih razredih osnovne šole, saj je bilo le tako mogoče uspešno uvajati sedemletko in izpopolnjevati raven izobraževanja. Vsaka sedemletka je morala imeti sedem samostojnih razredov in predmetni pouk v višjih razredih. Prvi štirje razredi sedemletke so imeli enak predmetnik in učni načrt kot nižje osnovne šole, predmetnik v petem, šestem in sedmem razredu pa je ustrezal predmetniku nižjih gimnazij. Spričevalo sedemletke je bilo izenačeno s spričevalom nižje gimnazije. Učenci s končanimi sedmimi razredi sedemletke so bili v višje gimnazije, učiteljišče oziroma druge strokovne šole sprejeti pod enakimi pogoji kot učenci, ki so končali nižjo gimnazijo. Z ustanovitvijo sedemletke so v okolišu sedemletke zaprli višje razrede

osnovne šole. Otroci, ki po končanih štirih razredih osnovne šole niso nadaljevali šolanja v nižji gimnaziji ali na strokovnih šolah, so morali obiskovati sedemletko.⁴⁶

Uvedbi sedemletk so se prilagodile nižje gimnazije. Te so v sistemu sedemletk postale triletne, medtem ko je šolanje na višjih gimnazijah trajalo pet let.

Kriteriju za odpiranje sedemletk, torej dovolj velikega števila oddelkov, je v Mariboru zadočila večina osnovnih šol. Na podlagi 21. člena zakona o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva⁴⁷ ter na predlog MLO Maribor in na podlagi poročil inšpektorjev in šolskih nadzornikov so bile v Mariboru ustanovljene tri sedemletke. V sedemletke so bile preoblikovane osnovne šole Studenci, Tezno in Radvanje, ki so z novim šolskim letom pridobile peti razred sedemletke.⁴⁸ Sočasno je bil na vseh treh odpravljen peti razred višje osnovne šole, saj skladno z odlokom na šolah, na katerih so bili oddelki višjih razredov sedemletke, ni bil mogoč hkraten obstoj višjih razredov osnovne šole.⁴⁹

Če so kriterij števila oddelkov izpolnjevale vse tri šole - osnovni šoli Radvanje in Tezno sta imeli dva višja oddelka, osnovna šola Studenci pa tri oddelke, je nenavadno, da je sedemletka nastala tudi na Teznem, saj se je prav ta šola soočala z večjim pomanjkanjem prostora. Na voljo je imela le pet učilnic, medtem ko so bile na drugih šolah prostorske težave manjše in niso pomenile večje ovire pri izvajanju pouka. Mariborske sedemletke se niso oblikovale v samem mestnem središču, temveč na obrobju, v šolskih okoliših, v katerih niso delovale nižje gimnazije, saj se je shema odpiranja sedemletk navezovala na obstoječe nižje gimnazije.

V šolskih okrajih, v katerih so bile nižje gimnazije, so začeli postopno odpravljati višje razrede osnovne šole. Zaradi novega sistema obveznega šolanja - štirje razredi osnovne šole plus trije razredi srednje šole (nižja gimnazija ali višji razredi sedemletke) - je nižja gimnazija spremenila svoj značaj. Nehala je biti "elitna" šola v starem pomenu besede. Dobila je značaj množične dostopnosti, ki ga prej ni imela. V šolskem letu 1948/49 so bili odpravljeni peti razredi osnovne šole v Košakih, na magdalenski, gosposvetski osnovni šoli, na Osnovni šoli Center, na Osnovni šoli Ivana Cankarja I. in Ivana Cankarja II.⁵⁰

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Aleš Gabrič: Šolstvo na Slovenskem 1945-1951. V: Zbornik za zgodovino šolstva, št. 24, 1991, str. 80.

⁴⁶ V MP LRS, št. 12, 13. 9. 1947, str. 125 in Venceslav Winkler: O sedemletki. V: Popotnik LXIV/1947, št 2-3, str. 70-73.

⁴⁷ UL LRS z dne 2. 8. 1947, št. 31, str. 221. Po načrtu naj bi v petih letih dvignili splošno kulturno raven ljudstva, stoo odstotno uresničili osnovnošolsko obveznost ter zajeli v višje organizirane sedemletne osnovne šole (sedemletke) in nižje srednje šole 75 odstotkov šoloobvezne mladine.

⁴⁸ V MP LRS 13. 9. 1947, št. 12, str. 126.

⁴⁹ V MP LRS 28. 2. 1948, št. 2, str. 8.

⁵⁰ Prav tam.

Kakšne so bile možnosti nadaljnjega šolanja po uspešno končanem četrtem razredu osnovne šole? Otroci, ki so se odločili za pridobitev poklicne izobrazbe, so izbrali nižje strokovne šole, preostali so lahko izbirali med nižjo gimnazijo ali sedemletko, na katero so se smeli vpisati tudi učenci iz krajev, ki niso bili vključeni v šolske okoliše sedemletk. Za lažje razumevanje naj možnost izbire ponazorim s konkretnim zgledom. Otrok, ki je končal štiri razrede osnovne šole na Tezmem, je lahko šolanje nadaljeval na kateri izmed nižjih strokovnih šol ali pa na tezenski sedemletki oziroma na najbližji nižji gimnaziji. Otroci, ki niso nameravali nadaljevati šolanja ne na nižji gimnaziji in ne v strokovni šoli, so morali obvezno šolanje nadaljevati na sedemletki.

Za uskladitev prehoda iz četrtega razreda osnovne šole v peti razred sedemletke ali prvi razred nižje gimnazije je bil odpravljen sprejemni izpit za gimnazije, kot je bil v veljavi doslej. Vsi učenci četrtega razreda osnovne šole so ob koncu šolskega leta opravljali izpite iz slovenskega jezika in računstva, po programu in načinu, ki je veljal za prejšnji sprejemni izpit za gimnazijo. Izpitna ocena iz obeh predmetov je bila hkrati končna ocena letnega spričevala iz teh dveh predmetov. Enak izpit so morali opraviti tudi učenci, ki so se hoteli pozneje vpisati v peti razred sedemletke ali v prvi razred nižje gimnazije. Vsak učenec, ki je uspešno opravil izpit, je dobil spričevalo o dovršenem četrtem razredu osnovne šole in se je smel po svoji presoji vpisati v najbližjo gimnazijo ali sedemletko.⁵¹

Zaradi bolj načrtnega razmeščanja delovne sile so na vseh šolah med učenci, ki so zadnje leto obiskovali šolo ali ki so nameravali prekiniti šolanje, izvajali anketo, v kateri so se učenci odločali, v katero stroko bodo vstopili po končanem šolanju.⁵²

I. Dijaki, ki so imeli nedokončano nižjo srednjo šolo (nedokončano nižjo gimnazijo oziroma sedemletko), so lahko šli:

1. k obrtniku ali v industrijo v uk za dve leti ali tri (kovinarska, lesna, stavbarska, usnjarska, tekstilna, živilska, grafična, kemična, trgovinska, gostinska in vrtnarska stroka);
2. v industrijo (nižje industrijske šole različnih strok; tri leta);
3. v železničarsko industrijsko šolo;
4. poštno službo, železniško službo;
5. enoletno kmetijsko oziroma gospodinjsko šolo.

II. Dijaki, ki so imeli dokončano nižjo srednjo šolo, so lahko šli:

1. k obrtniku ali v industrijo v uk;
2. v višjo industrijsko šolo; tri leta;
3. v srednje šole (srednja tehnična šola, srednja gospodarska šola, srednja šola za gostinstvo in turizem, zobotehnična srednja šola, srednja

kmetijska šola, farmacevtska srednja šola, glasbena šola; tri ali štiri leta);

4. zadržno gospodarsko šolo; dve leti;
5. v šolo za umetno obrt;
6. v tekstilno prakso, nato v tekstilno šolo;
7. v nižjo gospodarsko šolo; eno leto;
8. v mlekarsko šolo; dve leti;
9. v gozdarsko šolo; eno do pet let;
10. v šolo za gostinske gospodinje; eno leto;
11. v šolo za zaščitne sestre; dve do štiri leta;
12. v železničarsko šolo; štiri leta;
13. v avtoprometno šolo; tri mesece;
14. v peti razred srednje šole oziroma v prvi letnik učiteljsišča.

III. Dijaki, ki so končali srednjo šolo, so lahko šli:

1. v upravno politično službo;
2. v poštno, železničarsko službo;
3. na univerzo;
4. na akademije (za glasbo, za igranje, za upodabljalno umetnost);
5. v vojaški ali mornarski poklic.

Na mariborskih šolah je bila izvedena le anketa za tiste dijake, ki so končevali svojo sedemletno šolsko obveznost, ne da bi imeli končano nižjo gimnazijo oziroma sedemletko, in za dijake, ki po končani sedemletni obveznosti niso nameravali nadaljevati šolanja. Kljub temu lahko na podlagi zbirnih rezultatov ankete, ki jo je pripravil poverjenik za prosveto Josip Kocmut, ugotovimo, katere stroke so bile za učence privlačnejše in katere manj. Med moškimi je prevladovala kovinska stroka, ki je ponujala izobrazbo za kovače, kleparje, livarje, mehanike, graverje, inštalaterje, urarje... Pri dekletih so bile najpogostejše zastopane oblačilna stroka in poklici krojač, šivilja, klobučar ter tudi trgovinska stroka oziroma poklic trgovinskega pomočnika... Manj pogosto so se učenci odločali za lesno, usnjarsko in stavbarsko stroko in za vpis v nižje industrijske šole ter na enoletno kmetijsko šolo, del učencev pa je po končani šolski obveznosti nameraval ostati doma na kmetiji.⁵³

Organizacija nižjih gimnazij je pred začetkom novega šolskega leta doživela vnovične spremembe. Obe nižji ženski gimnaziji ter nižja moška gimnazija so izgubile značaj ženske oziroma moške šole in se preoblikovale v mešane gimnazije z dekliskimi in s fantovskimi oddelki. Mešana gimnazija je postala I. gimnazija, Nižja moška gimnazija se je preimenovala v II. gimnazijo, I. nižja ženska gimnazija je postala III. gimnazija, II. nižja gimnazija pa je postala IV. gimnazija.⁵⁴

Prosvetni odsek s svojo organizacijsko strukturo in načinom delovanja ni bil več kos vedno večjemu obsegu dela z vedno bolj natančnim in strokovnim spremljanjem razmer v šolstvu. Orga-

⁵¹ V MP LRS 15. 5. 1948, št. 4, str. 30.

⁵² V MP LRS 20. 2. 1947, št. 2, str. 14.

⁵³ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1827, Razvrstitev poklicev, maj 1948.

⁵⁴ V MP LRS 13. 9. 1947, št. 2, str. 127.

nizacijska shema prosvetnega oddelka se je izpolnila z dodatnimi strokovnimi močmi, odgovornimi za različna strokovna področja. Poleg nadzornika za osnovne šole so bili uvedeni še referenti za fizikulturo, vzgojne domove, ljudsko prosveto ter referent za strokovno šolstvo, ki je vodil in usmerjal vse srednje in nižje strokovne šole. V okviru prosvetnega odseka je bil zaposlen še dodaten referent za ljudsko prosveto, ki je skrbel za celotno ljudsko prosveto na področju MLO in za povezave z agitpropom. Vsi referenti so bili neposredno podrejeni pomočniku poverjenika, ta pa je bil odgovoren poverjeniku za prosveto.⁵⁵

Med splošnimi problemi, s katerimi se je spopadal prosvetni odsek, je bila vedno bolj skrb zbujujoča prostorska stiska. Potem ko število otrok prvi dve leti po vojni ni bistveno naraščalo, so predvidevanja kazala, da bo število šoloobveznih otrok začelo skokovito naraščati. Podatki iz vsakoletnih statističnih poročil kažejo, da se je med letoma 1947 in 1948 število otrok prvič bistveno povečalo. Junija 1947 je osnovne šole obiskovalo 4.148 otrok, junija 1948 pa že 4.226. V tem podatku so zajete že tudi sedemletke. Težavne so bile razmere v Brezju - tam je šest oddelkov delovalo v treh učilnicah, na Tezmem je 10 oddelkov imelo na razpolago pet učilnic. Pomanjkanje prostora je zahtevalo pouk v več izmenah. Neurejene so bile razmere v Košakah, kjer je šola delovala v vili, ki je bila del narodne imovine in ni imela prostorov, primernih za učilnice. Prostora je primanjkovalo tudi v Radvanju in na Magdalenski osnovni šoli. Šolski obisk se je v primerjavi s prejšnjimi leti nekoliko izboljšal, čeprav ga je zlasti v zimskih mesecih še vedno močno oviralo pomanjkanje obutve in oblačil. Na nekaterih šolah so šolski upravitelji opazili, da so številni učenci lačni; to se je še posebej pokazalo ob koncu meseca, ko je začelo primanjkovati kruha.⁵⁶

Kako resna je bila problematika socialnega stanja otrok, kaže obravnava socialnih in zdravstvenih razmer na 119. seji izvršilnega odbora MLO. Zaradi lažjega razumevanja naj opozorim na nekaj zgovornih socialnih pokazateljev. Večina mariborskih šoloobveznih otrok ni spala v svoji lastni postelji. Izmed 4.247 otrok, zajetih v anketi, jih je le 1.975 spalo v svoji lastni postelji, 2.272 otrok pa je spalo v postelji skupaj s starši, brati in sestrami, sorodniki ter celo tujci. Trije otroci niso imeli postelje. Po ocenah ankete je bilo dobro oblečenih 1.891 otrok, kar 1.611 otrok je imelo pomanjkljivo spodnje perilo, 275 pa jih je bilo celo brez le-tega. 1.411 otrok je imelo pomanjkljivo zgornje oblačilo, slabo pa je bilo obutih 1.219 otrok. 128 otrok ni imelo obutve. Brez svoje obleke je bilo kar 369 otrok.

Skromne socialne razmere so vplivale na slabo zdravje otrok in na pogosto obolenje. Katere bolezni so prevladovale? 344 otrok je bolehalo za tuberkulozo oziroma se nagibalo k njej, 131 otrok je imelo slabo srce, 160 pa slabe živce. Pri 358 otrocih so se še kazale posledice vojne. Veliko otrok je bilo slabotnih in anemičnih. Druge pogosto zastopane bolezni so bile bronhitis, boleznii oči, kože in slabi zobje.⁵⁷

Šole so se nenehno pritoževale zaradi slabe oskrbe s šolskimi potrebščinami. Primanjkovalo je predvsem svinčnikov, čitank, krede, pa tudi kakovost zvezkov je bila zelo slaba. Lastno nabavo šol je oviral centraliziran sistem oskrbe, ki je MLO-ju preprečeval njegovo večjo lastno dejavnost.

Na pedagoškem področju so med učitelji mariborskih šol potekale živahne razprave o novih učnih načrtih. Kritični so bili do pomanjkanja sodelovanja učiteljev praktikov pri sestavljanju načrtov. Po njihovem mnenju je bila največja pomanjkljivost načrtov pomanjkanje nekaterih metodičnih in didaktičnih načel, kot so: princip otroške bližine, od znanega k neznanemu in drugi. Načrte so premalo upoštevali zmogljivost otrok. Veliko je bilo kritik predvsem na učni načrt za zgodovino, saj se ta ni ujemal s pojmi, ki jih je otrok pridobil pri zemljepisu in prirodopisu.⁵⁸

Šolski nadzorniki so dosledno in sistematično pregledovali šole. Natančno so ugotavljali, ali učiteljstvo izpolnjuje svoje naloge pri izvajanju predpisanega načrta v okviru petletnega plana. Po ocenah okrajnega šolskega nadzornika Vladimirja Cvetka je 75 odstotkov učiteljstva razumelo in izvajalo učni načrt in bilo tudi sposobno doseči cilj, ki so ga postavili sestavjalci načrta.⁵⁹

Učitelji so bili preobloženi z delom v šoli in predvsem zunaj nje. Zasedeni so bili s političnim in pedagoškim delom na terenu. Mnogokrat so poučevali honorarno na obrtnih, industrijskih šolah in na različnih tečajih, kar je nemalokrat oviralo njihovo delo v šoli. Tako se niso mogli v celoti posvetiti pedagoškemu problemom v šoli in skrbi za mladino.

Zaradi racionalizacije pouka se je prosvetni odsek odločil združiti nekatere višje oddelke različnih šol. Kljub postopnemu zapiranju višjih razredov osnovne šole je ostalo še kar precej šol z višjimi oddelki. V mestnem središču so na šolah, ki niso bile oddaljene daleč druga od druge, (osnovne šole Melje, Cankarjeva šola I., Cankarjeva šola II.) pouk preuredili tako, da so združili učence petih razredov vseh treh šol v en oddelek in učence od šestega do osmega razreda v drugi oddelek. Na Osnovni šoli Melje so po

⁵⁵ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1827, Organizacijska shema prosvetnega odseka.

⁵⁶ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1830, Nadzorniško poročilo od začetka šolskega leta 1947 do 1. 11. 1947.

⁵⁷ PAM, fond: MLO MB, zapisniki zasedanj Izvršnega odbora MLO MB (119. redna seja 30. 9. 1948).

⁵⁸ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1830, Nadzorniško poročilo od začetka šolskega leta 1947 do 1. 11. 1947.

⁵⁹ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1830, Nadzorniško poročilo za april 1948.

spremembi ostali le prvi štirje razredi, na I. Cankarjevi šoli je deloval oddelek petega razreda, v katerem so bili združeni učenci vseh treh šol, na II. Cankarjevi šoli pa so bili v enem oddelku združeni učenci višjih razredov s preostalih dveh šol. S tem je bilo šolsko delo olajšano, stroški pa manjši.⁶⁰

Kako so se uveljavile sedemletke, kakšne težave so spremljale njihovo uvajanje, kako jih je sprejelo prebivalstvo? Razumljivo je, da so si morale, kakor vsaka novost, prizadevati za pridobitev ugleda in zaupanja med prebivalstvom. Soočale so se s pomanjkanjem učnih pripomočkov, primernih prostorov, najtežje pa je bilo vprašanje učnega osebja za poučevanje v višjih razredih sedemletk. Vsi ti razlogi so upočasnjevali hitrejše uvajanje sedemletk. Kljub postopnemu zapiranju višjih razredov osnovnih šol so v mariborskem šolskem okolišu še naprej delovale štiri šole, ki so imele tudi peti razred in katerih otrok niso priključili najbližji sedemletki oziroma nižji gimnaziji, kakor je predvideval načrt ustanavljanja sedemletk.

Zaradi neustreznih delovnih razmer je bila že na začetku šolskega leta 1948/49 odpravljena sedemletka v Radvanju. Poverjeništvu za prosveto je odredilo prehod in prerazporedilo dijake na najbližje nižje gimnazije.⁶¹ Po razpustitvi se je šolsko leto 1948/49 začelo s samo dvema delujočima sedemletkama, ki sta imeli vsaka po dva oddelka. Peti razred je obiskovalo 63 učencev, šesti razred pa 50 učencev.⁶² Na oddelek je prišlo povprečno 28 učencev, medtem ko je slovensko povprečje znašalo kar 37,7 učenca na oddelek.⁶³ Med šolskim letom je začela delovati tudi sedemletka v Kamnici.

Napovedi poverjeništvu za prosveto o velikem povečanju števila učencev so se začele uresničevati. Nižje in višje oddelke osnovnih šol je obiskovalo 42.888 učencev, k tem pa moramo prišteti še 153 dijakov sedemletk, kar skupaj pomeni 4.431 učencev in povečanje za 205 učencev glede na prejšnje šolsko leto. Velika številčna preobremenjenost se je med gimnazijami pokazala predvsem na I. gimnaziji; le-to je obiskovalo kar 974 dijakov, zato so v poverjeništvu za prosveto začeli razmišljati o ustanovitvi popolne gimnazije na desnem bregu Drave, kjer so dotlej delovale le nižje gimnazije brez višjih razredov.⁶⁴

Čeprav so bile sedemletke tako po predmetniku kot tudi po svoji temeljni funkciji izenačene z nižjimi gimnazijami, so nastajali številni pomisleki in dvomi, ki dajo slutiti, da obe vrsti šol v

resnici nista bili enakovredni. Katera vrsta šole je dajala boljšo izobrazbo in katera je bolj pripravila učence za nadaljnje šolanje? Že zaradi specifičnega načina nastanka sedemletk je jasno, da je bila učiteljska zasedba slabša kot na nižjih gimnazijah, čeprav je bil predmetnik na obeh enak. Na sedemletkah so prevladovali osnovnošolski učitelji, za katere je bilo sicer predvideno, da bodo svoje znanje morali dopolniti na Višji pedagoški šoli v Ljubljani. Na obeh mariborskih sedemletkah so poučevali štirje učitelji s strokovnim izpitom, na petih nižjih gimnazijah (vključeni so nižji oddelki I. in Klasične gimnazije) je poučevalo 74 učnih moči s takšno izobrazbo.⁶⁵

TABELA 15: Učno osebje po kvalifikaciji na nižjih gimnazijah v začetku šolskega leta 1948/49

KVALIFIKACIJA	SKUPAJ
PROFESORJI S PROFESORSKIM IZPITOM	21
PROFESORJI BREZ STROKOVNEGA IZPITA	3
PREDMETNI UČITELJ S STROKOVNIM IZPITOM	32
PREDMETNI UČITELJ BREZ STROKOVNEGA IZPITA	6
UČITELJI S STROKOVNIM IZPITOM	5
UČITELJI BREZ STROKOVNEGA IZPITA	2
UČITELJI TEČAJNIKI	-
STROKOVNI UČITELJI S STROKOVNIM IZPITOM	2
STROKOVNI UČITELJI BREZ STROKOVNEGA IZPITA	2
VZGOJITELJI	1
SKUPAJ	74

Med 74 učitelji prevladujejo predmetni učitelji s strokovnim izpitom in profesorji z opravljenim strokovnim izpitom. Ti zadnji so bili v večini na obeh popolnih gimnazijah, saj so poučevali tako v višjih kot tudi v nižjih oddelkih popolnih gimnazij. Kljub temu da je primerjava med nižjimi gimnazijami in sedemletkami zaradi majhnega števila zadnjih nepopolna, ugotovimo, da so bile nižje gimnazije strokovno bolj kakovostno zasedene kot sedemletke.

Kljub triletnemu delovanju si po ugotovitvah šolskih oblasti sedemletka še ni pridobila pravega ugleda med prebivalstvom. Starši otrok še vedno niso povsem zaupali sedemletkam in so otroke raje vpisovali v bolj oddaljene nižje gimnazije, kar je povzročilo neenakomerno razporeditev otrok na sedemletkah in nižjih gimnazijah ter tudi "nezdrave odnose" med tema vrstama šol. Večkrat se je dogajalo, da so se v nižje gimnazije iz sedemletk oziroma iz šolskih okolišev sedemletk prepisovali predvsem boljši učenci.⁶⁶

⁶⁰ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1830, Nadzorniško poročilo od začetka šolskega leta 1947 do 1. 11.1947.

⁶¹ V MP LRS 25. 9. 1948, št. 6, str. 69.

⁶² PAM, fond: MLO MB, AŠ 1826, Statistično poročilo za oktober 1948.

⁶³ Drago Mehora: Naše sedemletke v tretjem letu svojega dela. V: Popotnik LXVI/1949, št. 3-4, str. 100.

⁶⁴ PAM, fond: MLO MB, zapisniki zasedanj izvršnega odbora OLO MB mesto (139. redna seja).

⁶⁵ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1842, Statistični list ob začetku šolskega leta 1948/49.

⁶⁶ Drago Mehora: Naše sedemletke v tretjem letu svojega dela. V: Popotnik LXVI/49, št. 3-4, str. 103.

TABELA 16: Socialna struktura učencev v šolskem letu 1948/49

ŠOLA	DELAVCI			KMETJE			OBRT. TRGOV.	NAMEŠČE.	SVOBO. POKLICI	DRU.	SKUP.
	IND.	POL.	DRU.	MA-LI	SRE-DNJI	VE-LIKI					
SEDEM-LETKE	65	-	3	4	-	-	-	28	2	10	112
NIŽJE GIMNAZIJE	587	37	188	107	81	27	222	818	48	82	2197

TABELA 17: Stanje specializiranih učilnic leta 1949

ŠOLA	PREDAVALNICA ZA FIZIKO	PREDAVALNICA ZA KEMIJO	RISALNICA	TELOVADNICA
I. GIMNAZIJA	IMA	IMA	IMA	IMA
II. GIMNAZIJA	IMA	IMA	IMA	IMA
III. GIMNAZIJA	NIMA	NIMA	NIMA	V SOUPORABI Z OSNOVNO ŠOLO
IV. GIMNAZIJA	IMA	IMA	IMA	V SOUPORABI Z OSNOVNO ŠOLO
KLASIČNA GIMNAZIJA	ZA FIZIKO IN KEMIJO SKUPAJ		IMA	IMA
SEDEMLETKA STUDENCI	NIMA	NIMA	NIMA	NIMA
SEDEMLETKA TEZNO	NIMA	NIMA	NIMA	NIMA
SEDEMLETKA KAMNICA	NIMA	NIMA	NIMA	NIMA

Dejstvo je, da so se na nižje gimnazije vpisovali zlasti učenci višjih slojev prebivalstva, ki so imeli večje ambicije in boljše možnosti za izobraževanje, in da je nižja gimnazija med prebivalstvom še vedno veljala za boljšo - "elitnejšo šolo" od sedemletke. Kako se razlikuje socialna struktura učencev na sedemletkah in nižjih gimnazijah v Mariboru in ali potrjuje te ugotovitve?⁶⁷

V sedemletkah so prevladovali učenci industrijskih delavcev. Ti sestavljajo 58 odstotkov vseh učencev sedemletk. Otroci nameščencev obsegajo 25 odstotkov, drugi poklici 8,9, mali kmetje 3,5 in otroci preostalih delavcev 2,6 odstotka. Najmanjši delež zajemajo svobodni poklici, in sicer le 1,7 odstotka. Drugačne so razmere na nižjih gimnazijah. Tukaj je največ otrok nameščencev, in sicer 37,2 odstotka. Sledijo industrijski delavci s 26,7, obrtniki in trgovci z 10,1 odstotka. Manjši delež obsegajo drugi poklici. 8,5 odstotka je bilo otrok preostalih delavcev, 4,8 malih kmetov, 3,7 preostalih poklicev, 3,6 srednjih kmetov, 2,1 svobodnih poklicev, 1,6 poljedelskih delavcev in 1,2 odstotka velikih kmetov. Največja razlika med šolami je opazna v deležu, ki ga sestavljajo otroci nameščencev in industrijskih delavcev. Na sedemletkah so prevladovali otroci industrijskih delavcev, na nižjih

gimnazijah je bilo odstotkovno več nameščencev. Če domnevamo, da so nameščenci predstavljali višji sloj prebivalstva, lahko rečemo, da so se na gimnazije resnično vpisovali otroci staršev iz premožnejših in bolj izobraženih družin.

Šoli se nista razlikovali le po različni kvalifikaciji učiteljev in po socialni strukturi učencev, temveč je bila opazna razlika tudi v opremljenosti. Na zahtevo prosvetnega odseka so gimnazije in sedemletke posredovale podatke o velikosti šolskih knjižnic, zbirkah učil in o specialnih učilnicah.⁶⁸ Povsem zanesljiva in točna primerjava med šolami ni mogoča, saj so stanje svojih učnih zbirk ocenjevale šole s subjektivnimi oznakami. Kar je bila za neko šolo "pomanjkljiva zbirka", je bila za drugo šolo "precej revna zbirka", oziroma "srednje oskrbljena" in nasprotno. Kljub temu anketa posreduje splošno podobo opremljenosti šol z učnimi pripomočki in učili. Pri zbirkah za zgodovino, zemljepis, prirodopis, fiziko, kemijo, matematiko, risanje in petje ne moremo opaziti večjih razlik med gimnazijami in sedemletkami. Na večini šol je bila opremljenost s šolskimi zbirkami še pomanjkljiva in potrebna dopolnitve. Najboljšo opremljenost je izražala I. gimnazija, na Klasični gimnaziji pa so svojo zbirko največkrat označili za zelo pomanjkljivo in precej revno. Natančnejša je slika spe-

⁶⁷ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1842, Statistični list ob začetku šolskega leta 1948/49.

⁶⁸ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1831, Stanje knjižnic in učil z dne 11. 4. 1949.

cializiranih predavalnic na šolah; glede tega se gimnazije in sedemletke bistveno razlikujejo. Sedemletke niso imele specializiranih učilnic, to pa je brez dvoma povzročilo nižjo kakovost pri predmetih, kot so kemija, fizika, risanje in telovadba. Drugače je bilo na gimnazijah, na katerih so specialne učilnice tudi redno uporabljali. Izjema je bila le III. nižja gimnazija, na kateri učenci niso imeli na voljo specializiranih učilnic ter svoje lastne telovadnice.⁶⁹

Razlike med nižjimi gimnazijami in sedemletkami v strokovnem kadru, opremljenosti šole in v sami socialni strukturi učencev, vse v prid gimnazijam, so pri šolski oblasti povzročale precejšnjo zaskrbljenost. Med prebivalstvom se je celo širila vest, da bodo otroci sedemletk za sprejem na višje gimnazije morali opravljati dodatne izpite, zato so začeli starši prepisovati otroke s sedemletk na nižje gimnazije. Cilj prosvetne oblasti je bil odpraviti vsakršna nesoglasja med šolama in uvesti večjo skladnost v razvoju šolske mreže. Razmišljala je o več ukrepih, s katerimi bi dosegla večjo načrtnost ter dopolnjevanje v mreži nižjih gimnazij in sedemletk. Zaradi enakomernejše razdelitve otrok na obe vrsti šol je bilo treba uradno določiti šolske okolišje sedemletkam in gimnazijam ter s tem zmanjšati možnost izbire. Gimnazije naj bi se odpirale le tam, kjer bi imele možnost preoblikovanja v višje gimnazije, preostalo ozemlje naj bi se zajelo v sedemletke. S tem ukrepom bi se močno zmanjšalo število nižjih gimnazij in tako bi bili otroci prisiljeni k večjemu vpisovanju na sedemletke. Kljub tem razmislekom se je nova oblast zavedala, da je ugled sedemletke odvisen predvsem od njenega kakovostnega dela. *"Čim bolj se bo dvignila kvaliteta pouka, tem boljši bodo učni uspehi, tem bolj bosta rasla ugled in zaupanje, tem manj bodo potrebni uradni ukrepi."*⁷⁰

Zaradi objektivnih razlogov, ki so onemogočali hitrejše odpiranje sedemletk, je kar precej višjih osnovnih šol, kot smo že ugotovili, tudi v Mariboru in ne samo na podeželju, kot je bilo predvideno v načrtih, nadaljevalo delo. Da bi pa omogočili marljivim in nadarjenim učencem višje osnovne šole poznejši vstop na gimnazijo ali sedemletko, je ministrstvo za prosveto natančno določilo pogoje prehoda. Učenci s končanim petim razredom osnovne šole so morali za vstop v drugi razred nižje gimnazije ali v šesti razred sedemletke opraviti dopolnilni izpit iz slovenskega in ruskega jezika ter matematike iz snovi prvega gimnazijskega razreda, učenci šestega razreda so opravljali za vstop v tretji razred nižje gimnazije oziroma v sedmi razred sedemletke enake izpite iz prvega in drugega gimnazijskega razreda. Učenci, ki so končali sedmi razred osnovne šole in so se nameravali prijaviti k

nižjemu tečajnemu izpitu, ki je bil pogoj za nadaljevanje študija na višji gimnaziji, učiteljsku ali kateri drugi srednji strokovni šoli, so morali opraviti izpit iz enakih predmetov za vse tri gimnazijske razrede. Nižji tečajni izpit je bil sestavljen iz slovenskega jezika, narodne zgodovine in zemljepisa Jugoslavije, matematike in fizike in učenci so ga opravljali skupaj z rednimi učenci na sedemletki ali na nižji gimnaziji.⁷¹

Razlike med obema vrstama šol so povzročale razlike v uspehu, ki so ga dosegali učenci obeh vrst šol. Povprečno je bilo v Sloveniji 35,8 odstotka učencev na sedemletkah z negativnimi ocenami, na nižjih gimnazijah pa je bilo takšnih učencev 46 odstotka. Ta razlika je postala še očitnejša, saj so imele sedemletke slabše delovne pogoje. Mnenje prosvetnih delavcev je bilo, da so bile kljub enakemu predmetniku zahteve na nižjih gimnazijah večje in ocenjevanje strožje, kar je povzročilo slabši uspeh.⁷²

Analiza učnih uspehov na mariborskih sedemletkah in nižjih gimnazijah pa pokaže podobo, ki se je razlikovala od slovenskega povprečja. Povprečno število učencev z negativnimi ocenami je višje na sedemletkah kot na nižjih gimnazijah. Ob koncu šolskega leta 1949/50 so bili doseženi takšni rezultati:⁷³

TABELA 18: Uspeh na sedemletkah

ŠOLA	UČENCI Z NEGATIVNO OCENO
POBREŽJE	40,7%
TEZNO	38%
KAMNICA	40,2%
STUDENCI	40,1%
POVPREČNO NA SEDEMLETKAH	39,75%

TABELA 19: Uspeh na nižjih gimnazijah

ŠOLA	UČENCI Z NEGATIVNO OCENO
KLASIČNA GIMNAZIJA	26%
I. GIMNAZIJA	40,7%
II. GIMNAZIJA	25,7%
III. GIMNAZIJA	34,2%
IV. GIMNAZIJA	36,25%
POVPREČNO NA NIŽJIH GIM.	32,75%

V primerjavi z nižjimi gimnazijami in sedemletkami je bil učni uspeh na osnovnih šolah mnogo boljši. V povprečju je bilo uspešnih 82

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Drago Mehora: Naše sedemletke v tretjem letu svojega dela. V: Popotnik LXVI/1949, št. 3-4, str. 103.

⁷¹ V MP LRS 15. 1. 1949, št. 1, str. 14-15 in OBJAVE MP LRS 28. 3. 1949, št. 1, str. 4.

⁷² Drago Mehora: Naše sedemletke v tretjem letu svojega dela. V: Popotnik LXVI/1949, št. 3-4, str. 101.

⁷³ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1842, Statistični list ob sklepu šolskega leta 1949/50.

odstotkov otrok. Najuspešnejša je bila Vadnica z 92 odstotki, najslabši rezultat pa je imela šola v Koških, le 67 odstotkov uspešnih otrok.

Zakaj so rezultati v Mariboru slabši na sedemletkah kot na nižjih gimnazijah? Razlogov za to je več. Eden izmed njih je prav gotovo ta, da so se na nižje gimnazije vpisovali učenci iz višjih, bogatejših družbenih slojev, ki so imeli boljše možnosti izobraževanja, pri katerih je bila motivacija za šolanje večja in ki so bili posledično tudi bolj ambiciozni. Na sedemletkah so se velikokrat znašli učenci, ki so le čakali, da izpolnijo svojo zakonsko določeno sedemletno šolsko obveznost. Nikakor pa ne moremo reči, da je razlika v uspehu posledica nižje zahtevnosti mariborskih gimnazij v primerjavi s sedemletkami.

Zgovoren je podatek, da je bilo največje število učencev z negativno oceno v nižjih razredih sedemletke oziroma nižje gimnazije, kar kaže na težavnost prehoda iz osnovne šole na višjo stopnjo izobraževanja. Krivulja uspeha v nižjih razredih je zato zelo padala. Nižji uspeh v prvih letnikih je bila posledica dejstva, da so sedemletke in predvsem nižje gimnazije postale množično dostopne in so tako zajele veliko število otrok. Selektivnost pri prehodu iz osnovne šole na višjo stopnjo izobraževanja je bila odpravljena. Z boljšim delom v osnovni šoli ter z odpravo nekaterih pedagoških pomanjkljivosti na gimnazijah bi se po prepričanju prosvetne oblasti lahko odpravile težave pri prehodu učencev na gimnazije in sedemletke.⁷⁴

Kam so se usmerjali otroci po končani nižji gimnaziji in sedemletki? Natančne podatke nam dajejo statistični listi ob koncu šolskega leta 1949/50.⁷⁵

Izmed gimnazij sta posebno opazni obe popolni gimnaziji, še posebej Klasična gimnazija, na kateri je velika večina učencev nadaljevala študij v četrtem razredu gimnazije, in I. gimnazija, na kateri se je prav tako veliko učencev

odločilo za nadaljevanje šolanja v četrtem letniku, čeprav je število učencev, ki so nameravali nadaljevati šolanje na srednjih strokovnih šolah, nekoliko večje. Tukaj je prav gotovo še navzoča tradicija nekdanje realne gimnazije, ki je šolala učence predvsem za tehnične poklice. Na vseh drugih nižjih gimnazijah in na sedemletki Studenci⁷⁶ je število otrok, ki so se usmerili v šolanje na strokovnih šolah, močno presegalo število učencev, ki so se vpisali v četrti letnik gimnazije.

S šolskim letom 1949/50 je II. nižja gimnazija vpisala prvič 50 otrok v četrti letnik in se tako preoblikovala v višjo gimnazijo.

Med pglavitnimi vzroki slabega uspeha na nižjih gimnazijah in na sedemletkah so poleg težavnosti prehoda iz osnovne šole na višjo izobraževalno raven, ki je povzročila zlasti velik upad uspešnosti v prvih letnikih, tudi pomanjkanje učbenikov in prenapolnjeni razredi, v katerih se učitelji niso mogli dovolj posvetiti posameznim učencem. Del odgovornosti si je kritično pripisalo tudi samo poverjeništvu za prosveto pri MLO. Po mnenju poverjenika za prosveto Josipa Kocmuta se je šolstvu pripisovalo premalo skrbi. Vso krivdo so namreč pripisovali le učiteljem in profesorjem, pri tem pa niso iskali globljih vzrokov. V Mariboru je naraščal problem mladine, ki je bila brez ustrezne vzgoje in prepuščena ulici. Problematični so bili predvsem otroci zaposlenih staršev, ki *"po končanem pouku tavajo in zaidejo na razna stranska pota."* Mnogo otrok ni bilo deležnih prave domače vzgoje, veliko se jih je ukvarjalo s tatvinami in kriminalnimi dejanji. Ponekod so bile domače krzemere zelo žalostne. *"V hiši vlada nemoralno življenje, močne posledice zapušča alkohol."* Po podatkih je bilo 260 otrok brez vsakega nadzorstva. Mariborska šolska oblast je kar najresneje pristopila k reševanju navedenih problemov. Organizirala je skupine otrok, ki so v zunaj-

TABELA 20: Usmerjanje učencev v šolskem letu 1949/50

ŠOLA	IV. RAZRED GIMNAZIJE	UČITELJIŠČE	SREDNJE STROKOVNE ŠOLE	V PRODUKCIJO	OSTANE DOMA
I. GIMNAZIJA	61	14	64	4	-
II. GIMNAZIJA	25	12	82	4	-
III. GIMNAZIJA	13	3	46	10	1
IV. GIMNAZIJA	10	16	45	11	3
KLASIČNA GIMNAZIJA	50	-	17	-	-
SEDEMLETKA STUDENCI	7	2	35	2	-

⁷⁴ Iva Šegula: Nekaj vprašanj k problemu prehoda iz osnovne v srednjo šolo. V: Popotnik LXVII/1949, št. 5-6-7, str. 165-168.

⁷⁵ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1842, Statistični listi ob sklepu šolskega leta 1949/50.

⁷⁶ Le sedemletka Studenci je imela vseh sedem razredov, druge sedemletke so bile še vedno nepopolne.

šolskem času imele vzgojno nadzorstvo. Prosvetni odsek je skušal pridobiti več sredstev za odpiranje šolskih kuhinj, v katerih bi otroci dobili potreben obrok hrane in bili hkrati pod nadzorstvom, ter za ureditev otroških igrišč s posebej izšolanimi varuhinjami.⁷⁷

Mariborski prosvetni delavci so izražali skrb zaradi premalo cenjenega dela. Med ljudmi se je uveljavljalo prepričanje, da delajo le štiri ali pet ur na dan, imajo dolge počitnice in da je njihova služba zabavna in lahka, brez vseh naporov. Kot smo že povedali, so bili učitelji izredno obremenjeni. Prosvetni odsek je za posebej požrtvovalne in marljive učitelje pripravil posebne doklade, kar naj bi pripomoglo k izboljšanju njihovega materialnega položaja. Posebej so poudarjali požrtvovalnost učiteljic z mladoletnimi otroki in nekaterih starejših učiteljev z več kot 35 leti službe, ki so še vedno uspešno opravljali svoje delo.⁷⁸

Kritične poglede na dotedanji razvoj šolstva je izrazil III. plenum CKZKJ novembra in decembra 1949 v Beogradu, hkrati pa je nakazal že tudi nove razvojne smeri. Namesto dotedanje sedemletke je bil predlagan prehod na osemletno obvezno šolanje z uvedbo male mature po štiriletni nižji gimnaziji. Tej stopnji bi sledila štiriletna višja gimnazija in druge srednje šole. Uveljavljanje reform naj bi se začelo že z šolskim letom 1950/51. Osemletna šolska obveznost naj bi bila izvedena v obliki štiriletnih nižjih gimnazij, tam pa, kjer to ne bi bilo mogoče, bi sedemletke spremenili v osemletke.⁷⁹

Šolsko leto 1950/51 pomeni začetek reform tudi v mariborski prosveti, čeprav še na formalni ravni. Štiri dotedanje sedemletke se preimenujejo v gimnazije, kljub temu da v tem šolskem letu še nobena ni vpisala učencev v četrti razred. Enako je bilo tudi z učenci na nižjih gimnazijah, ki so prav tako obdržale po tri razrede. Štiriletno nižjo gimnazijo bi morali prvi začeti obiskovati šele učenci, ki so bili v šolskem letu 1950/51 vpisani v drugi razred. Učenci, ki so v tem šolskem letu končali tretji razred nižje gimnazije, so se tako vpisali v višjo gimnazijo enako kot generacije pred njimi.⁸⁰

Sedemletka Tezno se je preimenovala v VI. nižjo gimnazijo s tremi razredi, sedemletka Studenci pa je postala V. nižja gimnazija, prav tako s tremi razredi. Namesto sedemletke Pobrežje je nastala VIII. nižja gimnazija z dvema razredoma, v Kamnici pa se je oblikovala VII. nižja gimnazija s tremi razredi. Znova so se preimenovali nekatere osnovne šole. V šolskem letu 1950/51

se je magdalenska osnovna šola preimenovala v Osnovno šolo Franceta Prešerna, Osnovna šola Ivana Cankarja II pa je prevzela ime narodnega heroja Toneta Tomšiča. Osnovna šola v Radvanju je dobila ime po Alfonzu Šarhu.⁸¹

Kakor se je dogajalo že ob uvedbi sedemletk, so tudi na novo ustanovljene nižje gimnazije vzbujale nezaupanje med prebivalstvom, ki je skeptično gledalo na enakovrednost in na uspehe novih gimnazij v primerjavi s starejšimi gimnazijami s tradicijo. Zlasti kritični so bili nekateri profesorji, ki so "že vnaprej obsodili nižje gimnazije na neuspeh in govorili o nevarnem eksperimentiranju z našo srednjo šolo ter o padanju splošne ravni naše nižje gimnazije."⁸² V resnici je šlo le za formalno preimenovanje sedemletk v nižje gimnazije in s tem tudi za prenos učiteljskega kadra na gimnazije, ta kader pa v veliki meri ni bil ustrezno kvalificiran. Tako so na novih gimnazijah vsaj v začetku morali poučevati tudi osnovnošolski učitelji.

V samem povojnem razvoju gimnazij lahko govorimo o treh stopnjah razvoja oziroma o treh različnih tipih gimnazij, ki so se med seboj razlikovale po učnem osebju in posledično po kakovosti pouka. Najuglednejši in z učnim kadrom najbolj zasedeni sta bili popolni Klasična gimnazija in I. gimnazija, ki sta imeli najdaljšo tradicijo. Sledijo jima II., III. in IV. nižja gimnazija, ki so nastale takoj po vojni iz nekdanjih meščanskih šol, in šele nato nižje gimnazije, ki so nastale v šolskem letu 1950/51. Njihova razvojna pot namreč izhaja iz navadne osnovne šole, njihovega preoblikovanja v sedemletke in nazadnje v nižje gimnazije.

Inšpekcije nižjih gimnazij, ki so po vsej Sloveniji potekale v začetku leta 1951, so sicer ugotovljale, da so pomisleki utemeljeni, da pa večina gimnazij kljub temu primerno opravlja svojo vlogo. "Pomanjkanje primernih prostorov, učil, strokovne izobrazbe so često zares občutna ovira, ki pa jo naš pedagoški kader v večini primerov premaguje z veliko požrtvovalnostjo, s čutom odgovornosti in z ljubeznijo do otrok."⁸³

Tudi po ocenah na novo ustanovljenega sveta za prosveto pri MLO je bilo pomanjkanje kvalificiranega kadra na novih gimnazijah, še posebej na obrobju, kritično. V Kamnici je poučeval le en kvalificirani učitelj. Za normalen pouk bi potrebovali štiri. Na Pobrežju niso imeli nobenega usposobljenega učitelja, na Tezmem enega od petih in na Studencih enega od šestih. Zasedenost z učnim kadrom na perifernih gimnazijah je svet za prosveto poskušal izboljšati s premeščanjem profesorjev z gimnazij v mestnem središču na gimnazije na obrobju. S tem ukrepom je mariborska šolska oblast zmanjšala razlike

⁷⁷ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1147, Zapisnik VII. zasedanja MLO MB z dne 9. 3. 1950.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Aleš Gabrič: Šolstvo na Slovenskem v letih 1945-1951. V: Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, št. 24, 1991, str. 85-86.

⁸⁰ OBJAVE MP LRS, 5. 2. 1951, št. 4, str. 6.

⁸¹ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1842, Statistični list ob sklepu šolskega leta 1950/51.

⁸² OBJAVE MP LRS 5. 2. 1951, št. 4, str. 6.

⁸³ Prav tam.

med že obstoječimi gimnazijami in novimi nižjimi gimnazijami.⁸⁴

Na novo ustanovljene gimnazije se po uspehu niso razlikovale od drugih, starejših gimnazij. Po slabem je zelo vidna le VIII. nižja gimnazija na Pobrežju, na kateri 29,3 odstotka učencev ni končalo razreda. Najuspešnejši sta bili Klasična gimnazija in II. gimnazija z več kot 90 odstotno uspešnostjo.⁸⁵

5. Sklep

Kakšno je bilo stanje v mariborskem šolstvu ob koncu obdobja, ki ga obravnavam? Na področju osnovnega šolstva ni bilo bistvenih sprememb. V vsem petletnem obdobju ni nastala nobena nova osnovna šola. Tako je še naprej delovalo štirinajst osnovnih šol, in sicer: Studenci, Brezje, Center, Gosposvetska, Kamnica, Franceta Prešerna, Pobrežje, Alfonza Šarha, Tezno, Vadnica, Košaki, Toneta Tomšiča, Melje in osnovna šola Ivana Cankarja. Že v šolskem letu 1949/50 so bili dokončno odpravljeni vsi višji razredi osnovnih šol, tako da imajo vse osnovne šole le po štiri razrede in ne več višjih oddelkov, ki so ostali na nekaterih manjših šolah, predvsem na podeželju. Skupaj so imele 132 oddelkov, 128 učiteljev in 5.363 učencev. Posebno porast učencev v zadnjih letih je bil skokovit. V enem samem šolskem letu se je število otrok povečalo s 4.761 na 5.363, število oddelkov pa za 21. Po svoji problematiki in nizkem odstotku uspeha je bila posebej opazna šola v Košakih. Na njej so veliko izostajali od pouka predvsem otroci zadružnikov.⁸⁶

Nenehne spremembe po vojni in uvajanje reform v šolstvu so močno prizadeli srednje šolstvo. Z razpustitvijo meščanskih šol in njihovim preoblikovanjem v nižje gimnazije ter z uvedbo sedemletk in njihovim preoblikovanjem v nižje gimnazije se je število gimnazij povečalo, kakovost gimnazijskega pouka pa je zaradi pomanjkanja učnih moči, neprimernih prostorov in učil zelo padla. V Mariboru je delovalo deset gimnazij, in sicer: I, II, III, IV., V., VI., VII., VIII. in Klasična gimnazija. Izmed teh so bile tri višje. Le Klasična in I. gimnazija sta bili popolni, II. gimnazija pa se je šele razvijala v popolno gimnazijo. Gimnazije je obiskovalo 3.430 dijakov, med katere so prišteti tudi učenci delavskih gimnazij. Skupaj so imele 95 oddelkov in 137 učiteljev. Učiteljišče je obiskovalo 463 učencev. Prostorska stiska je bila vse hujša in položaj se je z vsakim letom še slabšal. Glede prostorske stiske so bile razmere slabše kot pred začetkom vojne. Pri manjšem številu učencev je bilo pred

vojno na razpolago devetnajst osnovnošolskih poslopij, za meščanske šole in gimnazije osem poslopij, leta 1951 pa le petnajst poslopij za osnovne šole in šest poslopij za gimnazije.⁸⁷

Perspektive za naprej, vsaj kar zadeva primanjkljaj prostorov, niso bile najbolj rožnate. Za naslednje šolsko leto so po izračunih prosvetnega odseka pričakovali nadaljnjo rast števila učencev za 600 na osnovnih šolah ter za 480 učencev na srednjih šolah zaradi uvajanja osemletne šolske obveznosti.⁸⁸

Čeprav pomeni leto 1950/51 pomembno prelomnico na poti k bolj organiziranemu in kakovostnejšemu izobraževanju, se je mariborsko šolstvo še vedno soočalo s prostorskimi stiskami in s pomanjkanjem učnega osebja, torej z razmerami, ki niso dovoljevale normalnega šolskega dela. Okoliščine so se ob nenehnih spremembah sicer počasi urejale in dobivale jasnejšo podobo, kljub temu pa lahko sklenemo, da je ostalo pred mariborsko prosvetno oblastjo še veliko dela na poti k izgrajenemu šolskemu sistemu.

SUMMARY

THE REFORM AND DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL SYSTEM IN MARIBOR FROM 1945 TO 1951

The article deals with the development of the education system in Maribor from 1945 to 1951. The period is characterised by constant alterations and the introduction of novelties in the field of education, and the continuing efforts to organise an educational system according to the wishes of the new authorities. Immediately after the Second World War ended, the four-year lower secondary schools were transformed into lower grammar schools. In principle, the new authorities strove to make education more accessible to all strata of the population. At the same time, however, the measures intended to enable the easier implementation of this policy caused a decrease in the general quality of education. The seven-year compulsory schooling introduced in 1946 throughout Yugoslavia, was, in effect, a step back in the field of education in Slovenia, where eight-year compulsory schooling had already been the established rule. The gradual introduction of seven-year compulsory education began in the school year of 1947/48, but was never put completely into practice and failed to fulfil its planned purpose. As a result, the seven-year schools were transformed in 1950/51 into lower grammar schools. This meant that the eight-year compulsory schools were introduced once again.

⁸⁴ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1148, Zapisnik 15. redne seje IO MLO Maribor z dne 26. 4. 1951.

⁸⁵ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1842, Statistični list ob sklepu šolskega leta 1950/51.

⁸⁶ PAM, fond: MLO MB, AŠ 1148, Zapisnik 9. rednega zasedanja IO MLO MB z dne 15. 3. 1951.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam.

Iz prakse za prakso

UDK 930.253:77

Fotografija - arhivsko gradivo in arhivske fototeke Osnove in načini urejanja, popisovanja in strokove obdelave

JOŽE SUHADOLNIK

Predstaviti želim fotografsko gradivo kot nespisovno in s tem specifično arhivsko gradivo, ki bogati in dopolnjuje zgodovinsko gradivo in fonde v slovenskih arhivih, ter prikazati **problematiko prevzemanja v arhiv, osnove, načine urejanja, popisovanja in strokove obdelave po mednarodnih standardih, potrebo po konserviranju in restavriranju tovrstnega gradiva, pogoje za dostopnost, uporabo in izposajo, probleme okrog avtorskih pravic ter dostop do gradiva prek računalniške mreže**. Zavedati se moramo, da so problemi in izkušnje posameznih slovenskih arhivov specifični, naše strokovno ravnanje pa še ni poenoteno oziroma se glede tega bolj ali manj razlikujemo. Vsebina pričujočega prispevka se navezuje predvsem na zbirko fotografij, to je na fototeko Zgodovinskega arhiva Ljubljana (ZAL).

Splošne ugotovitve

Fotografsko gradivo je vizuelen, dokumentaren zgodovinski vir, ki je pomemben za znanost, kulturo in posebno še za zgodovino. Je del kulturne dediščine, ima znanstveno, kulturno, zgodovinsko ali estetsko vrednost ter je namenjeno proučevanju. Celotnost gradiva, njegova urejenost in dostopnost so pogoji za razvoj uporabe, ustrezna tehnična opremljenost arhiva (fotografski laboratorij, izdelava reprodukcij, tiskalnik, mikročitalec, skener in računalnik) in popularizacija arhiva (razstavljanje, publiciranje, raziskovanje, sodelovanje, izmenjave) pa so pogoji za razvoj uporabe.

Veliko zanimanje za tovrstno gradivo se ne ujema vedno z načeli pravega strokovnega odnosa, načeli, ki zahtevajo sistematično zbiranje, urejanje in popisovanje fotografij po enotni metodologiji. Nadalje lahko govorimo o razdrobljenosti, nezadovoljivi preglednosti, neustreznem hranjenju in s tem propadanju teh občutljivih virov (posebno občutljive so fotografske plošče). Mnogo preradi vidimo njihovo uporabo, manj pa skrb za ohranjanje in zagotavljanje ustreznih razmer za hranjenje.

Kam sodi fotografsko gradivo, v muzeje ali v

arhive? Prepričanje arhivov je, da so fotografije, posebno še posnetki dogodkov, predvsem arhivsko gradivo. Zanje mora arhiv celo organizirati stalen dotok. Arhivi prevzemajo tudi fotografije oseb in objektov oziroma krajev. Za te so morda bolj pristojni muzeji in zavodi za spomeniško varstvo, vendarle gre za arhivsko gradivo, ki ga bodo arhivi obravnavali z večjo širino kot le-ti. Prizadevamo si za to, da bi se izvirno fotografsko gradivo hranilo v eni ustanovi ali manjšem številu le-teh; te pa bi morale doseči poenotenje strokovne obdelave ter zagotoviti ustrezne okoliščine za hranjenje in njegovo zavarovanje ob vse večji uporabi.

Čeprav se fotografije pojavljajo le kot ilustrativna poživitev knjig in revij, je njihov pomen za proučevanje novejših zgodovine od sredine 19. stoletja dalje mnogo večji, kot jim ga navadno pripisujemo. Fotografije so kot odslikave resničnosti brez dvoma pomembno dopolnilo preostalemu slikovnemu in pisnemu arhivskemu gradivu in nasprotno. Vsebinsko neizčrpne so tudi zato, ker poleg poglobljenega motiva, ki mu je fotograf nameril pozornost, vsebujejo številne drobne detajle, ki so lahko predmet raziskav različnih strok.

Za raziskovalce v arhivih so fotografije trd oreh, ker velikokrat nimajo navedenih osnovnih podatkov, potrebnih za njihovo identifikacijo in poznejši temeljiti popis. Ime fotografa bolj ali manj sporočajo fotografije druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne, pozneje pa vse redkeje. Prav tako so dokaj redke navedbe datuma nastanka, navedbe motiva, predvsem kadar gre za upodobljene posameznike ali skupine, ni tehničnih podatkov, ki bi bili zanimivi za raziskovalce zgodovine fotografije. Marsikateri poznejši zapisi na hrbtni strani fotografij, ki navadno temeljijo na spominu, lahko zavedejo raziskovalca in uporabnika s svojo netočnostjo. Dobra praksa bi bila, da bi skupaj z izročiteljem takoj ugotovili vse podatke, ki jih ta zna navesti, in če bi bilo treba, poizvedovali še naprej.

Pri iskanju podatkov, ki jih vsaka fotografija potrebuje (predvsem podatki o avtorju, datumu nastanka, vsebini, portretirancih, tehniki, lastniku

negativa, donatorju ali prodajalcu) se opiramo na dosedanje raziskave in dognanja raziskovalcev zgodovine fotografije. Imamo monografske podatke in obdelave nekaterih fotografov, delujočih na slovenskih tleh od sredine prejšnjega stoletja dalje. Če teh podatkov ni, uporabimo metodo primerjanja nekaterih tipičnih kazalcev, kot na primer načina postavitve motiva, podrobnosti, kakovosti, formatov, tonov in odtenkov fotografskega zapisa. Razpoznavanje motiva in vsebine je razmeroma lahko, razen pri identiteti portretirancev, če ni nobenega nespornega podatka. Pomagamo si s primerjanjem, zapisi in opisi, kar pa ne vodi vedno do uspeha. Tudi fotografske tehnike je težje razločevati, zlasti tiste iz srede 19. stoletja oziroma iz druge polovice 20. stoletja, ki so eksperimentalne narave.

I. Uvod

Fotografije so odslikave določenih trenutkov in stanj v preteklosti in sedanjosti. Določiti je treba:

- področje zbirke fotografij,
- oblikovanje zbirke fotografij,
- strukturo, sestav zbirke fotografij,
- dokumentacijo o delu z zbirko fotografij,
- pripomočke za uporabo.

Področje zbirke fotografij so torej fotografije in razglednice / pozitivni v različnih tehnikah in različnih formatih ter negativni in fotografske plošče različnih formatov.

Če je fotografskega gradiva o nekem dogodku, stanju oziroma o različnih in kompleksnih zgodovinskih dogodkih v preteklosti in sedanjosti dovolj ter je po vsebini raznovrstno in časovno razpotegnjeno, so ustvarjene okoliščine, primerne za **oblikovanje zbirke**, le-to vodimo po arhivskih načelih.

Z urejanjem arhivskega gradiva, pri katerem se njegovim sestavnim delom določi stalno mesto v okviru celote in v razmerju do drugih sestavnih delov, dobi urejeno gradivo neko **strukturo**, v njegovi razvrstitvi se ustvarja oziroma utrjuje določen red. Pri strukturi je poudarjeno medsebojno razmerje posameznih delov gradiva, pri ureditvi pa stanje, ki nastane na podlagi teh razmerij. Od sistemske urejenosti gradiva je odvisna njegova uporabnost in racionalnost strokovnega dela v samem arhivu.

Strukturo (sestav) je delno dal gradivu že ustvarjalec, tu gre za nižje stopnje strukture, če se držimo načela prvotne ureditve. Višje stopnje strukture, tako imenovano tektoniko arhivov, pa ustvarjajo šele v arhivih. Strukturni načrt, s katerim določamo strukturo gradiva, sloni na različnih načelih provenience in prvotne ureditve, na podlagi katere struktura višjih stopenj odseva v splošnem inventarju, struktura nižjih stopenj pa v inventarju posameznih fondov, zbirke.

Dokumentacijo o delu z zbirko delimo na:

- serijo z razvidom nad gradivom, ki ga arhiv še ni prevzel,
- serijo z razvidom nad delom, ki smo ga opravili z gradivom v arhivu.

Dokumentacijo sestavljajo zapisniki o ugotovitvah, dopisi s hranitelji gradiva, izločitveni sezname in sklepi, zapisniki komisije, zapisniki o izročitvi in prevzemu fonda, materiali v zvezi s pojasnitvijo ureditve fonda oziroma zbirke, začasni popisi in akcesijska knjiga.

Vse delovne faze o delih z arhivskimi fondi oziroma fotografsko zbirko moramo dokumentirati s popisi, zapisniki, poročili in elaborati. Dokumentacija o delih obsega:

- opis stanja, obsega in narave gradiva,
- vrste in stopnje ureditve pred začetkom dela,
- odločitve o pomembnejših vprašanih v zvezi s fondom,
- poročilo o opravljenem delu z načini in rešitvami problemov, stopnjo urejenosti in napotki za nadaljnje delo,
- popis gradiva oziroma koncept inventarja.

Pripomočki za uporabo so predstavljeni v poglavju IV.

II. Prevzemanje fotografskega gradiva v arhiv

Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana in druge fototeke ali zbirke fotografij slovenskih arhivov pridobivajo novo fotografsko gradivo na tri načine:

- z **odkupi** prek dolgoletnih tako imenovanih zunanjih sodelavcev, poznavalcev, zbiralcev in prodajalcev tovrstnega arhivskega gradiva, ki jih prej obvestimo, kakšno gradivo nam manjka ali s kakšnim gradivom bi radi dopolnili zbirko,
- z **zamenjavami** duplikatov, triplikatov, predvsem razglednic in manj fotografij, a še to bolj na željo zbiralcev kolekcionarjev,
- z **donacijami**, ki so pravzaprav redke; imeli smo primer, ko nam je fotograf ponudil zbirko negativov samo za izdelavo pozitivov, ki so potem ostali arhivu.

Zbiralci in ustvarjalci izključno fotografskega gradiva so zasebniki, ki večinoma nimajo želje, da bi svojo zbirko prostovoljno podarili arhivu. Zanj skrbijo sami, vzdrževanje in dopolnjevanje le-te pa je odvisno od finančne zmožnosti, iznajdljivosti ter estetskih in moralnih norm posameznika. Njihovo gradivo, za katero domnevamo, da ima lastnosti arhivskega gradiva, lahko evidentira arhiv, s tem da predloži letni program evidentiranja zasebnega arhivskega gradiva skupaj s strokovno utemeljitvijo ministrstvu. Na podlagi tega minister z odločbo razglasi zasebno dokumentarno gradivo za arhivsko gradivo. Arhiv pripravi navodilo s kriteriji za odbiranje.

Najpogostejši način in pot pridobitve bolj

kakovostne večje ali manjše zbirke fotografskega gradiva je odkup, pri katerem gre navadno za celotno ali delno zbirko, ki je nastajala načrtno in daljše obdobje po kriterijih in normativih zbiratelja. Pri odkupih je treba imeti "dober nos" in poznanstva med tovrstnimi zbiralci, potrebno je znati poiskati pravo pot do arhivov uveljavljenih, šolanih ali amaterskih fotografov in njihovih potomcev.

Fotografsko gradivo vsebujejo tudi gospodarski, šolski, sodni, upravni, fondí političnih strank in združenj, privatni fondí in zbirke, ki so nastajale pri ustvarjalcih in so predmet evidentiranja, odbiranja in prevzema v arhiv. Pri tem mora arhiv vedno zahtevati tovrstno gradivo in opozoriti nanj, saj ima pomembno vlogo pri poznejših postopkih uporabnikov in raziskovalcev kot elementarno in verodostojno dokazno gradivo. Žal je fotografskega gradiva v teh fondih in zbirkah premalo, ustvarjalec pa se navadno sklicuje, da ga pri njem ni, oziroma posveča premalo pozornosti za pridobitev takšnega gradiva.

III. Hranjenje

Ko govorimo o fotografijah, moramo razlikovati negative od pozitivov. Zlasti negativni kot prva odslikava stanja, ki ga zazna fotografski aparat, zahtevajo še večjo pozornost in skrb za pravilno hranjenje in vzdrževanje klimatskih razmer.

Najobčutljivejši negativni so **fotografske plošče**. Zanje imamo posebne lesene in kovinske škatle, v katere jih odlagamo pokončno, vertikalno. Med seboj morajo biti ločene z nevtralnimi papirjem ali kartonom, oziroma morajo biti v kartonskih žepkih, na katerih so (vsi) evidenčni podatki. Starejše **filme** in **mikrofilme** smo hranili zvite v oštevilčenih plastičnih ali kovinskih škatlicah, ki smo jih vlagali v večje škatle oziroma predalčne omare; novejše filme pa narežemo na trakove in jih vložimo v albumske papirne (celofanske) vrečke, te pa v fascikle, ki morajo stati pokončno. **Diase** vlagamo pokončno v kartonske ali kovinske škatlice, te pa v predalčne omare.

Pozitivi sestavljajo po vsebini, količini in velikosti različne serije. Glede na format jih delimo na manjše (do formata 18 x 13 cm) in večje fotografije (do formata 30 x 24 cm). Pokončno zložene, vložene v papirne kuverte oziroma med seboj ločene s papirno srajčko delno še hranimo v lesenih in standardnih arhivskih škatlah; postopno pa jih prelagamo v papirne / kartonske žepke iz Ph-nevtralnega papirja, na katerih so evidenčni podatki (oznaka serije, tekoča številka, motiv in številka odgovarjajočega negativa). Vse pozitivne – originale bomo postopno preložili v kovinske izvlečne predalčne omare zaradi preprostejšega rokovanja. Pozitivom (vsi morajo imeti svoje negative, v

novejšem času so to lahko skeni) izdelamo kopije / reprodukcije enotnega formata (18 x 13 cm) in jih nalepimo na inventarne popisne kartone (oziroma s skeniranimi posnetki ustvarimo računalniško slikovno bazo), ki vsebujejo vse potrebne podatke in opise vsebine, povezave z originali in negativni. Uporabnikom so na voljo samo inventarni popisni kartoni oziroma karto-teka fotografij-reprodukcij (v novejšem času skenirana računalniška slikovna baza), originale pa hranimo zaščitene v ustreznih, predpisanih okoliščinah v skladiščnih depojih.

Fotografije v albumih hranimo ravno tako, kot jih je zapustil ustvarjalec, in ne posegamo v njihov koncept ureditve. Med albumske strani vlagamo nevtralni papir, ki preprečuje stik fotografskih površin. Albumsko obliko hrambe imajo še razglednice, hranimo jih v specialnih Lindnerjevih albumih. Urejene so kronološko in abecedno v motivne serije, po trgih, ulicah in nabrežjih, objektih, po predelih mesta in okolice, po krajih in žanru. Razmišljali smo o njihovem barvnem reproduciranju, vendar jih je bilo ob napredovanju računalniške tehnologije še najbolj smiselno skenirati. To velja tudi za drugo foto-tečno gradivo, ki ga bodo uporabniki lahko pregledali in našli vse potrebne podatke prek računalnika, dobili bodo evidenčne, vsebinske in slikovne izpise.

IV. Način urejanja in pripomočki za uporabo

Vrste arhivskih fondov, v katerih je fotografsko gradivo:

- zbirka fotografij, fototeka;
- fotografije v drugih fondih (privatnih, družinskih, gospodarskih, društvenih in fondih političnih organizacij).

Fond je urejen, če so izbrani načini ureditve v njem dosledno izvedeni in če je fond ostal v takem stanju.

Zbirke so ne glede na provenienco sestavljene skupine dokumentov. Če so pravilno sestavljene, so le navidezna izjema od načela provenience. S časom se v arhivu zberejo posamični dokumenti, ki jih ni mogoče uvrstiti v fond, ker tega ni več. Dokumente različnega izvora (npr. posamično prineseni plakati, karte, načrti, fotografije) združujemo v zbirke, ki niso provenienčni fondí. Pri tem načela ne kršimo.

Upoštevati moramo tudi načelo prvotne ureditve, kar pomeni, da v fondu ohranimo njegovo prvotno ureditev, ki mu jo je dal njegov ustvarjalec, in to ureditev, če je treba celo rekonstruiramo. Fond urejamo po pravilih, ki so bila sprejeta ob njegovem nastanku. Če prvotna ureditev ni ohranjena in je ni mogoče rekonstruirati, obdržimo obstoječo oziroma ustvarimo novo ureditev. To lahko vsebuje le del fonda, medtem ko je v preostalem delu fonda ohranjena prvotna ureditev. O rekonstrukciji moramo voditi

arhiv **Zgodovinski arhiv Ljubljana**
 naslov **Mestni trg 27, p.p. 373 1001 Ljubljana, Slovenija**
 signatura: **SI - ZAL**
 Telefon **+386 01 306-13-09**
 Fax: **+386 01 12-64-303**
 http: **//www.zal-lj.si**
 E-mail: **zal@zal-lj.si**

DESKRIPT INVENTARNEGA POROČILA

fond **LJU - 342 FOTOTEKA** časovni razpon serije: **1888 - 1999**
 zbirka **ZBIRKA PORETRETOV** skupno število arhiviranih enot **732**
 serija **POZ II / A4-1 OSEBNOSTI MESTA LJUBLJANE - posamični portret**
 ITE: **A4-1**

historiat ustvarjalca

Prvotni ustvarjalec serije je bila Mestna občina Ljubljana in pri njej nastali Mestni arhiv Ljubljana, ki je serijo z letom 1933 začel voditi v inventarni knjigi "Klišeji, slike, fotografije MOL, umetniške slike in muzejski predmeti, zemljevidi." Mestni arhiv Ljubljana je serijo nadaljeval v 50. letih, potem pa Zgodovinski arhiv Ljubljana od 70. let 20. stoletja naprej.

historiat serije

Serijska fotografjska in reproducirana gradiva je bila osnovana leta 1933 na pobudo takratnega župana in mestnega načelnika dr. Dinka Puca z željo, da izbrane osebnosti in znane osebe mesta Ljubljane (okolice pa tudi širše) pošljejo za mestno Kroniko portret s kratkimi osebnimi podatki oz. izpolnijo priloženo polo vprašanj. Glavnina serije je nastala med letoma 1933 in 1935 (od št. 1 - 739), močnejša dopolnitev je sledila v 50. letih (od št. 740 - 828) in v manjšem obsegu v nadaljevanju 20. stoletja.

sistem ureditve

Serijska je urejena v sledeče skupine:

1. Posamični portreti, 732 a.e.
2. Dvojni portreti, 16 a.e.
3. Skupinski portreti, 117 a.e.
4. Slikarski portreti, 71 a.e.
5. Kiparski portreti, 83 a.e.

V vsaki skupini je abecedni sistem ureditve.

avtorske pravice

Avtorske pravice za reproduciranje gradiva ima ZAL, razen za avtorske fotografije še živečih fotografov. Pogoj za reproduciranje nepoškodovanega gradiva je spolnjen evidenčni list za uporabnike z navedbo signaturo, vsebine fotografij in letnice; uporabnik mora navesti mesto reprodukcije in citirati nahajališče / vir fotografije tj. "Fototeka ZAL" in morda še signaturo.

arhivski pripomočki

Inventarna knjiga fonda Fototeka (LJU 342), seznam in popis: računalniška evidenca in popis serije (v nastajanju). Slikovni albumski izpis skenirane serije.

podatki o publikaciji

Jože Suhadolnik, Osebnosti mesta Ljubljane, Fotografije iz portretne serije fototcke, Ljubljana 2001, razstavni katalog, 16 strani

natančno dokumentacijo, tako da najdemo gradivo na novem mestu tudi ob pomoči starih signatur.

V arhivih uporabljamo dva najpogostejša načina urejanja gradiva fototeke in fotografij v drugih fondih:

- kronološki,
- tematski.

Kateri način sprejmemo, je odvisno od vsebine in količinskega obsega zbirke. Za oba načina je predvsem pomembno identificiranje fotografij, pri čemer uporabimo podatke iz zapisnika o prejemu, že obstoječe zapise na njih, objavljene albume, liste, znanstvene in popularne publikacije, pa tudi informacije posameznih osebnosti.

Pri **kronološkem načinu** urejanja in obdelave se identificirane fotografije odlagajo, inventarizirajo po prihodu. Za boljšo preglednost fotografske zbirke je treba takoj po vpisu sestaviti **analitični inventar** (v obliki kartoteke ali knjige), razčlenjen na negative in na pozitivne, ločeno po formatih. S tem je provenienca vsaj v inventarju varovana. Fond se razdeli na **negative** in **pozitive**, pozitivni pa naprej v **serije** in **podserije**. V vsaki taki skupini dobimo negativ in pozitiv tekočo (inventarno) številko, ki je sočasno sestavni del signature in se vpiše v **inventar fototeke**. Pri nas tega načina urejanja ne uporabljamo. V inventarno knjigo vključujemo te sestavine inventarnega opisa:

- zaporedno številko;
- datum prihoda v arhiv;
- vsebino, motiv, dogodek;
- vrsto (negativ, pozitiv, reprodukcija, fotokopija);
- zunanjo oznako (material, format);
- avtorja fotografije;
- darovalca, prodajalca, način pridobitve;
- oznako serije oz. skupine glede na motiv;
- število posnetkov;
- opombe.

Popolnejši in lažji vpogled v celotno vsebino zbirke dosežemo s **tematskim načinom** urejanja. Fotografije že pri dotoku v arhiv razvrstimo glede na motiv oziroma vsebino na štiri skupine, serije:

- topografsko – objekti, pokrajine;
- dogodkovno – dogodki;
- portretno – portreti oseb, osebnosti;
- predmetno – predmeti, stvari.

Iz vseh inventarjev oziroma popisov serij sestavimo **indeks motivov**. Pri vsakem motivu navedemo signaturo (negativ, pozitiv, format, tekočo številko). Indeks lahko vodimo v **štirih serijah** v kartotečni obliki. Prva serija je **topografska** (hiše, ulice, mestni predeli, vasi, pokrajine). Vodimo jo po abecedi - po imenih krajev in pokrajin. Druga serija je **dogodkovna** (predstavlja oziroma navaja dogodek) in jo urejamo kronološko po datumih. Tretja serija je **portretna**

ali **osebna** (portreti in skupinske fotografije) in navaja imena slikanih oseb ter jo urejamo po abecedi. Četrta serija je **predmetna** (predstavlja predmete in stvari) in jo urejamo po abecedi.

Zbirki fotografij, urejeni na tematski način, izdelamo **analitični inventar**, za katerega uporabimo podatke iz kartotečnih listov. Vsaka tematska skupina se začne z redno številko ena. Signatura vsebuje (primer: POZ II/A 1 - 36):

- vrsto fotografije oz. oznako zbirke (POZ I, POZ II, NEG I, NEG II, NEG III);
- oznako skupine, serije (A, B, C, A 1, B 2, D 5);
- redno številko fotografije v okviru skupine (A 5 - 123).

Pri tej vrsti ureditve (ZAL jo ima še bolj razgrajeno) uporabljamo **kartotečni način obdelave** v obliki **kartotečnega lista** oziroma **inventarnega popisnega kartona** (zgledoval sem se po muzejskih fototekah). Ta je dober pripomoček pri uporabi ter vsebuje reprodukcijo originala (18 x 13 cm) oziroma skeniran original 13 x 9,5 cm) in te opisne elemente:

- inventarno številko fonda;
- naziv zbirke;
- številko in naziv serije;
- številko arhivske enote;
- motiv;
- lokacijo;
- opis, vsebino;
- tehniko izdelave;
- čas nastanka;
- kraj nastanka;
- avtorja fotografije;
- založnika, tiskarja;
- datum pridobitve;
- izročitelja;
- povezavo s provenienco;
- prejšnje signature;
- povezavo z negativom;
- kontaktno kopijo;
- velikost;
- barvni ton;
- ohranjenost;
- lokacijo v skladišču;
- deskriptor dostopnosti;
- zaporo dostopnosti, število let, leto dostopnosti;
- deskriptor pravnih oseb;
- deskriptor stavnih gesel;
- deskriptor kraja;
- deskriptor fizičnih oseb, priimek in ime, naziv – poklic, kraj;
- opombe.

Na novo prispele fotografije vnašamo v ustrezne skupine zbirke po redu prihoda, tako da tekoča številka raste. Signaturo zapisujemo na hrbtni strani originala v gornjem levem kotu.

Pomemben informacijski pripomoček za uporabo in orientacijo po gradivu ter vsebini fonda in zbirke fotografij je **arhivski vodnik**. Temeljna

vsebinska informacija oziroma pripomoček, arhivom pa temeljna evidenca nad gradivom, je **arhivski popis**, ki daje vpogled v vsebino arhivskih enot. Biti mora čim bolj popoln in natančen, manjkajoče ali zastarele podatke pa ažuriramo z novimi. Popis je torej razvid nad arhivskim gradivom in v tem smislu razlikujemo **okvirni popis** zbirke, fonda, serije, ki vsebuje naziv zbirke, leto nastanka najstarejšega in najmlajšega dokumenta, kratko vsebino zbirke, splošne opazke o ohranjenosti in skupno količino; ter **razčlenjeni popis**, ki prikazuje notranji sestav fonda oziroma zbirke in ga sestavimo tedaj, ko je fond oziroma zbirka toliko urejena, da lahko navedemo poglavitne strukturne enote (serije ipd.). Najpodrobnejša oblika popisa, najvišja oblika strokovne obdelave fonda oziroma zbirke in temeljni pripomoček za uporabo je **arhivski inventar**. Vsebuje vse podatke okvirnega in razčlenjenega popisa ter natančneje fiksira predvsem količino. Z njim so oblikovane popolnoma dokončne fizične enote. Ponekod skušajo s še natančnejšim strukturnim popisom zajeti tudi vsebino gradiva v tako imenovanem **analitičnem inventarju**. V inventar vključimo historiat fonda, historiat zbirke pa je zelo težko ali celo nemogoče sestaviti, ker je ustvarjalcev zbirke fotografij navadno več oziroma veliko ali so povečini neraziskani in celo anonimni.

V. Osnove popisovanja fotografij v fondih in fotografske zbirke - mednarodni standardi za popisovanje in strokovno obdelavo

Pri tem je treba pojasniti sledeče:

- namen popisovanja;
- načela popisovanja;
- ravni popisovanja;
- elemente popisovanja;
- enote popisovanja.

Namen arhivskega popisovanja so identifikacija, opis in razlaga vsebine fotografskih dokumentov s ciljem, da bi olajšali uporabo. Izpolnimo ga z natančnimi in razumljivimi popisi ter ustrezno ureditvijo, kar olajša iskanje in izmenjavo informacij v arhivskem gradivu, olajša izmenjavo standardnih podatkov in omogoča povezovanje popisov različnih arhivov v enoten informacijski sistem.

Upoštevati moramo **načelo fonda** oziroma **načelo provenience (izvora)**. To pomeni, da arhiv obravnava in hrani gradivo, nastalo pri enem ustvarjalcu, kot celoto. V arhivski praksi pomeni, da je fond nedeljiv, ostati mora tak, kot je nastal. Vse, kar je pridobljeno iz enega vira, naj ostane in se evidentira skupaj.

Fond oziroma zbirka fotografij je lahko sestavljena iz več serij glede na datum nastanka in vsebino fotografij. Pri tem je za nas **serija** celota gradiva, ki v okviru fonda po prvotni strukturi, obliki in podobnih kriterijih sestavlja posebno

vrsto. Pod serijo razumemo več ali manj kontinuirano gradivo oziroma katero koli obsežnejšo in pomembnejšo razvrščanje gradiva v okviru fonda. Serijam določimo zaporedje po medsebojnih zvezah, logiki in arhivskih običajih. Zbirko kot celoto je treba predstaviti v enem popisu. Posamezne serije lahko popišemo ločeno, skupek vseh tako dobljenih popisov sestavlja popis zbirke. Takšna tehnika popisovanja se imenuje **večstopenjsko** ali **večnivojsko popisovanje** in zahteva upoštevanje teh pravil:

- popisovanje od splošnega k posameznemu (od zbirke kot celote do popisov sestavnih delov zbirke - serij);
- navajanje podatkov, ki ustrezajo stopnji popisovanja;
- povezovanje popisov;
- izogibanje ponavljanju popisov.

Med popisovanjem gradiva je treba upoštevati nekatere praktične rešitve, ki so logična posledica teoretičnih načel.

Sestavine popisa fotografij v fondih in fotografske zbirke so:

- signatura fotografije oziroma zbirke (po mednarodnih arhivskih standardih tudi signatura države in signatura arhiva);
- naslov fotografije oziroma zbirke in serije;
- datum nastanka fotografije oziroma gradiva popisne enote (v obliki datuma, letnice, časovnega obdobja, lahko tudi prevladujoča obdobja in časovni presledki);
- stopnja popisovanja popisne enote (napišemo serija, podserija);
- obseg, količina fotografij oziroma popisne enote (npr. 5 fotografij, za album npr. 30 fotografij, za film npr. 35 posnetkov, za celo serijo npr. 5 m);
- historiat ustvarjalca oziroma biografski podatki o ustvarjalcu gradiva, odgovornem za nastanek popisne enote (ustvarjalcev je navadno več, lahko so anonimni; veliko fotografij je bilo darovanih, naključno najdenih, posredovanih – pri teh ustvarjalec ni znan, kar otežuje ali celo onemogoča pisanje historiate);
- historiat fonda (navedemo tudi podatke v zvezi s spremembami lastništva in hranjenja enote popisa);
- izročitelj gradiva (navedemo darovalca ali izročitelja fotografij oziroma popisne enote, pa tudi datum in način izročitve);
- dopolnitve (za obveščanje uporabnika o morebitnih spremembah obsega popisne enote);
- sistem ureditve (navedemo poglavitne značilnosti notranje strukture in ureditve gradiva);
- pojasnila in podatki o vsebini (podamo kratek povzetek oblike in vsebine gradiva popisne enote, navedemo specifične datume v zvezi z nastankom gradiva);
- stanje ohranjenosti (navedemo materialno stanje gradiva, ki omejuje uporabo fotografij oziroma popisne enote);

fond LJU - 342 FOTOTEKA zbirka ZBIRKA PORTREROV serija POZ II / A4-1-OSEBNOSTI MESTA LJUBLJANE - posamični portret motiv RUTAR SIMON (1851-1903), zgodovinar, geograf in arheolog lokacija		arhivska enota A4-1-548	
opis V Gradcu je na FF diplomiral 1877 iz zgod., geogr. in nem. Tu je bil 1875 med ustanovitelji društva Triglav. Poučeval je na goriški gimnaziji, v Kotoru in Splitu, kjer je 1883 postal šol. nadzornik, 1886 pa muzej. asistent in konservator. L. 1889-1902 je poučeval na gimnazijah v Ljubljani. L. 1889 je bil imenovan za konservatorja 1. sekc. na Kranjskem. Njegovo znanst. in publicist. delo predstavljajo samostoj. objave, razprave, strok. članki in poročila, ocene, zapiski, potopisi, feposlovna dela in zapisi ljud. slovstva.			
tehnika izd. pozitiv			
čas nastanka	okoli 1955		
kraj nastanka	Ljubljana		
avtor			
založnik tiskar			
način pridobitve			
datum pridobitve	50. leta 20. stol.		
izročitelj			
povezava z akcesijo			
povezava z provenienco			
prejšnje signaturo	POZ II/A 4-757 a, A 4-754		

Zgodovinski arhiv Ljubljana

Fototečni karton - stran A

- pogoji dostopnosti (navedemo pogoje, ki omejujejo dostopnost fotografij oziroma popisne enote ali vplivajo nanjo, časovni rok zapore in datum, ko bo gradivo dostopno za uporabo);
- avtorske pravice in pogoji za reproduciranje (navedemo pogoje, ki vplivajo na uporabo ali reproduciranje fotografij oziroma popisne enote ali jo omejujejo, potem ko je dostopnost omogočena);
- arhivski pripomočki za iskanje (navedemo vse podatke o arhivskih pripomočkih za iskanje, ki jih ima arhiv in dajejo informacije o arhivskem gradivu popisne enote, to so indeksi, vodniki, regesti);
- lokacija originalov (navedemo lokacijo skladišča, številko omare, predala ipd.; če pa je gradivo reproducirano in hrani originale drug arhiv, združba ali oseba, navedemo njeno ime, navedemo tudi podatke, če originali ne obstojajo);
- obstoj kopij (navedemo ugotovitev obstoja in lokacije kopij, ki so dostopne v sami ustanovi ali kje drugje);
- povezava s sorodnimi popisnimi enotami (navedemo t povezave oziroma napravimo ustrezno opombo);
- podatki o publiciranju (navedemo citat ali podatke o publikaciji, ki je nastala na podlagi uporabe, študija ali analize fotografij oziroma popisne enote);
- opombe (navedemo pomembne dodatne informacije).

Elementi informacij o arhivskem gradivu so potrebni na vsaki stopnji upravljanja z gradivom, na stopnji hranjenja, konservacije, urejanja ipd. Urejanje pa je vedno bolj intelektualen kot fizičen postopek.

Vsako **arhivsko enoto**, v našem primeru fotografijo, razglednico, negativ, dias, fotografsko ploščo, ki je bila urejena, imamo za popisno enoto. Širša enota popisovanja je serija, podfond, ki je lahko tudi fond zase, najširša enota pa je popis celotnega fonda oziroma fotografske zbirke.

VI. Konserviranje in restavriranje fotografskega gradiva

Fotografije, negativi ter zgodnje kovinske in steklene plošče, te so danes izjemna redkost, so dragocen in pomemben del osebne in nacionalne kulturne dediščine. Ko govorimo o kakovosti in trajnosti fotografskega zapisa, so fotografije na eni strani odvisne od kakovosti fotografskega papirja in emulzije, s katero je prevlečen, na drugi strani od postopka, po katerem so bile izdelane, in končno še od okoliščin, v katerih so hranjene. Nemalokrat so prav te usodne. Vendar se fotografije starajo in propadajo tudi zaradi ostankov procesnih kemikalij, pa tudi zato, ker so pri izdelavi uporabili kemikalije neustrezne ka-

kovosti.

Fotografije iz začetka 20. stoletja so marsikdaj obstojnejše od fotografij našega časa. (Zlasti v zadnjem času so velikokrat izdelane na sintetičnih papirjih, na katerih hitro potekajo procesi staranja, in so po večini hranjene v povsem neprimernih albumih s plastičnimi "zaščitnimi" folijami, ki proces razgrajevanja navadno le še pospešujejo). Črno-bele fotografije so obstojnejše od barvnih. Starejše fotografije so praviloma podlepljene s kartoni ali polkartoni, ki varujejo pred nekaterimi mehanskimi poškodbami. Tudi papir za albume so pred desetletji delali iz dovolj kakovostnih snovi, ki niso agresivno vplivale na vložene fotografije.

Najpogostejše mehanske poškodbe fotografskega gradiva so počena, odbita mesta ali razbite površine fotografskih plošč ter zvijanje, prelomi, raztrganine, poškodbe, nastale z nasilnim ločevanjem površinsko sprijetih fotografij in negativov. Posledici mikroklimatskih poškodb sta vlažnost in plesnivost fotografij. Prašnost, polita tekočina, druge nečistoče, madeži in obledelost so posledice drugotnih poškodb.

Tudi v naši fototeki je določen odstotek poškodovanega fotografskega gradiva. V prvi vrsti bi bilo treba reševati posnetke na steklenih ploščah, kjer ponekod zapis slabi, delno pa so navzoče drugotne mehanske poškodbe, vse zaradi ne dovolj ustrezne hrambe. Bledijo tudi nekateri posnetki na papirju, kjer so poznejše poškodbe, kot denimo raztrganine, prepognjena in zalomljena mesta ter zaobljeni vogali. Zelo malo je plesnivosti. V restavriranje in konservacijo smo doslej dali le dva primera.

S postopkom konserviranja ohranjamo podobo, kakršno imajo fotografije sedaj, zato jih s suhim ali mokrim postopkom očistimo, da odstranimo nečistoče. Z restavriranjem bi fotografijam sicer vrnil prvotno podobo, vendar je taka odločitev na izvornikih lahko sporna, saj namreč vključuje tudi retuširanje. Za retuše pa se navadno odločamo le na kopijah (presnetih fotografijah).

Najpomembnejše je varovanje gradiva na način, ki fotografijam najbolj ustreza. Hranjene naj bodo v prostorih z nizko relativno vlago (da ne odstopa želatina) in z nizkimi temperaturami. Visoka relativna vlažnost in visoka temperatura pospešujeta nastajanje plesni, ki je s fotografij ne moremo odpraviti. Škoduje jim stalna ali dolgotrajna izpostavljenost premočni svetlobi. Fotografije je najbolje hraniti tako, da so zavarovane s kakovostnim inertnim papirjem, ki se ne odziva na kemijske procese, ali s folijami iz posebne, fotografijam namenjene poliestrske snovi.

Konserviranje in restavriranje fotografij je zelo drag in zahteven postopek, tudi zato, ker so se fotografske tehnike in uporabljene kemikalije tako hitro spreminjale. Posegi so za zdaj omejeni le na popraviljanje mehanskih poškodb. Eno iz-

med možnosti za restavriranje upodobitve na fotografiji (torej ne izvirnega zapisa) ponuja digitalna tehnika: fotografijo presnamemo in ob pomoči računalniške tehnologije obnovimo dele, ki so poškodovani, obledeli, zaradi madežev nečitljivi itd.

VII. Dostopnost, uporaba in izposoja, avtorske pravice

Dostop do originalnega fotografskega gradiva je mogoč, če stanje ohranjenosti gradiva (to je materialno stanje gradiva, ki omejuje uporabo) omogoča njegovo uporabo in če so pogoji dostopnosti (ki omejujejo ali vplivajo na dostopnost, časovni rok zapore in datum, ko bo gradivo dostopno za uporabo) izpolnjeni. Načelno je vsakemu uporabniku omogočen pregled fotografskega gradiva, ki ga zanima in ga naroči, pa naj bo originalno ali reproducirano. V ta namen imamo pripravljene kartotečne liste oziroma inventarne popisne kartone, ki vsebujejo reprodukcije originala in vse spremljajoče potrebne podatke z opisi. Uporabnik potem lahko naroči reprodukcijo fotografije ali razglednice, ki že ima po tri posnetke v zbirki negativov. Reprodukcijsko napravi arhivski fotograf dokaj hitro; če pa fotografski original še nima svojega negativa, le-tega napravi fotograf sproti. Ideala, da bi namreč vsak fotografski original imel svoj negativ, še nismo dosegli (kar je, seveda, naloga našega fotografskega laboratorija). V izjemnih in opravičljivih primerih dovolimo reproduciranje posameznemu fotografu, avtorju publikacije in TV Slovenija za njene kulturne in dokumentarne oddaje, vendar le z uradnim dokumentom, vlogo oziroma potrdilom.

Kserokopiranje originalov ni dovoljeno in ga prepoveduje tudi interni pravilnik. S presvetlitvijo se namreč poškoduje emulzija in kakovost posnetka. (Vendar včasih le naredimo izjemo, ko uporabnik res nujno ali takoj potrebuje kopijo.) Vsaka reprodukcija, pripravljena za raziskovalca in uporabnika v našem laboratoriju, je opremljena z žigom in naslovom arhiva ter imenom fotografa. Predvsem za razstave in v izjemnih primerih za publikacije poteka izposoja po pogodbi, ki vsebuje še natančen seznam fotografskega gradiva s priporočili o ustrezni zaščiti in ravnanju ter navedbo roka vrnitve. Lahko rečemo, da kljub manjšemu nelagodju dobivamo gradivo nazaj nepoškodovano in do izteka roka.

Uporabo in izposajo fotografskega gradiva opravlja arhivist za fototeke, ki poišče in daje fotografsko gradivo uporabnikom, spremlja in vodi rokovanje z njim, pripravlja pogodbe o izposoji ter daje informacije o fondu.

Glede avtorskih pravic pri objavah je takole. Raziskovalci in drugi uporabniki so obvezani, da za vsako objavo našega fotografskega gradiva

navajajo v svojih publikacijah Zgodovinski arhiv Ljubljana, ravno tako tudi TV Slovenija – in so o tem seveda tudi obveščeni. Dogovorjeni smo za dolžnostni izvod oziroma filmsko kaseto, ki pa ju pridobimo le redko ali pa šele z opominjanjem. V naši zbirki je določeno število avtoriziranih posnetkov in posnetkov, ki so bili kupljeni ali pridobljeni od zasebnih zbiralcev ter znanih in neznanih avtorjev fotografij. Pri le-teh mora raziskovalec in uporabnik poleg vira obvezno navesti tudi avtorjevo ime. Pri objavah tovrstnih posnetkov doslej še ni bilo nobenih ovir.

VIII. Dostop do gradiva prek računalniške mreže

Naše fototečno gradivo še ni v celoti popisano. Imamo starejšo evidenco, ki seveda ne zadovoljuje mednarodnih standardov popisa, a se jim z novimi popisi skušamo približati. Od teh pa tudi niso vsi računalniško popisani. Naša primarna naloga je ustvariti celotno bazo podatkov vseh serij.

Pri skeniranju fotografskega gradiva imamo že nekaj izkušenj in ga že uporabljamo. V bližji prihodnosti nameravamo za podatkovno bazo, urejeno po serijah, in odgovarjajoče skenirane posnetke pripraviti / usposobiti program za iskanje prek računalniške mreže, kar bo uporabnikom (tudi prek interneta) omogočilo konkreten pregled naše fotografske zbirke, njenih evidenc, podatkov in zapisov ter takojšnje naročanje kopij.

Na internetni pošti uporabniki že dobijo pregled nad vsebino naših fondov, tudi fototeke.

Literatura, viri:

S. Bernik (več avtorjev), 150 let fotografije na Slovenskem, 1919-1945, Ljubljana 1990.

J. Bleiweis, Kako fotografi delajo podobe, Narodni koledar in letopis Matice Slovenske za leto 1867.

J. Branc, Janez Puhar, Slovenska fotografija, Ljubljana 1935.

J. Branc, Janez Puhar, Almanah mednarodne fotografije, Ljubljana 1952.

M. Drnovšek, Ljubljana na starih fotografijah, Razstava fotografij iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1985.

M. Drnovšek (in drugi), Pozdrav iz Ljubljane, Mesto na starih razglednicah, Ljubljana 1985.

M. Drnovšek (več avtorjev), Pozdravi iz slovenskih krajev, Dežela in ljudje na starih razglednicah, Ljubljana 1987.

Fotoantika (strokovna revija o fotografiji).

I. Frelih, Razvoj fotografije u Sloveniji, Građa za istoriju jugoslovenske fotografije, Foto revija, 28. februar 1957, št. 1, str. 21.

E. Gerkman, Fototeka v Arhivu republike Slovenije, Sodobni arhivi XV, Maribor 1993, str. 141-144.

- E. Gerkman, Pomen fotografije v arhivih in prikaz fototeke v Arhivu Republike Slovenije, Sodobni arhivi XVI, Maribor 1994, str. 160-165.
- J. Humer, Naravna in kulturna dediščina ter njeno varovanje v Sloveniji, Ljubljana 1989.
- K. Grossmann, Photographies 1903-1910, Razstavni katalog, Ljubljana, Pariz 1986.
- M. Kambič, Fotografija kot zgodovinski dokument, Kronika 21, št. 2, str. 131-132.
- M. Kambič, Dagerotipija na Slovenskem, Kronika 23, št. 2, Ljubljana 1975, str. 121-123.
- M. Kambič, Dagerotipije, ferotipije, Fotoantika, Ljubljana 1979, št. 1.
- M. Kambič, Izumitelj Janez Puhar in William Talbot, Sinteza, št. 30-32, Ljubljana 1973, str. 35-37.
- M. Kambič, Janez Puhar (1814-1864), Življenje in tehnika 29, št. 4, str. 248-257.
- M. Kambič, Začetki slovenske barvne fotografije, Življenje in tehnika 35, št. 11, Ljubljana 1984, str. 10-20.
- M. Kambič, Fotografija. Secesija na Slovenskem, razstavni katalog, Ljubljana 1984, str. 71-72.
- M. Kambič, Ljubljanski potres 1895 in fotografija, Fotoantika, št. 7, Ljubljana 1985.
- M. Kambič, Fotograf Kristijan Pajer, Kronika 23, št. 1, Ljubljana 1975, str. 47-49.
- M. Kambič, Milan Klemenčič (1875-1957) kot fotograf, Kronika 33, št. 1, str. 71-75.
- M. Kambič, Nicefor Stepančič (1867-1934), Kronika 34, št. 1-2, str. 89-93.
- M. Kambič, Avgust Berthold (1880-1919) in njegov fotografski atelje, Kronika 36, št. 3, str. 253-257.
- M. Kambič, Josip Pelikan (1885-1977) in njegova fotografska delavnica, Kronika 34, št. 1-2, Ljubljana 1986, str. 204-207.
- M. Kambič, Josip Pelikan (1885-1977) in njegova fotografska zapuščina, Fotoantika, št. 9-10, Ljubljana 1987, str. 12-13.
- M. Kambič, Fotograf Peter Lampič, Fotoantika, št. 5, Ljubljana 1983, str. 3-5.
- M. Kambič, Slovenska fotografija med obema vojnama (1918-1941), Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. XVIII, Ljubljana 1982, str. 101-109.
- M. Kambič, Fotografija - del naše kulturne dediščine, Fotoantika, št. 8, Ljubljana 1986, str. 9-10.
- M. Kambič, Fotografija, Enciklopedija Slovenija, III. knjiga, Eg-Hab, Ljubljana 1989, str. 133-136.
- M. Kambič, Slovenski fotoimpresionizem, Skica ob 150. obletnici fotografije (1839-1989), Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. XXV, Ljubljana 1989, str. 83-90.
- M. Kambič (več avtorjev), 150 let fotografije na Slovenskem, 1839-1919, Ljubljana 1989.
- S. Kerbler, Fran Krašovec (1892-1969), Foto-kino revija, št. 6, 1978, str. 8-11.
- S. Kerbler, Socijalna fotografija u Sloveniji između dva rata, Foto-kino revija, št. 9, 1980, str. 9-11.
- B. Kovič (več avtorjev), 150 let fotografije na Slovenskem, 1945-1990, Ljubljana 1990.
- F. Lampe, Ivan Pucher, svetlopišec, Dom in svet, Ljubljana 1893.
- A. Müllner, Johann Augustin Pucher, Argo, št. 1, Ljubljana 1893.
- J. Petelinkar, Slovenska fotografija med dvema vojnama, Sinteza, št. 61-64, Ljubljana 1983, str. 53-62, 65, 68, 69.
- Priročnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom (več avtorjev), izdal Republiški komite za kulturo, Ljubljana 1984.
- F. Stele, Slovenska fotografija, Dom in svet XLIX, št. 5-6, Ljubljana 1936, str. 338-339 (ocena fotografskega zbornika več avtorjev).
- J. Suhadolnik, Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana: način urejanja in strokovna obdelava, Arhivi XV, št. 1-2, Ljubljana 1992, str. 77-80.
- J. Suhadolnik, Fotografija kot zgodovinski vir, Zgodovina v šoli II/1, Ljubljana 1993, str. 51-52.
- J. Suhadolnik, Fotografija - arhivsko gradivo (Zbornik referatov). - 17. arhivsko zborovanje Celje 1997 - Skrite dragocenosti v arhivskih zbirkah in fondih, Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Celje 1997, str. 22-27.
- J. Suhadolnik, Računalniška programa za popisovanje in skeniranje gradbenih načrtov in fotografskega arhivskega gradiva, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, št. 1-2, str. 101-104.
- S. Šimenc, Silvan Furlan, Jure Mikuž, Lilijana Nedjč, Karol Grossmann, Ljubljana 1985.
- E. Šelhaus, Mojster Jože Pogačnik (1902-1978), Zapoznili intervju, Fotoantika, št. 6, Ljubljana 1984, str. 5-6.
- I. Šubic, Fotografija. Letopis Matice Slovenske za leto 1889, str. 258-259.
- A. Tramte, O fotografiji, Dom in svet, št. 6, Ljubljana 1890.
- J. Vodopivec, Nataša Golob, Zapis in podoba, ohranjanje, obnavljanje, oživljanje, Katalogi - zvezek 15 Arhiva republike Slovenije, Ljubljana 1996, str. 83-84.
- S. Vilfan, J. Žontar, Od pisarne do zakladnice zgodovine, Ljubljana 1967.
- S. Vilfan, J. Žontar, Arhivistika, Ljubljana 1973.
- S. Viršek, Fotografija v času NOB, Fotoantika, št. 3, Ljubljana 1981.
- V. Žumer, Osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje, Razlaga principov arhivskega popisovanja, Arhivi XV, št. 1-2, Ljubljana 1992, str. 162-173.

Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo in razstavljanje arhivskega in knjižničnega gradiva

BLANKA AVGUŠTIN - FLORJANOVIČ, DARJA HARAUER

Od 16. do 27. oktobra leta 2000 je v Arhivu Republike Slovenije potekal tečaj z omenjenim naslovom, ki ga je vodil profesor Christopher Clarkson. Udeležilo se ga je enajst restavradorjev iz Arhiva Republike Slovenije in pet iz Narodne in univerzitetne knjižnice. Osem jih je izdelovalo zaščitne škatle, preostali so se izpopolnjevali na področju zaščite in montaže posameznih pergamentnih listin in fragmentov.

Seznani smo se z novimi tehnikami izdelave zaščitnih škatel. Predelali mnogo vprašanj, ki se, tako kaže, le bežno dotikajo naših problemov, pa vendar so zelo pomembna za kakovosten izdelek.

Poenostavljeno lahko rečemo, da zaščitne škatle dokumentom omogočajo strukturno oporo in jih zaščitijo pred prahom, umazanijo, svetlobo ter različnimi mehanskimi poškodbami pri rokovanju. Za tečaj smo želeli izbrati dokumente, ki bi zajeli čim več najrazličnejših težav, s katerimi se srečujemo pri njihovem materialnem varstvu. Odločili smo se za tri dokumente, ki zaradi specifične zunanje podobe in različnih nosilcev (pergamenta, papirja, kartona, voska, kovinske škatle) zahtevajo mnogotera znanja in rešitve.

Plemiška diploma iz 17. stoletja (dokument št. 1) je bila posebej problematična zaradi različnih višin med listino, vrvico in pečatom. Zaščitna škatla naj bi bila primerna tudi za razstave.

Druga plemiška diploma (dokument št. 2) iz 18. stoletja je sestavljena iz treh povsem različnih delov – knjige, pečata in zaščitne kovinske škatle, ki zahtevajo povsem različno zaščito.

Bratovščinsko knjigo Marijinega brezmadežnega spočetja (dokument št. 3) pa smo izbrali predvsem zaradi njene izjemne velikosti in teže.

Pri izdelavi zaščitnih škatel smo upoštevali:

- zunanjo podobo dokumenta (velikost, debelino, težo, štrleče oziroma viseče dele kot so pečati, vezice itd.),
- snovne prvine (papir, pergament, les, kovine, pigmenti, veziva, lepila, vosek),
- poškodovanost dokumenta (kje so poškodbe in kako hude so, vzroki posameznih poškodb),
- način hranjenja dokumenta (zelo pomembno je, kako je posamezen dokument hranjen in v kakšnih okoliščinah – navpična ali vodoravna lega, predalčnik...),
- pogostnost uporabe (je dokument ves čas v uporabi, ali pa je morda le občasno predstavljen na razstavah).

Dokument št. 1

Plemiška diploma, 1646, november 20.¹

Opis

Plemiška diploma, ki je bila izdana leta 1646 Johannu von Fichtelu, meri 690 x 500 mm, sicer je trikrat prepognjena v izmeri 249 x 269 mm. Pečat v rdečem vosku je nepoškodovan; odlit je v leseno okroglo skodelico, ki ji manjka pokrov. Zunanje mere skodelice so: v premeru meri 167 mm in v višino 34 mm. Svilena štiribarvna (modra, rdeča, bela in rumena) zasukana nit povezuje pečat s pergamentno listino. Del niti med listino in pečatom meri 112 mm.

Pergamentni del je suho očiščen z radirko. Listina je predstavljena le občasno na razstavah.

Načrtovanje škatle

Ob izdelavi vsake zaščitne škatle moramo upoštevati njeno poznejšo uporabnost. Bo rabila le varni zaščiti dokumenta za primerno namestitev na arhivsko polico, ali pa bo morda, tako kot v tem primeru, postala njena stalna zunanja "obleka"? Škatla naj bi bila izdelana tako, da bi jo na razstavah uporabljali z dokumentom. Le ta naj bi trdno, negibno ležal v škatli z vsemi pečati in podobnimi deli. Oblikovali smo vzorec škatle, ki se zelo natančno prilagaja dokumentu. Največ težav so nam povzročale različne višine pečata, listine in vrvice. Končni izdelek naj bi bil zasnovan tako, da bi naravni pritisk pokrova dokumentu onemogočil gibanje.

Izbira materialov

Za podstavek za dokument in notranji del pokrova smo izbrali brezislinsko belo lepenko, za zunanji del (okvir) pa sivo brezislinsko lepenko (nekoliko višje gramature). Podstavek in notranji del škatle smo prevlekli s fino, nebeljeno bombažno tkanino. Hrbtni del škatle smo utrdili s tankim, finim platnom, imenovanim Aero-Linen, ki ga uporabljajo tudi za izdelavo padal. Fino platno, s katerim smo prevlekli zunanost škatle, nam je uspelo kupiti ob pomoči g. Clarksona. Pri prevlečnem materialu smo upoštevali obstojnost in njegovo občutljivost.

Restavradorji in konservatorji nasploh skrbno izbiramo uporabljene material. Uvažamo ga iz

¹ AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 27, izdana 20. XI. 1646, Johann von Fichtel.

Italije, Nemčije in delno Anglije, saj ga na našem tržišču ni.

Nekakovostni materiali povzročajo trajne poškodbe na dokumentih, saj lahko nečistoče in razgradni produkti, ki jih vsebujejo, prehajajo na originalni dokument.

Opisane materiale smo uporabljali tudi pri preostalih dveh škatlah. Za škatlo druge plemiške diplome (dokument št. 2) smo uporabili še sivo bombažno tkanino.

Izdelava škatle

Za kakovostno in natančno izdelavo sta potrebna veliko predhodnega znanja in zbranost ob samem delu. Profesor Clarkson nam je pokazal nov pristop k delu in nam predstavil nova znanja, ki nam lajšajo in izboljšujejo naše delo. Najprej smo izdelali tako imenovani podstavek,² ki je zlepljen iz muzejskih lepenk. Podstavek ima tri nivoje, ki so odrezani pod kotom 45 stopinj,³ potrebni predvsem zaradi različnih višin; listina leži najvišje, vrvica nekoliko nižje, najnižje je pečat. Kljub temu da je pečat okrogel, smo se odločili za kvadraten izrez, saj mu omogoča negibnost. Po posvetovanju z arhivisti smo ugotovili, da je za pečat negibnost najpomembnejša. Podstavek smo prevlekli z nebeljeno bombažno tkanino in že pri oblikovanju tkanine po lepenki smo se srečali s številnimi težavami, saj so bili potrebni različni izrezi pod različnimi koti. Zahtevno je bilo tudi lepljenje, težavam pa smo se izognili tako, da smo lepilo nanašali na lepenko. Na podlagi izdelanega podstavka smo določili mere za škatlo. Sistem izdelave platnic se nekoliko razlikuje od izdelave, ki smo jo uporabljali doslej. Lepili smo po dve stranici skupaj z zamiki za debelino ene lepenke in jih šele nato sestavili v obliko škatle. Škatlo smo prevlekli z omenjenim platnom.

Mere zaščitne škatle: višina 576 mm, širina 304 mm, debelina 45 mm.

Izdelava: Darja Harauer.

Dokument št. 2

Plemiška diploma, 1789, julij 18.⁴

Opis

Plemiška diploma, izdana leta 1789 Franzu in Leopoldu von Dietrich, njene mere so 378 x 337 x 14 mm, s 14 neoštevilčenimi pergamentnimi listi in z lepo ohranjenima predlistoma iz papirja,

Dokument št. 1

je vezana v rdeč žamet. V hrbtnem delu teče skozi pole in platnico debelejša zasukana svilena nit, na kateri je pritrjen pečat. Dolžina svilene niti med knjigo in skodelico s pečatom je 196 mm. Pečat je odlit v okroglo medeninasto skodelico s pokrovom, ki ima zunanji premer 150 mm, njegova višina je 15 mm. Pečat je odlit v rdečem vosku in je zelo poškodovan, oba s skodelico sta očiščena. Plemiška diploma je shranjena v kovinski škatli, ki je visoka 413 mm, široka 340 mm in globoka 510 mm. Iz zunanje in notranje strani je zelo poškodovana od rje. Ni pogosto v uporabi.

Načrtovanje zaščitne škatle

Plemiško diplomo, četudi jo sestavljajo trije različni deli (knjiga, pečat, zaščitna kovinska škatla), smo obravnavali kot celoto, njeno zaščito pa priredili tako za hrambo kot tudi za prenašanje. Pri načrtovanju škatle smo skušali preprečiti nadaljnje propadanje dokumenta oziroma izključiti vse nekdane vzroke propadanja. Na kovinski škatli se je pojavila rja, ki ni napredovala, vendar je bila v stiku z žametom in pergamentom. Zato smo se odločili za zaščitno mapo, ki bi knjigo obdajala, obenem pa bi pečatu dala pravo lego. Zaščititi je bilo treba tudi dragoceno originalno kovinsko škatlo. Odločili smo se

² S podstavkom originale (listine, knjige, pečate...) primerno umestimo, kadar je original zelo krhek, nam omogoči varnejše rokovanje.

³ Pod kotom režemo v različne namene; v tem primeru zaradi lepšega videza, lahko je tudi popolnoma funkcionalen, npr. pri hrbtnih delih, kjer jih režemo zaradi natančnih stikov lepenk, ki so v oporo druga drugi.

⁴ AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 22, izdana 18. VII. 1789, Leopold in Franz von Dietrich.

za zaščitno škatlo s pokrovom in s podstavkom na dnu, ki bi omogočal lažje rokovanje s kovinsko škatlo.

Za zaščito škatle je bilo po našem mnenju najpomembnejše natančno medsebojno prilaganje rokopisne knjige, pečata in kovinske škatle, ki ne bi dopustilo njihovega premikanja.

Izdelava škatle

Škatlo smo izdelali podobno kot pri prejšnjem dokumentu. Najprej smo izdelali podstavek in ga oblekli v bombažno tkanino sive barve. Na vsaki strani smo izrezali polkrog, ki olajša dvigovanje originala. Temu podstavku smo prilagodili osnovno škatlo, ki smo ji izrezali del stranskih naslonov pod koti 45 stopinj,⁵ zgornjo in spodnjo platnico pa smo pustili celi. Vse stranice smo sestavili iz dveh lepenk, notranje so za debelino lepenke zamaknjene zaradi močnejših stikov. Vse robove škatel smo izrezali pod koti 45 stopinj. Zunanji del škatle smo preoblekli v platno Islandreagh. Pri nadaljevanju smo morali upoštevati debelino lepenke, platna in ne nazadnje tudi zraka, ki nam omogoča mehko zapiranje škatle. Osnovni del škatle smo uporabili za mere, ki smo jih vzeli za platnico oziroma pokrov. Na levi del platnice smo nalepili osnovno škatlo, na desni strani pa smo izdelali le oporne stranice. Vse smo preoblekli v platno, le v notranji del, ki pride v stik z originalom, smo namestili bombažno tkanino. Za ojačitev hrbtnega dela smo uporabili že omenjeno platno – Aero-Linen. Tako je potekala izdelava "zunanje" zaščitne škatle (za diplomo s pečatom, ki leži v kovinski škatli), izdelali pa smo tudi "notranjo" zaščito (samo za diplomu in pečat), ki je bila potrebna zaradi rje na kovinski škatli. Odločili smo se za mapo iz muzejskega kartona, sestavljeno iz treh platnic z izrezom za pečat na eni platnici. Zunanja stran je prevlečena v sivo laneno tkanino, notranja stran pa v nepogrešljiv brezislinski papir 110 gm².

Mere zaščitne škatle: višina 449 mm, širina 336 mm, debelina 95 mm.

Izdelava: Blanka Avguštin - Florjanovič.

Dokument št. 3

Bratovščinska knjiga Marijinega brezmadežnega spočetja⁶

Opis

Zunanje mere knjige so 425 x 282 x 132 mm. Ima 613 neoštevilčenih listov, knjižni blok je vezan na šest enojnih vezic, ki so poudarjene.

Lesene platnice so oblečene v rdeč žamet in dajejo dostojno oporo velikemu knjižnemu bloku. Na zgornji platnici, desno spodaj, je ohranjen edini vogalni ščitnik, vsi drugi kovinski deli (skupaj z zapirali) manjkajo. Knjižni blok ima zelo dobro ohranjeno zlato cizelirano obrezo. Zaradi velikosti in teže nam je bila še poseben izziv, saj smo trčili na dodatne probleme, ki smo jih morali rešiti. Vprašljive so bile vzdržljivost zaščite, še sprejemljiva teža, ki jo bo imel končni izdelek, ter zaščita, ki je za uporabnike preprosta in za restavratorje še sprejemljiva. Problem nastane tudi pri žametni prevleki, ki se ob nepazljivosti (pri rokovanju, prenosu, uporabi) lahko zelo poškoduje.⁷

Načrtovanje zaščitne škatle

Zaradi teže in velikosti knjige je nujno hranjenje v ležečem položaju, vendar smo se odločili, da knjigi poleg podstavka, ki omogoči eleganten prijem, izdelamo tudi čevlji,⁸ ki preprečuje povešanje knjižnega bloka. Debelina podstavka in čevlja bi bila 15 milimetrov, tako da bi bilo nujno uporabiti mehko muzejsko lepenko. Končni izdelek bi bil na sredini votel, s čimer bi se izognili nepotrebni teži. Zaradi velikosti smo se odločili, da bi se zgornji del osnovne škatle skupaj s stranskimi deli stranic spuščal in s tem dovoljeval lažji pristop k originalu. Zgornji del škatle oziroma pokrov smo zasnovali podobno kot pri prejšnjih, s svojo težo naj bi omogočal tudi pritisk na knjigo. Za notranjo prevleko smo na podstavku in zgornjem delu predvideli lahko muzejsko lepenko.

Izdelava škatle

Odločili smo se za izdelavo podstavka; zlepljen je iz več lepenk,⁹ ki so na zunanjem robu rezane pod kotom 45 stopinj. Podstavku smo izdelali opore po sredini in s tem prihranili pri teži. Robove podstavka smo oblekli v surovo platno, na vrhu smo nalepili brezislinsko muzejsko lepenko. Čevlji smo izdelali iz iste lepenke, ostal je neoblečen. Na izdelan podstavek smo položili knjigo in določili mere za osnovno škatlo. Najzahtevnejši del je bila izdelava gibljivega dela, kajti zgornja in obe stranski stranici, ki smo jih odrezali pod kotom (zaradi lažjega rokovanja s knjigo), se morajo odpreti navzdol, tako da uporabniki knjige pri branju ne premikajo. Stranice smo zlepili iz treh plasti lepenke, ki smo jih na vogalih za debelino lepenke zamaknili, spodnji rob pa smo izravnali. Vse dele smo

⁵ Izrezi so prilagojeni izrezom na podstavku, kar nam omogoča lažje rokovanje z originalom. Pomembni so predvsem zato, ker je knjiga s pečatom in kovinsko škatlo okorna in težka pri prenosu.

⁶ AS 1073, Zbirka rokopisov, II/52r, Bratovščinska knjiga Marijinega brezmadežnega spočetja (prepisi ustanovnih dokumentov, pravil in vpisi članov) 1624–1783.

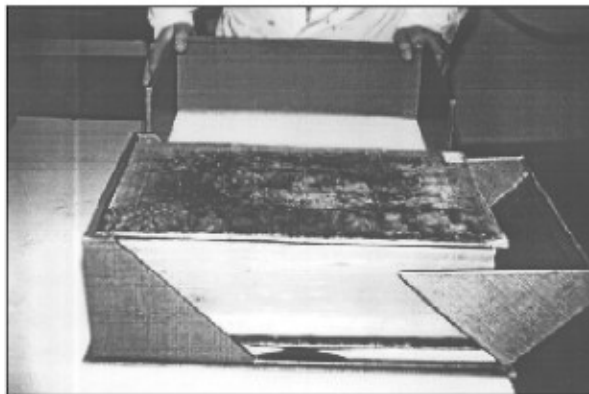
⁷ Večkrat opozarjamo na nujno uporabo bombažnih rokavic, posebej pri občutljivih materialih, kot so pergament, zlate obreze, žamet...; tudi v tem primeru jo priporočamo.

⁸ Čevlji rabi kot opora knjižnemu bloku in je enake debeline kot odstava na platnicah.

⁹ Muzejska lepenka je nalepljena na podstavek le po zunanem spodnjem robu.

Dokument št. 2

Dokument št. 3

prevlekli s platnom. Spodnje stranice osnovne škatle smo prav tako sestavili iz treh plasti lepenke, dva od teh smo vdelali v dno osnovne škatle, eden pa sedi na vrhnjem robu. Ta del smo prevlekli v platno in je negibljiv. Sestavljeno osnovno škatlo smo nalepili na desno stran platnice (platnica prevlečena v isto platno), na levi strani pa smo izdelali stranice, ki se uporabljajo kot pokrov. Za del notranje prevleke smo uporabili muzejsko lepenko.

Končne mere zaščitne škatle: višina 485 mm, širina 330 mm, debelina 162 mm.

Izdelava: Matjaž Casar.

Uporabljeni materiali

1. Lepenka: brezislinska lepenka – katalog: Säurefreie papiere parse partout- und museum kartons;
 - nakup: Anton Glaser (Theodor Heuss Str. 34a, D-70174 Stuttgart),
 - mere 100 x 140cm, kataloška št. 121952.
2. Platno: Islandreagh Brown – katalog: Heritage Library Buckram;
 - nakup: Ratchford universal (F. Y. Ratchford Ltd. Kennedy Way - Green Lane - Stockport SK4 2JX).
3. Platno: Aero-Linen – katalog: Ratchford universal;
 - nakup: Ratchford universal (F. Y. Ratchford Ltd., Kennedy Way - Green Lane - Stockport SK4 2JX).
4. Nebeljena tkanina: stoddstotni bombaž;
 - nakup: Vrvarna Ljubljana (Trubarjeva 29).
5. Nebeljena tkanina: stoddstotni lan;
 - nakup: Vrvarna Ljubljana (Trubarjeva 29).
6. Lepilo: disperzijsko lepilo za papir, MEKOL 1413/G;
 - nakup: Papirografika Ljubljana (Leskovškova 14).

Literatura

- SHENTON, Helen: Developments in the display of books at the Victoria and Albert Museum, v: Conservazione dei materiali librari archivistici e grafici; Torino 1999, str. 145–162.
- REGNAULT, Pascale: Putting shoes on Duke Hufrey, v: IADA Reprints; Tübingen 1995, str. 9–13.
- CLARKSON, Cristopher: Varno ravnanje s srednjeveškimi rokopisi in prvotiski in njihovo razstavljanje, v: Konserviranje knjig in papirja: Zbornik razprav; Ljubljana 1997, str. 141–189.

Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah konservatorstva pod vodstvom prof. Christopherja Clarksona

LUCIJA PLANINC, STANKA GRKMAN, NATAŠA VIŠNIKAR, TATJANA RAHOVSKY ŠULIGOJ

1. UVOD

V uvodu predstavljamo doslej v praksi izvedene štiri seminarje, v nadaljevanju pa smo natančneje opisali potek dela četrtega.

V Sloveniji ni organiziranega izobraževanja na področju konserviranja in restavriranja pisne dediščine, zato smo v Sektorju za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije že pred leti uvedli interne konservatorsko-restavratorske izpopolnjevalne teoretične in praktične seminarje. Osnovne, uvajalne in nekatere nadaljevalne seminarje smo doslej izvedli s slovenskimi strokovnjaki, za vodenje seminarjev iz specialnih področij pa skušamo pridobiti vrhunške mednarodno priznane strokovnjake.

Podobne izobraževalne težave imajo tudi v restavratorskem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice, zato smo jih povabili, da pri izobraževanju v specialnih tehnikah konserviranja in restavriranja knjižnih vezav nastopimo skupno in zaprosimo za sodelovanje profesorja Christopherja Clarksona iz Oxforda. Seminarji so bili zaprtega tipa, namenjeni vsem, ki se ukvarjamo s konserviranjem na področju papirja in pergamenta in imamo na tem področju že predhodno znanje in izkušnje.

Prof. Clarkson je leta 1964 diplomiral iz grafičnega oblikovanja na Royal College of Art v Londonu in je v svetu vodilni strokovnjak za probleme, povezane s tehnologijo, strukturo, materiali, varovanjem in razstavljanjem starejših, predvsem srednjeveških knjig. Njegovo bogato teoretično in praktično znanje temelji na 30-letnih izkušnjah, ki so jih zaznamovali pomembni mejniki, denimo pri reševanju poplavljenega knjižnega in arhivskega gradiva v Firencah leta 1966, uvedba konservatorsko-knjigoveškega oddelka pri konservatorsko-restavratorskem sektorju Kongresne knjižnice v Washingtonu D. C., dolgoletno vodenje konservatorskega oddelka v knjižnici Bodlain Library v Oxfordu ter vodenje podiplomskega konservatorsko-knjigoveškega študija na kolidžu West Dean Collegeu v Angliji. Je svetovalec znamenite knjižnice pri Herefordski katedrali, pogost predavatelj na konservatorskih oddelkih v Evropi in ZDA, vabljeni predavatelj na kongresih in verjetno najpogosteje navajan avtor številnih temeljnih člankov s področja konserviranja in restavriranja knjižnih vezav.

V prostorih Sektorja za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije so se pod njegovim vodstvom v letih od 1997 do 2000 zvrstili štiri dvotedenski praktično-teoretični seminarji na naslednje teme:

1. seminar: Poznogotska trda vezava; 20.–30. oktober 1997²

Ker večina knjigoveških konservatorskih principov izhaja iz tradicije srednjeveških knjižnih vezav, so bili na seminarju poudarjeni prav principi in strukture, značilni za srednjeveške kodekse. Praktični in teoretični del je potekal v prostorih Sektorja za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, predavanje ob izvornem gradivu pa v prostorih Narodne in univerzitetne knjižnice.

Poleg teoretično-praktičnega seminarja je prof. Clarkson na Filozofski fakulteti tudi predaval o poplavi v Firencah leta 1966: rokopisi, knjige, arhivsko gradivo. Predavanje smo organizirali v sodelovanju z Oddelkom za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete.

2. seminar: Mehke vezave; 30. november–11. december 1998³

Tako imenovane mehke vezave so vezave, ki v platnici nimajo trde opore, na primer lepenke ali lesene deske. Tehniko so uporabljali v 16. in 17. stoletju za vezavo knjig, pri katerih sta bili njihova funkcionalnost in trpežnost pomembnejši kot izgled na knjižni polici.

Tehnika izdelave pergamentnih vezav temelji na uporabi skrbno izbranih materialov in izjemno natančni izdelavi brez vsakršne uporabe lepil. Ob poplavi v Firencah so bile tako vezane knjige najmanj poškodovane. Na prvi pogled je tehnika mehkih pergamentnih vezav zelo preprosta, vendar je to tip vezave, ki ni primeren za začetnike, ampak samo za izkušene knjigoveze konservatorje, saj zahteva temeljito razumevanje srednjeveških tehnik in materialov, izjemno natančnost in zbranost, ročne spretnosti, iznajdljivost in več let izkušnj.

V okviru seminarja je imel prof. Clarkson tudi javno predavanje na Filozofski fakulteti z naslovom "Varovanje celovitosti starejše knjige".

¹ ARS, Obvestila XIII/4, december 1997, str. 40–41.

² ARS, Obvestila XIII/4, december 1997, str. 40–41.

³ ARS, Obvestila XIV/4, december 1998, str. 35–36.

Predavanje je dopolnil z diapozitivi.

3. seminar: Minimalni konservatorsko-restavratorski posegi; 8.–19. november 1999⁴

Nadaljevalni seminar je bil sestavljen iz teoretičnega in praktičnega dela. Večji del seminarja je bil namenjen dokumentaciji gradiva, saj je podroben opis stanja gradiva pomemben pred vsakim restavratorskim posegom. Delo je potekalo individualno na posameznih primerih knjižničnega in arhivskega gradiva, s prejšnjim posvetovanjem in dogovorom celotne skupine.

V okviru seminarja je imel prof. Clarkson na Filozofski fakulteti javno predavanje z naslovom "Zakladi Herefordske katedrale – zemljevid sveta in verigasta knjižnica".

4. seminar: Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo in restavriranje arhivskega in knjižničnega gradiva; 16.–27. oktober 2000⁵

Ta seminar je bil na neki način nadaljevanje prejšnjega. Razdelili smo se na dve skupini: ena skupina je izdelala zaščitne škatle za različno arhivsko in knjižnično gradivo, kar je predstavljeno v prispevku Blanke Avguštin Florjanovič, druga skupina pa je izdelala zaščito za posamezne pergamentne listine in fragmente in je predstavljena v nadaljevanju tega prispevka.

Prof. Clarkson je imel tudi javno predavanje na Filozofski fakulteti. Ob diapozitivih nam je predstavil konservatorske postopke na dragocebnem srednjeveškem kodeksu "KENNICOTT BIBLE", nastalem v severozahodnem delu Španije okoli leta 1476, z bogatimi poslikavami in zanimivo knjižno vezavo v obliki škatle.

2. VPENJANJE PERGAMENTNIH LISTIN IN FRAGMENTOV V PASPARTU

2.1 Pergament⁶

Pergament je izdelan iz srednjega sloja živalske kože (ovčje, kozje, telečje...) in je bila najbolj uporabljana pisna podlaga v srednjem veku. V primernih atmosferskih razmerah se pergament pokaže kot zelo trpežen in odporen material, a še vedno občutljiv na kemijske, fizikalne in biološke spremembe. Je izjemno hidroskopen in občutljiv tudi pri manjših atmosferskih nihanjih. Zelo hitro se odziva na spremembe vlage v prostoru. Trakovi pergamenta so pogosto uporabljeni kot občutljivi elementi v hidrometrih, ki merijo relativno vlago. Zaradi teh lastnosti (občutljivosti na vlago) je treba redno in pozorno

nadzirati relativno vlago in temperaturo v okolju, v katerem hranimo pergamentno gradivo.

Klimatske spremembe povzročajo razpad veznega tkiva v pergamentu. Priporočljiva temperatura hranjenja je od 18 do 20°C, relativna vlaga pa naj bo od 55 do 60 odstotna. Manjše spremembe temperature in vlage, ki delujejo daljše obdobje, manj poškodujejo pergament kot enkratna večja nihanja. Zato je pomembno, da so razmere, v katerih pergament napenjamo, stalne in čim bolj podobne tistim, v katerih je pergament hranjen. Ko pergamentni folij prenašamo, moramo paziti na konstantne klimatske razmere. Že med samim prevozom lahko pričakujemo poškodbe, še posebej na poslikanih in pozlačenih delih.

Najhujše poškodbe po izkušnjah prof. Clarksona nastajajo v presutih, navadno centralno ogrevanih prostorih. Tipični poškodbi sta vzbočenje celotnega folija v obliki školjke ali enakomerno valovite gube po celotni površini. Te poškodbe pozneje zelo težko odstranimo. Pergamentne površine zato vpenjamo v paspartu in uokvirjamo. Pri tem zlasti pazimo, da so materiali pri vpenjanju in uokvirjanju brezislinski in trajnoobstojni. Način vpenjanja mora pergamentu omogočati gibanje. Pri uokvirjanju se pergament ne sme dotikati steklene površine in – če je le mogoče – naj bo steklena zaščita z UV-filtrom.

2.2 Vrvica

Zaradi lastnosti pergamenta, ki smo jih omenili, vpenjanje v paspartu ne sme biti fiksno, ampak fleksibilno. Fleksibilnost dosežemo z uporabo materiala, ki ima nasprotno lastnost od pergamenta. Ta se pri vlaženju krči in pri sušenju razteza. Če je pergament fleksibilno vpet v paspartu, se ne poškoduje; to je pomembno na primer pri razstavah, kjer so drugačne prostorske okoliščine.

Za vpenjanje pergamenta je najboljša močno sukana lanena ali konopljena vrvica, (bolj ko je sukana, bolj se krči ali razteza). Vrvice, ki jih navadno uporabljamo za vpenjanje, so enake vrvicam, ki jih uporabljamo pri knjigoveštvu za vezavo. Te so zaradi lažjega šivanja večinoma povoščene. Vosek pri vpenjanju ni zaželen, ker ne dovoljuje vlagi, da se vpije v vrvico. Povoščeno vrvico pred uporabo operemo z blagim pralnim sredstvom, da odstranimo voščeno impregnacijo. Nepovoščene vrvice ni treba prej oprati, saj je bolj dovzetna za absorpcijo vlage iz okolice in je zato bolj fleksibilna.

2.3 Priprava vrvice

Dolžino vrvice določimo glede na velikost pergamenta, ki ga bomo napenjali. Večji pergament (večji od formata A4), mora imeti daljše

⁴ ARS, Obvestila XV/4, december 1999, str. 19–20.

⁵ ARS, Obvestila XVI/4, december 2000, str. 30–31.

⁶ O pergamentu je veliko napisanega na primer v publikaciji ARS: Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem, Ljubljana 1993, str. 65–92.

vrvice, ker je načeloma raztezanje oziroma krčenje večje. Manjši pergament (manjši od formata A4) mora imeti krajše vrvice, ker je raztezanje oziroma krčenje manjše. Koliko se pergament razteza ali krči, je odvisno od stopnje mikroklimatskih sprememb. To pomeni, da se lahko manjši pergament pri ekstremnih atmosferskih spremembah močno raztegne ali skrči. Nasprotno pa se lahko veliki pergamentni foliji pri majhnih atmosferskih spremembah zelo malo raztegnejo ali skrčijo.

Pri vpenjanju zelo velikih pergamentnih listin uporabimo še krožno vzmet in s tem še dodatno pripomoremo k fleksibilnosti celotnega vpenjanja.

2.4 Postopek vpenjanja

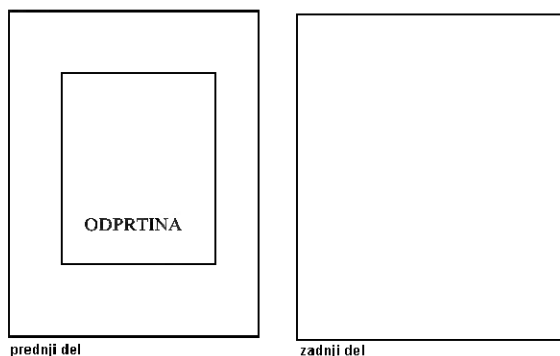
Posamične suhe vrvice na eni strani razvijemo in razčesemo v obliki pahljače (približno 2 mm). Nalepimo jih z gostim škrobnim lepilom (nikoli s sintetičnim lepilom), enakomerno na hrbtno stran restavriranega pergamenta, pravokotno na rob lista. Število vrvic je odvisno od velikosti objekta.

2.5 Paspartu

Paspartu je zaščita, v katero v primeru trajne hrambe oziroma uokvirjanja vstavimo različne dvodimenzionalne objekte. Zanj smemo uporabljati le najbolj kakovostne materiale – muzejski karton iz 100-odstotnih bombažnih vlaken z dodano alkalno zalogo v obliki kalcijvega karbonata. Na tak način objekt kakovostno hrani in varuje pred prahom, svetlobo, zvijanjem, nepravilnim ravnanjem in rokovanjem.

Osnovni paspartu (glej risbo 1) je sestavljen iz dveh kartonov: iz zadnjega dela, ki nosi objekt, in prednjega dela, v katerem je izrezana odprtina enake velikosti kot vložen objekt. Prednji in zadnji del paspartuja sta enako velika. Razširjeni paspartu je sestavljen iz osnovnega, ki mu je dodan še prednji zaščitni karton. Ta ščiti odprtino in objekt.

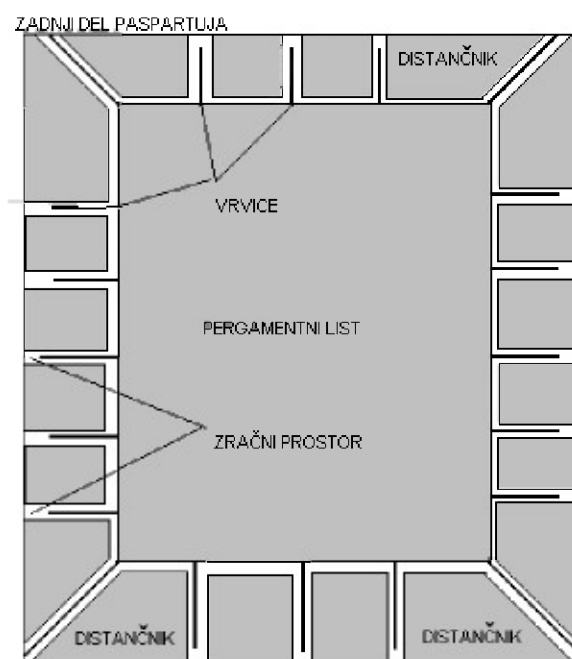
Risba 1

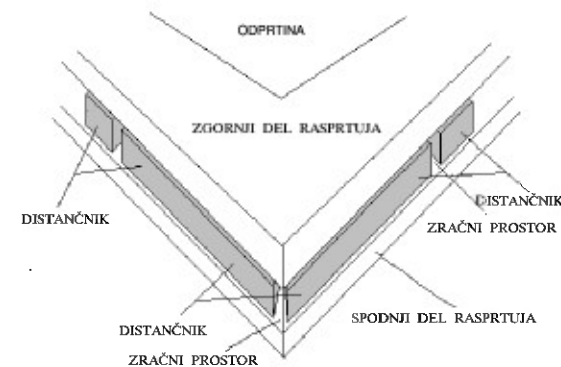
2.6 Vpenjanje manjših formatov

Pripravljen objekt položimo na zadnji del paspartuja in ga z utežjo fiksiramo na želeno mesto. Vrvice prilepimo s sintetičnim lepilom na zadnji del paspartuja, najprej vogalne in nato srednje. Med vrvice prilepimo distančnike, ki ustvarijo zračni prostor med prednjim in zadnjim delom paspartuja. Zračni prostor omogoča gibanje vrvic (glej risbo št. 3). Distančniki so lahko narejeni iz istega kartona kot paspartu, a morajo biti debelejši od vrvice. Segajo od zunanje roba paspartuja v notranjost, skoraj do objekta (glej risbo št. 2). Na distančnike prilepimo prednji del paspartuja (glej risbo št. 3).

Risba 2

Risba 3

2.7 Vpenjanje večjih formatov

Pri večjih formatih sta raztezanje in krčenje opaznejši, zato za vpenjanje potrebujemo daljše vrvice. Te moramo oviti okrog zadnjega dela paspartuja, sicer bi bila velikost paspartuja prevelika in za hranjenje in okvirjanje neprimerna. Fleksibilnost vrvic povečamo še z vzmetjo na zadnjem delu paspartuja.

3. PRIKAZ VPENJANJA GENEALOŠKEGA DEBLA PLEMISKE DRUŽINE AUERSPERG

3.1 Podatki o objektu, ki so del naše dokumentacije

AS 18, Zbirka rodovnikov, Genealoško deblo družine Auersperg, 1787.

Drugi podatki so del dokumentacije, ki jo posebej vodimo v Sektorju za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, in sicer:

EV. ŠT.: 120/00, ki jo vodimo za vse gradivo, ki pride v našo delavnico;

LASTNIK IN NAROČNIK: Arhiv Republike Slovenije;

VELIKOST: 56.5 cm x 63.5 cm;

MATERIAL: telečji pergament.

3.2 Stanje objekta pred vpenjanjem

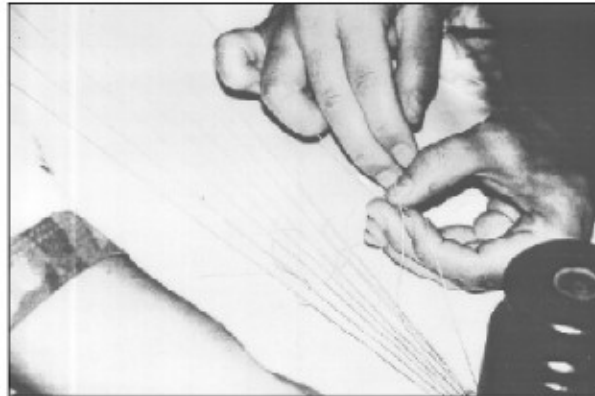
Na obeh straneh je bil prah, po robovih pa ostanki zastarane lepila. Celotna površina je bila rahlo valovita. Pergament ni imel raztrganin in lukenj.

3.3 Delovni postopek

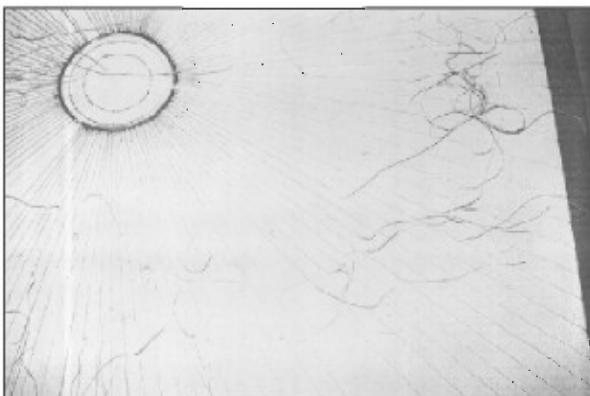
Hrbet in lice pergamenta smo očistili z radirko ter s toplo vodo in s skalpelom pazljivo odstranili zastarano lepilo. Na hrbtno stran smo prilepili pripravljene vrvice, ki smo jih enakomerno porazdelili v razmaku dveh centimetrov. Na ustrezno velik paspartu smo namestili pergament in ga fiksirali z utežjo na zadnji del paspartuja. Da se vrvice ne bi križale, smo na rob paspartuja zarezali utore in jih namestili vanje (glej sl. 1).

Slika 1

Slika 2

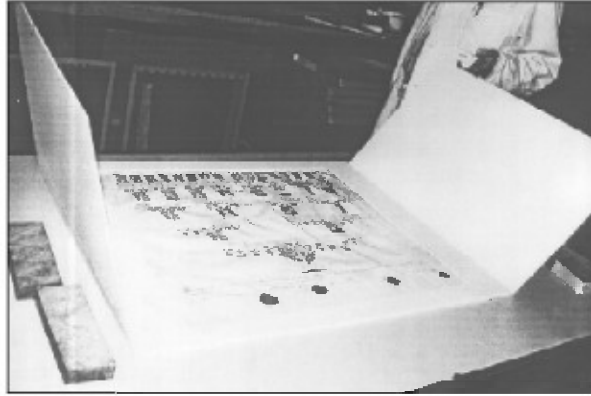
Slika 3

Slika 4

Slika 5

Slika 6

Še nevpet pergament smo, ne da bi ga premaknili, skupaj s paspartujem obrnili (tako da je bil paspartu na vrhu in pergament spodaj). Na paspartuju smo označili sredino, ki je hkrati določala sredino kroga s premerom petih centimetrov. Na krog smo postavili valjasto utež z enakim premerom, okrog nje pa smo napeli vzmet, ki je bila sestavljena iz več manjših, mehkih vzmeti, ki so bile manjše kot na primer vzmeti v kemičnem svinčniku. Okrog vzmeti smo drugo poleg druge enakomerno napeli vrvice (glej sl. 2 in 3) s samozategovalnim vozlom (glej risbo 4). Z le-tem uravnavamo napetost vrvic. Ko smo vse vrvice napeli, smo valjasto utež odstranili, vzmet je imela še vedno obliko kroga, kar pomeni, da smo dosegli enakomerno napetost vrvic.

Risba 4

Med vrvice smo na notranjo stran zadnjega dela paspartuja, kjer je vpet pergament s sintetičnim lepilom, nalepili distančnike (glej sl. 4), na katere smo prilepili prednji del paspartuja z odprtino (glej sl. 5). Tudi na zunanjo stran zadnjega dela paspartuja, kjer je nameščena vzmet, smo med vrvice nalepili distančnike. Na distančnike smo prilepili zaščitni karton z izrezano odprtino, ki je le nekoliko večja od vzmeti. Skozi to odprtino lahko nadzorujemo vzmet in napetost vrvic.

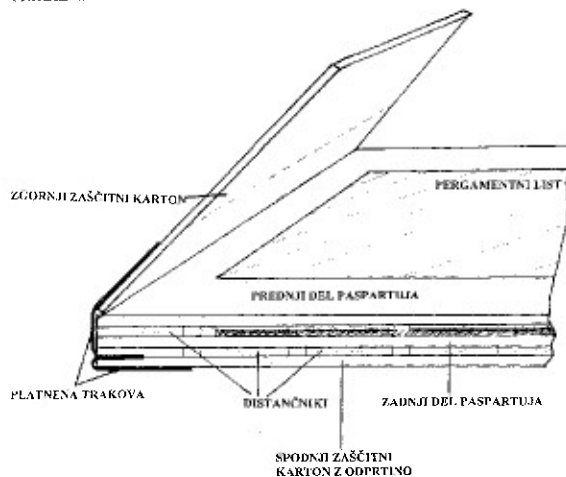
Vpeti objekt smo zaščitili s prednjim zaščitnim kartonom, ki se zaradi velikega formata odpira v sredini. Karton smo z osnovnim pas-

partujem spojili skupaj s platnenima trakovoma (glej sl. 6). Zaradi velikega formata paspartuja smo platnena trakova dodatno utrdili tako, da smo ju dva centimetra od roba zašili.

Robova smo prilepili v osnovni paspartu, zunanji del obeh trakov pa smo nalepili na prednji in zadnji zaščitni pokrov (glej risbo 5).

Risba 5

PRIKAZ KONČANEGA PASPARTUJA-DETALJ

3.4 Sklep

Vpenjanje v paspartu nam omogoča boljše trajno zaščito, zlasti ob razstavah. Delo je potekalo timsko, zanj smo porabili okrog 50 ur. Zahtevalo je veliko spretnosti, natančnosti in potrpežljivosti.

3.5 Uporabljeni materiali:

- 1) Brezkislinska lepenka, katalog: Saurefreie papiere parse partout- und museum kartons, kataloška številka: 121952
Mere: 100x140
Nakup: Anton Glaser, Theodor Hauss Str. 34a, D-70174

- 2) Nit - lanena, oznaka 40/3
Nakup: Nemčija; Anton Glasser, Theodor Hauss Str. 34a, D-70174 Stuttgart
- 3) Disperzijsko lepilo za papir; Mekol 1413/G
Nakup: Papirografika, Ljubljana, Trubarjeva 29
- 4) Pšenični škrob
Nakup: Per M. Laursen, Ny Stradvej 97- DK 3050 Humlebaek
- 5) Platno: Aero-Linen, katalog: Ratchford universal
Nakup: Ratchford universal (F. Y. Ratchford Ltd., Kennedy Way - Green Lane-Stockport SK4 2JX)

3.6 Literatura:

- CLARKSON, Christopher: Rediscovering parchment: The nature of the beast, v: The Paper Conservation, number 16, 1992, str. 5–26.
- MAVER, Ian: An alternative method of mounting and displaying large parchment membranes, v: The Paper Conservation News, number 96, 2000, str. 8–11.
- ČORAK- RINESI, Karmen: Ne dovolite, da bi bilo vizualno doživetje oskrunjeno, v: Konserviranje knjig in papirja - Zbornik razprav; Ljubljana 1997, str. 249–260.
- RITTER PUSCH, Ludwig: Pergament-restaurierung, v: Pergament, Geschichte-Struktur-Restaurierung-Herstellung, Thorbecke 1991, str. 233–239.

Promocija arhiva - napredovanje na lestvici družbenega ugleda ob pomoči javne predstavitve na videofilmu Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici z naslovom: "ZAPISI PRETEKLOSTI BOGATIJO NAŠO PRIHODNOST"

VLASTA TUL

Na 19. zborovanje Arhivskega društva Slovenije oktobra 2000 v Bovcu smo se v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici pridružili s pripravo videokasete o naši ustanovi. Zaradi pomanjkanja časa in neizkušenosti namenov nismo na široko razlagali. Precej pripetljajev je delo ustavljalo, tako da smo šele tik pred zdajci imeli rezultat v rokah. Predvajanje videa smo uvrstili za referatom Aleksandre Pavšič Milost, ki je preučila promocijske možnosti arhiva, in se je na videokaseto delno navezoval. Hkrati je bila projekcija namenjena tudi vsem udeležencem zborovanja, ki še niso bili v našem arhivu. Za predstavitev sta bila pripravljena tudi spremno besedilo z opisom priprave videa ter scenarij zanj, ki pa ga nismo ne predstavili, ne objavili. V nekoliko prilagojeni obliki ga zato predstavljam ob tej priložnosti.

Se vedno prepogosto prevladuje mnenje, da so arhivi ustanova, v katero se odlaga nepotrebne zadeve ali v kateri dobijo zelene podatke le izbranci. Bi lahko tudi z uporabo videa razjasnili napačno sliko, nekakšen stereotip o zaprašenih in nekoristnih, hkrati pa skrivnostnih, čudnih prostorih še skrivnostnejših podatkov? Je video lahko medij, prek katerega bi delo arhivov bolj približali javnosti?

Ali je mogoče na ta način pritegniti širši krog ljudi v arhivsko ustanovo, spremeniti odnos do kulturne dediščine, ki jo hranimo?

To počnemo z vse večjim informiranjem o dejavnosti in o možnostih, ki jih arhiv ponuja na različne načine, zato poskušamo stopiti hitreje v korak s časom in informacijsko tehnologijo. Obiskovalci arhiva so sicer iz različnih starostnih skupin, vendar so naša zelo zanimiva ciljna javnost mladi in predvsem nanje so bile usmerjene misli pri tem projektu. Delo z njimi je gotovo temeljnega pomena za njihov poznejši odnos do arhiva, kakršnega si želimo, ko mislimo na promocijo ustanove.

Arhiv skrbi za sodelovanje s šolami in z njimi navezuje stike. Navadno jih povabi k sodelovanju, obiski pa potem potekajo glede na konkretne potrebe in časovne možnosti šol. Nekatere so zelo oddaljene, ali pa so prometne zveze z njimi tako neugodne, da je njihov obisk skoraj

onemogočen. Prav zato predvidevamo tudi drugačne možnosti sodelovanja z njimi.

Zaradi sodobnih informacijskih možnosti, ki jih ponuja tehnologija, smo začeli razmišljati o bolj plastični in živi predstavitvi z uporabo videokasete. Mislili smo tudi na podobno predstavitev na zgoščenci, saj bi bila z združitvijo več elementov, ki jih dopuščajo tehnične možnosti, bogatejša. Projekt bi bil zdaj še prezahteven in nedosegljiv.

Kaj smo želeli z videom doseči, kakšni nameni so nas vodili?

- Arhivsko dejavnost bi približali predvsem oddaljenim šolam, video pa bi lahko uporabljale tudi druge šole in širša javnost.
- Učitelj bi na šoli ob pomoči videa dvignil motivacijski prag šolarjev, saj se ti na filmsko in slikovno gradivo odzovejo bolj kakor le na govorjeno ali zapisano besedo.
- Ob pomoči videa bi se skozi živo sliko seznanili s področjem dela, ki ga sicer še niso imeli priložnosti spoznati, in bi si s tem razširili ter obogatili njihovo znanje. Pogosto tudi z "živim" obiskom v arhivu ne moremo prikazati vsega, kar z različnih zornih kotov prikaže video.
- Vse zainteresirane pa bi ta način spodbudil k večjemu obisku ustanove. Prišli bi v vlogah raziskovalcev, informatorjev o arhivskem gradivu ter darovalcev ali prodajalcev dokumentov.
- Prikaz videa bi lahko pomenil tudi nekakšno pripravo na obisk v ustanovi, ki je po mnenju marsikoga ovita v meglo, neznanja in nedostopna. Poprejšnji ogled videa in seznanitev z osnovno arhivsko dejavnostjo bi lahko usmerila pozornost obiskovalcev (šolarjev) še na druge zanimivosti v arhivu.
- Ob videokaseti bi v šoli lahko tudi obnovili ali utrdili znanje.

Ob videu smo vsem njegovim uporabnikom, predvsem pa šolam kot dopolnilo nameravali ponuditi tudi navodila za uporabo videa, vsebinsko razlago, smernice za vprašanja in dobro izdelane reprodukcije zanimivih dokumentov, nekatere tudi v obliki arhivskih razglednic. Menim, da bi morala ogled videa nujno pospremiti tudi razgovor in komentar.

Kako je video nastal in kakšen je?

Septembra 2000 je v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici v sodelovanju z režiserko, etnologinjo iz Goriškega muzeja Darjo Skrt in s snemalcem lokalne televizije VI-TÉL Ivom Saksido nastal predstavitveni video zapis o naši ustanovi.

Razmišljanja o videu, ki bi ponudil osnovne podatke o arhivu in bi bil predvsem izobraževalno-informativen, imajo že svojo zgodovino.

Naše misli so bile usmerjene predvsem v šolsko mladino iz oddaljenih šol, ki se teže odločijo za obisk arhiva. Raziskave v Evropi kažejo, da se video in informacijska tehnologija vse bolj uporabljata pri pouku zgodovine, to pa brez dvoma vpliva tudi na spremenjen potek pouka zgodovine. V teh okvirih imamo tudi arhivi precej odprtih možnosti sodelovanja v projektih šolnikov. V razgovoru z nekaterimi osnovnošolskimi učitelji zgodovine smo spoznali, da učni načrt namenja predstavitvi zgodovinskih virov, med katere sodi tudi arhivsko gradivo, tako malo časa, da bi bila na to temo primerna le pet do deset minut trajajoča videokaseta. Malo več bi se ji lahko posvetili srednješolci. Učitelji bi bili pripravljani tudi na sodelovanje pri izdelavi scenarija, toda njihove zamisli so bile širše, vanj naj bi pritegnili predstavitev vseh zgodovinskih virov, to pa bi zahtevalo popolnoma drugačno zasnovo. Načelno pa so učitelji kazali zanimanje za videokaseto.

Druga smer naših razmišljanj je imela pred seboj daljšo predstavitev ustanove s prikazom njenega razvoja in gradiva. Ta bi bila še vedno v prvi vrsti namenjena mlajši populaciji, pa tudi drugim zainteresiranim, zaradi dolžine pa bi jo na šolah lahko predvajali ob različnih priložnostih, morda ob kulturnem dnevu. Vsekakor bi bila ob ogledu potrebna razgovor in komentar. Snemanje takega videa bi zahtevalo več časa, priprav, znanja in sredstev.

Sprva smo celo utopično razmišljali, da bi video posneli sami z videokamero s katero razpolagamo, le za montažo naj bi se dogovorili z nekom, ki je bolj izkušen. Direktor Drago Trpin je zato stopil v stik s kustosinjo Goriškega muzeja Darjo Skrt.

Šlo je zares.

Najprej je bilo treba pregledati literaturo o snemanju in si ogledati nekaj predstavitvenih videofilmov.

Znova smo pretehtali možnost uporabe videa. V prvi vrsti naj bi bil namenjen šolskim skupinam za že opisane namene. Izražen je bil tudi predlog, da bi bil lahko video tudi poslovno darilo, uporabljali pa bi ga lahko tudi za predvajanje v televizijskih oddajah ob promociji kraja, regije. Skupno smo se odločili, seveda ne kar čez noč, za video, ki bi vseboval prvine ene in druge zamisli, obogatene z idejami režiserke. Z ogledom petnajst minut dolgega filma o Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici bi gledalec spoznal, kaj je arhivska

ustanova, kaj počne, kako do nje in gradiva. Video naj bi gledalcu vzbudil pozitiven odnos do arhivskega gradiva in zavest, da lahko tudi sam soustvarja kak pomemben dokument. Spoznal naj bi, da ohranitev arhivskega gradiva ni le njegova stvar, temveč zadeva nas vseh. Zavedal naj bi se njegove vrednosti in do njega imel drugačen odnos, ne le zaradi predpisov, temveč predvsem zaradi spoštovanja njegove vrednosti. Na ta način bi tudi spodbudili oddajanje arhivskega gradiva v arhiv ter sploh odpravili predsodke pred obiskom ustanove. Vseh teh ciljev in sporočil ni preprosto doseči in nam najverjetneje v prvem tovrstnem poskusu ni uspelo.

Sledila je izdelava scenarija. Določila sem lokacije, kjer naj bi video posneli, in s tem olajšala razpored snemanja režiserki. V sodelovanju in soglasju s sodelavci sem izbrala vsebino videa, oziroma poskušala nakazati vse obravnavane vsebine. Izdelani scenarij je bilo treba v sodelovanju z arhivisti in kustosinjo popravljati in prilagajati, da je dosegel zaželeno obliko. Glasba naj bi le zapolnila presledke med govori, sicer pa naj bi bila skoraj neslišna spremljava. Naslov smo določili na koncu.

Scenarij je objavljen kot priloga na koncu tega prispevka. Naj omenim nekaj najizrazitejših popravkov. Po prvotni zamisli naj bi geografsko umestili našo ustanovo in v spremnem besedilu povedali, kje stoji in katero območje pokriva. V razgovoru z režiserko smo se odločili za začetni prikaz, pri katerem delavec v arhivu pripravlja gradivo za raziskovalko, hkrati pa le-ta vanj vstopa. Osnovni podatki o našem arhivu pa so bili v enem izmed poznejših prizorov položeni v ravnateljev nastop. Scenarij je predvideval tudi več posnetkov iz zgodovine naše ustanove, a smo jih zaradi časovne stiske izločili. Po nekaj popravkih ter usklajevanjih s kustosinjo, arhivisti in nastopajočimi na videu je scenarij postal podlaga za snemanje.

Zanimiv je bil tudi izbor nastopajočih. Na ključne obiskovalce se nismo mogli zanesti. Vse vloge smo zato odigrali vsi zaposleni v arhivu in nekateri sorodniki, prijazno pa se je za snemanje odzvala tudi redna obiskovalka-raziskovalka iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici. Spontan je bil le obisk šolske skupine otrok, ki je za snemanje izvedela šele, ko je že sedela v predavalnici. Prav uporaba teh posnetkov je bila najmanj posrečena, ker zaradi objektivnih okoliščin ob snemanju režiserke ni bilo poleg. Njeni vitalnosti in optimizmu gre zasluga, da je delo kljub vsem težavam pripeljala do konca. Rezultat bi bil gotovo še boljši, če bi stike navezali prej in se še bolje pripravili. Potrebovali smo kar precej časa, da smo uskladili mnenja in režiserki dovolj natančno predstavili naše delo. Seveda je tudi ona sama potrebovala čas, da je nam, neveščim snemanja povedala, kaj od nas pričakuje.

Snemanje, ki ga je s kamero naše ustanove opravil Ivo Saksida z lokalne televizije VI-TEL, je potekalo več dni, montaža, ki je bila v rokah Aleša Mavriča, pa zadnji konec tedna pred predvajanjem na zborovanju v Bovcu. Besedilo, ki sem ga pripravila s popravki in pripombami sodelavcev, je v snemalnem studiu Radia Robin v Novi Gorici prebrala Andreja Šušmelj, za izbor glasbe je poskrbel Marko Vuksanovič. Na koncu smo izmed več predlogov izbrali naslov: "Zapisi preteklosti bogatijo našo prihodnost".

Scenarij, ki ga prilagam, je okrnjen, ker sem zbrisala imena nastopajočih ter nekatere vrinke in besedila, ki niso prišli v poštev. Režiserka je pri montaži naredila še nekaj sprememb. Z našim sodelovanjem pri tem sklepnem delu bi morda naredili še katero izboljšavo. Upamo, da nam bodo izkušnje rabile za prihodnja dela, predvsem pa želimo, da bi se naša videokaseta znašla v rokah tistih, ki nas še ne poznajo ali pa nas poznajo premalo.

SCENARIJ

1. prizor

Priprava gradiva v arhivskem skladišču za raziskovalko. Raziskovalka prihaja proti arhivu. Pobljži posnetek arhivske stavbe z vidno okolico (občina, knjižnica, gledališče), poudarek na vходу in napisu ob njem.

Obiskovalka pozvoni in napove svoj prihod. Tajnica sporoči, naj pride v tretje nadstropje.

1. tekst

(Tekst smo izločili, ker je njegovo vsebino predstavljal direktor v poznejšem prizoru.)

2. prizor

Obiskovalka pride do tajnice in vpraša po strokovni delavki, s katero je dogovorjena. Tajnica jo napoti v čitalnico. Sledi sprejem in razgovor strokovne delavke Kristine Koglot s stranko. V prostoru sta še dva raziskovalca, eden pregleduje foto album, drugi načrte. Nova stranka dobi spisovno gradivo.

2. tekst

Arhivi so kulturne ustanove. Njihova najpomembnejša naloga je varstvo arhivskega gradiva, ki je del naše kulturne dediščine. To so na različne načine zapisani dokumenti naše preteklosti. So zgodovinski viri, namenjeni različnim uporabnikom. Nekateri se ob njihovi pomoči posvečajo raziskavam in v njih črpajo podatke za pisanje knjig, člankov, razprav in različnih orisov preteklosti. Z uporabo razpoložljivih evidenc in s svetovanjem strokovne delavke izberejo zeleno gradivo, nato pa ga pregledujejo in si iz njega zapisujejo podatke v čitalnici ob nadzoru, svetovanju in pomoči zadolženih strokovnih delavcev.

3. prizor

Strokovna delavka pelje stranko k mikročitalcu, stranka pa si tam ogleduje in nato izbere

posnetke za kopiranje.

Sledi kratek pogovor o načinu pregledovanja in uporabi mikrofilma.

Na računalniku v istem prostoru drugi delavec skenira fotografije, ki jih je izbrala druga stranka.

3. tekst

Na voljo je tudi priročna knjižnica. Izbrano dokumentacijo ustanova lahko strankam fotokopira ali ustrezno reproducira.

Gradivo arhiv mikrofilma in drugače reproducira tudi zaradi varnosti in dopolnjevanja fondov in zbirk, ki se nanašajo na naše območje ali bi sodili v našo ustanovo, vendar so shranjeni v arhivskih in sorodnih ustanovah drugod, tudi v tujini.

4. prizor

Na vrata pisarne potrka in nato vstopi stranka, ki pride po prepis dokumenta. Kot pove, je bila obveščena, da so ji pripravili dokument. Podpiše in prevzame potrdilo.

4. tekst

Veliko obiskovalcev potrebuje dokumente za uveljavljanje in dokazovanje različnih pravic. Arhiv jim v ta namen izdaja overjene prepise in fotokopije iskanih dokumentov.

5. prizor

Simuliran prizor prevzema gradiva s terena, posnet v sosednji stavbi upravne enote Nova Gorica, nato odlaganje gradiva v prostoru v pritličju za dvigalom. Nastopata manipulant in arhivist.

Arhivist Jurij Rosa pove, da smo največ gradiva prevzeli ob preselitvi v nove prostore, dotok pa še vedno traja skladno z zakonskimi predpisi in zaradi zavesti ljudi, ki cenijo kulturno dediščino in ki vedo, da se pri nas varno hrani in je na razpolago širšemu krogu uporabnikov. Pove, da hranimo več kot dva tisoč tekočih metrov gradiva, najstarejši dokument pa izvira iz srede 17. stoletja.

5. tekst

Pri delu različnih upravnih organov, sodišč, podjetij, šol in drugih ustanov ter posameznikov so nastajale in še vedno nastajajo velike količine gradiva. Samo del, ki ima po oceni strokovnih delavcev arhiva trajno vrednost za znanost in kulturo, se odbere iz množice vsega dokumentarnega gradiva in prevzame v arhiv. Strokovni delavci spremljajo njegovo nastajanje in skrbijo za zakonsko izvajanje varstva že pred prevzemom v trajno hrambo. Ustvarjalcem arhivskega gradiva svetujejo in jim pomagajo pri odbiranju in izročanju gradiva v arhiv, zanje pa organizirajo tudi različne oblike izobraževanja.

6. prizor

V arhivskem skladišču, ki je posneto z vseh možnih zornih kotov.

Direktor Drago Trpin pove, kako je nastal naš arhiv in kako so po poplavi zgradili novo stavbo, nato pove, katero območje pokriva arhiv s svojo dejavnostjo. Opiše nekdanje in sedanje prostorske in kadrovske razmere, ki so se po poplavi leta

1984 temeljito spremenile in danes omogočajo varno hrambo, ustrezno obdelavo in uporabo gradiva.

V arhivskem skladišču dve arhivistki jemljeta gradivo z arhivskih polic in ga pregledujeta. Prikazano je rokovanje z gradivom, arhivske škatle, knjige, fascikli.

6. tekst

Zanimivi so tudi zapisi organov stare uprave, predvsem na občinski ravni, gradivo sodstva, šol, družbenih dejavnosti, društev, nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, zemljiških gospostev in zasebnih zapuščin. V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici prevladujejo dokumenti upravne oblasti po drugi svetovni vojni. Zanje je vedno več povpraševanja, ne le za upravno-pravne, temveč tudi raziskovalne namene.

7. prizor

Posnetek dela dveh arhivistk v delovnem prostoru. Ena obdeluje fond in vnaša podatke v računalnik, druga opravlja podobno delo s fotografskimi negativami. Vidimo tudi posamezne podrobnosti obdelave.

7. tekst

V pisarnah oziroma delovnih prostorih arhivistov potekajo različne faze strokovne obdelave arhivskega gradiva, od škartiranja do natančnejšega popisovanja. V teh prostorih nastajajo tudi sklepna dela pri pripravi občasnih razstav, nastajajo pa tudi razprave in opravljajo se raziskave s področij arhivistike in zgodovine.

8. prizor

Prihod šolske skupine v stavbo arhiva in posnetek iz učne ure v arhivski predavalnici. Arhivistka kaže otrokom najstarejši dokument v arhivu. (Tu je bil predviden posnetek razlage, kaj je arhivsko gradivo, in razlage njegovega pomena, a ni uspel).

8. tekst

Plodno je tudi sodelovanje s šolami. Nekateri zaradi oddaljenosti obiščejo arhivski delavci sami, najpogosteje pa se šolarji oglasio v arhivu - tam jih seznanijo z arhivskimi viri, ali pa jim pripravijo tematske učne ure. Kot uporabniki gradiva prihajajo v arhiv tudi člani zgodovinskih krožkov.

9. prizor

Dva strokovna delavca pripravljata arhivsko razstavo v kletnem večnamenskem prostoru.

9. tekst

Arhiv z razstavami v svojih prostorih in gostovanji v drugih krajih seznanja s tem delom kulturne dediščine širši krog ljudi.

10. prizor

Še en sprehod skozi arhivsko skladišče, vrata se zaprejo. Tu je režiserka oblikovala sklepni del po svoji zamisli. Del besedila, ki je sprva zaokrožal spremljajoči tekst sedmega prizora, je domiselno uporabila za končni del videofilma.

10. tekst

Arhivsko gradivo ima nekoliko drugačne značilnosti kakor druga kulturna dediščina. Pri njem je pomembna predvsem vsebina, ne pa toliko estetske in druge značilnosti.

Viri in literatura:

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Ur.l. RS št. 20/1997.

Ana Kranjc, Video v učenju odraslih, Čarobna nit, str. 28-30, št. 2, 1992.

Meta Kamšek, Uporaba videokasete pri pouku, Čarobna nit, str. 7-8, št. 3, 1993.

Miran Morano, Video pri izobraževanju, Ljubljana 1994, 148 str.

Vilma Brodnik, Možnost uporabe videa pri aktivnem učenju zgodovine, Zgodovina v šoli, št. 3-4, 2000, str. 12-14.

Milan Burkelca, Zgodovina na sodoben način - Multimedijaska predstavitev druge svetovne vojne s programom Power Point, Zgodovina v šoli, št. 3-4, 2000, str. 15-17.

Tomaž Webwe, Statična in dinamična slika pri pouku zgodovine (sistematični pregled ali pozabljen študija UNESCO oziroma centra IDEEF S:S:Clynija), Zgodovina v šoli, str. 38-47.

Jelka Razpotnik, "Poučevanje zgodovine in informacijska tehnologija - Bo informacijska tehnologija spremenila poučevanje zgodovine?" seminar Sveta Evrope, Helsinki, 9.-14. marec 1998, Zgodovina v šoli, str. 84-87.

Vizualna kultura, Zbornik predavanj na Poletni šoli vizualnega v Novi Gorici 1997, 63 str.

Darja Skrt, Film in video v muzeju, Razstava, predstavitev in projekcija, Argo, 1-2, št. 42, 1999.

Iz arhivskih fondov in zbirk

UDK 929 Karbonarij G.

Doktor Gregor Karbonarij v Moskvi

SVETLANA R. DOLGOVA

O zdravniku in diplomatu Gregorju Karbonariju (Voglarju), doma iz Naklega pri Kranju (1651-1717), je pri nas doslej najizčrpnije pisal prof. dr. Peter Borisov v Slovenskem biografskem leksikonu (zv. 14), 1986, in v Zgodovinskem časopisu, 1997 (št. 2). Čeprav se je o njem pisalo v slovenskem tisku že v 19. stoletju, je njegovo življenje in delo v Rusiji ostalo vse do novejšega časa razmeroma slabo osvetljeno, v zgodovini rusko-slovenskih stikov pa je bil malodane prezrt. Pričujoči prispevek je pretežno gradivske narave in je dragocen zlasti zato, ker nam daje vpogled v nekatere podrobnosti o prihodu zdravnika G. Karbonarija v Moskvo leta 1690 in o njegovih pismenih stikih z ruskimi oblastmi v obdobju do leta 1700. Arhivsko gradivo nam posredno razkriva, s kakšnimi težavami se je srečeval povabljeni zdravnik v svojem vsakdanjem življenju in na kakšno sumničavost in nezaupanje je naletel pri najvišjih ruskih državnih uradnikih. Prispevek arhivistke S. R. Dolgove nam vzbuja upanje, da se bo v moskovskih arhivih našlo nič manj zanimivo gradivo tudi za zadnje obdobje Karbonarijevega življenja.

Tuje zdravnike so začeli vabiti v Rusijo že v XVI. stoletju. Konec XVII. stoletja se je za Petra I. ta praksa še bolj razširila. V RGADA (Ruskem državnem arhivu starih spisov) se v fondu 32 "Odnosi Rusije z Avstrijo", fondu 143 "Lekarniški urad" in fondu 150 "Zadeve o potovanjih tujcev v Rusijo" hranijo zadeve, ki se tičejo prihoda in bivanja tujih zdravnikov v Rusiji.

Leta 1683¹ sta carja Peter in Ivan Aleksejevič poslala pismo (*gramoto*) cesarju Leopoldu, v katerem sta prosila, naj pošljejo v Rusijo zdravnike, ki bi jim lahko zaupali varovanje zdravja carske družine in nadziranje carskih lekarn. O tem priča pismo dvornega tolmača cesarskega veličanstva Adama Stilla z dne 20. julija 1687 državnemu kanclerju (*bližnjemu bojarju*) knezu Vasiliju Vasiljeviču Golicinu, v katerem se omenja, da je bilo 6. novembra 1683 poslano pismo carjev Ivana in Petra Aleksejeviča cesarju Leopoldu na Dunaj s prošnjo, naj pošlje zdravnika "na dvor njihovega carskega veličanstva", nakar sta bila ruskemu dvoru priporočena dva doktorja "Jakub Pelarino, po rodu Benečan, in Gregor Carbonarius, doktor medicine, zelo hvalevreden, katolik, poznavalec tako slovanskega, latinskega in italijanskega jezika kot tudi nemščine, oženjen in ima dva otroka".²

12. septembra 1685 sta carja Ivan in Peter Aleksejevič znova poslala pismo cesarju Leopoldu in v njem spet zasledimo prošnjo, naj se pošlje zdravnik, pismo pa vsebuje tudi zagotovila za njegovo varno bivanje v Rusiji ter za možnost svobodnega odhoda: "Ko nam bo, velikim carjem, našemu carskemu veličanstvu odslužil, ko bo zahotel iz naših držav odpotovati v svojo domovino, mu bo dovoljeno neovirano potovati z vsemi njegovimi ljudmi in živalmi".³

4. junija 1686 je bil poslan odgovor "rimskega cesarja" Leopolda carjema Ivanu in Petru Aleksejeviču s soglasjem, da se pošlje zdravnik.⁴ 16. novembra 1687 sta carja Ivan in Peter Aleksejevič poslala Leopoldu še eno pismo, v katerem so potrjeni prejšnji pogoji najetja zdravnikov.⁵ Ker je pred tem tolmač Adam Stille pisal: "Te osebe torej, ki imajo resnično voljo, željo in namen, da večno služijo njihovega carskega veličanstvu, bi že zdavnaj odpotovale v Moskvo, odvrtača jih le to, da ne vedo, kakšno plačo bodo imeli in koliko bodo prejeli na leto, odvrtača pa jih tudi daljna pot, kajti v pismu njihovega carskega veličanstva ne piše, na čigave stroške bodo dopotovali v Moskvo".⁶

V času dopisovanja med ruskim in avstrijskim dvorom je ruska stran obljubila doktorju G. Karbonariju, da mu bo povrnila stroške poti v

¹ Zgodovinar N. Kuprijanov v svojem članku "Istorija mediciny v Rossii v carstvomanie Petra Velikogo", Sanktpeterburg 1872, navaja leto 1685 kot datum, ko so se ruski carji obrnili na nemškega cesarja Leopolda s prošnjo, naj pošlje v Rusijo učenega in izkušenega zdravnika, vendar se pri tem ne sklicuje na nikakršne dokumente.

² Fond 32. Odnosi Rusije z Avstrijo. Inv. 1. 1688. Št. 3. Folij 3.

Prevod.

³ Fond 150. Zadeve o potovanjih tujcev v Rusijo. Inv. 1. 1685. Št. 7. Folij 3, 69.

⁴ Fond 150. Inv. 1. Št. 7. Folij 70.

⁵ Fond 150. Inv. 1. Št. 7. Folija 71-72.

⁶ Fond 32. Inv. 1. 1688. Št. 3. Folij 4.

Moskvo, mu ob prihodu v Rusijo izplačala letni zaslužek, mu dovolila, da ostane katolik, obenem pa zahtevala priporočila. Doktor G. Karbonarij je na to zahtevo "predložil dve spremni listini, ki jih je prejel kot dokaz, da je tri leta študiral doktorsko filozofijo (=medicino) pod mentorstvom strokovnjakov različnih področij. V tem dokaj dolgem obdobju se je dobro izkazal, o čemer priča moje pismo. Ker pa se je zgoraj omenjeni gospod Karbonarij po medicinskih študijah sklenil preseliti in postati zdravnik, mu tem raje podeljujem to splošno spričevalo, ki potrjuje njegovo učenost in dobre osebne kvalitete. Zaradi vsega tega se nadejam, da bo zgoraj omenjeni gospod Gregor Karbonarij zelo pohvaljen. Pisano na Dunaju 14. dne avstrijskega meseca julija leta 1677.

Povedano potrjuje Pavel Dešerbet (Paul de Sorbait), doktor filozofije in medicine, prvi učitelj medicinskih zadev; Justinian Komejan Rume, doktor filozofije in medicine, prvi učitelj teorije".⁷ Očitno mu je bilo to spričevalo izročeno še za delo v Avstriji.

V zadevi obstaja tudi prevod pisma iz latinščine, v katerem se omenja listina (*diplom*), dodeljena G. Karbonariju, v kateri piše, da izpoveduje katolištvo, da je razglašen za doktorja medicine in da je poslan v mesto Ratzeburg⁸ (očitno Radkersburg – Radgona, op. prev.).

11. februarja 1687 je bilo z Dunaja poslano pismo cesarja Leopolda državnemu kanclerju (*bližnjemu bojarju*) in vodji Poslaniškega urada (*Posolskega prikaza*) knezu V. V. Golycinu, v katerem je zdravnik prikazan kot "dostojen učenjak in zvest podanik visoke države Gregor Karbonarij, doktor filozofije in medicine, in zaradi izjemnega poznavanja zdravljenja ter nenehne skrbi in dobronamernosti do bolnikov vreden vse pohvale".⁹

27. junija 1688 je bil poslan odgovor cesarju Leopoldu, v katerem bojar knez V. V. Golycin piše (ob pomoči dvornega tolmača Adama Stilla), da "je prvi, Gregor Karbonarij, doktor medicine, sprejet v službo njih carskega veličanstva v Moskvi, drugega pa, Jakuba Pelarina (Giacoma Pylarinija), je on sam pospremil z Ioanikijem Likudijem", in da "bosta na meji ta doktorja (tudi G. Karbonarij) sprejeta z vsem zadoščenjem in jima bo njih carsko veličanstvo izplačalo potne stroške, prav tako jima bo dajalo tudi letno plačo glede na njuno službo".¹⁰ 20. aprila 1688 neki Johann Adam de Monzelia iz Gradca (štajerski deželni glavar, gl. članek P. Borisova v ZC, op. prev.) prinaša vesti o tem, da "si je doktor prave

medicine gospod Gregor Karbonarij, ki je bil doslej fizik v Rakespurhu (=Radgoni) v štajerski deželi, zaradi revščine, ki tam vlada, zaželel svojega znanja uporabiti drugje. In ker je izvedel, da so z Dunaja na Poljsko ali celo v Moskvo vabili zdravnike, on pa se nadeja, da mu bodo v severnih carstvih dobro služili latinščina, nemščina in ilirščina, še zlasti pa medicinsko znanje, me je seveda prosil, da ga zastopam in zagovarjam. Tega mu, poznavajoč njegovo življenje in človeške vrline, nisem mogel odreči, zato s tem pismom prosim, da bi mu izvolili ob priložnosti kolikor je mogoče pomagati in ga podpirati. Znano je, da je primeren za Poljsko ali Moskvo zaradi jezikov, ki jih obvlada, in zaradi medicinskega znanja, ki ga je več let že uporabljal".¹¹

Po nešteti obojestranski usklajevanjih je bil izdan doktorju G. Karbonariju 31. oktobra 1688 na Dunaju potni list za "neoviran" prehod skozi Smolensk. In konec leta 1688 je doktor G. Karbonarij odpotoval v Moskvo, vendar je na poti "tisti doktor ostal za litovsko mejo v Javorovu zaradi bolezni".¹² In ker je bil pismeni odgovor smolenskega vojvode B. Buturlina s prošnjo, naj se dovoli vstop G. Karbonarija v Moskvo, izročen 10. aprila 1689, lahko domnevamo, da je doktor ostal v Javorovu do pomladi 1689. Toda iz neznanih vzrokov ni odpotoval v Smolensk, temveč je prispel tja šele 3. februarja 1690, zato je, kot kaže, ostal v Javorovu do konca leta 1689. O tem prav tako priča pismeni odgovor I. A. Musina-Puškina knezoma V. V. in A. V. Golycinu o njegovem sprejemu doktorja Karbonarija v Smolensku, z njim pa je bil tudi "lekarnar Ioann Piredinski, zdravnik Ignatej Siber ter še štirje ljudje, z doktorjem pa je dopotoval tudi duhovnik, jezuit Tobija Tihanovsky, ki mi je pokazal, vašemu hlapcu, pozdravno pismo rimskega cesarskega veličanstva za vas, velikega carja, ter potni list.

In po vašem ukazu smo tega doktorja ter lekarnarja in zdravnika s spremstvom ter duhovnika, jezuita, mi, vaši hlapci, pustili proti Moskvi, potem ko smo jim v Smolensku dali vprijeti, ... dne februarja, za spremstvo pa smo z njimi poslali do Moskve poročnika Gruntoviha, konjenika Grigorija Danilova. In ukazali smo mu, naj jih po prispetju v Moskvo namesti v Dorogomilovem predmestju (*slobodi*) in sporoči o njih v vaš Državni Poslaniški urad".¹³

12. februarja 1690 je doktor G. Karbonarij prispel v Moskvo. Tam so mu bile izročene "plače za nakup vsakršne jedače petdeset rubljev iz Novgorodskega urada iz davčnih prihodkov".¹⁴

⁷ Prav tam, št. 7. Foliji 24-25, 75.

⁸ Kot se zdi, je prvo takšno "listino" potrdil 9. maja 1539 papež Julij III. in so jih pozneje potrjevali tudi drugi poglavarji katoliške cerkve. Prav tam, št. 7. Folija 10, 14.

⁹ Fond 32. Inv. 1. 1688. Št. 7. Folij 4.

¹⁰ Prav tam, 1688. Št. 3. Folija 19-20.

¹¹ Prav tam, 1688. Št. 3. Folija 10-11.

¹² Fond 150. Inv. 1. 1685. Št. 7. Foliji 33-37.

¹³ Fond 150. Inv. 1. Št. 7. Folija 43-44.

¹⁴ Prav tam. Folij 50.

17. februarja 1690 je bil G. Karbonarij predstavljen dvoru, ukazano je bilo, naj mu "izročijo plačo ob prihodu", in sicer: srebrno kupo, različne tkanine, soboljevino.¹⁵ Na tem sprejemu je G. Karbonarij prebral govor v latinskem jeziku.¹⁶ Aprila 1690 je bil G. Karbonarij imenovan v Lekarniški urad.¹⁷ Poleti istega leta pa je "doktor Lekarniške zbornice" vložil pismeno prošnjo (*čelobitno*), v kateri prosi, naj mu iz Arhangeljska pošljejo v Moskvo zdravila, naročena v tujini, in navaja seznam zdravil.¹⁸

5. avgusta 1690 pa G. Karbonarij ponovno vlaga pismeno prošnjo, tokrat se pritožuje, da mu niso izplačali carjeve plače in da živi v "tujem stanovanju v Zemljanem mestu in da je s seboj prinesel denarje in da je, živeč s svojim lekarnarjem in zdravnikom, vse porabil za hrano. Pa tudi na poti z Dunaja v Moskvo sem, vaš hlapec, potrošil z lekarnarjem in zdravnikom in s svojimi ljudmi svojega denarja tisoč rubljev. In ta denar mi iz vaše blagajne ni bil povrnjen".¹⁹ In nemudoma so opomnili bojarja kneza J. N. Odojevskega, naj izplača denar in dodeli stanovanje doktorju Gregorju Karbonariju.²⁰

V fondu 32 "Odnosi Rusije z Avstrijo" obstaja tudi pismo prevajalca Adama Stilla doktorju G. Karbonariju, v katerem pravi, da živijo njegova žena in otroci na Dunaju v pomanjkanju, in prosi, da bi mu on iz Rusije poslal denarja. Adam Still pričakuje od njega kakršnihkoli vesti o tem, kako živi v Moskvi kot zdravnik, vendar tudi političnih novic: "Piši mi, kaj se na Moskovskem dogaja in ali se nimajo namena o čem dogovoriti proti skupnemu sovražniku (Turkom), ali pa vzpostaviti mir s Tatari".²¹ V istem dosjeju se je ohranilo pismo Karbonarijeve žene Marije Rotin z Dunaja, datirano s 15. 09. 1690 in poslano po trgovcu M. Suslovu, v katerem prosi, naj ji pošlje denar in jo povabi v Moskvo.²² Temu pismu je sledil carski ukaz o tem, naj "doktorju Gregorju Karbonariju 15. dne decembra (1690) izročijo originalna pisma, ki sta mu jih pisala z Dunaja doktor in cesarski svetnik tolmač Adam Still in pa njegova žena. In veliki carski ukaz je njemu, Gregorju Karbonariju, veleva, naj v prihodnje iz Moskve v Cesarsko deželo ničesar več ne piše".²³ Ker pa so bila pisma prevedena v ruščino in je obstajal carski ukaz, lahko domnevamo, da so pisma odpirali in pregledovali.

Treba je povedati, da N. Kuprijanov navaja te podatke o G. Karbonariju: "Karbonarij de-Wiesenegg, nekdanji državni fizik v Gradcu

(Avstrija). Stopil je v rusko službo, se udeležil azovskega pohoda; med švedsko vojno, leta 1700, je bil v bitki pri Narvi ujet in pripeljan v Revel (Tallinn, op. prev.)".²⁴ Čeprav se avtor, kot že rečeno, ne sklicuje na nikakršne dokumente, so ti podatki, kot se zdi, vendarle točni, ker se je v arhivu ohranilo italijansko pisano pismo doktorja G. Karbonarija iz Revela vodji pisarne (*dumnemu djaku*) P. B. Voznicinu, v katerem sporoča, da je večkrat pisal v Moskvo s prošnjo, naj mu izplačajo plačo, ni pa prejel odgovora, vendar mu je kljub temu pripravljen služiti še naprej, navaja pa tudi podatke o položaju švedskih enot, razmeščenih nedaleč od Derpta (Tartuja, op. prev.) pod poveljstvom generala Schlippenbacha in v Ingermanlandiji pod poveljstvom generala Kraniorsa ter prosi, naj ostane njuno dopisovanje skrito.²⁵

"Leta 1704 je bil na prošnjo nemškega cesarja izpuščen iz ujetništva in se je vrnil v Moskvo. Tam je služil pri Lekarniškem uradu ter bil leta 1714 na lastno prošnjo odpuščen v svojo domovino, kjer je preminil leta 1723 (v resnici že 1717, op. prev.). Zaradi intrig je bil doktor G. Karbonarij 7. januarja 1699 aretiran, vendar so ga na prošnjo prejšnjega vodje carske lekarne bojarja F. A. Golovina izpustili po treh dneh pripora. Ob pomoči doktorja G. Karbonarija je bil leta 1698 povabljen v Moskvo doktor Cappot iz Benetk, ki se je prav tako udeležil azovskega pohoda".²⁶

V fondu 143 "Lekarniški urad" so nekateri dokumenti, ki to informacijo potrjujejo:

17. decembra 1689 – Zadeva o prošnji doktorja G. Karbonarija v Dvorno konjušnico, v kateri prosi za dovoljenje za uporabo konj iz dvorne rezervne konjušnice.

Fond 143. Inv. 3. Št. 303. 1 folij.

4. decembra 1690 – Spričevalo doktorjev Lovrenca Blumentrosta in Gregorja Karbonarija, ki potrjuje poznavanje medicine pri doktorjih, ki so končali univerzo v Padovi (v latinščini in ruščini).

Fond 143. Inv. 3. Št. 322. 6 folijev.

29. septembra 1693 – Beležka iz Lekarniškega urada v Poslaniški urad o izplačilu plače za pretekli leti 1689/1690 ("za to, da je odpotoval") doktorju Karbonariju in drugim strokovnjakom.

Fond 143. Inv. 2. Št. 1538. 2 folija.

(1) 9. junija 1694 – Ukaz, zapisan v Lekarniškem uradu, o napotitvi doktorja G. Karbonarija v Arhangeljsk na mesto umrlega doktorja Z. Fandergulsta in izplačilu v ta namen 50 rubljev v Uradu Velike blagajne. Na zadnji strani folija je avtogram G. Karbonarija v latinščini.

¹⁵ Prav tam. Folij 51.

¹⁶ Prav tam. Folij 52. Prevod folij 53.

¹⁷ Prav tam. Folij 55.

¹⁸ Prav tam. Folija 55-56.

¹⁹ Prav tam. Folij 64.

²⁰ Prav tam. Folij 65.

²¹ Fond 32. Inv. 1. 1690. Št. 6. Foliji 18-20.

²² Prav tam. Foliji 21-23.

²³ Prav tam. Folij 26.

²⁴ N. Kuprijanov, prav tam, nav. d.

²⁵ Fond 161. Pisma in prošnje različnih oseb na najvišje ime ali visokim osebam (v tujih jezikih), inv. 1, št. 191, folij 1.

²⁶ N. Kuprijanov, prav tam, nav. d.

(2) 10. junija 1694 – Ukaz o istem. Na zadnji strani folija je podpis G. Karbonarija.

(3) 13. junija 1694 – Beležka iz Lekarniškega urada v Kočijaški urad o napotitvi doktorja G. Karbonarija v Arhangel'sk na mesto umrlega doktorja Z. Fandergulsta in o tem, da se mu za to pot nameni šest kočijskih vpreg.

Fond 143. Inv. 2. Št. 1576. 3 foliji.

21. aprila 1698 – Zadeva o tožbi pisarja Ivana Ulanova, vloženi proti doktorju Lekarniškega urada G. Karbonariju, ki je bil porok vdovi praporščaka Jakova Odobrova Aní Odobrovi, da ji pripadejo kletna stanovanja v hiši Ulanova.

Fond 143. Inv. 3. Št. 390. 9 folijev.

11. decembra 1699 – Zadeva o prošnji doktorja G. Karbonarija o pravici do razpolaganja z imetjem umrlega doktorja Lekarniškega urada Ivana Copova z namenom poplačati dolgove pokojnega. Priložen je popis doktorjevega imetja.

Fond 143. Inv. 3. Št. 459. 7 folijev.

14. februarja 1700 – Zadeva o prošnji doktorja Lekarniške zbornice G. Karbonarija v zvezi z izplačilom pripadajoče mu plače za leti 1690 in 1691.

Fond 143. Inv. 3. Št. 464. 10 folijev.

15. marca 1700 – Prijava doktorja G. Karbonarija o kraji srebrne in kositrne posode iz njegove hiše.

Fond 143. Inv. 3. Št. 476. 1 folij.

2-8. maja 1700 – Zadeva o napotitvi doktorja G. Karbonarija v vas Preobraženskoje zaradi določitve sposobnosti za služenje vojske *stvolnikov* (peta stopnja na lestvici dvornih uradnikov), *strjapčih* (ena od stopenj dvornih uradnikov), poklicanih na carjev ukaz "na usposabljanje za vojaško službo".

Fond 143. Inv. 3. Št. 484. 2 folija.

8.-10. maja 1700 – Zadeva o uradni izjavi doktorja G. Karbonarija in lekarnarja I. Gotfrida po ogledu vsebine zaboja, poslanega "zapečatenega" iz Kirilovega samostana v Urad Velike palače, da v njem ni nikakršnega zdravila, "temveč da leži v njem le neki neznan hrošč in da takšnih hroščev v Lekarniškem uradu ni mogoče uporabiti za nikakršna zdravila".

Fond 143. Inv. 3. Št. 485. 4 foliji.

Spremna beseda in prevod Silvo Torkar

Iz zgodovine pisarniške slovenščine v 1. polovici 18. stoletja

BORIS GOLEC

Ob vsej pregledanosti in popisnosti starejšega arhivskega gradiva slovenskih arhivskih ustanov se v debelih svežnjih z zašiljeno gotico popisanih nemških spisov tu in tam še vedno zasveti kak latinični tujek, ki ni ne latinski ne italijanski. Skoraj več jih je v hrvaškem kot v slovenskem jeziku, če pomislimo na razna vojaška-ovaduška poročila v aktih kranjskega stanovskega arhiva. Vendar pa hrvaško pisani dokumenti niso posebej zanimivi ne domačim ne hrvaškim raziskovalcem preteklosti in razvoja jezika, saj imajo zadnji v primerjavi s slovenskimi tovrstnega gradiva tako rekoč v preobilju. Na slovenska besedila se nam nasprotno zdi vredno opozoriti že zaradi njihovega redkega pojavljanja, četudi ne gre vselej za povsem nova niti za vsebinsko ali jezikovno pomembna odkritja.

Nekaj doslej neevidentiranih zapisov se je med raziskovalnim (ne arhivističnim) delom nabralo tudi v zadnjih letih, med njimi na prvem mestu sodne prisege, ki že po tradiciji sodijo med najpogostejša uradna besedila v slovenskem jeziku. Iz prve polovice 18. stoletja so prišli na dan trije prisežni teksti, v pričujočem prispevku združeni v prvo tematsko skupino Sodne prisege. Drugi zvrstni in vsebinski sklop obsega pet opisov meja deželskih sodišč, na katerih najdbo sem mimogrede opozoril v lanski drugi številki Arhivov ob objavi dveh zgodnjih primerkov iz 17. stoletja, pregled in objavo slovenike pa zaokroža tretji sklop, ki ga sestavljata dva dokumenta in ga zaradi njune zvrstne neenotnosti naslavljam Druga slovenska besedila.

Vsi predstavljeni dokumenti, razen enega iz Nadškofijskega arhiva Ljubljana, so shranjeni v dveh zbirkah in dveh fondih osrednjega državnega arhiva. Z vsebinskega in oblikovnega stališča velja opozoriti na naslednje posebnosti. Tri sodne prisege niso toliko zanimive po vsebini kolikor po tem, kdo prisega oziroma pred katero sodno instanco. Tako srečamo prisego treh deželnih svobodnikov o vsebini ustne oporoke soproge njihovega stanovskega kolega, nadalje prisego kranjskih zidarjev, ki so po sklenitvi beograjskega miru 1739 podirali tamkajšnjo trdnjavo, ter prisego kmečke ženske o uživanju nekega zemljišča, ki se je, pomenljivo, znašla med spisi plemiškega, tj. kranjskega ograjnega sodišča. Poleg tega so se vse tri prisege ohranile zgolj v konceptu, brez uradnega podpisa in pečata. Pri opisih deželskosodnih meja velja posebej opozoriti na njihovo kontinuiteto pri gospostvu Ortnek, izpričano vsaj od srede 17. stoletja. V opisu meja blejskega deželskega sodišča pritegne po-

zornost doslej po vsej verjetnosti najstarejša znana omemba Triglava v kakšnem izključno slovenskem besedilu; le-to ima, enako kot potek meja turjaškega sodišča, vzporednico v nemški različici.

Vsak po svoje sta zanimiva tudi dokumenta tretjega tematskega sklopa. Obrazec izobčenja kršiteljev redovnih zaobljub v samostanu mekinjskih klaris je prevod iz latinščine in primerljiv s tremi starejšimi prevodi iz druge polovice 17. stoletja. Slovenska naslovitev v obliki zmerljivke "ljubeznivi pankrt" v zasebnem pismu plemiča meščanu pa odkriva doslej neznano funkcijo pisne slovenščine, vredno sodnega procesa zaradi žalitve časti.

Analiza jezika predstavljenih zapisov je prepuščena jezikoslovcem, raziskovalcem zgodovine jezika. Splošni vtis o jezikovno-črkopisni podobi se sicer povsem ujema z že znanimi primerki uradovne slovenščine pred razsvetljenstvom. Ob bolj ali manj izrazitih narečnih potezah je opazna predvsem črkopisna nedoslednost, bolj plod improviziranja kakor posnemanja bohorične sočasnih redkih slovenskih tiskov, ki ji je iz razumljivih razlogov daleč najbližji edini tekst cerkvene provenience. V tem pogledu praktično ni opaziti napredka glede na slovenščino uradnih dokumentov iz 17. stoletja, po slovenski knjižni produkciji sicer znanega kot najrevnejšega.

D) Sodne prisege:

I/1 - Prisega prič, navzočih pri ustni oporoki deželne svobodnice Ane Magdalene Šivic, 11. decembra 1734¹

Zapis slovenske prisege, ki so jo pred neimenovano uradno instanco v Ljubljani dne 11. decembra 1734 dali trije možje z Vipavskega, se je v zbirki *Collectanea* Arhiva Slovenije bržčas znašel prav zaradi svoje jezikovne posebnosti. Šele priložena nemško pisana oporoča, datirana v gospostvu Vipava 28. avgusta istega leta, na katero se je prisega nanašala, natančneje odkriva okolje nastanka in socialni položaj umirajoče oporočnice "gospe" Ane Magdalene Šivic, soproge deželnega svobodnika Jožefa Šivica z vipavskih Goč. Ta ni bil le eden od razmeroma številnih svobodnikov na Vipavskem, temveč od leta 1716 tudi njihov župan, ki ga je postavil

¹ AS 1080, *Collectanea* – Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, fasc. 8, Testamenti.

deželni knjigovodja. Po smrti Jožefa Šivica je kot župan izpričan Janez Jožef Šivic, umrl leta 1748.² Rodbina goških Šivicev (tudi Živcev) se je tedaj, sredi 18. stoletja, šele pripravljala na svoj največji domet.³ Ena rodbinska veja je namreč pridobila plemiški naslov pl. Schivizhofen, potem ko je Franc Andrej Šivic, poštni mojster v Vipavi, leta 1760 kupil polovico bližnje Garzarollijeve graščine Podbrje ali Roženek pri Podragi.⁴ Predikat pl. Schivizhofen so nosili tudi (nekateri) Šivici, ki so kot deželni svobodniki ostali na Gočah.⁵

Rodbina je sicer vsaj od začetka 18. stoletja sodila med najpremožnejše na Vipavskem. Pozornost pritegneta bogata zapuščina in socialni status Ane Magdalene Šiviceve, ki je v lokalnih razmerah veljala za gospo ali "fravo". Ženska je namreč razpolagala z več kot čedno vsoto 900 goldinarjev, sicer manj verjetno v gotovini, temveč prejkone v zadolžnicah, v obliki dote, prinesene v zakon soprogu Jožefu Šivicu.

Kljub premožnosti imamo opraviti z nepismeno "kmečko gospodo". Še v drugi polovici stoletja so se člani Šiviceve rodbine odločali za sicer pisne oporoke pred pričami, a jih niso sestavljali in pečatili sami.⁶ Zakaj do takšnega zapisa zadnje volje ni prišlo pri Ani Magdaleni, si je mogoče razložiti le tako, da v bližini ni bilo peresa večje osebe, ki bi ji umirajoča mogla oporoko narekovati. Tako je svojo zadnjo voljo sklenila le ustno, in sicer dvakrat, prvič mesec dni pred smrtjo, 20. julija 1734, vpričo štirih naprošenih prič, drugič pa dan pred koncem svojega zemeljskega življenja, ko je pred istimi možmi v celoti potrdila svojo prvič izraženo voljo. Kot pričata deset dni zatem zapisana oporoka in mrliška matica župnije Vipava, je Šiviceva preminila 18. avgusta 1734.⁷

Njen ovdoveli soprog Jožef Šivic je namreč, da bi se izognil morebitnim nesporazumom, pro-

sil upravitelja gospostva Vipava Krištofa Fabjana Maffeija, da je zaslišal in zaprisegel štiri priče ženine ustne oporoke in na podlagi njihovih pričevanj sestavil in pečatil še pisni testament. Dogodek se je zgodil v vipavskem gradu 28. avgusta, dober teden dni po pogrebu, zapisana oporoka pa navaja imena naslednjih zaprisežencev: Mihaela in Matije Ferjančiča, Štefana Šivica in Gašperja Vovka. Kot so izpovedali navedeni možje, je umirajoča Ana Magdalena Šiviceva, rojena Pober, velela, naj njeno truplo pokopljejo v cerkvi sv. Andreja na Gočah, in cerkvi namenila bogata volila: 400 goldinarjev deželne vrednosti samo za svete maše in posebej še 100 goldinarjev. Nadaljnjih sto goldinarjev je volila romarski cerkvi Naše ljube gospe na Logu pri Vipavi ter prav toliko cerkvi sv. Antona pri Fužinah nad Šturjami. Romarski cerkvi sv. Jošta nad Kranjem je že prej – ali kot pravi oporoka: "še za življenja" – obljubila darovati albo. Preostalih 300 goldinarjev je poleg preostalega premoženja namenila svojemu možu, vendar pod pogojem, da ta vsota pripade njeni materi Ani Mariji, zdaj poročeni Šivic, če bi njen mož morda umrl še pred materjo. Če mož mater oziroma taško preživi, ostane navedenih 300 goldinarjev njegova last.

Več znamenj kaže, da je bila Ana Magdalena mlajša ženska brez otrok. Kot je bil običaj pri materah, bi se v oporoki zagotovo spomnila svojih potomcev, prav gotovo pa ne bi visoke vsote 300 goldinarjev v primeru moževe smrti namenila svoji materi. Le-ta, rojena kot Ana Marija Žigan (Sigan), se je namreč kot vdova Poberjeva vnovič poročila z moškim, ki se je prav tako pisal Šivic. Umrta je šele leta 1756, skoraj 22 let za hčerko, in preživela tudi zeta ter svojega drugega moža. Kot priča njen testament, je Ana Marija živela na Gočah in še zdaleč ni bila nepreskrbljena, da bi ji hčerka na smrtni postelji zaradi tega namenila 300 goldinarjev kot vzdrževalnino.⁸

Izvirniku oporoke Ane Magdalene Šivic iz leta 1734 je priložen prepis oporoke (*Testaments Copie der Frauen Anna Magdalena Sivizin*), na isti poli papirja pa dopisano, da so tri priče ustne oporoke 11. decembra 1734 v Ljubljani pod prisego potrdile vsebino, kot jo je zapisal vipavski gosposčinski upravitelj. Zanimivo je, da v osnovnem nemškem besedilu, katerega sestavni del je slovenska prisega, manjkata ime in podpis uradnika, čeprav se le-ta izrecno sklicuje na svoj lastnoročni podpis. Ker je zadeva zapisana kar na prepisu oporoke, gre za predlogo, ki ji je šele sledila izdaja uradnega, a neohranjenega overjenega dokumenta.

Vprašanje, zakaj je bilo treba verodostojnost vipavske oporoke čez dobre tri mesece sploh preverjati, in to v Ljubljani, je povezano s pravnim

² Prim. Janko Polec, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XVII (1936), str. 55-56.

³ O velikosti njihove posesti nimamo natančnejših podatkov. Terezijanski kataster za Kranjsko ne navaja posebej njihove napovedi in cenitve. "Gospoda" Jožefa Šivica (H. Joseph Schiviz) zasledimo le v t. i. lastniškem urbarju gospostva Vipava, v katerem nastopa z osmimi krajcarji kontribucije, ob njegovem pa je še več znanih imen vipavskih svobodnikov (AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, P 164, Gospostvo Vipava, No. 49, s. d.).

⁴ Prim. Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 355-357. – O genealogiji rodbine Šivic (Schiviz) gl. Wiener genealogisches Taschenbuch (1926), str. 319.

⁵ Npr. Marija Elizabeta pl. Schivizhofen (AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, Kasten III, S-129, 14. 2. 1772).

⁶ AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, Kasten III, S-85, 21. 4. 1756; S-129, 14. 2. 1772; S-148, 27. 10. 1778.

⁷ Župnijski urad Vipava, mrliška matična knjiga 2 (1733-1749), s. p. – V mrliški matici je njeno ime pomotoma zapisano kot Maria (!) Magdalena, žena Jožefa Šivica (Josephi Schiviz).

⁸ AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, Kasten III, S-85, 21. 4. 1756.

položajem deželnih svobodnikov na Kranjskem. Vsebinsko oporoke je morda kdo spodbijal s tožbo, ali pa je potrditev zahteval nepravdni postopek. Čeprav slovenska prisega treh prič ustne oporoke ne navaja, pred katero ljubljansko instanco so bili možje zaslišani, skoraj ni dvoma, da je šlo za kranjsko deželno knjigovodstvo, pod katero so v prvi sodni instanci spadali vsi deželni svobodniki.⁹ Da so možje prisegli pred deželnim knjigovodjem, potrjuje že njihov pravni položaj, saj je šlo pri vseh treh izprašanih pričah dokazano za deželne svobodnike; Matija in Miha Ferjančič sta živela na Gočah, Gašper Vovk pa v Šentvidu pri Vipavi.¹⁰ Od štirih prič pri ustni oporoki je bil odsoten le Štefan Šivic, morda zato, ker po osebnopravnem položaju ni bil svobodnik, četudi se je pisal enako kot svobodniška rodbina Šivicev. Odkod sta original in prepis oporoke z dodano slovensko prisego priromala v zbirko *Collectanea*, pa ostaja še naprej nejasno.

Nemško-slovenski zapis na prepisu oporoke se glasi:

"Ich endts vnterscribener Attestiere hiemit das heüit vntergesezten dato, nachvolgende Männer als Michä, und Mathia Feriantschitsch, und Caspar Vaukh, nachvolgendes Jurament, welches ich ihnen genugsamb vorgetragen, abgelegt haben alß

Jest N. Perscheschem Per tem Jemeni Bogo Ozheta Synu Suetiga Ducha De iest ozhem vije Rezhi vkaterj Sem iest Kenj Prizhj na Prej Pastaulen ta Praua Boshio Resniza gouorite De le tu char sem iest Pret Gespudu Secretariu Maffej gouoru, Jenu danaschni dan Spet Praschan Bju Se tu Gar Je Sapischanu Patderdek de ranca frauä Anna Magdallena Siuizouca meni na nej Sadne Bolesne toco Porocila gauaret, Keteru iest sa obenj Likoff, Priasnast, alj Sourastua Voila. Taku menj Pomagaj Bog Ozha, Sÿn, Jenu Suetj Duch. Jenu luba rosa Pres Segä Madesa Spoceta Diuiza Maria, jenu sue Posj Suetnikj na maj Pasleidnj Vre Kader Se Bode maja Boga dusa ad majega Tele [sa lazhila Amen.

Das obgemelte Männer das Jurament wie es alda geschriben stet, abgelegt haben, bezeügt ain solches meine aigne Vnterschrift vnd Ambts Förtigung Datum Laybach den 11 xber 1734."

Zaradi črkopisne neenotnosti je jezik prisega ponekod težko razumljiv in povrhu tega zaznamovan še z rovtarskim akanjem. Izbira znakov za šumnike, pa tudi za sičnike se močno razlikuje od bohoričice sočasnih slovenskih tiskov. Na nekaterih mestih je zapisovalec očitno pisal pod vplivom italijanske ortografije: k je zapisan kot *ch* in kot *c* (*char, toco, Siuizouca*), č v nekaterih primerih kot *c* (*Porocila, Spoceta*), in sicer enako

kot v italijanščini pred samoglasnikoma *e* in *i*. Glede na razširjeno rabo italijanščine na Vipavskem in še posebej v gosposčinski pisarni v Vipavi¹¹ povedano ne bi bilo nič nenavadnega, a le, če bi zanesljivo vedeli, da je predloga prisega nastala že v Vipavi in ne šele v Ljubljani. Nenavadna je tudi izbira črke *c* za *c* (*ranca*), ki ga je pisar sicer praviloma pisal kot *z* (*Resniza, Diuiza, Siuizouca*). Glas *š* se pojavlja v dveh različicah, kot nemški *sch* (*danaschni, Praschan*) ali preprosto kot *s* (*Sourastua*), prav nikoli pa kot *sh* ali *fh*. Kombinirana črka *sh* je namreč ustreznica za *ž* (*Boshio*), a tudi ta šumnik je večinoma pisan kar kot *s* (*rosa, Madesa, Posj*), podobno kot *sch* v isti besedi (*Perscheschem*) ustreza tako *ž*-ju kot *š*-ju. Na narečno obarvanost zamenjave glasov *s* in *š* kaže poleg zadnjega primera (*peršežem*) tudi zapišanu (*Sapischanu*). Še najdosledneje je rabljen bohoričični *zh* za *č* (*Ozheta, Rezjh, Prizhj, ozha*), čeprav se ta glas pojavlja še kot *c*. Enoten je tudi zapis glasu *z* s *s*-jem (*Sadne Bolesne*), pri čemer ima črka *s* kar četvorno glasovno vrednost: kot sičnik *s* (*sem, Spet*), kot zveneči *z*, *š* in *ž*. Za jasnejše razlikovanje med zvenečim in nezvенеčim glasom je enkrat uporabljen tudi podvojeni *s* (*Tele [sa*).

Čeprav gre za precej poznejši čas, kaže opozoriti še na eno zanimivo naključje. V fondu Uprava deželnih svobodnikov na Kranjskem v Arhivu Slovenije sta se iz prvih let 19. stoletja ohranila dva slovenska dokumenta, posredno povezana s prisego iz leta 1734. Oba sta namreč nastala na Gočah kot plod poslovanja med tamkajšnjimi svobodniki. Prvi je kupoprodajna pogodba med Jožefom Šivicem in Jožefom Vovkom (enak priimek ima priča oporoke iz leta 1734), v prvi osebi pa jo je napisal edini pismeni podpisnik Jožef Šivic.¹² Drugi dokument, ki doslej najverjetneje še ni bil evidentiran, je tri leta mlajši zapis o dolgovih goškega svobodnika Mihe Sorta.¹³ Trditi je mogoče, da sta primerka že plod ustaljenega slovenskega pismenstva na Vipavskem, ki ima izpričano neko tradicijo vsaj od jožefinske dobe,¹⁴ in prav gotovo tudi posledica šolanja v vipavski trivialki. Tako najbrž ni naključje, da srečamo ravno med Vipavo in Gočami enega zgodnejših primerov slovenskih epigrafov: na kamnitem mostu pri vasi Slap plošča z napisom v bohoričici opozarja na postavitve mostu v letu 1803.¹⁵

¹¹ O rabi italijanščine gl. AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, BT, P 164, Gospostvo Vipava.

¹² AS 4, Uprava deželnih svobodnikov na Kranjskem, fasc. 7, 10. 2. 1805. - Objava: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 21-22.

¹³ Prav tam, 22. 7. 1808.

¹⁴ Prim. Boris Golec, Slovenica s konca 18. stoletja v župnijskem arhivu Vipava, Arhivi XXI/1-2 (1998), str. 45-51.

¹⁵ Prim. Gorazd Humar, Bogdan Hladnik, Slovenski mostovi, Bridges of Slovenia, I. del, Ljubljana-Šempeter pri Gorici, str. 22 in fotografija na listu pred naslovno stranjo.

⁹ Prim. Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 293; natančneje o upravi in sodstvu nad svobodniki gl. J. Polec, n. d., str. 52-55.

¹⁰ J. Polec, n. d., str. 134.

grada in objavljeni viri iz let avstrijsko-turške vojne (1737-1739) med več tisoč udeleženci rušenja ne omenjajo posebej ljudi iz slovenskih dežel,¹⁸ čeprav bi pričakovali vsaj omembo idrijskih rudarjev, ki so opravili pomembna strokovna dela pri razstreljevanju.

Zidarji so imeli nasprotno precej obrobno vlogo, zato so se tudi morali za svoje v delovni pogodbi vsebovane pravice pogajati še leta po vrnitvi domov. Pri tem jim niso šle na roko spremenjene okoliščine. Avstrija se je namreč že leta 1740 zapletla v dolgotrajno nasledstveno vojno, ki je zahtevala ogromna sredstva ter upočasnila zaostala izplačila iz neke že skoraj pozabljene, precej klavrno izgubljene balkanske vojne. Potem ko so zidarji leta 1742 izposlovali plačilo za 33 delovnih nedelj in praznikov,¹⁹ sta minili skoraj dve leti, preden se je zadeva vnovič premaknila za korak naprej. Šestnajsterica zidarjev s polirjem Matevžem Pevcem na čelu – vsi so bili člani ljubljanskega zidarskega ceha – je zahtevala še 522 goldinarjev neplačane mezde. Tako bi dvanajst mož moralo dobiti dve mesečni plačili, vsak po 18 goldinarjev in polir 26 po goldinarjev na mesec, trije zidarji pa enako plačilo kot njihovi kolegi za mesec dni. Šlo je za čas, ki so ga možje preživeli v karanteni in bi moral biti skladno s pogodbo plačan enako kot ves preostali čas odsotnosti.²⁰ Kot je od zidarjev zahteval nedavno umrli vicedom grof Thurn, so resničnost svojih navedb 4. marca 1744 potrdili s prisego, dano pred vicedomskim knjigovodjem Janezom Krstnikom pl. Nemizhoffnom in vicedomovim tajnikom dr. Janezom Hieronimom Marzino pl. Merzenhaimom. Polir Pavec je nato o vsem poročal v prošnji, naslovljeni na notranjeavstrijsko dvorno komoro v Gradcu. Vendar pa tudi prisega in pozitivna priporočila novega vicedoma pri dunajski birokraciji niso dosegli želenega učinka. Na novega leta dan 1745 je Gradec seznanil vicedoma z vsebino tri tedne prej izdane dunajske resolucije, ki je zahteve kranjskih zidarjev zavrnila kot "njihove neutemeljene predstave". Dvorno vojno knjigovodstvo je namreč na podlagi poizvedb in pričevanj "povsem jasno ugotovilo", da zidarji od erarja nimajo pravice ničesar več zahtevati. Zahtevano plačilo karan-

tene (*Contumaz-geld*) naj bi jim že bilo izplačano v obliki "nočnine" (*Nacht-geld*), potnina pa prav tako v celoti poravnana.²¹

Nemško pisanemu dokumentu o prisegi, ki sta ga 4. marca 1744 podpisala omenjena vicedomska uradnika in ki vsebuje tudi besedilo prisege, so v vicedomskem uradu priložili slovensko besedilo. To besedilo so nepismeni in nemščine malo ali sploh nevešči zidarji glasno ponovili za svojima zaprisežnikoma. Njihove na papir prelite besede, dobesedni prevod nemške prisege, se glasijo takole:

"*Jest Mathias Peuz, Maurer Pallier in Crain*²² *jest Jacob Gertsher iest Grogor Herscher, jest Anton Jost, jest Jacob Strojjan, jest Martin Schueboin jest Joseph Sargar jest Blasius Allesch, jest Mathia Woriz jest Giorry Kaushekk, persesem gospodo u[sega] mogoznemo eno resinizno persego, de mi jeno nashe tovarshe, katere dons nesso mogle kpersege peite, koker Joseph Shauersnikh, Mathia Sherbinz Mathia Stermes Hanshe Ingolizh, Joseph Slegar, jeno Anton Dauniker, kader sma mi sbelgrado*²³ *od della, kamer sma mi sleblane*²⁴ *od gnadlougga gospod graffa lands vicedoma*²⁵ *kdolmetuaino*²⁶ *Belgradske Vestenge*²⁷ *tu druge dan mes[seza] aprilla 1739 leta poslana billi, na sai sle, sma mogle dua me[seza] u Vorarize (?)*²⁸ *contimatia delleta,*²⁹ *jeno de namm jeno na[sem] douarsham*³⁰ *tu contumatia Le od enega me[seza] jeno ne od Dueh me[sezou] je plazana koker tude de nam jeno na[sem] togore jemenuanem*³¹ *tovar*

21 Prav tam, 4. 3. 1744, s. d. marec 1744, 1. 1. 1745.

22 Nemški vrinek v pomenu: zidarski polir na Kranjskem.

23 Z Belgrado = iz Beograda.

24 Z Leblane = iz Ljubljane.

25 Grof in deželni vicedom.

26 Dol metvajne = podiranje (iz posamostaljenega nem. glagola abwerfen).

27 Iz nem. Festung = trdnjava, utrdba.

28 V mestniku izražen toponim "Vorarice" je iskati nad Beogradom, gledano po toku Drave navzgor. V nekdanji Jugoslaviji je en sam kraj, ki v izgovorjavi kolikor toliko spominja na "Vorarice", in sicer vas Vardarac v Baranji, nedaleč od pristaniškega Osijeka, v katerem so se potujoči Kranjci ustavili že spomladi na poti v Beograd. Vardarac, ki so ga Kranjci krstili malo po svoje (*Voraric*) ali morda preprosto imenovali po nemški navadi, je danes od Drave pri Osijeku oddaljen po skoraj ravni cesti kakšnih deset kilometrov, kar je navsezadnje ravno dovolj, da možje ne bi mogli zanesti takšne ali drugačne epidemije v osiješko mesto ali med rečne potnike. V prid lociranja "Voraric" v Vardarac govori tudi dejstvo, da je ogrska Baranja na Donavi mejila z Vojno krajino, odkoder so kranjski zidarji prišli, karantene pa so postavljali na mejnih točkah. - Prim. Imenik – register naseljenih mesta Kraljevine Jugoslavije etc., Beograd (po 1929), str. 137; prim. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora, srezova i pošta u Jugoslaviji, Beograd 1956, str. 450.

29 Delati kontumacijo = opraviti karanteno, kontumac = zdravstveni zapor.

30 Douarsham = tovarišem.

31 Togore jemenuanem = zgoraj (tu gori) imenovanim.

18 Prim. zlasti Istorija Beograda 1. Stari, srednji i novi vek, Beograd 1974; Beogradska tvrđava kroz istoriju. Fortresse de Beograd a travers l'histoire, Beograd 1969; Ferdinand Hauptmann - Milan Vasić - Alija Polimac - Rüdiger Malli, Die türkische Wiedereroberung von Belgrad 1739. Die Reichsgeschichte Mehmed Subhi's 1738-1740 (Aus dem Steiermärkischen Landesarchiv, Graz), Graz 1987.

19 AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 183, I/103, lit. K II-10, ad 18. 3. 1740 ("Specification der von dem A/nn/o 739 zu Belgrad, und Peterwarden bey der fortification gewesten Crainer. Maurer machenden Forderung"), 26. 3. 1740, 21. 3. 1741, 4. 4. 1741, predstavljeno 14. 4. 1742.

20 Prav tam, 5. 7. 1742, 10. 7. 1742, 27. 10. 1742, 26. 12. 1742, priloga: "Specification etc."

sham Junei³² Grogor Hershe Mathia Sherbinz ieno Antona Dauniker od enega me/seza raisgelt³³ ni plazan biu, koker nam gospod Boh, luba diviza bres u/sega madesa spozeta Mate Bosia MARIA jeno u/se bosie suetnike na na/s posledne Za/s pomagajte. Amen.

Den 4ten Martj 1744 ist obiges Juramentum, in der Landsvicedombischen Ambts Buchhalterej abgelegt worden."

Predstavljeni izdelek ljubljanske vicedomske pisarne je ohranjen samo v konceptu, enako kot nemško pisano pričevanje obeh vicedomskih uradnikov in nemški izvornik prisega. Slovenska prisega je napisana na samostojnem listu, besedilo pa počečkano, večkrat prečrtano, zapolnjeno z vstavki in brez prave pisarniške oblike. Gre namreč za osnutek, na podlagi katerega je nastal neohranjen čistopis, kolikor ni vicedomov tajnik ali kdo drug iz vicedomske pisarne za izvornik preprosto uporabil kar pričujočo predlogo. To ne bi bilo prav nič nenavadnega, saj je tako ali tako že obstajal čistopisni nemški original prisega, vpleten v dokument o tem pravnem dejanju. Varčni uradnik je mogel navzočim zidarjem z nekaj truda narekovati besedilo prisega iz koncepta, možje so ga za njim ponovili in stvar je bila zakonito opravljena.

Črkopis prisežnega besedila je razmeroma daleč od sodobne bohoričice. Glas *š* je denimo zapisan na tri različne načine: v priimkih po pisarniški navadi kot nemški *sch* (*Allesch*, *Herscher*), večinoma sicer kot bohoričični *sh* (*Kaushekh*, *nashe tovarshe*), a tudi preprosto kot *s* (*sle*, *Jost*). V prav tako treh različicah nastopa šumnik *č*, enkrat samkrat kot *zh* v bohoričici (*Ingolizh*), enkrat v manj običajni črkovni kombinaciji *tsh* (*Gertsher*), večinoma pa kot *z* (*mogoznemo*, *resnizno*, *plazan*, *spozeta*, *Za/s*), pri čemer je *z* označeval tudi glas *c* (*diviza*). Nasprotno je povsem enotno pisanje šumnika *ž*, in sicer z znakom *s* (*persesem*, *madesa*, *Bosia*, *bosie*), uporabljanim tudi za sičnik *s* (*jest*, *persesem*). Le-tega je pisar ponekod posebej poudaril z dvojnimi *s*-jem (*u/sega*, *nesso*, *me/s/seza*, *na/ssem*), tako kot je pogosto tudi *l* zapisoval podvojeno (*Allesch*, *della*, *billi*).

Jeziku prisega se pozna, da je dobesedni prevod iz nemščine. Ne nazadnje so se prisega tistega časa v skladnji nasploh ravnale po nemških vzorcih, tu pa imamo opraviti še s primerljivo nemško različico, ki je zelo verjetno nastala kot predloga in ne obrnjeno. V sicer kratkem besedilu je razumljivo precej improviziranja, zlasti adaptiranih nemških besed, za katere ni bilo slovenskih ustreznih: *festenga*, *dolmetvajne*, *graf*, *lands vicedom*, *kontumacija*, *raisgelt*. Opozoriti velja še na plemiško etiketo *gnadlougá gospod grafa* in nekajkratno rabo izraza *tovar(i)ši* v pomenu stanovskih kolegov, zidarjev iz istega čeha.

I/3 – Prisega Jere Kremžar o utrpeli škodi, verjetno iz 1. polovice 18. stoletja³⁴

Pričujoča nedatirana prisega na samostojnem listku in brez kakršnih koli drugih podatkov je shranjena v snopiču Razni spisi v fasciklu 7 fonda Ograjno sodišče za Kranjsko. Snopič sestavlja 21 malopomembnih samostojnih listkov, kot so razni drobni računi, popisi stroškov, kratka sporočila, zadolžnice in pozivi podložnikom, skratka tisto, kar je neznana roka pri urejanju zaradi vsebinske obrobnosti združila v celoto. Poleg marginalnosti vsebine večino povezuje še ena skupna značilnost: razen enega dokumenta iz leta 1765 in petih nedatiranih, ki se po zunanjih značilnostih ne razlikujejo od drugih, so vsi datirani v prvo polovico 18. stoletja.

Že to navaja k sklepanju, da je v tem polstoletju skoraj gotovo nastala tudi naša prisega, prisežno besedilo neke Jere Kremžar, zapisano na samostojnem, skrajšanem listu papirja. Zgolj na podlagi lične pisave in samosvoje ortografije se ne bi mogel natančneje izreči glede časa nastanka prisega. Tudi vrsta papirja mi pri potencialnem datiranju ni bila v nikakršno pomoč, ker med drugimi dokumenti iz istega fascikla nisem našel na enakega. Prav tako je drugačna širina lista; ta je namreč nekoliko ožji od tedaj običajnega pisarniškega formata drugih dokumentov. Na enako širino sem našel edino pri listu, na katerem je brez navedbe kraja in z datumom 23. junij 1723 zapisano nemško pričevanje nekega Pavla Tolmajnerja glede dolgov. To dejstvo še najbolj govori v prid domnevi, da je prisega Jere Kremžar nastala v prvi polovici 18. stoletja, čeprav bi bila, sodeč po črkopisni neenotnosti, lahko zapisana tudi še pozneje, vendar brez dvoma v istem stoletju.

Prisežno besedilo, pravzaprav koncept brez oprijemljivih podatkov o okoliščinah nastanka, nima domala nikakršne vsebinske vrednosti in je bilo očitno priloga nekemu sodnemu spisu pri kranjskem ograjnem sodišču. O spornem predmetu, neki senožeti "v Čretih", imenovani "pod Logam", je sodišče odločalo tudi na podlagi prisega vdove podložnika, ki se je čutila oškodovano, ker senožeti dvajset let ni mogla uživati. Ugotavljanje okoliščin in kraja nastanka zgolj na podlagi lokacije senožeti in imen njenih prizadetih uživalcev bi bilo zamudno in ob malopomembnosti vsebine tudi brez pravega pomena. Jezik prisega je bolj gorenjski kot dolenski, tako kot je izvorno gorenjski priimek Kremžar,³⁵ medtem ko gre pri mikrotoponimih Čret (Črete/Čreti) in Pod Logam za mikrolokacijo, ki ju zato tudi ni bilo moč izslediti.³⁶

³² Zunej = razen.

³³ Raisgelt = potnina (iz nem. Reisgeld).

³⁴ AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, Spisi, šk. 11, fasc. 7, št. 10, Razni spisi.

³⁵ Prim. France Bezljaj, Začasni slovar slovenskih priimkov, Ljubljana 1974, str. 303.

³⁶ Prim. Atlas Slovenije, Ljubljana 1985, in Krajevni leksikon

Prisega je kratka, tako da več kot tretjino zavzema samo zadnji del, rotitev zapriseženke, da je govorila resnico.

"*Jest Jera Krembsherza Vedova gerabouka*³⁷ *mojeh otrok perselem Bogu ozezo (sic!), Sinu, inu Svetimo duho, de jest, ale moi raneck Mosch Matthia, Sa Vole the vzretich*³⁸ *Pod logam jeme-nivane Schnosete, dokler to jest ali moi gospodar ranek 20 Leth nisemo Vsivala, vsako letho eno Krono*³⁹ *skodo terpella Koker meni gospod Bug, Inu ta Sveti Evangeli inu luba pres Vsega madesa Spozetta Diviza inu Matti Bosja Maria inu Vseu (sic!) Svetnike inu Svetnize na moi Posledne dan, ozejo Pomagate Amen".*

Črkopisna podoba je precej podobna tisti iz zgomnje prisega kranjskih zidarjev, le da je še manj sledov knjižne bohoričice ter zaradi preprostosti vsebine en sam adaptiran nemcizem: *gerabouka* v pomenu varuhinja. Glas ž pona-zarjajo kar štiri različice: najpogosteje *s* (*Schnosete, Vsivala, madesa, Bosja*), po enkrat pa *f* (*perselem*), *sh* (*Krembsherza*) in *sch* (*Mosch*). Sumnik *š* je pisan izključno v dveh nemških oblikah: *sch* (*Schnosete*) in v kombinaciji *sk* (*skodo*), č pa dosledno kot *z* (*ozezo (=očeto)*), *vzretich, Spozetta, ozejo*), pri čemer ima *z* sicer tudi glasovno vrednost za *c* (*Diviza, Svetnize*). Vpliv nemškega pisanja je končno zaznati še v črkovni skupini *ck* za *k* (*raneck*) in *th* za *t* (*the, letho*). Pisarju te prisega prav tako ni tuje podvajanje soglasnikov *l* (*terpella*) in zlasti *t* (*Matthia, spozetta, Matti*), kar prejkone kaže na zgledovanje pri latiničnih besedilih, pisanih v latinskem in italijanskem jeziku.

II) Opisi deželosodnih meja:

Vseh pet v nadaljevanju predstavljenih opisov meja treh deželskih sodišč, dveh na Dolenjskem in enega na Gorenjskem, je v originalu ali prepisu zbral Ljudmil Hauptmann v prvih desetletjih 20. stoletja, ko je pripravljal svojo študijo za zgodovinski atlas avstrijskih alpskih dežel.⁴⁰ Vloženi v snopiče po zemljiških gospodstvih so se ohranili v Hauptmannovi zbirki v Arhivu Slovenije, toda žal večinoma brez navedb o provenienci. Z objavo štirih doslej še nepriobčenih opisov, izmed katerih je zadnji sicer datiran že v drugi polovici 18. stoletja, nadaljujem in končujem komentirano objavljane tovrstnih slovenskih dokumentov, začeto v prejšnjem letniku Arhivov.

II/1 - Opis meja deželskega sodišča Turjak iz obdobja okoli leta 1700 (?)⁴¹

Najobsežnejši in najstarejši med opisi meja je ohranjen v originalu, zapisan na samostojnem listu, vendar brez datacije, enako kot prav tako originalna nemška različica besedila. L. Hauptmann je dokument brez navedbe prvotnega nahajališča uvrstil v svojo zbirko gradiva za zgodovinski atlas ter mu pripisal čas nastanka "c. 1700". Gre za zelo približno datacijo, pri kateri lahko računamo tudi z nekajdesetletnim zamikom navzdol ali navzgor.

Ob številnih slovenskih toponimih in mikrotoponimih so v besedilu zanimivejši stiki več sednjih sodišč. Opis se začneja pri tromeji deželskih sodišč Turjak, Čušperk in Ortnek, poteka do tromeje s sodiščema Ribnica in Lož, gre odtod na tromejo med sodišči Turjak, Bistra in Planina, nato do stika štirih sodišč: turjaškega, ljubljanskega, višnjegorskega in čušperškega ter končno spet do izhodiščne tromeje.

Namen slovenskega zapisa odkriva že sam naslov. Ob vsakoletnih obhodih in ogledih mejnikov so namreč grajski ljudje meje javno razglasili oziroma izklicali, odtod "letno rezglašenje ale navadno klicanje".

"*Gnadhive Therjaska Gosposke Deshelskih Konfinou*,⁴² *alle Richtnih zillou*⁴³ *letno resglas-senie, alle navadno Klizanie.*

*Kir se Sazhne na Prasnikouo Peetz, tam Se trj Richt*⁴⁴ *Vkupei Stizeo, koker Theriaska, Zhosperska, inu Orthneshka, od tod na Rosmanou Mallen, na Debelli Gritz, po potoki Simouza, na Pushki Mullen, na hrib Gruika, na Breisa, na Theer Diviza Maria na Silleuzi, Po Starim potti, alli zesti, na Coppo, pod Copparjavo Hisho, na Berul, pod Stermizo, na Maidizhou Mallen, zhes Verch Sa mallem Logam, na Mershli Studenz, Sa Runarskim, na Ruppo, na zheshnouo Deruu Studenzi, na Theer fuetiga Justa, Doli pod hudiverh, na Selleni Studenz, kir Pero, inu vodo Sajemlo, kir se Speth try Richte ukup klizheo, koker Therjaska, Ribenska, inu Loshka, na sred mostu per Suetim Michäeli na Blokah, po Stari zesti, na Gline, Sa Radolnikam, pred Stermez, na Debelli alli Votlli kamen na Sliuniski Theer fuetiga Miklausha, po Sliunishkim Verche gori, kar je kosmatiga, Shlishe pod Therjak, inu kar na leto plath vi |si, po Verchi na grebeni, na Thanizerjouo Hisho, inu na Mi|so v Hishi, na Selleni Studenz, po Potoki na Debelli kamen katere v Sred vode lëshi, na Velku Stershi |he, na Germado, tam Se Spet trj Richte ukupei Stizheo, koker Therjaska,*

Slovenije, I-III, Ljubljana 1968-1976.

37 Varuhinja, iz. nem. Gerhab(in), poslovenjeno jerob, jerobovka.

38 Očitno mestnik "v Čretih".

39 Beneška krona = 2 goldinarja.

40 Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil, Kärnten, Krain, Görz und Istrien, Wien 1929.

41 AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 1, sveženj 17, Auersperg.

42 Konfin, Confin = mejnik.

43 Iz nem. Gerichtsziele.

44 Iz nem. Gericht.

*Minishka*⁴⁵ inu *Planinska*, sa valjo *Stershishe*, na *Colusho*, na *Hrib Sebelnigk*, na *Seleni potak alli Strug* [a *gosdam*, na *Vouzhino*, kar je uraunim ie *Therjasko*, kar je u *Hribi inu Doli vi/si* je *Minishko*, po *Hribe Vouzhine* na *sallo Vodo*, po *Salli Doli* na *Soudino*, kir en *Votou kamen leshi*, inu kir [e *Salla inu Soudina*, inu *Ishza* u kupei *Stezheo*, po *Ishizi* na *yshko va/s*, na *Podlipzha Mi/so*, glich po *zesti*, na *Theer Suetiga Chrisha*, po *potti* na *Sred Va/si* u *kotti*, *Do lippe*, kir en *Velik kamen is ziffрами Snamenevan leshi*, na *Seleno lusho*, na *kamen Dedez*, na *Purgkfrid Saneshki*⁴⁶ *Sa Turneshkim Gradam*, po *potti* na *Shnizenpamarjou Poltar*, kir *Ishanzi Vodo Sajemlo*, inu *Perro*, po *vodi* na *Jejlenzhizouem Je/so* Na *vottli kamen*, na *Verbizo*, po *pottoki*, na *Kluko*, kir [e *yshiza*, inu *Shelimsaliza ukupei stezheo*, na *Roshendoll*, na *Gubnishki Theer Suetiga Ducha*, na *hudo polizo* na *Vmikouo Gebno*, kir [e [tiri *Richte ukupei klizheo*, *koker Therjaska*, *Lublanska*, *Vishnska*, inu *Zhosperska*, pod *Smerjeni zhes Beru* inu na *Theer Suetiga Jurja*, gori [a *Meduedizo*, po [erd *Va/si Velkih Lipplan*, na *Theer Diviza^e Maria^e* na *Schelesnizi*, na *Staro Appno*, na *Sabukouza Shezh*, na *Krej*, na *Plusk*, *alli Selleni Studenz*, *Doli* na *Prasnikouo Pötz*, kir [e *Richta [aszhne*, [e *tude [klene*."

Glede jezikovne podobe velja poudariti, da proti pričakovanjem ne gre za čisto doleniščino, temveč prejkone za gorenjskega pisarja, ki ga izdajajo oblike: *koker*, na *sred*, na *le-to plat* in druge. Nasprotno zveni precej bolj dolenijsko mlajši odlomek poteka meja, ki ga poznamo v prepisu iz leta 1767.⁴⁷ Med zanimivejšimi so izrazi iz upravnega življenja: *gnadlive terjaške gosposke deželski konfini*, pojasnjeni kot *rihtni cilji*, *rihta* v pomenu deželskega sodišča, *rezglašenje ale navadno klicanje*, nemški *purgfried* za pomirje. Nenavadna je sedemkrat uporabljena beseda *theer*, nanašajoča se na cerkve. Kot razkriva mlajši opis turjaških meja iz leta 1767, gre za cerkveni stolp ali iz nemščine prevzeti turn (*thurn*).

Nabor znakov za sičnike in šumnike je pravi mali babilon, čeprav se šumniki dosledneje kot pri zgornjih prisegah ravna po bohoričici. Za č srečamo štiri različne zapise: ob prevladujočem bohoričičnem *zh* (*Sazhne*, *Zhosperska*, *klizheo*) naletimo na *z* (*Stizeo*) *tz* (*Peetz*) in na poudarjeni *tzh* (*Gritz*). Dosledneje je pisan šumnik *š*, in sicer praviloma kot *sh* (*Pushki*, *Hisho*, *Loshka*), a tudi kot navadni *s* (*Theriaska*, *Ribenska*), podvojeni *ss* (*resglassenie*) in kot visoki [(*[tiri*). Kombinirani znak *sh* je obenem ustreznica za ž (*Miklausha*, *Mershli*, *Colusho*, *Ishanzi*), *s* pa za sičnik *s* (*Se*, *Simouza*, *stizeo*), pisan tudi kot *fs*

(*va/s*, *vi/si*). Najdosledneje, skladno z bohoričico, je pisar zapisoval dva šumnika: *c* kot *z* (*Simouza*, *zesti*, *Stermizo*) in *z* kot *s* (*Prasnikouo*, *Rosmanou*), čeprav enako kot glas *s* tudi s podvojenim *fs* (*Bre/sa*, *Mi/so*).

Drugi glasovi se na nekaterih mestih ravna po nemškem in latinskem pravopisu, tako denimo kombinacija *ch* za *h*, ki je ni zaslediti samo v adaptiranih nemških besedah *Richta* in *glich* ali v latinsko-nemškem imenu *Michäel*, temveč tudi pri povsem slovenskih besedah (*Verch*, *Ducha*). Podobno prevzemanje je zaznati pri pisanju glasu *t* kot *th* (*Theriaska*, *Orthneshka*, *Theer*, *Speth*, *plath*). Če je dvojni *f* v besedi *ziffra* razumljiv v adaptirani nemški besedi, kaže raba podvojenih znakov *ll* (*Mallen*, *Silleuzi*, *alli*), *tt* (*potti*, *kotti*, *vottli*) in *rr* (*Perro*) na posebno poudarjenost glasov, v prvih dveh primerih prejkone tudi na z gledovanje pri latinsko-italijanskih zapisih. Povsem latinska je samoglasniška skupina *ae* v rodilniku (*Divizae Mariae*), po latinskem *Christus* pa je bržkone povzet tudi *ch* za glas *k* v besedi križ (*Chrisha*), ki je na začetku besede zapisan tudi kot *c* (*Coppo*, *Colusho*).

Zapisovalec razglasitve meja turjaškega sodišča je imel kratkotalno zahtevno delo, saj kljub poznavanju nedodelanih slovenskih pravil pisanja ni mogel brez improviziranja in nehotenega posnemanja pravopisa uveljavljenih jezikov pisarniške prakse.

II/2 – Odlomek opisa deželskosodnih meja gospostva Turjak iz leta 1767⁴⁸

Delno poznamo turjaške deželskosodne meje v slovenščini še iz odlomka, nastalega za sodne potrebe leta 1767. Gre za opis spornega dela poteka meja, ki ga L. Hauptmann zaradi jezikovne posebnosti izločil iz nekega sodnega spisa, ne da bi navedel prvotno nahajališče. Gospostvi Višnja Gora in Čušperk sta neki svoj mejni spor reševali v sodnem procesu. Odlomek na samostojnem velikem listu papirja nosi namreč pripis: "ad Probes Weichselberg-Zobelsberg 1767". V dokaz pravilnega poteka meje je ena ali druga stranka pritegnila tretjo stran, grofijo Turjak, katere deželsko sodišče je pri "Mikovem gebnu" mejilo na obe prizadeti deželski sodišči in na četrto, ljubljansko.

Kot kaže primerjava z mejnim opisom iz obdobja okoli leta 1700, ne gre samo za prepisne razlike, temveč za novo nastalo besedilo. Razlik v mejnih točkah sicer ni, le na nekaterih mestih so opisane krajše. Kdaj je opis meja nastal, ne vemo, vsekakor pa je mlajši od zgornjega, ki ga je Hauptmann s pridržki uvrščal v čas okoli 1700. Odlomek o višnjegorskem in čušperškem delu meje, ki so ga leta 1767 kot dokaz pritegnili v mejno pravdo, je skoraj gotovo izviral iz tedaj

⁴⁵ Deželsko sodišče kartuzijanskega samostana Bistra.

⁴⁶ Pomirje (Burgfried) graščine Ig (Sonnegg).

⁴⁷ AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 1, št. 17, Auer-sperg, ad Probes Weichselberg-Zobelsberg 1767.

⁴⁸ Prav tam.

aktualnega turjaškega urbarja. Ker je imel v tem času največ veljave terezijanski rektificirani urbar, moremo sklepati, da je bil pričujoči odlomek vzet prav iz tega urbarja, nastavljenega konec štiridesetih ali v petdesetih letih 18. stoletja, pri čemer je sam opis lahko nastal tudi že prej. Glasi se takole:

"Land Gerichts Confinien der Grafschafft Auersperg
OO

Od Ishanze na votli kamen, na Verbezo, Po Potoke na Klucko, na Reisan graben, na gebniske Thurn Svetiga Ducha, na Hudo Polizo, na umnikou gubnu, Kir se Stiere Richte ukupei klitschejo Therjashka, Lublanska, Vishenska, jenu Zoshperska Pod Smerjen Zhes Peru, na Thurn Svetiga Jurja, gori Sa Medvedza Skus velke Lipplane na Thurn Divize Marie na Sellesenze."

Čeprav zelo kratek, vsebuje odlomek skoraj vse zapisovalske različice, lastne besedilu iz obdobja okoli leta 1700. Šumnik *ž* nastopa kot *sh* (*Ishanze*), *š* kot *sh* (*Therjashka*, *Vishenska*) in *s* (*gebniske*, *Stiere*), *č* pa kot *zh* (*Zhes*), *z* (*Zoshperska*) in nemški *tsch* (*Klitschejo*), ki ga starejša besedilo ne pozna. Sičnik *c* je dosledneje označen s črko *z* (*Verbezo*, *Polizo*) in *z* kot *s* (*reisan*), navzoče pa so tudi nemške soglasniške skupine *th* (*Thurn*), *ck* (*Klucko*) in *ch* (*Richte*).

II/3 - Opis meja deželskega sodišča Ortnek iz leta 1739⁴⁹

Naslednji opis, zapisan na dveh straneh samostojnega lista, je sicer datiran z letnico 1739, a šele pozneje. V Hauptmannovo zbirko je prišel posredno iz arhiva dolenskega gradu Ortnek. Kot je pripisano na koncu besedila, je bil dokument darilo graščaka Janeza Koslerja st.⁵⁰ literarnemu kritiku in zgodovinarju Franu Levcu (Donum Joanis Kosler sen. Ortenegg 11. IX. 1877. Fr. Levec). Iz Levčevih rok ali iz njegove zapuščine je nato priromal v Hauptmannovo zbirko.

Enak opis, z nekaterimi prepisovalskimi posegi, srečujemo v več različicah že od leta 1673, ko so bile ortneške meje na novo določene in opisane tako v nemščini kot tudi v slovenščini. Ortnek je poleg tega na Slovenskem edino znano gospostvo, v čigar urbarje so skozi več desetletij kontinuirano vpisovali slovensko besedilo mejnega poteka, začevši vsaj z letom 1655.⁵¹

Pričujoči zapis se od drugih predstavljenih opisov meja razlikuje predvsem po oblikovni plati, saj je ohranjen na samostojnem listu, po

vsem sodeč prepisan leta 1739 iz aktualnega urbarja, in sicer prejkone za uporabo pri terenskem delu – ogledu meja in njihovi razglasitvi. V prid temu govorijo zlasti nenavadno velike črke tipa malih tiskanih črk. Zaznamuje ga tudi okornejša pisava, kot vse kaže, peresa manj večje roke, od zapisov v 40 do 50 let starejših urbarjih za obdobji 1691-1698 in 1699-1706 pa ga ločijo nekateri prepisovalčevi posegi. Čeprav sta starejša različica (z letnico 1673) in faksimile strani iz urbarja 1699-1796 že bila objavljena,⁵² sem se predvsem iz dveh razlogov – oblikovne in namembnostne posebnosti dokumenta – vseeno odločil za njegovo objavo.

"NASPIZNIKI SE SAZHNE Richta Ortteneschka, Is Spizneka Na Velliki Tisauez Od Vnod Glich Pokappe Na Malle Tisauez Kharshe Lesem Valli Pokappe Tuie Ortteneschka, Inu Is Malliga Tisouiza Na Vellikhe Gorelez Is Vellikiga Gorelliza Na Verhouschechk Odtod Na Germada, Od Germade Na Petschino, Od Petschine Na Studenz, Od Studenza, Na Pusthe Malnische, Od Pustiga Malnischka Po Rascheze da Patoka Schimoueza Tam per Masteko, Kher Se od Laschiz Pruze Rashize Gede !/! Richtne Confin Ter papatoko Simouiza Napuzishe Puste Mallem Tam Stadua Confinschka Kamena Eden Teriaschke Ta druge Ortteneschke, Odtam Nata Dewelle hrip Griukae Imenuan Per enÿ Bresÿ Richtne Confinschkë Kamen, Odtam Gore Vranzega Hanscheta Heruattiza, Ale Zhiza Stelnekh, Suped Richtne Confin, oDtam popothë Prute Velke Shilleuizë Nad Mesnario Supet Confin Richtne, Odtam Glich Na Silleschkÿ Zerkhuenÿ Turn Suney Ne Vogel Prute Teriaschkÿ Richtÿ Odunad Postarem Pote Prute Kalpario Permosteku Dua Richtna Kamena, Alle Confina, Od Vnod Posrede Vode Da Suerka /dopisano: Raschiza/ Na Eeden Studenz Katere Vkarnize Suera, Ketere Se Mersliack Immenuie, Odtad Popote Sa Runarskeme Niuame, Ter Na Eden Studenz Pod Vellikem Vercham, Odtod Popotoku Dolli da Eniga Studenza Khir Memmu Suetiga Michela Teze, Onde Sche Stize Ortteneschka, Teriaschka Ienu Loschka Richta, Odunod Speth Popotoko Ther Na Smukouiza Od Smukouize Na Verh Blosschzeko, Od Blosschzeka Dole Prute Blosschkemo Potoko, Odtam Nasay, na Merslidul Od Mersliga Dula na Eden Studenz Kir Vkaunischkich Niuah Suiera, ter Dalle Vklanz, Odtam Po Stranne pod Fortenekam Nanouÿ Pod Sa Verchmÿ Sa Wrinshkÿ Odtod Na Hrib Khier Sche Hudikonzoue Ienu Presikariaue Niue Stizeio, Odtam Pohribzo Vpotak Popotokhu Na Terdan Allÿ Terschez Malen, Od Malena Popotokhu Na Panique Na Velkhu Vedru Oduellkiga Vedra Na Verch Spizneka Khir Seie Richta Sazhellaa."

⁴⁹ AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 3, sveženj 24, Ortnek.

⁵⁰ O Koslerjevem lastništvu nad Ortnekom gl. M. Smole, n. d., str. 335.

⁵¹ Prim. Boris Golec, Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja, Arhivi XXIII (2000), str. 149-152.

⁵² Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana 1982, str. 42, 75.

1739

NASPIZNIKI SESAZHNE
 Richta Orfeneschka Is Spiznekā Na Velliki
 Tisauetz od vnoh Glich Pokappe Na Valle Tis-
 sattez Kharshē Lesem Valli Pokappe Tuie
 Orfeneschka Inu Is Nalliga Tisouiza Na
 Vellikhe Gorelez Is Vellikiga Gorelliza Na
 Verhousehechh. Odtod Na Germada. Od Ger-
 made Na Petschins. Od Petschine Na Scu-
 denz, Od Suidenza, Na Pusche Malnisehe,
 Od Pusiga Malnischā po Raschezeda
 Patoka Schimouezā Tam per Masteko
 Kher Se od Laschiz Prute Rashize Gede-
 Richtne Confinschka Terpapatoko Simouiza
 Napuzishc Puste Mallen Tam Stadua Con-
 finschka Kamena Eden Teriaschke Tadru-
 ge Orfeneschke Odtam Nata Dewelle hrip
 Grukā Imenuan Pereny Bresy Richtne
 Confinschke Kamen Odtam Gore Vran-
 Zega Hanscheta Heruattiza Ale Zhiza
 Stelnekh Suped Richtne Confinschka Dnam
 Popothe Prute Velke Shilleuize Nad Mes-
 nario Super Confinschke Richtne Odtam
 Glich Na Silleschky Zerkhueny Turn Surey
 Ne Vogel Prute Teriaschky Richty Odunda
 Postarem Potc Prute Kalpario Permosteri

Opis meja deželskega sodišča Ortnek iz leta 1739

V primerjavi z različico v urbarju s preloma stoletja je pričujoče, štirideset let mlajše besedilo zaradi samosvojih presledkov med besedami nerodnejše in težje razumljivo. Opaziti je zlasti

uporabo glasu š za s (*Khar/she* = *kar se*, *Sche* = *se*, *Confinschka* = *konfinska*), vezavo predloga in pomožnega glagola biti z drugo besedo (*Vpotak*, *Popotokhu*, *Posrede*, *stadua*, *Tuie*) ter ponekod

očitne prepisovalčeve spodrsrljaje: *gede* namesto *grede*. Pri tem ne vemo, koliko je prepisovalec zapis sproti tudi sam prilagodil svojemu lastnemu govoru oziroma izgovorjavi. Zavestni posegi te vrste so mogoči, v osnovi pa ostaja jezikovna podoba enaka kot v starejših predlogah: precej izrazita lokalna dolenjščina.

Izbira znakov za posamezne glasove, v prvi vrsti sičnike in šumnike, je podobno pestra kot pri drugih predstavljenih dokumentih. Za glas *š* je največkrat rabljen kar nemški *sch* (*Ortteneschka*, *Malnische*), nekaj manj *sh* (*Rashize*, *Napuzishe*) in izjemoma *s*, po nemškem zgledu le v soglasniški skupini *šp* (*Spizneka*). Nemški *sch* se pojavlja tudi pri zapisovanju šumnika *ž* (*Hanscheta*, *Terschez*), ki je na enem mestu grafično upodobljen še kot *s* (*Mesnario*). Glas *č* srečamo v treh zapisovalskih oblikah: kot *tsch* (*Petschino*), *z* (*Teze*, *Stize*) in bohoričični *zh* (*Sazhne*, *Zhiza*, *Sazhellaa*), v soglasniški skupini *šč* pa kot *schz* (*Bloschzeka*). Sičniki so razumljivo pisani enotneje: *z* kot *s* (*Supet*, *Mersliack*, *Nasay*), *s* kot *s* (*Stelnekh*, *Permosteku*) ali kvečjemu, po enkrat, podvojeno *ss* (*Tissauetz*) oziroma *l* (*Kalpario*) ter glas *c* kot *z* (*Studeniz*, *Raschiza*). Sicer pa obravnavani opis meja poleg v nemščini običajnih skupin znakov *ck* in *kh* za glas *k* (*Mersliack*, *Popotokhu*, *Velkhu*) vsebuje še redkejšo kombinacijo *chk* (*Verhouschechk*) ter za nemško pisanje značilno uporabo črke *w* za zvoneči *b* (*Dewelle*, *Wrinshký*) in *p* za nezvoneči *p* (*hrip*, *Presikariaue*). Povsem vsakdanje za tedanja pisarniško prakso delujeta tudi nemški znakovni kombinaciji *ch* (*Richta*, *Glich*, *Vercham*, *Michela*) in *th* (*Pusthe*, *Speth*), iz latinščine pa je izposojena črka *q* (*Panique*). Mimo podvojenih soglasnikov *ll*, *tt* in *pp*, ki jih na naših tleh pogosto srečujemo tudi v starejših nemških besedilih (*Malle*, *Vulli*, *Heruattiza*, *Pokappe*), je zapisovalec s podvojitvijo *tu* in *tam* očitno hotel dati zvočni poudarek glasovoma *m* in *n* (*Memmu*, *Immenuite*, *stranne*). Ko bi iz besedila izločili nekajkrat uporabljena bohoričična znaka *sh* in *zh*, bi imeli pred seboj tipičen izdelek tedanje nemške pravopisne norme, ki ga kot tujek krasi skoraj edinole samoglasniška skupina *ue*, večinoma rabljena pri dvoustničnem priporniku v (*Oduellkiga*, *Suerka*).

II/4 – Opis deželosodnih meja gospostva Ortnek iz obdobja okoli leta 1750 (?)⁵³

V tem primeru gre za nedatirano besedilo, ohranjeno povrhu tega samo v Hauptmannovem v gajico transliteriranem in jezikovno moderniziranem prepisu, pozneje približno datiranem kot "c. 1750". Predloga ni znana, a tudi če ni ista kot prepis opisa na samostojnem listu, shranjenem v fondu Gospostvo Ortnek v Arhivu Slo-

venije, je vsaj njegov natančen prepis.⁵⁴ To - isto besedilo je že bilo objavljeno v razstavnem katalogu Iz roda v rod, zato ga ne kaže vnovič priobčiti. Velja pa opozoriti na različnost datacij, saj ga katalog postavlja v konec 18. stoletja, Hauptmann pa v svoji obrobni beležki v čas okoli 1750.

II/5 – Opis deželskosodnih meja gospostva Bled iz leta 1749⁵⁵

Slovenski opis blejskih deželskosodnih meja je L. Hauptmann postavil v leto 1749, ker je skupaj z njim shranjen tudi nemški tekst istega opisa, ki se konča z besedami: "Disße Confinen hat Mathias Stöphelin Jäger angezeigt 28/6 1749". Kot priča naslov "Extract aus dem Appendige/n/ urbarÿ der Herrschafft Veldes", je bilo besedilo vneseno v danes neznani urbar z omenjeno ali mlajšo letnico.⁵⁶ Sicer pa sta se v zapisu iz leta 1721 ohranila dva nemška opisa, eden starejši in drugi mlajši (*Neÿe Confin Bereitung*), vendar oba le za prvi del poteka meja.⁵⁷

Slovenski opis meja deželskega sodišča Bled, ki ga predstavljamo, ni niti original niti zvest prepis, temveč Hauptmannova priredba, več kot le transliteracija v sodobni slovenski črkopis, saj je posodobljen tudi jezik. Hauptmann si je očitno delal hitre zapiske, tako da so še najbolj nedotaknjeni nekateri toponimi, pač v primerih, ki jih ni takoj prepoznal. Na robu je sproti razreševal lego topografskih točk, le-te pa v samem besedilu podčrtal. Tudi podčrtani toponimi so večinoma že v celoti ali vsaj delno posodobljeni, npr. v primeru "la Jezermi".

Hauptmannov modernizirani prepis objavljam v nespremenjeni obliki, s podčrtanjem vred, a neupoštevaje razrešene toponime na robu.⁵⁸

"Konfini blejske gosposke /:deželske rihte:/"

Od dolgega jeza na Bohinjski Savi na desno plat proti Radovljici, od tod gori proti Kamneku, od tam proti visokemu vrhu po rižah ali ojestrem, kjer se z loško gosposko meji. Na lublanski vrh, od tam Ratitovec, od tam na Pečano, na Goli vrh in od tam dalej po ojestrem (Wasserscheide) na hrib Wazho, kjer se z Tolminskim meji, od tam vse po ojestrem na Shaunek, na Zherno goro, sedaj sa (na) Lisez, na Osredke, Pollane, na

⁵⁴ AS 764, Gospostvo Ortnek, fasc. 28, pag. 136.

⁵⁵ AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 1, spis 9, Veldes.

⁵⁶ V arhivskem fondu Gospostvo Bled je sicer nekaj urbarjev od srede 18. stoletja dalje, med njimi nedatirani urbar iz okoli leta 1750, v katerem pa ni opisa deželskosodnih meja (AS 721, Gospostvo Bled, knj. 2, urbar s. d.).

⁵⁷ Prav tam, knj. 4, Appendig Vrbarii vnd Beschreibung der Herrschaft Veldes Jurium, Fischereÿen Confinen etc. formiert Ao: 1721, fol. 34-35.

⁵⁸ Potek meja je na podlagi istega vira razrešil Peter Ribnikar, Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled, Ljubljana 1976, str. 7.

⁵³ AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 3, spis 24, Ortnek.

Suho, na Vogel (ogel=vogou), kjer je spodej Wisterka planina, na Gounazh, kjer je Wittenska planina, na Kumno, kjer se z Bouzhani meji, po ojestrem na Jezera, potem na Lemesh /:Lemež:/ inu patem na Jerebikouz, kjer se od tam proti Bovcu vidi, od tam na Terglou, kjer se z Dovjem in Mojstrano meji, potem u Rateh, potem na Visoko goro, potem na Rijavino, na Mešesnek, potem na Luknjo Pezh, potem na Sredno Goro, potem na Opoleuž, od tam čez Vikshavo ino Ojstro doli proti Kosmazhaumu Rovtu, kateri v blejski rihti leži, od ojestrega tamkej pak, kjer se na Savo vidi naprej inu naprej pruti Meshakli po Ojestrem-Repazhi potem na Veliki Vrh, potem na Plauske Vinke, potem na Plauski Vrh, inu od tam na Ojstro Pezh in potem zhes Savo doli na Itaro Ukovo imenovan, gori do Jelenovga Kamna, potem na Zherni Vrh, na hrib Shusheza, potem na Lepi Verh, kjer se Welshza začne, inu se s Korotanom meji, potem po ojestrem na Sadnizo, potem na Velki Vrh, potem na Sredno Pezh, na Velki Stou, na Mali Stou, potem na Nemški Vrh (Meniški?), potem na Moshe doli v potok Saversezno do Sidanega mosta inu po sredi Save, kjer se zopet z Radolzo meji, noter da ta inu Wohinska Sava pod dolgim jezom skupej tečeta.

II.

Zopet od Terglaau na Tizharzo Scibze inu od tam na Jezera do Kumne na te nar vikshe jezera, od tam na Kopize, od tam na Belo skalo, od tam na Orlizhe, kjer spodej Saviza na Itane. Od tam skuz sredo jezera k svetegu Ihentjansha zerkvi (kateri konfini je zopet novizh skus glihengo od leta 1749 poterjen), potem na Ribenzo, od tam gori na Draški vrh, potem na Debeli vrh, proti gori imenovani Kopici, s katerim se s Studorom in staro fužino popolnoma meji, čez to od imenovanega jezera pod Kamnek "la grade", kjer ima Kruzman svojo planino. Od tam Ukanzo "la Jezermi", kjer sta dva jezera skupej, od tam pod "Tizharzi", pri Malih jezerih, od tam na Vershaz, Knaus, potlej za Debeli vrh na Kernizi, od tam na Miheli vrh inu od tam na Mali Terglou ali Pehounek."

Načini zapisovanja glasov so zaradi nedoslednosti prepisa toliko zamegljeni, da ni mogoče zanesljivo ugotoviti, kdaj gre za zvest posnetek izvornika in kdaj za prepisovalčev redakcijski poseg. A kot kažejo verjetni natančni prepisi toponimov, se nabor znakov za sičnike in šumnike tudi v tem besedilu precej razlikuje od knjižne bohoričice. Posebej velja opozoriti tudi na pogosto rabo črke *w* za zveneči glas *b*, ki je v nemških tekstih tistega časa takorekoč pravilo.

Med zanimivejšimi zemljepisnimi imeni sta prav gotovo dvakrat omenjeni Triglav (Terglou, od Terglaau) in Mali Triglav (Mali Terglou). Ime najvišje slovenske gore je sicer prvič izpričano skoraj dvesto let prej v opisu meja deželskega sodišča Bela Peč iz leta 1573. Oblika zapisa Terglau je tudi v dveh mlajših opisih meja

(1600 in 1612), kot Terglou pa prvič v opisu iz leta 1664 in enako leta 1730. Po A. Gstirnerju naj bi iz leta 1749, v katerem je nastal tudi blejski opis meja, prav tako kot v primeru Bleda obstajali tako slovenska kot nemška različica poteka meja deželskega sodišča Bela Peč. V slovenskem opisu se ime gore glasi Terglau, v nemškem pa Terglou.⁵⁹ Nahajališče omenjenih opisov mi ni znano; Gstirner le za opis iz leta 1664 navaja, da ga je našel v arhivu ljubljanskega deželnega muzeja, vendar brez imena fonda ali zbirke.⁶⁰ Ime Terglau se pojavi tudi v mlajšem od obeh opisov meja deželskega sodišča Bled, v zapisu iz leta 1721, medtem ko se najvišja kranjska gora v starejšem opisu imenuje Crainberg.⁶¹ Sočasni slovenska in nemška različica opisa meja iz leta 1749 pritegneta pozornost, ker sta nastali istega leta kot obravnavana blejska opisa. Kot vse kaže, se ime Triglav v docela slovenskem besedilu prvič pojavi v istem letu, in to dvakrat v dveh med seboj neodvisnih virih.

Tretje omembe vredno zemljepisno ime v blejskem opisu meja je Korotan, sinonim za deželo Koroško: "inu se s Korotanom meji". Glede uporabe te različice namesto običajnejšega izraza Koroška/Koroško moremo sklepati, da je bila že sredi 18. stoletja manj rabljena in prejkone zastarela. V registru besedišča, ki ga je V. Suyer sestavil na podlagi najstarejših slovenskih patentov, izdanih od leta 1754 dalje, denimo nikoli ne najdemo Korotana, temveč zgolj Koroško in pridevnik koroški.⁶² Sinonim Korotan je bil morda bolj narečna oblika, razširjena ali vsaj dobro znana v prostoru, kjer Kranjska meji na Koroško.

Druge slovenska besedila:

III/1 - Besedilo izobčenja za kršitelje redovnih zaobljub v samostanu klaris v Mekinjah iz 18. stoletja⁶³

Edini med slovenskimi pisarniški izdelki, nastal v cerkvenih krogih, ima več znanih starejših različic, že pred desetletji objavljenih v dveh člankih v Slavistični reviji. Gre namreč za slovenski prevod latinskega obrazca izobčenja,

⁵⁹ Adolf Gstirner, Ime Triglav in njegova zgodovina, v: Julius Kugy, Pet stoletij Triglava, Maribor 1979, str. 16, 18. – Opisov meja, ki jih navaja Gstirner, ni v AS najti ne med spisi belopeškega gospostva v fondu Vicedomski urad za Kranjsko (AS 1) ne v fondu Gospostvo Bela Peč (AS 778). V zadnjem (fasc. 3) je le nemški izvleček iz nedatiranega urbarja, nastal 28. 8. 1762, v katerem se Triglav – tako kot po Gstirnerju leta 1749 – imenuje Terglou.

⁶⁰ Prav tam, str. 13.

⁶¹ AS 721, Gospostvo Bled, knj. 4, fol. 34 in 35.

⁶² Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, Vaso Suyer, Kartoteka patentov (Besede).

⁶³ NŠAL, ŽA Velesovo, fasc. 2, Razne knjige, Ordo et methodis confirmandi neo=electam Abbatissam.

kakršnega so uporabljali pri sprejemu novink v red klaris oziroma pri njihovih zaobljubah. Dva obrazca ekskomunikacije, namenjena rabi pri na novo ustanovljenem samostanu v Ljubljani, je najprej objavil M. Rupel in ju datiral v čas okoli 1660-1666.⁶⁴ Ista obrazca je nato malo za njim skupaj s sočasno zapisanim tretjim obrazcem pribčlil še M. Golia.⁶⁵ Ta je nekoliko zgrešil v razlagi naslova tretjega obrazca, češ da je "prevod običajnega izobčenja za redovnice". V resnici je slovenski obrazec prekletstva namenjen nunini okolici, to je tistim osebam, ki bi na novo sprejeto klariso odtegnile njenim zaobljubam in jo pahnile v nečistost. Besedilo je slovensko ravno zato, ker je bilo glasno prebrano navzočim pri redovničinah zaobljubah, ti pa so ga lahko natanko razumeli le v materinščini.

Naš prevod je četrta slovenska različica latinskega obrazca ekskomunikacije, po nastanku mlajša od treh že znanih in namenjena rabi v sestrskem samostanu klaris v Mekinjah. Našla se je v obredniku o ustoličenju nove opatinje, uvedbi novic in večnih zaobljubah redovnic. Po formatu, obliki in pisavi knjige, v kateri je zapisana, sodim, da je nastala še v prvi polovici 18. stoletja ali vsaj sredi stoletja, sicer pa v 51 strani obsegajoči knjigi z naslovom "Ordo et methodis confirmandi neo=electam Abbati fam" ni nobene letnice ali drugega za datacijo oprijemljivega podatka. Samo besedilo knjige je latinsko z vmesnimi nemškimi pasusi odgovorov nove redovnice med obredom sprejemanja. Slovenski obrazec izobčenja je zapisan na zadnjih dveh straneh, tako kot ga že njegov latinski naslov uvršča na konec obreda: "Seqvitur excommunicatio a Notario in Cathedra po/t Concionem legenda".

Zanimiva je bila pot mekinjske obredne knjige v Nadškofijski arhiv Ljubljana. Pozornost pritegne dejstvo, da je kot depo shranjena med knjigami župnijskega arhiva Velesovo, župnije, v kateri je stoletja deloval samostan dominikank, prav tako kot mekinjski razpuščen v jožefinski dobi. Odgovor na vprašanje, kdaj in zakaj je knjiga iz mekinjskega samostana prišla v župnijski arhiv Velesovo, se ponuja tako rekoč kar sam po sebi. Ko je Jožef II. v začetku leta 1782 mekinjski samostan razpustil, so 50 domačih nun in v Mekinjah že dotlej bivajočih redovnic iz razpuščenih sestrskih samostanov premestili v nekdanji samostan dominikank v Velesovo. V Mekinjah sta sicer ob razpustitvi vladala vzorna disciplina in globoko duhovno življenje, kar potrjuje dejstvo, da je vseh 20 tamkajšnjih redovnic izjavilo, da želijo tudi po razpustitvi živeti skupaj. V velesovskem samostanu so me-

kinjskim klarisam določili prostore v pritličju, dominikanke pa so bivale v zgornjih prostorih. Tu so torej zadnje mekinjske klarise preživele preostanek svojega življenja.⁶⁶ Knjiga njihovih redovnih pravil, ki so jo iz Mekinj prenesle v svoj novi dom, je približno dvesto let ostala v arhivu velesovske župnije in od tam pred leti prišla v Nadškofijski arhiv Ljubljana.

Obrazec izobčenja, kakršnega so mekinjske klarise uporabljale do razpustitve svojega samostana leta 1782, se glasi:

"Excommunicatio ali panna⁶⁷ te prekletve, kateri bode kay skusheu ali prozh odšel od Pandera⁶⁸ ene Divize, jene nevei šte Chri stusove, teh lubih se/triz svetiga Francisca, jenu svete Clara Mekinškiga Clostra.

Per obla sti u liga mogozhniga vezhniga Boga, jenu svetiga Petra, jenu Paula negovih Apostelnu lagvi shnu, jenu sku li to vezhno panno, ali prekletuo prepoveimo, de obeden lete uprizha stojezhe Divize, ali Nune od bo shie Schlu shbe, katerimu so vuoblasti, jenu Pokor shene pod tem banderam te zhi sto ste, nieh nebode odpellau, tudi nieh blaga obeden nemore prozh odulete, ali ukra sti, lamuzh toi stu blagu imajo vmiru po lse sti. Aku kateri pak se bode letu naprei v fel kaj ukra sti, preklet bode vhi shi, jenu sunai hi she, preklet bode noter Vmei sti, jenu na nyvi, ali pulli, preklet bode zhujozh, jenu Spiozh, preketu bode, kar bode jedou, jenu piu, preklet bode hodejzh, jenu ledejozh, preketu bode niega me lsu, jenu niega ko lti, jenu od podplatou do verha glave, ja de neima imeiti obeniga s drauja. Pridi super niega prekletva tiga zhloveka, katero je ta Gospud perpustel sku li Moyse sovo Sapoud zhes te hudobne Synuve Israelske. Bodi nieh Jeme s bri sanu unkaj s the shivih Bukou, jenui stemi pravizhnime neimajo sapisane biti Unebe sih: bodi nieh dell, jenu nieh erb shina S Cainam, kateri je bil soiga brata vmurou, jenu S Dathanam, jenu Abironam, tudi sa Ananiam, jenu Saphiram, sa Simonam tem velikem Zupernikam, jenu Jude sham fratarjem,⁶⁹ kateri je bil Gospud Boga predau, jenu stemei stimi, kateri so diali gospud Bogu: poidi prozh od nas, toih niuu, jenu pote mi nozhemo imejte. Nai pride na ta soidne dan, naj niega poshre ta vezhni ogen is hudizhi vred, jenu shnigovimi Angele, aku ne sui nebode povernou, kar je ukradou, jenu aku hpobu L sheinu nepride. Sgodi lse: s godi lse."

⁶⁴ Mirko Rupel, Prispjevki k protireformacijski dobi, Slavistična revija V-VII (1954), str. 187-189.

⁶⁵ Modest Golia, Zapiski in gradivo. Slovenica I, Slavistična revija XI (1958), str. 136-137.

⁶⁶ Damijan Hančič, 700 let klaris na Slovenskem, Nazarje 2000, str. 65-66.

⁶⁷ Iz nem. Bann, Bannfluch.

⁶⁸ Iz nem. Banner = bandera, prapor, zastava.

⁶⁹ Iz nem. Verräter = izdajalec.

Excommunicatio.

Ali panna te prekletve, kateri bode kaj
 skušeu ali prozih odšel od Pandera ene
 Divize, jenu Neveiste Christusove,
 teh ljubih Sestriz svetiga Fran-
 cisca, jenu svete Claræ
 Mekinškiga Clostra.

Per oblasti usiga mogozhniga vezhniga Boga,
 jenu svetiga Petra, jenu Paula negovih Apostelnu
 sagvishnu, jenu skuši to vezhno panno, ali prekle-
 tuo prepoveimo, de obeden lete uprizho stojezhe Di-
 vize, ali Nune od boshie Schlusibe, katerimu so
 vuoblasti, jenu Pokorshene pod tem banderam te
 zhistoste, nieh nebode odpellau, tudi nieh blaga obe-
 den nemore prozih odusete, ali ukrasti, samuzh toistu
 blagu imajo vmiru posesti. A ku kateri pak se
 bode letu naprei vsel kaj ukrasti, preklet bode vhi-
 shi, jenu sunai hishe, preklet bode noter Vmeisti, jenu
 na nijvi, ali pulli, preklet bode zhujozh, jenu spi-
 ozh, prekletu bode, kar bode jedou, jenu piu, pre-
 klet bode hodejozh, jenu sedejozh, prekletu bode
 niega mēsu, jenu niega kosti, jenu od podplatou
 do verha glave, ja de neima imeiti obeniga sār-
 ja. Pridi super niega prekletva tiga zhloveka,
 katero je ta Gospud perpusstel skuši Moyšesovo

Besedilo izobčenja za kršitelje redovnih zaobljub v samostanu klaris v Mekinjah iz 18. stoletja

Besedilu se pozna, da je prevedeno iz latinščine, najsi gre za skladnjo ali za pogosto rabo deležnikov: čujoč, spijoč, hodajoč itd. Jezik izdaja izrazite dolenjske poteze (prepovejmo, zbrisanu, gospud, nejmajo), kar je morebiti povezano s krajevnim izvorom dveh dolgoletnih opatinj,

rodnih sester Doroteje Sidonije (1706-1728) in Maksimilijane Leopoldine pl. Gallenberg (1729-1758), doma z dolenjskega gradu Soteska.⁷⁰ Vsekakor se prevod – izdelati ga je moral rojeni

⁷⁰ Prim. D. Hančič, n. d., str. 28, 29.

Dolenjec/Dolenjka – ni naslonil na tri starejše različice obrazca izobčenja, ki so vse nastale okoli leta 1660 za potrebe samostana klaris v Ljubljani. Mekinjski obrazec je poznejšega datuma, morda sicer vzeti iz starejše predloge, ki je ne poznamo, zato pa zagotovo preveden neodvisno od že znanih treh. Besedila iz druge polovice 17. stoletja so namreč med seboj nekako odvisna (najbolj samosvoj je obrazec III), časovno nastala zelo tesno skupaj, okoli 1660, kot prevod latinskega izvornika iz "Pontificale romanum". Mekinjski se od njih razlikuje že po tem, da ima edini slovenski naslov in ne latinskega. Drugačen je tudi začetek obrazca: namesto "Z oblastjo inu v imeni vsegamogočiga Boga" se začenja z besedami: "Per oblasti vsiga mogočniga večniga Boga".

Glede na slovensko pisane pisarniške izdelke

17. in prve polovice 18. stoletja so ne samo mekinjski, temveč tudi vsi trije ljubljanski obrazci daleč najbolj zvesti bohoričici kot uveljavljenemu črkopisu slovenske nabožne literature. Le-ta je glede na svojo funkcijsko namembnost in krog odjemalcev razumljivo našla veliko boljše posnemovalce v cerkvenem kot v posvetnem – uradniškem pismenstvu.

Neujemanja z normo bohoričice so sicer opazna, a skoraj nemoteča. Za šumnik *č* je dosledno rabljena črkovna kombinacija *zh* (*mogozhniga, vezhniga*), glasu *c* pa ustreza črka *z* (*Divize, Zupernikam*). *Sh* najdemo samo dvakrat, prvič z glasovno vrednostjo *š* (*skusheu*) in drugič *ž* (*poshre*), saj je bila zapisovalcu ljubša kombinacija znakov *lh*, ki prav tako predstavlja oba šumnika *š* in *ž* (*Pokorlhene, lhivih*). Enkrat samkrat je za *š* rabljen nemški *sch* (*Schluhbe*),

Obrazec ljubljanskih klaris iz obdobja okoli 1660-1666			Mekinjski obrazec
I. različica	II. različica	III. različica	
z oblastjo inu v imeni vsegamogočiga Boga	z oblastjo inu v imeni vsegamogočiga Boga	z oblastjo inu v imeni vsegamogočiga Boga	per oblasti vsiga mogočniga večniga Boga
per veliki pani	per veliki pani	per veliki pani	skuzi to večno pano ali prekletvo
divice inu duhovne neveste Kristušove	divice inu duhovne neveste Kristušove	divico inu duhovno Kristušovo	divice ali nune od božje službe
pod banderam te čistosti podvržene	pod banderam te čistosti podvržene	pod banderam te čistosti podvržene	so v uoblasti jenu pokoršene pod tem banderam te zhistoste
jedoči inu pijoči ... hodeču inu sedeči	jedoči inu pijoči ... hodeči inu seeči	jedoč inu pijoč ... hodijoč inu stojoč	kar bode jedou jenu piu ... hodejoč jenu sedejoč
ne bodi v njemu zdravja	ne bodi v njem zdravja	nema imeti zdravja	nejma imejti obeniga zdravja
zbriši se iz bukve teh živečih	zbriši se iz bukve teh živečih	zbriši se njega ime iz bukku tih živečih	bodi njuh jeme zbrisanu unkaš s te živih bukou
inu s pravičnimi se ne pisaj	inu s pravičnimi se ne pisaj	inu s temi pravičnimi se ne pisaj	jenuj s temi pravičnimi nejmajo zapisane biti u nebesih
njegov del inu verbišina bodi	njegov del inu verbišina bodi	njega deu inu verbišina bodi	bodi njuh del jenu njuh erbšina
s Kajnam sovragam svojga brata	s Kajnam sovragam svojga brata	s Kajnam sovragam svojga brata	s Kajnam, kateri je bil sojga brata vmurou
z Ananijam inu Safiro	z Ananijam inu Safiro	z Ananijam inu z Anfiro	sa Ananijam jenu Safiram
---	---	s Simonam copernikom	sa Simonam tem velikem cupernikam
z Judežam izdajavcam	z Judežam izdajavcam	z Judežam zdajavcam Kristušovim	Judežam fratarjem, kateri je biu gospud Boga predau
kateri so k Bugu reklči: stezo tvojih potov nočemo	kateri so k Bugu rekli: stezo tvojih potov nočemo	kateri so k Bogu rekli: pojdi proč od nas, steze tvojih potov mi ne znamo	kateri so djali gospud Bogu: pojdi proč od nas, tojih niuu jenu pote mi nočemo imejte
ča to vzetu ne povrne inu h pokuri ne pride, bodi, bodi, Amen.	ča tu vzetu ne povrne inu h pokuri ne pride, bodi, bodi, Amen.	ča ne povrne to odvzetu inu h pokuri ne pride, Amen.	ako nezaj ne bo povernou, kar je ukradou, jenu ako h h pobulšejnu ne pride, zgodi se, zgodi se.

bržčas zato, ker sta v isti besedi zastopana tako *š* kot *ž* in ju je bilo treba grafično ločiti. Tako ima tudi samostojno stoječi visoki /glasovno vrednost nezvenečega *s* (*gospud*, *svetiga*) in zvenečega *z* (*odulete*, *ldrauja*). Za sičnik *s* je poleg visokega /rabljen še običajni *s* (*vuoblasti*, *Spiozh*), ki je, zanimivo, redkejši za zveneči *z* (*Sapoud*, *Sgodi*). Sicer pa je zapisovalec razliko med obema sičnikoma pogosto poudaril s podvojenim /*s* (*poselsti*, *mesu*) oziroma predlog *s* podaljšal kot *is* (*is hudizhi*) in *sa* (*sa Simonam*, *sa Ananiam*).

Vplivi drugih jezikov, zlasti latinščine kot prevodne predloge, so opaznejši v skladnji kot v grafični podobi. Tu je kot nenavadno občutiti predvsem pisavo svetopisemskih imen (*Moyse lovo*, *S'Cainam*, *S'Dathanam*) in rabo črke *y* za mehki *i* (*nyvi*, *Synuve*). Vplivov pisane nemščine je še manj: podvojeni *nn* v adaptirani nemški besedi *Bann* (*panne*) in morda skupina *th* (*fthe*), izpričana še v svetopisemskem imenu *Datan*. V obeh tradicionalnih pisanih jezikih je pogost podvojeni *ll* in *le*-temu se tudi zapisovalec mekinjskega obrazca ni izognil (*odpellau*, *pulli*, *dell*).

Primerjava med tremi ljubljanskimi obrazci iz 17. stoletja in predstavljenim mekinjskim besedilom pokaže ponekod precejšnje razlike v prevajanju. Če sta ljubljanska obrazca I in II (tako ju v svoji objavi označuje M. Golia) identična - v obeh manjkata tudi ista dva krajša pasusa -, besedilo III pa je z njima v tesni zvezi in je moglo biti najzgodnejši prevod ter njuna predloga, je mekinjski obrazec nastal povsem neodvisno. Najpomembnejši razločki med štirimi različicami besedila so navedeni v preglednici.

Četudi jezikovna analiza ni predmet obravnave pričujočega članka, velja vseeno opozoriti na nekaj splošnih vtisov. Jezik treh ljubljanskih obrazcev iz let okoli 1660 je skladijsko zvestejši latinskemu izvorniku in ponekod tudi jezikovno čistejši (npr. *izdajavec* namesto *fratar*). Mekinjski obrazec je pisan prosteje, ponekod bolj opisno (z *Judežam fratarjem*, *kateri je biu gospud Boga predau*), z dodatnimi pojasnitvami (*skuzi to večno pamo ali prekletvo*), skratka bliže duhu ljudskega jezika. Jezik je v osnovi dolnejščina; o tem pričajo zlasti refleksi jata (*nejma imejti*) in *u* na mestu naglašene *o* (*skuzi, gospud, blagu, cupernikam*); a očitni so tudi gorenjski elementi, pač posledica gorenjskega okolja (denimo *Bog* namesto *Bug*, *pokoršene* namesto *pokuršene*), v prevodu bodisi primarni ali šele plod prepisovalske redakcije.

III/2 – "Ljubeznivi pankrt" iz pravde zaradi žaljive naslovitve v zasebnem pismu iz leta 1701⁷¹

Žaljivi nagovor "lubesniui Pancart" izpod

peresa barona Janeza Andreja Mordaxa, namenjen višnjegorskemu mestnemu sodniku Janezu Iggerju, prvotno sicer ni bil zapisan v uradnem dokumentu in ga kot takega že zaradi kratkosti ne bi mogli uvrščati med slovenska besedila. Vendar pa je "ljubeznivi pankrt" s še nekaj zapisanimi nemškimi žaljivkami sprožil nič manj kot sodni proces pred kranjskim ograjnim sodiščem in se meseca maja 1702 v prepisu znašel v sodnem protokolu tega sodišča.

"Castiti" Janez Igger je namreč tožil "blagorodnega gospoda" barona Mordaxa, češ da mu je ta v mesecu juniju 1701. leta poslal listek z žaljivo vsebino (*ein Zedl dises Inhallts...ablauffen zulassen*). Sporočilo je bilo zaradi kratkosti in teže dejanja v celoti prepisano v sodni protokol. Med nemškim tekstom, zavitim v bolj ali manj posrečeno rimo, sta se tako znašli tudi dve inkriminirani besedi v slovenščini, nagovor naslovnika Iggerja z "ljubeznivim pankrtom". V celoti naj bi se vsebina listka ali pisemca glasila takole:

"*Mein lieber Flegl Igger, damit ihme ihm den Magen niht öbel wierdet, soll er mit dem Genus von uns vor Lib nemben, lubesniui Pancart Vigesimo 4to: Sau zu hallten ist ein schöne Kunst, besser als eines Richters Gunst, der nur Schnecken hat zu Iudiciern, und niht Attestation begehren von Caualliern. Guette Nacht Lieber Richter, sein Frau gefallt mir besser, alls er allein.*"

Dobesedni slovenski prevod je seveda manj sočen in brez posebne razlage tudi teže razumljiv:

"*Moj ljubi cepec Igger, da ti v želodcu ne bo postalo slabo, vzemi z užitek od nas za drágo /za ljubeznivo/: Ljubeznivi pankrt, štiriindvajseto svinjo rediti je lepa umetnost, bolje kot milost sodnika, ki ima le polžem soditi, ne pa zahtevati pričevanj od kavalirjev. Lahko noč, ljubi sodnik, njegova /=tvoja/ žena mi je bolj všeč kot on sam /=ti sam/.*"

Prizadeti Janez Igger je bil mnenja, da ga je baron Mordax v svojem pisanju nekajkrat prizadel z žalitvijo (*iniuri*). Ne nazadnje se je baron spozabil tudi nad častjo njegove žene. V svoji tožbi ograjnemu sodišču je Igger navedel, da si je pisemce takoj po prejetju vzel k srcu, zato raje izgubi 1000 zlatih dukatov, kot da bi bil neznošno žalitev pripravljen mirno odpustiti. Od Mordaxa je še prej pisno "dobrohotno" zahteval zadoščenje, vendar ta o kakšni zunajsodni poravnavi ni hotel slišati. Igger je zato barona tožil pred plemiškim sodiščem za 1000 zlatih dukatov prizadejane škode in v dokaz svojih trditev predložil Mordaxovo pisanje, to pa je bilo nato v sodni obravnavi pred dvorno pravdo tudi javno prebrano.

Drugi dan obravnave je v sodni protokol prišla še nekoliko drugačna razlaga vsebine pisma. Povzeli so jo namreč po smislu in ne v baronovi verzificirani obliki:

⁷¹ AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, protokoli št. 17, 1701-1704, fol. 197-198.

"Es hat sich bishero kein Cauallier, noch iemandt anderer an meinen wortten oder Parolla einihe Diffidenz gesezt. Wüll geschweigen ein Roziger vnuerninfftiger flegl alß er ist, der mehrers vor einen Sauhalter als stattrihter oder Justitiario tauglich."

Zgornje besede bi v slovenščini pomenile:

"Doglej ni imel še noben kavalir niti kdo drug kakšnega nezaupanja v moje besede, kaj šele da bi bil to trmast nespameten cepec kot je on, ki je sposobnejši za svinjskega pastirja kakor za mestnega sodnika ali justiciarja."

Kako se je zadeva končala, iz sodnih protokolov ni razvidno, lahko pa močno dvomimo, da je višnjegorski mestni sodnik za prizadejano žalitev v resnici iztožil zahtevanih 1000 zlatih dukatov.

Kakor koli, ob vsej skromnosti spotakljivega plemičevega pisanja moramo ugotoviti, da imamo pred seboj še en primer "slovenskega plemiškega pisma", četudi samo delno pisanega v slovenščini. Mordaxovo pisemce z žaljivim slovenskim nagovorom seveda ni primerljivo s približno desetletje starejšo slovensko korespondenco med plemkinjama Marenzijevo in Coraduzzijevo iz obdobja okoli leta 1690, čeprav je bila tudi ta po vsebini in obliki trivialna.⁷²

Če sta P. Merku in za njim M. Žvanutova rabo slovenščine v plemiških krogih označila kot "jezik srca",⁷³ lahko temu dodamo, da skromni primer sramotilnega pisemca iz Višnje Gore postavlja pisani slovenski jezik izpod plemičevega peresa v vlogo jezika, uporabnega in prikladnega za zmerjanje in poniževanje, v tem vsaj enakovrednega nemščini. Postavlja se vprašanje, zakaj je baron Mordax uporabil slovenski besedi le v nagovoru. Ali je nemara hotel prav s tem izborom še učinkoviteje ponižati neplemiškega naslovnika?

Iz skope vsebine Mordaxovega pisanja lahko le v obrisih spoznamo, zakaj je pravzaprav šlo oziroma kakšen je bil povod spora. Omemba pričevanja (*Attestation*) slej ko prej kaže, da so Višnjani s svojim sodnikom Janezom Iggerjem na čelu od barona zahtevali nekakšno občevanje napihnutih "purgarjev" z njim - "žlahtnim gospodom" tako razjezilo, da je Iggerja primerjal s svinjskim pastirjem, ki naj sodi in ukazuje zgolj svojim "polž(ar)em". S tem je kajpak mislil na Višnjane, ki se jih je zaradi neke polžu podobne pivske posode, shranjene v mestni hiši, prijel vzdevek "polžarji".⁷⁴

Z latinskim števnikom "Vigesimo quarto", drugim nenemškim vstavkom v pismu, pa je Mordax najbrž hotel pokazati na nepomembnost Višnjanov, ki jim odmerja šele 24. točko svojega pisanja, dasi v resnici prvo in edino.

Nepomembno pisemce z začetka 18. stoletja nima tolikšne teže, da bi veljalo posebej razpravljati o njegovem piscu in prejemniku. Ker pa poznamo iz življenja "ljubeznivega pankrta" Janeza Iggerja kar nekaj zanimivih podatkov, kaže z njimi nekoliko osvetliti tudi širše okoliščine tega plemiško-meščanskega spora. Oba, Igger in baron Mordax, se namreč v virih kažeta kot precej nemirna, k prepirom nagnjena duhova.

Janez Andrej Mordax denimo prva leta 18. stoletja pred ograjnim sodiščem ni nastopil samo kot obtoženec v sporu z Iggerjem, ampak tudi kot tožnik. V vlogi lastnika manjše graščine Selo (*Sellu*) pri Stični⁷⁵ je na primer leta 1703 tožil stiškega opata, češ da so opatovi ljudje pretepli nekega njegovega podložnika.⁷⁶

O tem članu razvejanega rodu Mordaxov sicer ne vemo prav dosti. Izviral je iz razmeroma stare rodbine s plemiškim predikatom "zum Portendorf", katere plemiške korenine so dokazljive vsaj za sedem rodov njegovih prednikov in sežejo v 15. stoletje.⁷⁷ Deželanstvo v kranjskem deželnem zboru si je rodbina pridobila leta 1584,⁷⁸ baronski naslov pa slabih sto let pozneje, leta 1671, ko je bil eden izmed štirih Mordaxov, prejemnikov plemiške diplome cesarja Leopolda I., tudi Andrej Danijel, oče našega Janeza Andreja.⁷⁹ Ob smrti leta 1689 je posedoval kar štiri gradove na Dolenjskem: Radeče ob Savi s pridruženima gradovoma Turn v Radečah in Žebnik ter Zalog pri Novem mestu.⁸⁰

Matična posest družine novopečenega barona Andreja Danijela je bilo radeško gospostvo in tudi njegov sin Janez Andrej, naš pisec slovenskih sramotilnih vrstic, se je zelo verjetno rodil prav v Radečah. Na svet je prišel nekako v času, ko je njegov oče postal baron (1671), vendar njegovih osebnih podatkov ne poznamo,

pripisal običajno srednjeveško obliko in naj bi jo meščani nekda uporabljali za pitje pri cehovskih svečanostih (Ueber Archive und Siegel der Städte und Märkte in Krain, Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, Wien, NF XII (1885), str. CLVIII).

⁷⁵ Gre za dvorec Selo pri Št. Pavlu, ki ga je v drugi polovici 17. stoletja sezidal Janez Sigmund pl. Semenič, nato pa po M. Smoletovi od Valvasorjevih dni do leta 1728 podatki o lastnikih niso znani (prim. M. Smole, n. d., str. 433).

⁷⁶ AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, protokoli št. 17, 1701-1704, s. p., 30. 12. 1703.

⁷⁷ AS 1075, Zbirka rodovnikov, Mordax von Portendorf.

⁷⁸ Ludvik Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain, Görz 1905, str. 498.

⁷⁹ AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 61, Dunaj, 1671 VI. 14. (prepis 1722).

⁸⁰ M. Smole, n. d., str. 401, 516, 556, 574.

⁷² Prim. Pavle Merku, Slovenska plemiška pisma družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja, Trst 1980.

⁷³ Prim. Maja Žvanut, Od viteza do gospoda, Ljubljana 1994, str. 34-35.

⁷⁴ Prim. Mihaela Zajc-Jarc, Duhan iz Višnje Gore, (Glasovi, 7. Knjiga), Ljubljana 1993, str. 12-13; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 331. - A. Dimitz je leta 1882 v višnjegorskem mestnem arhivu še videl kositrno čašo, ki ji je

ker radeške cerkvene matice iz tega časa niso ohranjene. V okolico Višnje Gore ga je najbrž zanesla šele poroka z Ivano Terezijo, hčerko Maksimilijana Antona barona Taufererja in njegove žene Ane Kordule.⁸¹ Njeni rodbini je namreč pripadal grad Turn pri Višnji Gori (Weichselbach), imenovan tudi Novi grad v Peščeniku ali Višnje.⁸² Priženjeni Janez Andrej Mordax ni bil nikoli lastnik tega gradu, vsekakor pa je v njem bival, ko se je v začetku 18. stoletja praval s sosedoma – višnjegorskim mestnim sodnikom Janezom Iggerjem in stiškim opatom. Kot rečeno, je imel bliže Stični svoj lastni dvorec Selo, ki ga je morda pridobil že pred poroko. Zanimivo je, da o njem in njegovih štirih otrocih iz zakona z Ivano Terezijo⁸³ v Višnji Gori in tamkajšnjih župnijskih maticah ni nikakršnega sledu.⁸⁴ Očitno se je od tod kmalu odselil, zagotovo v Radeče, kjer je leta 1706 od svojega starejšega brata Ernesta Ferdinanda kupil radeško gospodarstvo.⁸⁵

Tako baron Mordax kot Janez Igger sta bila leta 1701, ko sta se sprla in zmerjala, v Višnji Gori še takorekoč novinca. Igger se je v mesto priselil največ deset let prej, Janez Andrej Mordax pa nekaj let za njim, ko je njegova poznejša soproga Ivana Terezija baronica Tauferer, rojena 1677, postala godna za možitev.

Četudi Janez Igger ni bil plemiškega rodu, vemo o njem precej več kot o baronu Mordaxu. Iggerjeve poznejše peripetije v Višnji Gori denimo kar nekajkrat spominjajo na spor z baronom. Zlasti v sodnih protokolih višnjegorskega mesta najdemo več drobnih podobnosti, tako denimo na Iggerja naslovljeno žaljivo pismo in verbalno zmerjanje, med drugim prav s pankrtom.

Kot rečeno, Janez Igger po rodu ni bil Višnjan. V dobro ohranjenih mestnih davčnih registrih, mestni računih in župnijskih matičnih knjigah namreč pred njim ne zasledimo njegovega priimka, po izvoru morebiti na nemški način izpeljanega iz toponima Ig. V mestu se je pojavil šele leta 1692 kot lastnik hiše, ki je še dve leti prej pripadala drugemu gospodarju.⁸⁶ Od tega leta do leta 1705 se mu je v Višnji Gori rodilo tudi sedem otrok, potem ko je vsaj ena hči prišla

na svet že pred priselitvijo Iggerjeve družine v to dolensko mesto.⁸⁷ Odkod so Iggerji prišli, morda odkriva podatek v sodnih protokolih, da se je Janez izučil padarske obrti v Celovcu, kjer se je zadrževal še leta 1691.⁸⁸ Poročen je bil z neko Katarino, ki ga je preživela, kljub številnemu potomstvu pa je njegov priimek živel v Višnji Gori le še eno generacijo.⁸⁹ Janez Igger je umrl 8. januarja 1733 kot mestni sindik ter prvi in zadnji višnjegorski odrasel moški predstavnik Iggerjevega rodu v tem dolenskem mestecu.⁹⁰

Prišlek Igger se je naglo uveljavil v okolju svojega novega doma in štiri desetletja opazno zaznamoval življenje Višnje Gore. Samo kakšnih sedem let po priselitvi so ga namreč Višnjani leta 1698 prvič izvolili za mestnega sodnika in mu načelovanje mestu zaupali še dve naslednji leti, tj. do junija 1701,⁹¹ to pa se ujema s časom, ko se je sporekel z baronom Mordaxom.

Tiste čase je bil Igger nasploh nastrojen precej tožiteljsko, saj je trdno držal vajeti v rokah in se mogel veseliti svojih hitrih uspehov v novem okolju. Ni dvomiti, da je baronu Mordaxu kakšno zagodel, kot jo je pozneje kar nekajkrat tudi svojim someščanom. Vse skupaj se je bržčas začelo tako, da od Mordaxa ni zahteval samo nekega pričevanja, temveč mu je povrh še kaj jezikal. Neobzirnost in nevljudnost do oseb plemenitega rodu namreč nista bili kakšen izjemen primer. Tako je ravno Igger kot sodnik leta 1704 obravnaval tožbo baronice Sofije Olimpije Deleo zoper višenjskega meščana Janeza Krstnika Kovačiča, ki naj bi si prejšnje leto drznil "milostno gospo" tikati, jo zmerjati s svinjsko pastirico in ji celo groziti z dvignjenim korobačem. Baronici se je moral nazadnje samo opravičiti in ji v sodni hiši podati roko, že prej pa naj bi se z njo glede incidenta poravnal v Stični.⁹²

Zanimivo je, da se je Igger, potem ko ga od 1701 dve leti niso izvolili za sodnika, prav rad prepiral in s tem pridno polnil ohranjene mestne sodne protokole. Žalitve in medsebojne tožbe zaradi žalitev so bile sicer med Višnjani na dnevnem redu, kot v majhnih mestih nasploh, toda Iggerjevo ime v takšnih primerih le preveč očitno prevladuje in s tem nazorno razkriva njegov nemirni značaj.

Tako je poleti 1701 tožil gostača Luko Femicca zaradi žalitve, češ da ga je ta ozmerjal s psom in tatom, mu skočil v lase in mu kot upravitelju sodišča sploh izkazoval premalo spošto-

81 O zakonski zvezi Janeza Andreja Mordaxa s Terezijo Tauferer gl. AS 1075, Zbirka rodovnikov, Mordax von Portendorf. - Ivana Terezija je bila 19. maja 1677 krščena v višnjegorski župnijski cerkvi (L. Schiviz von Schivizhoffen, n. d., str. 343).

82 M. Smole, n. d., str. 327-329.

83 AS 1075, Zbirka rodovnikov, Mordax von Potendorf.

84 Prim. NŠAL, ŽA Višnja Gora, krstna matična knjiga 1691-1716.

85 M. Smole, n. d., str. 401. - Kdaj je baron Janez Andrej umrl, ni moč ugotoviti, ker se radeške mrliške matice začenjajo šele z letom 1749, ko je bil skoraj gotovo že mrtev, vsekakor pa ne več lastnik radeškega gospodarstva (prim. AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, N 168, gospodarstvo in trg Radeče).

86 AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. IV, davčni registri.

87 NŠAL, ŽA Višnja Gora, krstne matične knjige 1672-1689, 1691-1716.

88 AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. II, sodni protokoli 1683-1710, 6. 9. 1701.

89 Prim. NŠAL, ŽA Višnja Gora, krstne matične knjige 1691-1716, 1718-1733, 1734-1753, 1754-1777.

90 NŠAL, ŽA Višnja Gora, mrliška matična knjiga 1713-1748, 8. 1. 1733.

91 AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 285, I/145, lit. WI-14.

92 Prav tam, 5. 3. 1704.

vanja. Igger je zanj pred sodiščem zahteval nič manj kot izgon iz mesta, in to utemeljeval s podcenjujočimi besedami, da je Femic majhen mož ("Kherll"), mestu bolj v škodo kot v korist.⁹³

Drugi sodni spor je zadeval Iggerjevo domnevno sumljivo preteklost. Samo teden dni za Femicem je tožil someščana Jakoba Killerja, ki naj bi imel pri sebi neko "sumljivo pisemce" in naj bi o Iggerju širil žalitve v zvezi z njegovim bivanjem in ukom v Celovcu. Igger je s pismi dokazoval, da nič od tega, kar trdi Killer, ni res, zato se mu je moral slednji opravičiti in žalitve preklicati.⁹⁴

Hitro pa se je izkazalo, da tudi Igger ni bil dosti bolj olikan. Leta 1703, po vnovični izvolitvi za sodnika, je na višnjegorskem trgu s psom ozmerjal someščana Janeza Kovačiča, potem ko sta se sporekla zaradi neke vozne poti. Tokrat je bil Igger prvič tisti, ki je moral na koncu preklicati svoje besede in tožniku podati roko.⁹⁵ Ni čudno, da je že omenjeni Jakob Killer leto pozneje Iggerja, tedaj mestnega sodnika (v letih 1703-1705),⁹⁶ označil za prepirljivca (*ein Hader*) in si pred sodiščem prislužil ukaz, naj se mu opraviči.⁹⁷

Morda je bilo res nekaj na tem, da se je Igger rodil kot nezakonski otrok, ali pa so se Višnjani nemara spomnili Mordaxovega pisma "lubeznivemu pankrtu", da je Franc Kastelic Iggerja leta 1705 žalil z goljufom, pankrtom in več drugimi nizkimi besedami, potem pa ga še tožil, češ da ga je Igger prvi ozmerjal s psom in mu primazal zaušnico. Sodišče je dognalo, da je začel Kastelic, zato je bil kaznovan s tremi dnevi zopora v stolpu, kaznovanju zaradi zaušnice pa se ni tokrat izognil niti Igger, ki je, dokler ni plačal denarne kazni, moral ostati v udobnejšem arestu v sodni hiši.⁹⁸

Janez Igger je prav tisti čas v Višnji Gori dosegel svoj prvi vrhunec in padec. Tako je naslednje leto 1706 ob vnovični izvolitvi za mestnega sodnika hkrati prevzel še dobro plačano službo mestnega pisarja.⁹⁹ Ko ga Višnjani naslednje leto niso več izvolili na sodniško mesto, je na njihovo prošnjo tudi za to leto sprejel funkcijo pisarja,¹⁰⁰ a že dva tedna pozneje ga je mestni svet odstavil, ker da pisarske službe ni primerno opravljal in ker naj bi bil povrh tega udeležen v sporu med mestom in gospodvom

Višnja Gora.¹⁰¹ Igger se je nato someščanom maščeval tako, da je nanje pritisnil z vestnim izterjevanjem deželskosodne mitnine, ki jo je imel v zakupu od višnjegorskega gospodstva.¹⁰² S tem se je spor med Iggerjem in njemu nenaklonjeno stranko šele začel razplamtevat. Mestno sodišče ga je za njegova samovoljna dejanja kaznovalo z denarno kaznijo, ker pa je potem mestni svet in meščane opravljal s sramotilnim govorjenjem, so ga vodilni meščani 13. septembra 1707 odstavili z mesta notranjega svetnika za obdobje do naslednjih volitev sodnika čez dobrih devet mesecev.¹⁰³ Dva tedna pozneje so Iggerja dolžili tudi tega, da naj bi še v času, ko je bil sodnik in pisar, brez vednosti mestnega sveta iz protokolov izrezal neki sklep mestnega sveta.¹⁰⁴ Pretkani Igger je dejanje priznal in se nato zatekel po pomoč k drugi sodni instanci, deželnemu vicedomu v Ljubljani.¹⁰⁵ Medtem ko se je zadeva vlekla pri obeh sodiščih, mestnem in vicedomskem, se je bližal 24. junij 1708, dan novih rednih volitev mestnega sodnika oziroma dan, do katerega je bil Igger odstavljen z mesta notranjega svetnika. Deželni vicedom je za ta dan ukazal svojemu pooblaščenцу, naj Iggerja pospremi k volitvam in ga vnovič umesti na svetniško mesto. Ker je del mestnih očetov skušal to dejanje preprečiti in so pred rotovžem v ta namen postavili stražo, so bili mestni sodnik in trije svetniki mesec dni pozneje klicani v Ljubljano na vicedomsko zaslišanje, tam pa se je izkazalo, da Višnjani glede Iggerja niso najbolj enotnega mnenja.¹⁰⁶ Igger jih je očitno uspešno zavrtel okoli prsta. Tako je mogel spet hoditi k sejам notranjega sveta, a se je še isto jesen zaradi žalitev zapletel v vsaj dve pravdi, enkrat kot tožnik in drugič kot obdolženec; za kratek čas je bil celo znova "suspendiran" s sej, dokler se ni svojemu tožniku opravičil.¹⁰⁷

Take in drugačne zdrahe so si mogli privoščiti samo dovolj močni meščani, ki so se zavedali, da jih obubožano in zadolženo mesto potrebuje. Iggerjevi izpadi so bili hitro pozabljeni, saj je mestno predstojništvo z njim že spomladi 1709 sklenilo pogodbo o zakupu mestne mostnine. Petični Janez Igger je bil pač edini pripravljen v gotovini plačati znatno zakupnino za dve leti vnaprej.¹⁰⁸ Nič hudega, če je naslednje leto mestnega sodnika Janeza Šinkovca ozmerjal s

⁹³ AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 2, sodni protokoli 1683-1710, 31. 8. 1701.

⁹⁴ Prav tam, 6. 9. 1701.

⁹⁵ Prav tam, 12. 9. 1703.

⁹⁶ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 285, I/145, lit. W I-14.

⁹⁷ AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 2, sodni protokoli 1683-1710, 17. 11. 1704.

⁹⁸ Prav tam, 29. 10. 1705.

⁹⁹ AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 2, sodni protokoli 1705-1752, 24. 6. 1706.

¹⁰⁰ Prav tam, 24. 6. 1707, 14. 7. 1707.

¹⁰¹ Prav tam, 29. 7. 1707.

¹⁰² Prav tam, 6. 8. 1707. – AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 285, I/145, lit. W I-14, 12. 8. 1708.

¹⁰³ AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 2, sodni protokoli 1705-1752, 6. 8. 1707, 13. 9. 1707.

¹⁰⁴ Prav tam, 26. 9. 1707.

¹⁰⁵ Prav tam, 19. 12. 1707, 27. 1. 1708, 28. 3. 1708.

¹⁰⁶ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 284, I/145, lit. W I-2, 28. 7. 1708.

¹⁰⁷ AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 2, sodni protokoli 1705-1752, 17. 9. 1708, 1. 10. 1708, 8. 10. 1708.

¹⁰⁸ Prav tam, 7. 3. 1709.

svinjo, menda zato, ker mu je Šinkovec poslal neko sramotilno pismo (*einen Schelmenbrief*). Zadeva je šla pred vicedomsko sodišče, mestno pa je oba moža kaznovalo z dvema dnevoma blagega zapora v mestni hiši.¹⁰⁹

Janez Igger je torej prejel že drugo sramotilno pismo, odkar je bival v Višnji Gori. Potem ko mu je prvega, nemško-slovenskega, leta 1701 poslal baron Mordax, naj bi mu drugega napisal someščan, sicer tekmeč za sodniško mesto. Vse skupaj je bilo nemara že del predvolilne strategije, ki je šla tokrat na roko Iggerju. Janez Šinkovec je namreč ostal na sodniškem mestu le do naslednjih volitev ob kresu 1711 in čez tri leta se je uspelo povzpeti na zaželeno mesto tudi že Iggerju, ki se je zdaj po devetih letih prekinitve obdržal v sodniški funkciji tri zaporedne mandate. Kot je veliko pozneje, leta 1744, zapisal njegov zet Johann Reichard, naj bi pokojni tast Janez Igger kar 22 let opravljal sodniško službo in hkrati krčmarsko obrt.¹¹⁰ Navedba o 22 sodniških mandatih je sicer pretirana, saj iz raznih virov poznamo vse sodnike iz let Iggerjevega življenja v Višnji Gori, res pa je Igger sodnikoval lepo število štirinajstih mandatov, kar je dlje kot kateri koli njegovih someščanov.¹¹¹

Iggerjeva hiša je nasploh dodobra zaznamovala življenje tega podeželskega mesteca tudi še po Janezovi smrti. Štiri desetletja njegovega delovanja v mestu so se nadaljevala z vplivnostjo njegove žene, hčerke in zeta. Nekatere izmed Iggerjevih značajskih potez so se očitno prenesle na hčerko Ano Elizabeto, ki jo je oče leta 1731

kot mlado vdovo omožil z Johannom Reichardom iz koroškega Wolfsberga.¹¹² Ta je pozneje prav tako postal mestni sodnik, toda Višnjani so imeli že prav kmalu veliko povedati zoper njegovo početje in zlasti zoper njegovo ženo, Iggerjevo hčerko. "Gospa sodnica" se je nenehno vtikala v mestne zadeve, se celo sama udeleževala sej mestnega sveta in sprejetje vsakega njegovega sklepa vezala na svojo privolitev. Ko so Višnjani leta 1744 nad tem potožili deželnemu vicedomu, je vrli sodnik Reichard našel v ženino obrambo prav posrečene izgovore. Njegova žena naj bi bila "sposobna dajati odgovor celotnemu mestnemu svetu" in ne nazadnje "naj bi bila ženska v zadnjem času nasploh zelo spoštovano bitje, saj je vendar tudi sedanji vladar, Marija Terezija, ženskega spola". Končno je bil po njegovem razlogu ženine navzočnosti na sejah predvsem v tem, da njegove besede drugim gospodom tolmači v deželski jezik (kranjsko slovenščino), ki ga sam kot nemški Korošec očitno ni bil povsem vešč.¹¹³ Ta podatek iz ust neslovenskega priseljenca sicer ne pove nič novega o jezikovni podobi višnjegorskega mesteca, kjer so morali na sejah mestnega sveta prejeta uradna pisanja tudi že prej "tolmačiti po kranjsko" (*auf crainerisch expliciert worden*).¹¹⁴ Navajam ga le zaradi posredne povezanosti z Janezom Iggerjem. Sosednji plemič je mogel tega višnjegorskega veljaka štiri desetletja prej najbolj neposredno in razumljivo ozmerjati prav z etiketo, sestavljeno iz dveh slovenskih besed: "ljubeznivi pankrt".

¹⁰⁹ Prav tam, 9. 9. 1710.

¹¹⁰ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 284, I/145, lit. W I-2, 17. 6. 1744.

¹¹¹ Prav tam, 24. 6. 1720, 24. 6. 1724, 24. 6. 1725, 11. 5. 1731; šk. 285, I/145, lit. W I-14, 12. 9. 1699, 13. 9. 1703, 3. 9. 1704, 4. 7. 1706, 27. 7. 1714, 22. 7. 1715, 1. 8. 1716, 29. 6. 1719. - Njegov zadnji mandat leta 1731 je trajal sicer samo nekaj mesecev, ko je vskočil namesto umrlega sodnika in mestu načeloval do naslednjih sodniških volitev.

¹¹² NŠAL, ŽA Višnja Gora, poročna matična knjiga 1713-1754, 8. 9. 1731.

¹¹³ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 284, I/145, lit. W I-2, 17. 6. 1744.

¹¹⁴ AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 2, sodni protokoli 1705-1752, 27. 1. 1708.

Trbovlje na filmskih zapisih¹

JANEZ RUS

Uvod

Predmet moje prve seminarske naloge so bili filmski zapisi profesionalne produkcije,² ki pričujejo o ljudeh v Trbovljah³ ali o mestu samem. Zanimali so me filmski zapisi, ki so produkti srečanja subjektov (snemalcev) s tujo kulturo (Trbovljani) oziroma drugače: filmski zapisi avtorjev, ki niso iz Trbovelj.

Pri filmskih zapisih so me zanimali tematika zapisov, žanrski pristopi in narativne sheme. V večini primerov ne gre za filme, ki so bili namensko narejeni kot etnološki. Etnološki film različni avtorji opredeljujejo različno. Na tem mestu imam v mislih specifičen pristop k etnološki raziskavi, ki pri metodološki zasnovi in predstavitvi izsledkov uporablja filmski medij. Etnolog lahko k filmu pristopa vsaj iz dveh izhodišč: prvo je sodelovanje pri nastajanju filma – produkt je etnološki film – drugo pa je proučevanje filma, pri katerem je film predmet raziskave in potemtakem ni toliko pomembno, kdo sodeluje pri filmu, temveč kdo/kako ga uporablja kot gradivo. To drugo je tudi moje izhodišče.

Filmski zapisi, na katere sem se omejil in jih obravnaval v tej nalogi, so samo del vizualne dokumentacije Trbovelj; pomembni vizualni zapisi, ki čakajo na obdelavo, so še domači video-posnetki, vizualni zapisi v tiskanih medijih, internet in verjetno še kateri.

Pomemben vir pri raziskavi je tudi lokalna televizija (prej Kanal 10 in zdaj TV Center), vendar pri tej nalogi tega vira nisem uporabil. Razlog za to je, da so filmski zapisi te institucije produkti srečanja subjekta s svojo lastno kulturo. Tovrstna televizija ima namreč do mesta, v katerem deluje, specifičen odnos: kulturni kontekst, iz katerega izhaja snemalec, je hkrati kontekst snemanja. TV Center poleg omenjenih puščam kot zanimiv vir za prihodnje raziskave.

Za filmske zapise sem imel dva temeljna vira: Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije in Radiotelevizijo Slovenija. Zapise, ki jih hrani prva ustanova, sem popisal iz treh zvezkov *Filmskega gradiva* (Nemanič 1998a, Nemanič 1998b in Rezec Stibilj, Tršan 2000), nacionalna televizija pa hrani preveč gradiva, da bi lahko v okvirih te ali katere druge naloge pregledal vsega. Poglavitna težava pri iskanju gradiva v tej instituciji je, da nima javno dostopnega inventarja enot, ki jih hrani v svojem arhivu, zato sem bil omejen na izbiro filmskih in televizijskih zapisov internega dokumentalista.

Upošteval sem filmske zapise, posnete v filmski in video tehnologiji. Večino zapisov sem si ogledal enkrat, in sicer na montažni mizi ob pomoči zaposlenega v arhivu oziroma na nacionalni televiziji. Ob že tako slabši kakovosti zvoka in slike je mogoče, da sem posamezne posnetke ali podatke prezrl. V tej točki torej nisem izrabil specifične možnosti, ki jo ponuja filmski zapis kot vir, to je - da ga lahko kot takega uporabimo večkrat.

Filmski zapisi si sledijo kronološko in so označeni z zaporednimi številkami. V seminarski nalogi sem jih citiral po zgledu *Filmografije* (Križnar 1982), na tem mestu pa navajam nekoliko manj podatkov: zaporedno številko filmskega zapisa, z rimskimi številkami od I do V sem označil stopnjo navezovanja na Trbovlje, naslov filmskega zapisa (s podnaslovom), producenta, datum nastanka filmskega zapisa, podatke o mestu hrambe in evidenčnih številkah, z znakom * je označena zvrst filmskega zapisa. Osnovnim podatkom sledi kratek opis filmskega zapisa. Nekateri enote niso opremljene z vsemi naštetimi podatki, ker mi niso bili dostopni.

Kratice in oznake:

ARS	Arhiv Republike Slovenije
TVS	Radiotelevizija Slovenija
TVL	Radiotelevizija Ljubljana
TVA	Arhiv Radiotelevizije Slovenija
TrF	Triglav film, Ljubljana
Viba	Viba film, Ljubljana
ZMT	Zasavski muzej Trbovlje
RTH	Rudnik Trbovlje Hrastnik
TET	Termoelektrarna Trbovlje
d	datum snemanja
f	filmski snemalec
l	lokacija snemanja
m	montažer
n	novinar

¹ Prispevek je skrajšano besedilo seminarske naloge z naslovom Trbovlje na filmskih zapisih. Nalogo sem izdelal pod mentorstvom dr. Naška Križnarja v študijskem letu 2000/2001 pri predmetu Vizualna antropologija na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Zahvaljujem se Slovenskemu filmskemu arhivu pri Arhivu Republike Slovenije in TV Slovenija, da sta mi omogočila ogled filmskih zapisov.

² Produkti institucij, katerih poglavitno poslanstvo je izdelovanje filmov.

³ Ozemlje današnje občine Trbovlje.

p producent
s scenarist
r režiser
red redaktor

* filmsko gradivo ali fragmenti, groba filmska dokumentacija
** filmska novica, del žurnala ali TV poročil; žurnalistična obravnava teme
*** reportaža, intervju ali klasični dokumentarec
**** izrazito artistično oblikovanje etnološke tematike

I – filmski zapis dokumentarne vrednosti, posnet v Trbovljah
II – filmski zapis, posnet v Trbovljah, z majhno dokumentarno vrednostjo
III – filmski zapis, posnet med drugim v Trbovljah
IV – filmski zapis ne prikazuje Trbovelj, vendar se obravnavana tema navezuje na Trbovlje
V – lokacija filmskega zapisa ni razvidna, vendar bi zapis lahko umestili v Trbovlje

Spisek filmov

1. (I) Trbovlje

p: Sava film, 1929, l: Trbovlje, r:f: Metod Badjura, m: Milka Badjura; *

Mesto in ljudje v Trbovljah. Dokumentiranje pokrajine, posameznih lokacij, stavb in ljudi v mestu. Ljudje na ulici in rudarji pred rovom delujejo neavtentično – gledalec ima občutek, da jih je pred kamero postavil režiser; delujejo prisiljeno. Posnetki imajo dokumentarno vrednost: viden je oblačilni videz ljudi in rudarjev na delu, videz stavb in okolice ter rudniških objektov. Badjura posname "znamenitosti" mesta.

2. (II) Lepotno tekmovanje za častni naslov "Miss Trbovlje" za leto 1930

p: Sava film Ljubljana, 1930, l: Trbovlje, r:f: Metod Badjura, m: Milka Badjura; *

Nastopi deset kandidatk za naslov Miss Trbovlje na odru oziroma v studiu.

3. (I) Arhivski posnetki Trbovelj (posneto v 30-ih letih tega stoletja)

1930-1935; *

Posamezni filmski zapisi Trbovelj, verjetno iz leta 1934. Avtor je neznan. Verjetno gre za reklamni film Trboveljske premogokopne družbe (TPD) za "karbo pakete", ki jih je v obdobju gospodarske krize delila ter jih po mestu prevažala s tovornjakom, vidnim v enem izmed kadrov.

Trbovlje. Dokumentiranje pokrajine, posameznih lokacij, stavb in ljudi v mestu, pristop k snemanju je podoben Badjurovemu. V primerjavi z Badjurovim filmom so ti posnetki bolj avtentični, manj je posredovanja avtorja. Mesto je posneto od juga proti severu, torej od reke Save proti župnijski cerkvi.

4. (IV) Tabor slovenskega delavstva

p: Janez Pogačnik, junij 1939, l: Ljubljana; **
Tabor slovenskih delavcev v Ljubljani. Reportaža množičnega shoda delavcev iz različnih slovenskih krajev in drugih jugoslovanskih republik v cerkvi sv. Jožefa in v dvorani Union. V filmu je dobro vidna črna uniforma z belimi rokavicami častne čete trboveljskih rudarjev. Ob njih na železniški postaji stojijo člani godbe. Na posnetkih ulice iz balkona je videti četo v črnih uniformah ter število posameznikov v njej; verjetno je to ista (trboveljska) častna četa kot na kolodvoru.

5. (III) Filmski obzornik 19 (1. točka)

p: TrF, IX.,X. 1947, r: France Jamnik, l: Trbovlje; **

Razstava o delu rudarjev v Trbovljah. Družabno-izobraževalna prireditev. Avtentičen dokument razstavnega prostora, eksponatov in nekaj obiskovalcev.

6. (V) Filmski obzornik 27 (2. točka)

p: TrF, avgust 1948, r: red: Ernest Adamič, l: Zagorje ob Savi; **

Prispevek ob kongresu komunistične partije. Sestanek v Zagorju ob Savi: nacionalni gospodarski načrt, katerega pomemben del je rudarstvo. Vzpodbujanje rudarjenja.

7. (I) Obisk maršala Tita v Trbovljah

p: TrF, d: 24. XI. 1948, l: Trbovlje; **

Obisk maršala Tita v Trbovljah. Srečanje s posameznimi socialnimi in političnimi skupinami, protokoli in govor pred Rudarskim domom. Snemalski interes je predvsem prikazati Tita pri potovanju po mestu; pri tem dokumentira mesto in stavbe. Filmski zapis ne dokumentira uradnega srečanja z lokalnimi politikami, kar bi od najvišjega državnega predstavnika pričakoval; obišče rudniške delavnice, tovarne in nagovori zbrane. Iz filmskega zapisa je moč oceniti število zbranih pri Titovem govoru pred Rudarskim domom (denimo za primerjavo s podatki iz članka v Slovenskem poročevalcu in v Ljudski pravici).

8. (IV) Med zagorskimi rudarji

p: TrF, d: 4. III. 1949, r:s: Ernest Adamič, I: Zagorje ob Savi, f: Rudi Vavpotič, m: Mira Lavrič; ***

Rudarji v Zagorju ob Savi. Film se ne omeji zgolj na prikaz načina življenja rudarjev; v uvodu je omenjeno naravno bogastvo zasavskega bazena, sledi osvoboditev po drugi svetovni vojni ter za njo izgradnja nove domovine in šele potem opis dela in življenja rudarjev v službi in v prostem času. Ob orisu športnih in kulturnih dejavnosti film govori na splošno o zagorskih proletarcih in ne samo o rudarjih. Podobno narativno shemo imajo npr. filmi Ustvarjalne petletke, Sintičev Trbovlje in Rdeče Trbovlje.

9. (III) Ustvarjalne petletke

p: TrF, d: 17. XII. 1949, r: Mirko Grobler; **

Dosežki udarnikov. Pregled povojnega razvoja in različnih ravni človekovega ustvarjanja v državi po načelu zemljepisne razporenosti teh mest. Narativna shema v tem filmu je zasnovana na prehodu iz predvojne kapitalistične ureditve v povojno socialistično; prehod se na primeru trboveljskega udarnika, omenjenega v filmu, kaže na kakovosti bivališča: iz stare rudniške barake se je preselil v nov moderni stanovanjski blok. Popisujem celotno vsebino filma, ker bi sicer informacijo o trboveljskem udarniku iztrgal iz konteksta.

10. (I) Zlet "Svobode" v Trbovljah

p: TrF, d: 17.-24. VIII. 1952, I: Trbovlje, r: Ernest Adamič, f: Metod Badjura; **

Srečanje kulturnih društev v Trbovljah. Kulturni delavci amaterji v sprevedu, na skupni prireditvi in zabavi. Dokumentarni in avtentični posnetki množične prireditve na stadionu v Trbovljah. Posnetek dobro dopolnjuje poročilo Ivana Regenta, denimo o številu nastopajočih v predstavi na stadionu.

11. (II) Trbovlje s pokrajino (posnetki za film Stavka)

p: TrF, 1953, r: France Kosmač, I: Trbovlje; *

Trbovlje z okoliškimi hribi. Avtentičen dokument pokrajine. Kamera kot opazovalka pokrajine, večinoma statični posnetki.

12. (II) Kamnolom Cementarne Trbovlje

1956, I: Trbovlje; *

Miniranje pobočja hriba. Posnetek nima velike dokumentarne vrednosti, razen pri morebitni specifični raziskavi o cementarni, industriji ali podobnem.

13. Novi obrat Cementarne Trbovlje

p: Viba, d: 1. VI. 1962, I: Trbovlje;

Med ogledi v arhivu ni bilo na razpolago kopije filma, zato si ga nisem mogel ogledati.

14. (III) Od kod sem doma

p: Viba, d: 14. XII. 1962, r: Zvone Sintič; ***

Slovenski kraji. Filmski sprehod po Sloveniji. Prikaz enega ali več elementov v vsakem kraju. Avtentični dokument mozaika na Delavskem domu Trbovlje in panorama Trbovelj.

15. (I) Trbovlje

p: Film servis Ljubljana, 1963, I: Trbovlje, r: Zvone Sintič, f: Mile de Gleria; ***

Trbovlje. Zgodovinski okvir, okoljske danosti in odnos Trboveljčanov do njih, potek gospodarskega razvoja in dejavnosti v prostem času. Dokumentarni posnetki mesta, objektov, ljudi pri delu in v prostem času ter arhivsko gradivo. Narativno izhodišče je prehod iz kapitalističnega obdobja v socializem. Vsebinska temelja sta proletariat (predvsem rudarski) in iz njega izhajajoči revolucionarni voditelji. Razplet je v stabilnem gospodarstvu in bogatih dejavnostih v prostem času.

16. 60 let delavske godbe Trbovlje

p: TVL, d: 28. I. 1963;

Film hrani nacionalna televizija in si ga nisem utegnil ogledati.

17. (II) Dnevniška novica

p: TVL, d: 18. VII. 1969, I: Trbovlje; *

Avtentični dokumenti Ulice 1. junija, Trg revolucije, graditev in montažni poslovni prostori v gradnji na istem trgu, stolpnica.

18. (I) Teh naših 50 let (druga oddaja)

p: Uredništvo dokumentarno-feljtonskih oddaj TVL, d: 11. II. 1970, r:s: Fran Žižek; ***

Trbovlje. Zgodovinski kontekst. Dogajanje okrog leta 1924, ko so se delavci v Trbovljah uprli Orjuni. Incident se je zgodil 1. junija, danes je ta datum občinski praznik. Edini filmski zapis, ki dokumentira dogajanje prvega junija in ima tako še večji pomen. Dokumentirani so tudi pričevanja dveh moških in arhivsko gradivo.

19. (III) Rudis

p: Unikal studio, 1973, r: Ivan Merljak; ***

Podjetje Rudis. Propagandni film podjetja. Večinoma posnetki različnih gradbišč, strojev, objektov in pisarn, ki delujejo v okviru podjetja. Izbrane so lokacije po Jugoslaviji in svetu, nekaj

je posnetkov iz Trbovelj, na primer helikopterski posnetki sedeža podjetja, odlagališče elektro-filtrskega pepela v Prapretnem. V tem kadru je nakazana hkratna navzočnost ljudi in industrije v Trbovljah. Kader namreč prikazuje odlagališča pepela in žensko, ki dela na gredici pod kupom pepela. Film je narejen za podjetje Rudis.

20. (I) Naši zbori: Trbovlje

p: TVL, d: 24. XII. 1974, l: Trbovlje, f: Slavko Nemec; ***

Trbovlje in trije trboveljski pevski zbori. Opis družbeno-kulturnega stanja v Trbovljah z nekaj zgodovinskimi podatki. Novinarja na različnih lokacijah Trbovelj govorita predvsem o kulturnem ustvarjanju Trboveljčanov. Vmes nastopijo trije pevski zbori na različnih delih mesta. Avtentični dokumenti objektov: občina, Delavski dom in gledališka dvorana, Dom svobode, spomenik revolucije, blagovnica Nama in delno panorama. V filmu so zanimivo združeni pevski zbori in različni objekti na prostem.

21. To je bila godba: Delavski pihalni orkester iz Trbovelj

p: Glasbena redakcija TVL, d: 10. V. 1975;
Film hrani nacionalna televizija in si ga nisem utegnil ogledati.

22. (I) Junaki dela - rudarji udarniki

p: Uredništvo dokumentarno-feljtovskih oddaj TVL, d: 15. XII. 1981, l: Trbovlje, r: Božo Vranešič; ***

Izpovedi oziroma spomini (po narečju sodeč) prebivalcev Trbovelj iz različnih etničnih, verskih, socialnih okolij ter starostnih skupin in spolov. Posnetki imajo izjemno dokumentarno vrednost zaradi izražanja nekaterih informatorjev v domačem govoru ter načina razmišljanja in pogleda na svet, ki se kaže skozi njega. V filmu nastopa osemnajst informatorjev. Njihova imena niso navedena, zato sem jih označil z vrstilnimi števniki, glede na vrstni red pojavljanja; pri vseh gre za informatorje, zato tega poimenovanja nisem vsakič znova uporabil in jih poimenujem samo s prvi, drugi itd. Lokacije posnetkov so v nekaterih primerih avtentična bivalna ali delovna okolja informatorjev, npr. dnevna soba, pisarna, garderoba, prostor pred hišo ipd. Posnetki informatorjev so kombinirani z arhivskimi posnetki (npr. Titov govor leta 1948 pred Rudarskim domom z zbranimi poslušalci), posnetki rudarjev, posnetki propagandnega materiala (npr. plakati), člankov, slik, obratov, pokrajine, godbe... Ob gledanju filma sem si predvsem označeval pričevalce, lokacijo in vsebino povedanega, zato nisem utegnil popisati vseh arhivskih posnetkov. Na nekaterih mestih je to gradivo v film vpleteno

po nepotrebnem in stereotipno; z dokumentarnega vidika bi bilo bolje, če bi bila pričevanja posameznikov prikazana nepretrgano.

23. (I) Rdeče Trbovlje

p: Uredništvo dokumentarno-feljtovskih oddaj TVL, d: 27. IV. 1982, r:s: Božo Vranešič; ***

Trbovlje. Zgodovinski kontekst. Avtor v filmu kot temelj oblikovanja današnjih Trbovelj poudari rudarjenje in proletarce kot poglaviti viri komunistov. Avtor pokaže, da se je obstoječe stanje socializma gradilo postopno: prva stavka trboveljskih delavcev je bila že leta 1918, pa leta 1920 in po letu 1932, predvsem pa v letu 1937 z ustanovitvijo KPS in po letu 1941 z ljudsko fronto. V nadaljevanju prikaže gospodarski razvoj in kulturno dejavnost v Trbovljah. Film je predvsem dokument o zgodovini rudarjenja v Trbovljah in o njegovih družbenih razsežnostih.

24. (III) Dosje našega časa: Včeraj za jutri – v nove čase (tretja oddaja)

p: Dokumentarni program TVL (producent: Gorazd Končar), d: 21. V. 1982, r: Mija Janžekovič, f: Žaro Tušar; *

Rudniki. Zgodovinski kontekst. Posnetki arhivskega gradiva in trboveljske elektrarne. Posnetki so primerni kot dodaten vir pri tovrstni raziskavi.

25. (III) Dosje našega časa: Včeraj za jutri – plodna jesen (deveta oddaja)

p: Dokumentarni program TVL, d: 2. VII. 1982, r: Mija Janžekovič, f: Žaro Tušar; *

Trboveljska premogokopna družba. Zgodovinski kontekst. Sicer kratek prispevek, a vsebuje motiv prehoda iz kapitalističnega obdobja v obdobje socializma.

26. (III) Stare smučiči (prispevek za oddajo Zdravo)

p: TVL, d: 3. I. 1990, n: Bogdan Barovič; **
Smučanje v Zasavju. Intervju z Borisom Zupanom in nekaj zgodovinskih podatkov. Prispevek je lahko dodaten vir k tovrstni raziskavi, sam na sebi pa nima velike dokumentarne vrednosti.

27. (I) Vrtoglavi ptič

1997; ****
Plesni film. Skupina En-knap pleše na različnih lokacijah v Trbovljah: v različnih rudniških objektih, v Cementarni, na dimniku itd. Film je posnet s specifičnim umetniškim pristopom plesalcev. V spisek filmov ga uvrščam kot zanimiv primer dokumentiranja Trbovelj.

28. (III) Po Sloveniji

p: TVS, d: 25.III. 1999, l: Trbovlje, f: Gregor Naglav, n: Barbara Renčof; **

Dimnikova hiša. Prispevek o zgodovini hiše, intervju z Julijano Petrič in Borisom Novakom. Predvsem dokument lastnice hiše in manj o sami zgodovini; večinoma prikazuje urejanje gradiva, ki ga hrani gospa Petrič.

29. (I) Dom svobode

2000; ****

Plesni film. Skupina En-knap pleše na različnih lokacijah v Trbovljah: na plezalni steni, v Cementarni, v Domu svobode itd. Aleš Hadalin hodi po trboveljskih ulicah in ob različnih objektih. Film je posnet s specifičnim umetniškim pristopom plesalcev. V spisek filmov ga uvrščam kot zanimiv primer dokumentiranja Trbovelj.

30. (III) Po Sloveniji

p: TVS, 2000; **

Zasavski muzej Trbovlje. Muzejska dejavnost. Kratka predstavitev dejavnosti z nekaj zgodovinskimi podatki. Televizijski zapis tem, ki imajo muzejski kontekst in so jih v preteklosti snemali na filmski trak kot avtentične, na primer rudarsko stanovanje v avtentičnem okolju.

31. Z delavsko godbo okoli sveta

oktober 2000;

Film hrani nacionalna televizija in si ga nisem utegnil ogledati.

Polprofesionalna produkcija

32. (I) Rudnik Trbovlje - Hrastnik: Vsi za enega, eden za vse

p: Rudnik Trbovlje Hrastnik in Pro Fit, 1996, l: Trbovlje; ***

O zgodovini rudarjenja, predstavitev delovanja in načrti za prihodnost.

33. (I) Trbovlje - Hrastnik Coal Mine: All For One Facility - One Facility for all

p: Rudnik Trbovlje Hrastnik in Pro Fit, 1996, l: Trbovlje; ***

Vsebina je enaka kot pri slovenski različici.

34. (I) Kohlebergwerk Trbovlje - Hrastnik: Alle für ein Objekt - ein Objekt für alle

p: Rudnik Trbovlje Hrastnik in Pro Fit, 1996, l: Trbovlje; ***

Vsebina je enaka kot pri slovenski različici.

35. (I) Termoelektrarna Trbovlje II

p: TET in Pro Fit, 1996; ***

Vsebina oblikovana na podoben način kot pri prejšnjih treh filmih.

Analiza

V nalogi sem se oprl na kar se da široko zbirko filmskih zapisov, ki dokumentirajo Trbovlje. Filmografija vsebuje 35 filmskih zapisov – od teh jih je 31 profesionalne ter štirje polprofesionalne produkcije – in enajst producentov. Trije zapisi so bili posneti z videotehnologijo: prispevek za oddajo Zdravo in dva prispevka za oddajo Po Sloveniji. Vsi trije so posneti z novinarskim pristopom; predvsem za zadnja dva je značilna zgoščenost vsebine. Poleg tega je v videozapisih očiten element, ki je vsebovan še v filmu Teh naših 50 let in v tretji oddaji Dosje našega časa – to je spominjanje. Najizraziteje je navzoč v prispevku o Zasavskem muzeju, ki je na neki način institucionaliziran spomin.

Tematika

Tematiko posameznih enot sem označil po etnološki sistematiki, ker so filmski zapisi za etnologa etnografsko gradivo. Menim, da je takšna oznaka zgolj orientacijska, saj vsak filmski zapis presega označeno tematiko, odvisno pač od izhodišča gledalca. Takšni poljubnosti sem se nekoliko izognil tako, da sem posamezne enote označil z več poglavji iz sistematike hkrati. Oznaka tematik naj bo torej namenjena predvsem orientaciji pri izbiranju filmskih zapisov.

Žanrski pristopi

Zanima me, kateri žanri prevladujejo na posameznih filmskih zapisih, posnetih v Trbovljah, in kako se njihovo pojavljanje spreminja skozi čas. Žanri so trije: govor, dejavnosti in okolje. Za govor se šteje posnetek človeka, ki govori, in ne tudi na primer govor v offu. Med dejavnosti sodi "širok razpon prezentne kulture, ki sega od ritualov do tehnologije." (Križnar 1999, 53) Okolje je lahko posneto namensko ali nenaomensko. Pri arhivskem gradivu, vključenem v posamezne filmske zapise, žanrov nisem upošteval; obravnaval sem samo posnetke, narejene ob nastajanju posameznih filmskih zapisov.

Žanre sem obravnaval pri filmih Trbovlje Metoda Badjure (št. 1), Obisk maršala Tita v Trbovljah (št. 7), Zlet "Svobode" v Trbovljah (št. 10), Trbovlje Zvoneta Sintiča (št. 16), Teh naših 50 let (št. 19), Naši zbori: Trbovlje (št. 21), Junaki dela - rudarji udarniki (št. 23) in Rdeče Trbovlje (št. 24).

Film Trbovlje (1929) Metoda Badjure je razdeljen na dvanajst sekvenc, ki jih ločujejo

*Iz filma Obisk maršala Tita v Trbovljah.
 Producent: Triglav film, snemalec: Ivan Marinček.
 Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.*

vmesni napisi. Okolja in dejavnosti so v posameznih sekvencah jasno izraženi. Govora v filmu ni. Okolje je v ospredju v šestih sekvencah. Tri izmed teh so panoramski posnetki; pri teh dokumentiranje okolja napovejo že vmesni napisi: "Pokrajina", "Pogled s travnika" in "Pogled"; druge tri sekvence dokumentirajo rudniško upravno stavbo, bolnišnico oziroma tržnico s hladilnico. Drugih šest sekvenc dokumentira dejavnosti; štiri izmed teh človekove: ljudje pred cerkvijo in na ulici, odhod rudarjev v jamo in njihov prihod iz nje; dve pa delovni proces, natančneje lokomotivo – enkrat z vagoni, drugič pa brez njih. Okolja in dejavnosti so torej navzoči povsem enakovredno. Badjurov film ima veliko dokumentarno vrednost, saj so to prvi filmski posnetki Trbovelj.

Obisk maršala Tita v Trbovljah (1948) je prav tako nemi film in zato v njem ni govora. V primerjavi s prejšnjim pa vsebuje precej telesne govorice, predvsem pri Titu: način hoje, pozdravljanje ljudi ob poti, govor pred Rudarskim domom itd. V filmu je poudarjena dejavnost maršala in njegovih spremljevalcev, dokumentirana je tudi dejavnost domačinov, ki Tita opazujejo ali pozdravljajo. Titov obisk je sploh povod za filmski zapis, zato je tudi vedno v središču pozornosti kamere. Njegova dejavnost je skoraj ritualna, saj je bil maršal izjemno popularen, obiske pa so zaznamovali stalni elementi, npr. avtomobil in uniforma. Film je narejen z izrazitim novinarskim interesom: dokumentira maršalovo potovanje po Trbovljah, ob

tem pa še okolja, kjer se je gibal: železniško postajo, rudniške delavnice, industrijski objekt. Okolje se nekoliko bolj izrazi med govorom pred Rudarskim domom, kjer se dejavnost umiri. Pa ne povsem, saj je med govorom zanimiva Titova govornica telesa. Za Trbovlje je dokumentarna vrednost filma predvsem v posnetkih okolja, čeprav ti niso bili narejeni s tem namenom.

Zlet "Svobode" v Trbovljah (1952) je, podobno kot prejšnji, dokument dogodka; prvi je dokument obiska ene osebe, ta je dokument obiska več skupin, ki se udeležijo "zleta" – srečanja društev z imenom "Svoboda" na prireditvi na trboveljskem stadionu. Tudi ta film temelji na človekovi dejavnosti, to je na dejavnosti skupin ali cele množice v različnih okoliščinah: ob prihodu v Trbovlje in pohodu po mestu, ob nastopanju na odru in obisku prireditve. Povod za snemanje je "zlet", interes snemalca pa je novinarski. Dokumentov okolja je v tem zapisu malo; nekaj jih je v posnetkih pohoda skupin po mestu, nekaj pa v stadionskih posnetkih, vendar je ta vidik manj pomemben. Govora v filmu ni. Filmski zapis je predvsem pomemben zaradi dejavnosti skupin na obisku v Trbovljah – večina udeležencev je verjetno iz drugih krajev.

Film Trbovlje (1963) Zvoneta Sintiča je izmed obravnavanih prvi zvočni film in prvi klasični dokumentarec. Narejen je s podobnim namenom kot Badjurov, in sicer dokumentirati Trbovlje ter ljudi in njihove dejavnosti v mestu. Osnova filma je komentar v offu, ki pripoveduje o človeku v odnosu do naravne danosti – pre-

moga – in o družbeno-kulturnih posledicah tega razmerja, opisuje denimo delo v rudniku, odpor delavcev, izobraževanje, bivališča... Slika se navezuje na komentar; posnetki večinoma prikazujejo dejavnosti. Posnetkov okolja je manj. Edini sinhroni zvočni posnetek je posnetek pevskega zbora med petjem pred gledališčem. Če bi izbral primerjavo, bi ta film primerjal s slikanico, v kateri beseda sicer pove vse, a šele slike naredijo vizualni medij oziroma slikanico sploh, zato bi bilo morda ustrežnejše, če bi ta film imenoval slikanica namesto dokumentarni film.

Druga oddaja *Teh naših 50 let* (1970) je dokument o dogodkih, na podlagi katerih praznujemo trboveljski občinski praznik. Uvodni del sestavljajo arhivski posnetki iz različnih držav, predvsem Sovjetske zveze in Anglije. Komentar v offu napove tematiko: revolucionarno delavsko gibanje v Trbovljah proti Orjuni. Osrednji del filma je pričevanje dveh moških pred kamero, ki se spominjata dogodkov 1. junija 1924 v Trbovljah; to je izmed obravnavanih filmov prvi primer sinhronega snemanja govora. Pričevanji sta edina sestavina filma, posneta tukaj in zdaj, v sedanjosti. Drugi dve obravnavani sestavini, dejavnosti in okolje, nista navzoči: pričevanji sta posneta v velikem planu, zato je okolje slabo vidno, dejavnosti pa sploh ni. Govor je kombiniran z obsežnim arhivskim gradivom – slikami in posnetki – omenjenih dogodkov.

Film *Naši zbori: Trbovlje* (1974) ima dve izmenjujoči se prvini: napovedovalca in zборе. Prva govorita, drugi pojejo. Film je razdeljen na sekvence v zaporedju napovedovalec-zbor-napovedovalec itd., kar spominja na Badjurovo razdelitev. V tem filmu se izmenjujeta govor in dejavnost, natančneje petje, stalni element pa je okolje: napovedovalca zgodovinsko in družbeno orišeta mesto, pri tem stojita pred gledališčem, občino, spomenikom, blagovnico in na hribu; zbori pojejo pred industrijskim objektom, na hribu, travniku, pred gledališčem, ribnikom in v gledališki dvorani. Okolja so v vsaki sekvenci jasno vidna. Kadar gre za napovedovalca, je sekvenca sestavljena iz enega kadra in je zato dovolj dolga za dobro dokumentiranje okolja; sekvence s pevskega zbori se daljše in sestavljene iz več kadrov. Napovedovalca sta v vseh kadrih v srednjem planu. Sekvence s pevskega zbori vsebujejo tudi kadre s posameznimi pevci v velikem planu, njihova dejavnost je vidna še natančneje. Film ne vsebuje arhivskega gradiva.

Film *Junaki dela – rudarji udarniki* (1981) v ospredje postavi govor. Ta je v tem filmu poseben žanrski pristop in kulturna prvina hkrati. Govor kot žanrski pristop so pričevanja devetnajstih informatorjev pred kamero, ki govorijo o svojem življenju, izkušnjah in pogledih na obravnavane teme. Večina jih je v srednjem planu, vsi govorijo prosto, brez vprašanj, pa tudi dovolj tekoče, tako da ob gledanju nisem imel občutka

nesproščenosti. S prikazom posameznikov iz različnih okolij ta film še najbolj izmed vseh obravnavanih ustreza klasičnemu dokumentarnemu filmu. S pričevanji posameznikov, ki so na različne načine povezani s trboveljskim rudnikom, prikaže družbeno skupino trboveljskih delavcev v rudniku. Devet informatorjev govori v domačem govoru, šest v knjižnem slovenskem in štirje v srbohrvaškem jeziku; vsi informatorji ne govorijo v pravilnem knjižnem, niti ne v pravem domačem govoru. S tem je film nakazal jezikovni položaj v Trbovljah – v tem kraju so se mešali knjižni slovenski jezik, domači govor in srbohrvaški jezik – zato film štejem za dokument jezika kot kulturne prvine. Poleg govora informatorjev je pomembna umestitev le-teh v okolje, v katerem govorijo: nekateri (verjetno zaposleni v rudniku) govorijo v delovnem okolju, na primer v rovu ali pred njim, v pisarni itd. Starejši moški in ženske so v domačem okolju, to je v kuhinji, v dnevni sobi, pred hišo itd; drugi pa na različnih okoljih, zunaj ali notri. Kadri s pričevalci dokumentirajo informatorja in njegovo okolje. Film vsebuje tudi arhivske posnetke in pa posnetke dejavnosti in okolja, povezane s temo, o kateri informator govori. Ti posnetki so vstavljeni med posamezna pričevanja. Razkasanost pričevanj po mojem mnenju nanje slabo vpliva, še posebej če nanje gledamo kot na kulturne prvine.

Film *Rdeče Trbovlje* (1982) je najbolj podoben Sintičevemu filmu *Trbovlje*. Tudi ta ima namen dokumentirati Trbovlje oziroma je nekakšna filmska monografija mesta; lahko mu rečemo klasični dokumentarec, ki ponuja splošen zgodovinski in sodobni oris Trbovelj. Pred kamero pričujejo informatorji iz različnih socialnih skupin, na primer rudar, zdravnik, vsebovan je tudi komentar v offu. Posnetki dejavnosti, denimo kopanje premoga, delo v tovarni, vaja pihalne godbe, so večinoma sodobni, prav tako posnetki okolij, na primer vhod v rudnik, tovarne, pisarniške stavbe, bolnišnica itd. Vključena sta tudi arhivsko gradivo in umetniška interpretacija besedila. Izmed obravnavanih filmov je to prvi, pri katerem ni očitno v ospredju niti govor, niti dejavnost, niti okolje. Prvi štirje filmi ne vsebujejo govora, film *Teh naših 50 let* ne vsebuje dejavnosti, niti okolja, v filmu *Naši zbori* sta izmenično v ospredju govor in petje, v *Junakih dela* pa je močno v ospredju govor. Za film *Rdeče Trbovlje* česa podobnega ne morem ugotoviti.

Narativne sheme

Kot zadnje me zanimajo narativne sheme filmov *Trbovlje* Metoda Badjura in *Zvoneta Sintiča*, *Teh naših 50 let*, *Junaki dela – rudarji udarniki* in *Rdeče Trbovlje*. "Najpomembnejši del filmskega organizma, ki avtorjev svet približa

gledalcu, je naracija. Seveda ne naracija, razumljena zgolj kot nadomestek besedila v filmu, ampak kot sistem organizacije celotnega komunikacijskega procesa." (Križnar 1994: 29) Filma *Obisk maršala Tita in Zlet "Svobode"* sta podrejena kronologiji obiska oziroma prireditve; v prvi vrsti dokumentirata dogodke, zato nimata prave narativne sheme v smislu avtorjevega vložka v film. Pri narativni shemi ne gre samo za linearno nizanje dogodkov, temveč za sistematično strukturiranost filma, ki je latentna.

Trbovlje (1929) Metoda Badjura ima, kot rečeno, dvanajst sekvenc, ki jih razen prve napovejo vmesni napisi. Narativno shemo sem analiziral po sekvencah. V prvih dveh prevladuje dejavnost, v naslednjih dveh okolje, potem v štirih dejavnost in v zadnjih štirih spet okolje. Prve štiri sekvence dokumentirajo mestni trg, cerkev in okolico občine s šolo, to je severni del Trbovelj. V osrednjih štirih prevladuje dejavnost, povezana z rudnikom: prevoz in prihod rudarjev iz rudnika, jašek ter lokomotiva, v zadnjih štirih pa spet okolje oziroma posamezni objekti: uprava, tržnica in bolnišnica. Film je zgrajen simetrično – razdeljen je na tri tretjine: prva tretjina pokaže trg in občino z okolico, druga rudniško dejavnost in tretja različne objekte v mestu. Badjura je torej rudarsko dejavnost, predstavljeno v štirih osrednjih sekvencah, vpel v

štiri uvodne in štiri sklepne sekvence Trbovelj in okolice; v središče je postavil rudarje in njihove stroje.

Film *Trbovlje* (1963) Zvoneta Sintiča je sestavljen iz dveh delov; dvodelno strukturo sem najprej opazil v glasbeni podlagi: v prvem delu je glasba turobna, v drugem pa svetla. V prvem delu film govori o odnosu med izkoriščanim rudarjem in izkoriščevalskim kapitalistom, iz katerega sta se rodila delavski proletariat in njegov upor. Prelom filma je misel o "mogočnem koraku, ki ga je prestopila zgodovina". S tem se začne drugi del, ki govori o obnovi Trbovelj, modernizaciji in porastu industrije, poglobljena novost pa je, da delavec oziroma rudar dela zase. Narativna shema temelji na zgodovinskem prehodu iz kapitalističnega v povojni socialistični red. Obema redoma je skupna konfliktnost med naravo in prebivalci mesta: črna ruda je hkrati blagoslov in prekletstvo prebivalcev. Delavski proletariat je zagon za prehod v socialistični red nabiral v konfliktnem odnosu s kapitalističnim lastnikom, ki se je kazal v izkoriščanju in zatiranju.

Film *Teh naših 50 let* (1970) je zgrajen iz treh delov: kratek uvod z arhivskim gradivom prikaže najpomembnejša dogajanja leta 1924, osrednji del, ki govori o dogodkih v Trbovljah istega leta, in sklep, ki opisuje dogajanja v naslednjih dveh

Iz filma Trbovlje.

Producent: Viba film, scenarist: Vladimir Koch, režiser: Zvone Sintič, snemalec: Mile de Gleria.
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.

letih. Film se začne s konfliktom, namreč smrtjo Lenina in konfliktnim položajem delavcev v Angliji in Nemčiji. Iz takšnega položaja se rodi delavsko-revolucionarni upor proti Orjuni v Trbovljah. Sklepni del filma govori o komunističnih časopisih, industrializaciji v Sovjetski zvezi in o stavki v Angliji. Film je dragocen vir, ker je edini, ki dokumentira celotno dogajanje v Trbovljah tistega leta, vendar narativna shema presega zgolj trboveljske dogodke. Film je v bistvu opis začetnega razmaha komunizma pri nas. Uvodni del primerjalno oriše vzhodno in zahodno Evropo: na eni strani genij, na drugi problemi delavstva. Iz teh razmer se rodi trboveljski upor; v Trbovljah je torej položaj povsem primerljiv s tistim v Evropi. Po opisu upora se film konča: tiska se časopis, kar pomeni širitev ideje. Povsem za konec pa spet konflikt med vzhodom in zahodom: na vzhodu industrializacija Sovjetske zveze, na zahodu pa največja stavka v angleški zgodovini. Film opiše širitev komunistične ideje pri nas, za izhodišče pa vzame trboveljske dogodke.

V filmu Rdeče Trbovlje (1982) se menjavajo arhivsko gradivo, ki se navezuje na zgodovinske dogodke, in posnetki sodobnosti. Narativna shema temelji predvsem na arhivskem gradivu, ki prikazuje zgodovinsko kontinuiteto dogodkov od decembra 1918 do vzpostavitve socializma po drugi svetovni vojni: leta 1918 je bila v Trbovljah prva stavka v Jugoslaviji, leta 1920 mesto postane trdnjava komunizma; leta 1923 je bila ponovno stavka, naslednje leto upor proti Orjuni, v 30. letih nastane socialno gibanje, ustanovljena je KPS. V letu 1941 nastane partizanska četa, želja po vzpostavitvi socializma je vse večja. Sledi sklep filma: razlika med starimi rudniškimi kolonijami in novimi modernimi naselji. V tem filmu je prehod iz kapitalističnega v socialistični red navzoč implicitno: socializem ni v filmu nikoli omenjen kot sodobna družbena ureditev. Do prehoda privede niz dogajanj, ki jih opisuje film in ki se končajo z željo po vzpostavitvi socializma. Tej misli sledijo posnetki sodobnosti in kot epilog primerjava med starimi kolonijami in novimi naselji; ta primerjava po mojem mnenju implicira omenjeni prehod iz kapitalizma v socializem.

Film Junaki dela - rudarji udarniki (1981) vsebuje osebne izpovedi devetnajstih informatorjev. Njihova pričevanja se med seboj prepletajo. Med gledanjem sem bil zaposlen z zapisovanjem vrstnega reda pojavljanja informatorjev in okvirne vsebine, vendar te vedno nisem mogel prestreči. Narativne sheme v tem filmu nisem analiziral zaradi pomanjkljivih podatkov, ki so posledica okoliščin gledanja; za analizo bi si moral film ogledati še enkrat. Takšna analiza bi bila vsekakor zanimiva zaradi prepletanja pričevanj informatorjev.

Sklepi

V nalogi sem zbral 35 enot, od tega petnajst v Filmskem arhivu, petnajst na nacionalni televiziji in pet drugod. Skupno število producentov je enajst. Pri enotah št. 3 in 12 producenta nisem mogel odkriti. Producenti glede na število filmov, ki so jih naredili, so: TVL/TVS, Triglav film, Sava film, Viba film, En-knap, Janez Pogačnik, Film servis, Unikal studio, Delavska godba Trbovlje, RTH, TET.

Iz spiska je ob številu narejenih filmov posameznega producenta vidno, da so v določenem obdobju producenti snemali tako, da se med seboj časovno niso prekrivali: Sava film v letu 1930, vmes je z eno enoto iz leta 1939 Janez Pogačnik, Triglav film od 1947 do 1953, Viba film od 1957 do 1962, Film servis z eno enoto leta 1963, za njim pa pride večje število filmov nacionalne televizije v letih 1963-1997. Vmes je samo Unikal studio v letu 1973. Po letu 1997 sta producenta še En-knap Delavska godba Trbovlje. V profesionalni produkciji med letoma 1973 in 1997 je bila torej nacionalna televizija edina producentka, ki je delala filme o Trbovljah.

Enot št. 13, 16, 21 in 31 si nisem mogel ogledati, zato pri teh nisem označil stopnje nanašanja na Trbovlje, namreč z rimskimi številkami od I do V; drugih 31 enot se zvrsti tako: I: 15 enot; II: 4 enote; III: 10 enot; IV: 2 enoti; V: 1 enota.

V Trbovljah je bilo posnetih skupno devetnajst enot, samo delno v Trbovljah pa deset.

Tematiko sem označil pri vseh enotah, razen pri filmih Vrtoglavi ptič in Dom svobode. Pri štirih enotah, ki si jih nisem ogledal, sem o tematiki sklepal.

Tematika, ki se največkrat pojavlja v filmih, je industrija in rudarstvo, ta je navzoča kar štirinajstkrat. Zadnja enota v spisku filmov s to tematiko, št. 35, je nastala leta 1996, pri čemer ne upoštevam dveh enot skupine En-knap. Druga najpogostejša tema, navzoča je desetkrat in se prav tako navezuje na tematiko industrije, so gospodarska poslopja in tovarne, zadnja enota s to tematiko, št. 35, pa je prav tako iz leta 1996. Sledijo poglavja Prispevki k zgodovini krajev (devet enot), Naselje, urbanizem, razvoj, zemljiška ureditev (štiri enote), Delovne skupnosti (štiri enote), Poklicne, namenske skupnosti, družbene organizacije, društva, mladinske delovne brigade (štiri enote), Prireditve, festivali, parade, revije, veselice (štiri enote) itd.

Najpogostejša tema na zapisih me ni presenetila. Nekoliko me je presenetilo to, da se nobena enota ne nanaša na šege. V navezavi z rudarji je mogoče najbolj znana sv. Barbara in šege povezane s to svetnico, na primer navade rudarjev pred odhodom v jamo, pred katero je bil kip te svetnice, pa tudi drugi verski dogodki, povezani z njo. Drug primer so šege ob sprejemu

novih rudarjev ali ob prehodu oziroma napredovanju znotraj poklica. S tem v zvezi so bile rudarske igre na trboveljskem stadionu, iz katerih naj bi se razvila še vedno aktualna zabava na ulici ob občinskem prazniku, "Nohšiht". Znano je, da so imeli velenjski rudarji tovrstno šego, imenovano "Skok čez kožo". Tretja je delavska godba in njena častna četa, omenjena v filmu Tabor slovenskega delavstva (1939). Godba je omenjena v več filmih in je imela zagotovo velik lokalni pomen. Vprašanje je, zakaj šege niso navzoče v filmih; je bil vzrok pri filmarjih ali pri rudarjih oziroma v manjšem številu ritualov?

Žanrske pristope sem obravnaval pri osmih filmih. Najbolj groba razdelitev bi lahko bila na neme in zvočne. V nemih filmih prevladuje žanr dejavnosti, ki je v ospredju pri vseh filmih, razen pri Badjurovem filmu Trbovlje (1929). Dejavnost je močno v ospredju pri filmih Obisk maršala (1948) in Zlet "Svobode" (1952). Badjura je ohranil ravnovesje med žanroma okolja in dejavnosti. Trbovlje Zvoneta Sintiča (1963) je prvi iz druge skupine, skupine zvočnih filmov, pri katerih prevladuje govor; film Trbovlje ga sicer ne vsebuje, pri filmu Rdeče Trbovlje (1982) so žanri zastopani enakomerno. Pri filmu Teh naših 50 let je govor sploh edini žanr, pri Junakih dela (1981) je močno prevladujoč, pri filmu Naši zbori (1981) pa skupaj z dejavnostjo sorazmerno zastopan. Govor se pojavlja kot pričevanje informatorjev z vmesnimi arhivskimi posnetki, govor napovedovalcev in kot umetniška interpretacija besedila.

Narativne sheme sem opazoval samo pri petih filmih. Film Trbovlje Metoda Badjura na sredino postavi dejavnosti rudarjev, pred in po tem pa posnetke Trbovelj. Vse narativne sheme filmov Trbovlje Zvoneta Sintiča, Teh naših 50 let in Rdeče Trbovlje temeljijo na družbeni ureditvi; Trbovlje umestijo v aktualno politično ureditev. Sintič na primeru trboveljskih rudarjev prikaže prehod iz predvojnega kapitalističnega v povojni socialistični sistem. Teh naših 50 let prikaže nastanek, širitev in uveljavitev komunizma, ki pretežno izhaja iz trboveljskih revolucionarjev. Film Rdeče Trbovlje kombinira prvo, torej vzpostavitev socializma, in drugo shemo, torej vzpon komunizma v Trbovljah.

Obravnavani filmski zapisi predstavljajo Trbovlje predvsem kot industrijsko in rudarsko mesto, nekatere kulturne vsebine, npr. šege, pa so

snemalci izpuščali. Iz analize filmskih zapisov sem sklepal, da imajo Trbovlje poseben status v Sloveniji, ki se kaže skozi filmane tematike. Obravnavane filmske zapise so posneli avtorji od drugod – zapis je produkt njihovega srečanja s Trbovljami oziroma njihov ter do neke mere tudi gledalčev pogled na mesto. Avtorji iz Trbovelj snemajo svojo lastno kulturo in nanjo gledajo drugače kot prvi. Primerjava obeh opisanih pristopov k snemanju, etskega in emskega, lahko prispeva pomemben delež k dokumentiranju Trbovelj. Posebej v času, ko se mesto poslavlja (od sicer najbolj filmanega) rudarstva in načrtuje nove smernice lokalnega gospodarstva; pokazatelj tega procesa sta po mojem mnenju prispevka za oddajo Po Sloveniji. Etnologija se pri tem sprašuje, kako se kultura revirjev spreminja in kaj pri tem od stare ostaja.

Viri in literatura:

- KRIŽNAR Naško (1982): Slovenski etnološki film. Filmografija 1905–1980. Slovenski gledališki in filmski muzej, Ljubljana.
- (1994): Narativne sheme petih Badjurovih filmov. V: NEMANIČ Ivan, Filmi Metoda in Milka Badjura 1926-1969, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, str. 29-49.
 - (1996): Vizualne raziskave v etnologiji, Zbirka ZRC, Ljubljana.
 - (1997): Etnološki film med tradicijo in vizijo, Založba ZRC, Ljubljana.
 - (1999): Dokumentarni film in znanost. V: Dokumentarni film. 8. mednarodni kolokvij filmske teorije in kritike. Slovenska kinoteka in Ekran, Ljubljana, str. 45-60.
- NEMANIČ Ivan (1998a): Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije: Dokumentarni, igrani in animirani filmi (druga dopolnjena izdaja). Arhiv RS, Ljubljana.
- (1998b): Filmsko gradivo Arhiva Republike Slovenije. Zvezek 4: Dokumentarni, igrani in animirani filmi 1905-1993. Arhiv RS, Ljubljana.
- REŽEC STIBILJ Tatjana, TRŠAN Lojz (2000): Filmsko gradivo slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije. Zvezek 5. Arhiv RS, Ljubljana.

Politični pogled na zadružništvo v letih 1945-1946

SLAVICA TOVŠAK

Splošna politična usmeritev povojnega časa je bila v vseh političnih govorih in v teoretičnih razpravah, ki so imele gospodarsko naravo, vselej naklonjena tudi zadružništvu. Zajeto je bilo tudi v ustavni formulaciji, v kateri je bilo v sedmem členu poudarjeno, da država posveča posebno pozornost in daje podporo ter olajšave ljudskim zadružnim organizacijam,¹ zelo jasno izraženo pa tudi pozneje v petletnem planu. Vodstvo Komunistične partije je hotelo še posebej poudariti, da bo zadružništvo kot vzor postavljeno na nove, socialistične temelje, ki bodo dokončno obračunali s kapitalistično obliko, temelječo na izkoriščanju. V političnih nagovorih so bile vselej v ospredju ljudske množice, katerih interese bodo ščitile nove zadrugе, ki zaradi vsebine svojega dela in politične naravnosti ne bodo več predmet manipulacij oderuhov.

V prvem povojnem obdobju se je zadružništvo za svoj obstoj bojevalo najprej proti kapitalistični špekulaciji, proti splošnim gospodarskim težavam, v katerih smo se znašli po osvoboditvi zlasti na področju trgovine in preskrbe. V drugi fazi pa je bilo posebej poudarjeno, da zadružništvo dobiva vlogo pomembnega gospodarskega orodja za pritegovanje maloproizvajalnih, kmečkih in drugih množic v plansko gospodarstvo in socialistično graditev dežele.²

Edvard Kardelj se je v svojih analizah zadružništva pogosto skliceval na Lenina, ki je ocenil, da je imelo predvojno zadružništvo vendarle nekaj pozitivnih temeljev. Med njimi so posebej pomembne politične, ekonomske in organizacijske izkušnje, te pa je vredno upoštevati in uporabiti. Znamenite so bile besede Edvarda Kardelja iz govora, ki ga je imel 13. 2. 1945, v času, ko celoten slovenski prostor še ni bil osvobojen: "Če hočemo vse pridobitve obdržati, moramo postati tudi gospodarsko močni, moramo tudi svoje bodoče gospodarstvo razumno urediti in organizirati." Vzporedno s tem je nakazal tri razvojne sektorje, ki bodo usmerjali gospodarstvo in na katerih bo slonela oblastvena struktura: državni, zadružni in privatni sektor. Pogoj za zdravo zadružništvo je bil za Kardelja brezpogojno politično čista zadruga, iz katere je treba odstraniti vse nasprotnike sistema in politične špekulante. Mesta v zadružnih odborih morajo pre-

vzeti kmetje, delavci, inteligenca, ki bodo ob pridobitvah revolucije edini znali voditi zadrugę v ljudsko korist.³ Ves politični vrh je bil vsaj v prvi fazi zadružništva prežet z mislijo na sovražnika, ki je "zvit", "prekanjen", oborožen z "lažnimi parolami", z razbijanjem enotnosti, s hujskanjem proti obnovi, proti zadrugam in obdelovanju zemlje. Pri tem se je skliceval na ljudske množice, množične organizacije, zlasti odbore Osvobodilne fronte, ki se s skupnimi močmi lahko edini ob budnem spremljanju zadružnega življenja zoperstavijo negativizmu v zadružnih vrstah. Zgoraj navedeni razlogi so bili dovolj argumentirani za takojšnjo organizacijo zadružništva.

Tudi ob poznejši predstavitvi referata Edvarda Kardelja na plenumu CK KPJ leta 1948⁴ je še jasno razvidno, da se je Partija odločila za usmerjeno kmetijsko politiko, ki se ne razlikuje od začrtanih smernic in temelji na

1. ukrepih za omejitev monopola individualnega gospodarstva v kmetijski proizvodnji;
2. povezovanju delovnih kmetov s socialističnim sektorjem;
3. politični aktivnosti za utrditev povezave med delavci in kmeti;
4. vsestranskem razvijanju kmetijskega zadružništva od najvišjih do najnižjih oblik;
5. razvijanju in krepitvi državnih kmetijskih posestev, živinorejskih farm in široke mreže ekonomij.⁵

Edvard Kardelj je v svojih govorih v poznejših letih velikokrat govoril o prihodnosti linije CK in KP v zvezi s kmetijstvom. Vendar je moral že v letu 1948 javno priznati, da je moč socialističnega sektorja še premajhna, da je bilo izvajanje politike kmetijstva kot takega premalo vztrajno. Še vedno se je skliceval na kapitalistične strukture na vasi, premajhno izobraženost kadrov, ki niso sposobni reševati nekaterih vprašanj.

Do spora z informbirojem je bilo navzoče sklicevanje na Leninov kooperativni plan socialističnega kmetijstva, ki ga je, kot je bilo že poudarjeno, Edvard Kardelj modificiral na slovenske oziroma jugoslovanske razmere.⁶

¹ Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije, Uradni list FLRJ, št. 10/1. februar 1946.

² Edvard Kardelj, Problemi Socialistične graditve, knjiga I., Ljubljana 1956, str. 99.

³ Maks Krmelj, Pot v novo zadružništvo. Inicijativni zadružni odbor, zv. 1, Ljubljana 1945, str. 5.

⁴ Edvard Kardelj, Naloge naše politike na vasi, II. plenum CK KPJ, 28. 1. 1949.

⁵ Prav tam.

⁶ Edvard Kardelj, Problemi naše socialistične graditve, Knjiga I. Ljubljana 1956, str. 380.

Dr. Milan Lemež je pri političnem ocenjevanju slovenskega združništva strogo izhajal iz petih točk, ki naj bi bile nekakšno vodilo uspešnosti delovanja zadrug:

1. Združništvo je treba politično vključiti v narodnoosvobodilno gibanje in ga postaviti v službo njegovih naprednih demokratičnih pridobitev.
2. Pomembna je njegova včlenitev v splošno linijo gospodarske politike našega političnega vodstva.
3. Združništvo moramo zgraditi na pozitivnih razvojnih prvinah in na napredni usedlini slovenske skoraj 70-letne združne preteklosti.
4. Reorganizacija združništva je potrebna v smislu uspešnega opravljanja nove funkcije in novih nalog, ki se začitujejo v politično in gospodarsko življenje.
5. Nujna bo vključitev v združništvo preostalih jugoslovanskih narodov in v naš napredni, demokratični, politični in gospodarski sistem.⁷

Lemežu so torej kot temeljna podlaga rabile pridobitve narodnoosvobodilnega boja. Osvobodilna fronta in nova država – državna ljudska demokracija. Kot pri vseh drugih snovalcih združne teorije je tudi pri njem slutiti strah pred fašističnimi nazadnjaškimi prvinah (ki bi se lahko uveljavile na vodilnih položajih tudi v združništvu) in pojavi stare strankarske miselnosti, ki bi jo lahko izničila predvsem Osvobodilna fronta. Ta bi lahko s svojo budnostjo in vplivom zelo pomagala preprečevati zaveznitvo z mednarodno reakcijo.⁸

Prve smernice in politično propagando o pomenu ustanavljanja zlasti NAPROZ, zasledimo v tisku že zelo zgodaj. Tako so na primer v celotnem mariborskem okrožju že ustanovljenim nabavnim in prodajnim zadrugam, vinarskim in mlekarškim zadrugam kot delovno gradivo posredovali razmišljanje F. Svetka, v katerem je opozarjal na finančno plat delovanja in zadrugam priporočal ustvarjanje njihovega lastnega obratnega kapitala, ki je hkrati tudi najcenejši obratni kapital.⁹

Glasniki združnega gibanja so na množičnih sestankih v krajih, okrajih in okrožjih predstavljali združno gibanje po vnaprej določenem scenariju, ki je obsegal te vsebinske sklope:

- obravnavanje vzrokov materialnih in moralnih ruševin kot dediščine fašizma oziroma imperializma v kapitalističnih deželah;
- ocena Osvobodilne fronte v luči medsebojnega sodelovanja in povezanosti vseh ljudskih sil kot prvi pogoj za popolno narodno osvoboditev;
- združno gibanje kot socialna stvarnost in življenjska nujnost, ki se pojavlja na povsem

nasprotnih načelih, kot je to navzoče v kapitalizmu;

- bistvo združništva, njegov pomen in namen v gospodarskem, političnem in kulturnem pogledu;
- vzroki propadanja nekdanjih zadrug;
- združništvo v demokratični federativni Jugoslaviji.¹⁰

Zdruge so bile posebej opozorjene, da se delež ne obrestuje, saj bi s tem izgubile svojo združno vlogo, pač pa se ob koncu leta članstvu vrne ves presežek od vsote, ki so jo vplačali za nabavo blaga. To je pomenilo malenkosten dvig cen nad nabavno ceno s prišteto režijo; s plačilom vseh računov, poravnavo davkov in drugih obveznosti je pri dobrem poslovanju obstajala možnost povračila, navadno v blagu. Glede samih deležev pa je Glavni odbor enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev v Beogradu izdal priporočilo, da lahko podružnice strokovnih organizacij posredujejo pri podjetjih, v katerih so člani zaposleni, za odobritev vsote kot predujem na plačo, torej kot nekakšno posojilo, ki ga lahko vračajo v določenih obrokih. Takšen način bi omogočil hitro formiranje združne obratne glavnice, to pa bi posledično pomenilo čim hitrejšo in čim uspešnejše poslovanje. Sočasno bi se lahko zavest pripadnosti zadrugi tesno povezala z zavestjo gospodarnosti in zainteresiranostjo, da združniki sodelujejo pri nadzoru nad poslovanjem, da bdijo nad upravljanjem z združnim imetjem in premoženjem in da postanejo v nekem smislu solastniki in so-gospodarji.

Tudi na prvem kongresu Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev (dalje ESZDN), ki je potekal od 23. do 25. septembra 1945 v Ljubljani, so ob ugotavljanju gospodarskega položaja delavskega razreda posebej postavili v ospredje vprašanje združništva: "Naše novo združništvo bo poleg državnega sektorja pomagalo dvigniti gospodarsko raven delovnega ljudstva, zato lahko pričakujemo, da bo zaveden delavec, strokovno organiziran v ESZDN, gospodarsko pa v zadrugi, kjer bo sodeloval in soodločal ter jo čuval, da se več nikdar v zadrugo ne bodo vrnili elementi, ki bi za svoje osebne špekulacije zlorabljali združno misel in imetje ter izkoriščali delavce in kmete."¹¹

Zaradi neznanja, nevednosti pa tudi zaradi nagnjenja k tendencioznosti in zaradi negativne nastrojenosti do zadrug so v tisku izhajali članki, ki niso ustrezali resničnemu stanju. Primerjava

⁷ Ljudska pravica, št. 38/8. 6. 1945, str. 4.

⁸ Prav tam.

⁹ F. Svetek, Zdržna obratna glavnica, Delavska enotnost, 28. 7. 1945, str. 4.

¹⁰ Povzeto po Novi zadrugi, št. 11/1945, str. 3.

¹¹ Urad ESZDN je imel poleg predsedstva še šest organizacijskih oddelkov: 1. Organizacijski oddelek, 2. Oddelek za uvajanje delovnih odnosov, 3. Oddelek za socialno zaščito, 4. Oddelek za narodno-gospodarska vprašanja in združništvo (pokrival je zlasti delavsko združništvo), 5. Oddelek za prosveto in propagando, 6. Oddelek za fizkulturo in mladinska vprašanja.

članka v Mariborskem vestniku z dne 28. 10. 1945 pod naslovom "Zadružništvo naj pospeši pobijanje špekulacij" in članka v Ljudski pravici z dne 20. 10. 1945 pod naslovom "Draginjno moramo zaježiti" daje slutiti napačno vrednotenje vloge zadružništva pri oblikovanju cen. Avtorji niso upoštevali, da je šlo pri določanju cen za tri temeljne, med seboj neodvisne sklope:

- vprašanje maksimiranja cen za odkup;
- vprašanje maksimiranja cen pri prodaji in
- vprašanje tistega blaga, pri katerem cene niso bile določene oziroma racionizirane.

Odkupne in prodajne cene, ki so bile natančno določene, so sodile pod resor zveznega oziroma federalnega ministrstva. Oblikovale so se na podlagi različnih kriterijev. Na primer na ceno sladkorja so vplivali odkupna cena sladkorne pese, višina delavskega zaslужka v tovarni sladkorja, prevozní stroški za peso, višina državne trošarine, prometni davek in še kaj. Zadruga na ta cikel niso imele nikakršnega vpliva in prav tako ni o tem odločala dobra ali slaba organizacija NAPROZ ali celo NAVODA. Zadruga so v teh primerih nastopale le kot razdeljevalke blaga po cenah, ki so bile vnaprej določene. Podoben položaj kot pri sladkorju je bil tudi pri drugih kmetijskih pridelkih: krompirju,¹² fižolu,¹³ mleku,¹⁴ suhih gobah,¹⁵ ježici, repi, korenju, sadju, vinu, mesu,¹⁶ žitu,¹⁷ medu.¹⁸

Vzporedno s cenami za takšne artikle smo v prvem obdobju pričeli številnim špekulantom, ki so si prizadevali kupovati tovrstno blago, ga preplačati in ga nato preprodajati na črni borzi mimo prehranjevalnih organizacij.

Drugače je bilo seveda pri tistih izdelkih, ki niso imeli določenih cen in se niso uvrščali v seznam racioniranih artiklov. V teh primerih pa so zadruga ne le lahko, ampak morale izpolniti svojo vlogo. Zadruga so bile dolžne z organizirano nabavo oskrbeti svoje člane z izdelki, katerih cena je ustrezala vrednosti blaga; zadružniki pa so kot potrošniki lahko prispevali svoj delež s

tem, da so z doslednim nakupovanjem blaga v zadružni poslovalnici in bojkotom špekulantov "držali" cene. Tisti, ki so blago proizvajali, pa so ga oddajali le zadrugi, ki ga je prodajala po realni ceni.

Na ta način naj bi zadruga s svojimi poslovalnicami postale dejanski barometer realnih cen ter most med kmečkimi proizvajalci in mestnimi potrošniki.

Tako je na primer Uredba o oddaji presežkov in cenah krompirja, ki jo je izdalo ministrstvo za trgovino in preskrbo, izrecno določala, da ima izključno pravico za odkup krompirja od pridelovalcev NAVOD. Presežek krompirja je pomenil tisto količino, ki je bila večja od predvidenih 150 kilogramov na člana družine, 300 kilogramov za vsakega prašiča in 2000 kilogramov na hektar za seme. Za tiste količine, ki so jih kmetovalci prodali, so morali pristojnemu NOO izročiti od kupcev prevzete živilske nakaznice. Tako je bila določena cena 3 din za kilogram pri pridelovalcu in 4 din za kilogram v trgovini na drobno (3. čl. uredbe).

V 10. členu je uredba predpisala tudi sankcije, ki so predvidevale zaplembo skladno z zakonodajo.¹⁹

Sankcionirano uredbo je izdajatelj opravičeval z obrazložitvijo, da bo kmet pridelovalec s smotno in točno oddajo presežkov omogočal, da bo poskrbljeno za prehrano mest in industrijskih središč ter drugih kmetijsko pasivnih krajev.

Vendar so izkušnje pokazale, da s samimi zakonskimi uredbami in predpisi ni mogoče rešiti vseh vprašanj proizvodnje, preskrbe in cen, zlasti še, ko krajevna in okrajna oblastva pri izpolnjevanju teh zahtev niso bila dosledna. Zato je bil organom ljudske oblasti, množičnim in strokovnim organizacijam namenjen poseben poziv za ureditev cenovne politike. Družno naj bi sodelovali pri aktivizaciji zadružništva in državne trgovine, ter širjenju zadružnih poslovalnic. Doslej izražene birokratske slabosti Urada za cene je bilo nujno reorganizirati in sočasno poskrbeti za široko mrežo nadzora cen.

Vsi politični poudarki so temeljili na formulaciji, da je z gospodarskimi, organizacijskimi in političnimi ukrepi nujno potrebno tako utrditi in razširiti NAPROZE in državni sektor, da bosta sposobna prevzeti presežke poljedelskih pridelkov in jih razdeliti med zadružnike, seveda ob ustrezní možnosti za transport.²⁰

Splošna politična ocena poznejšega zadružništva v slovenskem prostoru iz konca junija 1945, objavljena v Ljudski pravici, št. 58 na strani 4, obetavno razčlenjuje razsežnosti njegovega razvoja na vseh ravneh gospodarstva. Smelo napoveduje razvoj velikih mlekarških zadrug, v katerih bodo mleko predelovali v mlečne pro-

¹² Odločba o ceni poletnega krompirja, Uradni list SNOS in NVS, št. 26/1945, in Uredba o oddaji presežkov in o cenah krompirja v gospodarskem letu 1945/46, Uradni list SNOS in NVS, št. 48/1945.

¹³ Uredba ministrstva za trgovino in oskrbo o ceniku za živila in tobačne izdelke, Uradni list SNOS in NVS, št. 15/1945.

¹⁴ Uredba ministrstva za trgovino in oskrbo o preskrbi prebivalstva z mlekom, Uradni list SNOS in NVS, št. 15/1945.

¹⁵ Odredba ministrstva za trgovino in preskrbo o nakupovanju, odkupnih cenah in izvozu suhih jedilnih gob, Uradni list SNOS in NVS, št. 48/1945.

¹⁶ Odredba ministrstva za trgovino in preskrbo o začasnih cenah za govejo klavno živino in o prodajnih cenah za meso in drobovino, Uradni list SNOS in NVS, št. 23/1945.

¹⁷ Odredba o popisu, odkupu in odkupnih cenah krušnega žita za gospodarsko leto 1945/46, Uradni list SNOS in NVS, št. 38/1945.

¹⁸ Uredba o odkupu, prodaji in ceni medu, Uradni list SNOS in NVS, št. 40/1945.

¹⁹ Uradni list SNOS in NVS, št. 38/26. september 1945.

²⁰ Nova zadruga, št. 5/27. 9. 1945, str. 1.

dukte oziroma ga v neomejenih količinah dostavljali potrošnikom. Posebna pozornost je bila namenjena visokogorskim mlekararnam; te naj bi se specializirale za predelavo v sir in surovo maslo. V večjih gospodarskih okrajih so bile predvidene živinorejsko-produktivne zadruge, ki bi dokončno obračunale z starojugoslovanskimi "klerikalnimi in liberalnimi liki". Temelj novih zadrug bi bil rodovnik za pasemsko čisto in pasemsko mešano živino. Agrarna reforma naj bi dokončno razrešila tudi pojav pašniških zadrug in obnovo pašnikov. Mogoča je bila tudi gospodarska naveza živinorejske in mlekarke zadruge s pašniško zadrujo.

Politično zaželeno so bile še vrtnarske zadruge in sadjarske zadruge, ki bi rodile velike sadjarske skupnosti. Sadjarske združne organizacije bi poskrbele za drevesnice, ki ne bodo več imele narave trgovskega pridobivanja, ampak dovršeno produkcijo sadja. Tudi v tem primeru je bila mogoča gospodarska naveza vinarsko-kletarska-vinogradniška-sadjarska zadruha.

Kreditno združništvo, ki je temeljilo na klerikalno-liberalnih smernicah, naj bi bilo v novih družbenih razmerah namenjeno vsem, ki so denarno pomoč potrebovali.

Prvi kongres Narodne fronte Jugoslavije avgusta leta 1945 v Beogradu je izzvenel s sprejemom temeljnih programskih načel v 32 točkah. Dve izmed njih sta se neposredno dotaknili tudi združništva. V 19. točki z naslovom **Obnova in izgradnja dežele** se je Narodna fronta obvezala, da bo mobilizirala ljudske sile, da bi se naša dežela čimprej obnovila in da bi se naše gospodarstvo gradilo na teh načrtnih temeljih:

- elektrifikacija in industrializacija;
- krepitev državnega sektorja gospodarstva;
- razvoj širokega in množičnega gibanja združništva med kmeti, obrtniki in srednjimi sloji.

Narodna fronta je priznavala privatno lastnino in privatno pobudo v okviru splošnega gospodarskega načrta.

V 28. točki Za boljše življenje kmeta se je Narodna fronta zavezala, da si bo prizadevala za hitro uresničevanje agrarne reforme po načelu: "Zemljo tistim, ki jo obdelujejo", za tako rešitev vprašanja dolgov, ki ustreza interesom najvišjih slojev delovnega kmečkega stanu, za tako davčno politiko, ki bo največja davčna bremena prenesla na tiste, katerih dohodek od narodnega bogastva je največji. Fronta se bo uprla vsakemu poskusu ustanavljanja kartelov in drugih monopolskih združenj za izkoriščanje delovnega kmečkega stanu. Delala bo za razvoj kmetijskega združništva in zato, da se poveže z mestnim kmetijskim združništvom in z državnogospodarskim sektorjem. Skrbela bo, da se bosta organizirala kredit in hitra pomoč pri obnovi kmetijskih gospodarstev, požganih hiš in pri dviganju zdrav-

stvene, kulturne in prosvetne ravni vasi sploh.²¹

Tudi okrožni in mestni komiteji KPS se na svojih razpravah o gospodarskih vprašanjih niso izognili obravnavanju vprašanja zadrug. Člani Komunistične partije so se čutili dolžne, da zadrugam "dajo pravo smer" in da mimo njih ne gre noben združni sestanek. V isti sapi pa so od zadrug navidez "pričakovali samoiniciativnost", saj "vendar država ne more biti podporna ustanova".²²

V mesecu septembru leta 1945 je bila v sklopu reorganizacije Centralnega komiteja komunistične partije Slovenije ustanovljena **Komisija za ekonomsko politiko**, in imela prvi sestanek 12. septembra 1945.²³

Komisija si je zastavila nalogo, da bo preučila vsa gospodarska vprašanja s področja industrije, financ, trgovine, transporta, kolonizacije in agrarne reforme ter z ugotovitvami seznanila CK, da bo dobil podlago za pravilno politično linijo. Člani so se zavezali, da bodo nenehno preučevali gospodarske zakone in odredbe ter spremljali njihovo uresničevanje. Komisija (člani so bili delegirani neposredno iz CK, Železniške direkcije, Statističnega urada, Iniciativnega odbora za združništvo, Ministrstva za kmetijstvo, Ministrstva za industrijo in Ministrstva za finance) je sodelovala tudi s sindikalno komisijo in Komisijo za socialno politiko.

Ohranjeni zapisi na področju delovanja najvišjega političnega foruma kažejo dokaj stvarno sliko razvoja panog gospodarstva, med katerimi velja postaviti v ospredje kmetijstvo in združništvo.

Na področju kmetijstva so bile izražene ugotovitve, da še ni zaživela organizacija državnega kmetijskega sektorja, pred vrati je bila jesenska setvena kampanja, neuskaljena je bila politika cen (les – Notranjska, živina – Gorenjska, vino – Štajerska). Še večji so bili problemi preskrbe krme, živinorejska združna organizacija še ni imela pravih temeljev za večje dejavnosti. Težave so nastale pri izvajanju kolonizacije približno 3000 družin v Vojvodino in sploh pri izvajanju agrarne reforme.

Tesno povezana s kmetijstvom in prehrano je bila usklajenost s prometnimi sredstvi. Teh nikoli ni bilo dovolj. Železniški vagoni so bili blokirani in rezervirani za UNRRO, repatriirance in vojsko. Zato je zaostajal prevoz premoga, apna in drugih pomembnih proizvodov, nujno potrebnih za obnovo. Zelo slabo je bil organiziran in izkoriščen tudi cestni promet.

²¹ Temeljna programska načela Narodne fronte Jugoslavije, 1945.

²² Arhiv Republike Slovenije, Oddelek I. Zapisniki 10. seje Mestnega komiteja KPS, 16. 8. 1945, Arhiv I, fond: CK ZKS, AŠ III/43.

²³ Arhiv Republike Slovenije, Oddelek I, Zapisnik komisije za ekonomsko politiko pri CK KPS, AŠ 3.

Zadružništvo je bilo po oceni komisije obremenjeno z nestrpnim odnosom do privatnega trgovskega sektorja, trenja so bila tudi z NAVODOM, saj je pogosto deloval v svojo korist. Zadružni sektor ni imel kadra, niti dovolj sredstev za oživitve kreditnega zadružništva. Zadruge so imele premajhna sredstva, da bi se lahko uspešno zoperstavile akcijam zelenašev, ki so se polastili kmetijskih produktov (fižol, krompir, grozdje). V nobenih drugih dokumentih ni bilo zaslediti tako ostre kritike na račun NAVODA - ta je bil celo označen kot saboterska organizacija, v kateri vladata birokratizem in špekulantska politika, in Ministrstva za trgovino in preskrbo, v kateri je stopilo v ospredje podpiranje "kulaške politike". Skupna ocena za te probleme je temeljila na ugotovitvi, da je vse ovire in probleme na področju uresničevanja gospodarske politike nujno potrebno urediti po partijski liniji.²⁴

Na tretji seji komisije, še v mesecu septembru 1945, je bila med sklepi sprejeta že izpeta in utrujajoča konstatacija, da je treba najti primerno koordinacijo nad državnim, zadružnim in privatnim sektorjem.

Na januarski seji leta 1946 je komisija celoten sestanek namenila obravnavi zadružništva kot "glavnega sredstva za dvig proizvodnje v kmetijstvu in domači industriji" in ene pomembnejših oblik "stika med delavci in kmeti". Kljub težavnosti položaja, ta se je kazal v nehomogenosti kmetijske proizvodnje pri nas (njive, sadovnjaki, vinogradi, gozdovi), je bila Partija po mnenju članov komisije dolžna podpreti zadružno gibanje z vsemi silami, zlasti je veljalo podpreti močne nabavno-prodajne zadruge v industrijskih središčih in si zanje prizadevati.

Oprezen odnos do obrtnega zadružništva je treba po zagotovilih članov Komunistične partije prilagoditi sodobnim zahtevam ter podpreti mizarške, krojaške, čevljarške in druge zadruge. Politično manj sprejemljive so bile zadruge pekov, mesarjev, vinskih trgovcev – njihovo vsebino naj bi raje prevzele mestne zadruge. Predvsem pa je bilo poudarjeno, "da si je pravilen odnos do zadružništva mogoče zamisliti le, če bo vsaka zadruga imela svojo partijsko celico z zgrajenimi partijci, ki jim bo jasna smer razvoja".²⁵

Dva zanimiva zapisa, politično obarvana, a jasno oborožena s kritiko zadružništva s pozicije moči, sta dajala vtis, da se nekatere zadeve na področju zadružništva ne morejo premakniti z mrtve točke. Prvi je bil povezan z 10. sestankom Ekonomske komisije pri CK KPS, ki je 8. maja 1946 namenila osrednjo točko dnevnega reda problemom zadružništva. Razpravljalci so brez-

kompromisno razgalili napake zadružništva, zlasti omalovažujoč odnos do državnega sektorja, lov za dobičkom, nesposobnost zadružnih funkcionarjev pri reševanju konkretnih nalog in nenadzorovano zaposlovanje, izkoriščanje špekulantov, nepovezanost zadružništva s političnimi in državnimi organi ter masovnimi organizacijami.

Nastale so zahteve po takojšnji reorganizaciji zadružnih vodstev in njihovi pravilni politični usmeritvi. Posebno kritiko si je prislužil tudi IZOS, ki je krivdo za kaotično stanje hotel narpiti kar državnemu sektorju. Kreditne zadruge so imele na primer premajhne možnosti za kreditiranje, finančno ministrstvo je dovoljevalo stihijsko odločanje kreditnih zadrug o kreditu, saj ni bilo niti pravih kadrov, ki bi bili usposobljeni za vodenje kreditne politike.²⁶

Drugi zapis je bil povezan z avgustovsko sejo CK KPS, ki je bila eksplicitno namenjena zadružnim problemom. Vida Tomšič je najprej predstavila nekaj pozitivnih premikov, ki so bili doslej opravljeni, na primer preusmeritev IZOS-a v revizijsko zvezo, vse večje zanimanje partijskih organizacij za zadružništvo. V IZOS-u bo nujno izvesti še nekaj kadrovskih premikov. Tečaje, ki jih je prirejal IZOS, je treba posodobiti in spremeniti v šole z enoletnim poukom. Nujno potrebne so eno do dvodnevne konference zadružnih kadrov, na katerih bi se razpravljalo o nerešenih problemih (zakonodaja, Kidričev govor, Kardeljeve misli itd.). Referenti za zadružništvo pri posameznih ministrstvih (kmetijskem, trgovinskem, finančnem in gradbenem) so se večinoma izkazali kot togi in nepraktični ter nesposobni za vodenje politike posameznih sektorjev.

Pri številnih zadrugah je bilo opaziti tendence k razpustu, med vzroki za takšno stanje je bilo tudi premajhno zanimanje političnih aktivov. V samih zadrugah so nastale težnje k razbitju, propagandna dejavnost reakcije je bila še vedno precejšnja. Živinorejske zadruge so bile ocenjene kot izrazito kulaške. Doseči bi morali, da bi bilo v zadrugah vsaj tri četrtine kmetov – živinorejcev. Proti državnemu sektorju so se bojevale tudi lesno produktivne zadruge, ki so bile prav tako "kulaško" usmerjene, saj v njih skoraj ni bilo gozdnih delavcev.

Miha Marinko je ocenil, da je treba med raznoterostjo nastajajočih zadrug slediti zlasti kmečko obdelovalnim in obrtno produktivnim zadrugam. V zadružnem aparatu je bilo premalo komunistov, pa tudi politična nezrelost masovnih političnih organov je bila več kot očitna. Zadružniki so velikokrat nastopali proti državi, različne ustanove pa so zadruge zaradi nepoznavanja uvrstile kar med privatni sektor. Ocenil je tudi, da zadruge, ki zaposlujejo tujo delovno silo,

²⁴ Prav tam.

²⁵ Arhiv Republike Slovenije, Oddelek I, fond: Arhiv CK KPS, Zapisnik sestanka komisije za ekonomsko politiko, 9. 1. 1946, AŠ 3/1.

²⁶ Arhiv Republike Slovenije, Oddelek I, fond: Arhiv CK KPS, AŠ 3/2.

niso prave zadruge in niso usklajene z novo zakonodajo. Ministrstvo za trgovino mora voditi takšno združno politiko, ki bo v kali zatrla razvoj kapitalističnega združništva.

Probleme združništva so na seji povzeli v tehle ugotovitvah:

- V Sloveniji ne gre toliko za pospeševanje industrializacije ob pomoči zadrug, kot je to očitno v drugih republikah in v Sovjetski zvezi.
- Še vedno je bila navzoča miselnost, da je združništvo samostojno gibanje, ki se razvija vzporedno z državnim sektorjem. Med njima bi se mogla vzpostaviti trdnejša vez. Tudi državne ustanove ne kažejo pravega razumevanja za zadruge in ravnajo samovoljno, zlasti si je v tem pogledu prislužil kritiko Odsek za združništvo na Ministrstvu za kmetijstvo.
- V zadrugah, v katerih je bilo premalo komunistov, je politično delo zamrlo. Malih kmetov je bilo v zadrugah vse premalo, zato takšna zadruga ni mogla postati problem kraja. Največjo pozornost si zaslužijo kmečko obdelovalne zadruge, NAPROZE in tiste obrtno produktivne zadruge, ki niso delniške družbe.
- Še vedno so bile močno navzoče nazadnjaške prvine, katerih cilj je bil uničiti zadruge in državni sektor.
- Partijski sekretarji bi morali višje organe redno obveščati o položaju na vaseh.
- Republiški zakon o zadrugah mora onemogočiti razvoj zadrug v kapitalističnem duhu.
- Skličejo naj se partijske konference o združnih problemih.
- Potrebna je decentralizacija NAPROZ, postale so premočne. Tudi okrožne poslovne centrale delujejo preveč grosistično.
- Zmotna je ideja o ustanovitvi kreditnega oddelka pri okrožnih poslovnih centralah.
- Zadruge morajo ostati neposredno povezane z državnim kreditnim sistemom.²⁷

Avgusta leta 1946 so nekateri člani Ekonomske komisije pri CK KPS osebno obiskali nekatere zadruge na Štajerskem in zatem pripravili poročilo, ki je že takoj na začetku ob sodilo medije obveščanja, da nestvarno in neumestno prikazujejo razvoj združništva in ga povzdigujejo s slavošpevi, ki niso podoba resničnega stanja. Stanje v večini zadrug so ocenili kot slabo in ga tudi primerno utemeljili:

1. V zadrugah je neurejen sistem nagrajevanja za opravljeno delo, pa tudi slaba organizacija delovnega procesa.

2. Negodovanje združnikov je bilo povezano z neurejenim stanovanjskim vprašanjem. Združniki še zdaleč ne stanujejo na združnem ozemlju, kot je bilo predvideno. Ponekod, npr. pri vinogradniških zadrugah, so združniki stanovali v viničarijah, ki so bile last velikih kmetov, in so morali stanovanja odslužiti z delom, šele nato so lahko delali v zadrugah. Pri teh zadrugah tudi ni bilo skupne živine, prav tako so skupno obdelovali le vinograde. Preostalo je bila stvar posameznikov.
3. Neurejeno je bilo socialno vprašanje združnikov.
4. Še vedno ni bila izvedena arondacija zemljišč, to pa je povečevalo samozavest reakcije in rušilo samozavest združnikov.
5. V nekaterih zadrugah je bilo opaziti, da so posamezniki obdelovali več kot en hektar svoje zemlje kot osebno gospodarstvo in so temu, razumljivo, dajali prednost.
6. Še vedno niso bila pojasnjena vprašanja glede živine in inventarja, lastništva ter vnosa v zemljiško knjigo.
7. Nujno bi bilo analizirati donosnost posameznih zadrug in posledično pripraviti gospodarski finančni načrt za življenjski standard, ki ga lahko zadruge zagotavljajo posamezniku.
8. Ne nazadnje sta bili samostojnost in uspešnost zadrug odvisna tudi od pravilne odmere davka, saj bi obdavčitev zadrug kot gospodarske enote in progresivna davčna obremenitev za zadrugo pomenili konec njenega delovanja.

Na koncu poročila ni manjkalo priporočilo, da je v zadrugah treba okrepiti politično delo in da se bodo morale partijske celice ne le okrepiti, ampak postati veliko vplivnejše.²⁸ Na teoretičnih podlagah in na temelju političnih izkušenj članov CK na terenu je CK KPS dne 19. decembra 1946 izdal okrožnico, opremljeno s posebno št. 000835, namenjeno vsem partijskim organizacijam kot študijsko gradivo.

Okrožnica je v prvem delu kritično ocenila napake združništva, ki so se pokazale v dosedanjem obdobju, v drugem delu se je osredotočila na možnosti razvoja združništva in njegov pomen v gospodarskem, političnem ter kulturnem pogledu. V sklepnem delu pa je zavezala vse komuniste, da se z njo seznanijo ter čimbolj konkretizirajo šest nalog za dvig slovenskega združništva. Iz okrožnice je jasno razvidno, da si je Partija želela zagotoviti vodilne položaje tudi v zadrugah. Zaradi zanimive vsebine okrožnico povzemam v celoti.

²⁷ Arhiv Republike Slovenije, Oddelek I., fond: Arhiv CK KPS, AŠ 2.

²⁸ Arhiv Republike Slovenije, Oddelek I., fond: Arhiv CK KPS, Poročilo o zadrugah, spis št. 582/1946, AŠ 3.

Vsem partijskim organizacijam

V odnosih naših partijskih organizacij do vprašanja združništva v celoti in v poedinih konkretnih primerih opazamo vrsto napačnih nazorov in postopkov. Z ozirom na poseben pomen, ki ga ima združništvo v naši ekonomsko-socialni strukturi imajo te napake lahko izredno težke posledice, ki ponekod že nastopajo. Nujno je zato, da vse partijske organizacije proučijo temeljito vprašanje združništva, tako teoretično kakor tudi, da v svoji vsakodnevni praksi izpremene odnose do zadrug na njihovem terenu.

Do napak, ki se danes pojavljajo v mnogih zadrugah, ravno vsled premale pažnje in dela naših partijskih organizacij na tem polju, vidimo neprincipielno, na eni strani sektaško in na drugi strani oportunistično stališče. Nekatere partijske organizacije in aktivisti skušajo odpraviti problem združništva s tem, da pristopajo k likvidaciji zadrug oziroma zavirajo njihovo rast. Na drugi strani pa so zopet taki, ki držec se nekaterih splošnih parol o združništvu precenjujejo združništvo v tem smislu, da nasedajo tistim elementom v zadrugah, ki s svojo staro miselnostjo, oziroma iz špekulantskih privatno-lastninskih interesov predpostavljajo oziroma protistavljajo združni sektor državnemu. Oni smatrajo, da lahko združništvo raste na pravih osnovah samo od sebe in s tem dejansko prepuščajo zadruge reakcionarnim vplivom.

To so razlogi, zaradi katerih danes naše združništvo ne raste v taki meri, kot bi bilo to potrebno in da se na drugi strani v obstoječih zadrugah nadaljujejo napake, proti katerim se ne vodi nikaka ali premala borba.

Take napake so z ene strani:

- a. Nepravilen odnos zadrug do državnega sektorja, ki se kaže v težnji dobiti čim več državne imovine, v prisvajanju te imovine ob zavlačevanju odplačevanja državi, v zakrivanju njenega izvora; v težnji voditi svoje poslovanje brez naslonitve na državni sektor, oziroma celo v konkurenci z državnim sektorjem, skrivati svoje dobičke pred obdavčenjem itd.
- b. Špekulantsko profitarne tendence mnogih zadrug, kjer so našli primerno obliko za svoje delo špekulantski elementi s tem, da so si naredili formo združništva; posebno v zadnjem času odkrivamo vrsto kriminalnih poneverb in špekulacij, kar je posledica dela teh elementov in premale kontrole samega članstva, ljudskih oblasti in od zgoraj;
- c. Skrivanje tako špekulantskih kakor protidržavnih in s tem v bistvu protiljudskih odnosov z zlorabljanjem združne demokracije in samostojnosti združnih organizacij, ki jo prikazujejo s tem, da organi ljudske oblasti in druge množične organizacije ne smejo vplivati na gospodarsko in politično smer zadrug.

To predvsem zagovarjajo nekateri stari zadrugarji, ki gledajo na našo ljudsko državo tako, kot so nekoč upravičeno gledali na staro Jugoslavijo in s tem seveda pomagajo – hote ali nehote – resnično protiljudskim, špekulantskim težnjam, ki se skrivajo v senci takih teorij.

- č. V mnogih zadrugah, posebno NAPROZAH, se špekulantske tendence kažejo predvsem v tem, da ne izvajajo v dovoljni meri svoje osnovne naloge, to je zbiranje kmetijskih pridelkov, ampak skušajo doseči dobiček samo v poslovanju s predmeti, ki zahtevajo manjšega rizika in so često tudi zaščiteni z administrativnimi merami. Pojavljajo se težnje razdeliti nastali dobiček med zadržnike, brez razmišljanja o tem, kako naj bi prav ta dobiček omogočil njihovo boljše poslovanje v korist vsem zadržnikom.
 - d. V mnogih zadrugah, ki bi morale nuditi maledemu in srednjemu kmetu pomoč v njegovem gospodarjenju, opazamo obratno okoriščanje kulaških elementov z ugodnostmi, ki jih daje združništvu naša ljudska država.
 - e. Nedemokratično postopanje nekaterih uprav in poslovnih odborov v odnosu do članstva, nedajanje obračunov in poročil, odbija članstvo in ostale množice do zadrug. Posebno opazamo, da upravni odbori ponekod vodijo poslovanje tako brez kontrole od strani članstva, kakor tudi od strani nadzornih odborov, ki so ostali često zgolj formalni.
- Z druge strani pa zopet napake:
- da se proti zadrugam, v katerih se pojavljajo špekulantske in profitarne tendence, nastopa ne z borbo za odpravo teh napak, ampak kar z namenom likvidiranja in podržavljanja teh zadrug;
 - da se na deželi forsira samo višji tip kmetijske zadruge za skupno obdelovanje zemlje in s tem prihaja v konflikt z individualistično miselnostjo kmeta-posestnika ter daje oporo nasprotnikom, ki našo združno formo indentificirajo s kolhozi;
 - da so višje oblike kmetijsko obdelovalnih in vinogradniških zadrug doslej v glavnem omejene samo na agrarne interesente in koloniste, ni se pa gojilo tistih nižjih oblik kmetijsko obdelovalnih zadrug, ki so za malega in srednjega kmeta povsod, z ozirom na njegovo stopnjo razvoja sprejemljivejša, prav tako možna – in za njega tudi koristna.

O pomenu združništva

Združništvo je v stari Jugoslaviji, kakor tudi v kapitalističnih deželah sploh, je vsled kapitalističnega značaja državne oblasti nujno plen izkoriščevalskih razredov. Ideja rešitve delovnega ljudstva preko združništva in zadrug je zato v takih okoliščinah obsojena na propast, je utopija.

V pogojih ljudske oblasti, ki se oslanja na močni državni, to je občeljudski sektor, pa postane zadružništvo, ki organizira malega producenta in konzumenta in ga poveže s tem državnim sektorjem, ena izmed mogočih poti za izboljšanje gospodarskega položaja delovnega ljudstva, ogromna pomoč v njegovem boju proti ostankom kapitalističnih izkoriščevalskih elementov v mestu in na vasi, pot k naprednejšemu gospodarjenju vasi.

V novi Jugoslaviji ob pogojih ljudske oblasti, ima zadružništvo zato svoj poseben pomen in naloge:

1. pomoč delovnemu ljudstvu mesta in vasi v njegovi gospodarski borbi proti izkoriščevalskemu in spekulantskemu delu privatnega sektorja za izboljšanje življenjskih pogojev;
2. utrjevanje zveze delovnega ljudstva mesta in vasi, ki se v tem sodelovanju krepi kot ena izmed najvažnejših osnov ljudske oblasti;
3. z naslonitvijo in tesno povezanostjo državnega in zadružnega sektorja še hitreje eliminiranje kapitalističnega anarhizma v gospodarstvu, omogočanje uvedbe planskega gospodarstva, posebno tudi v tisti del produkcije, kjer prevladujejo drobni delovni privatni lastniki, kjer bi sicer plansko gospodarstvo ne bilo izvedljivo;
4. ogromen pomen ima zadružništvo tudi na polju vzgoje delovnega ljudstva v političnem in kulturnem smislu.

V zvezi z navedenimi splošnimi nalogami zadružništva v novi Jugoslaviji je potrebno, da so si naše organizacije na jasnem tudi glede razumevanja posebnih nalog poedinih tipov zadrug in njihovega pomena. Zvezni zakon o zadrugah daje široke osnove za organiziranje najrazličnejših tipov zadrug, ki imajo skupen osnovni namen: povezovati in pospeševati kmetijsko, gospodarsko in obrtno delavnost, razvijati iniciativo najširših ljudskih množic na deželi in v mestu pri

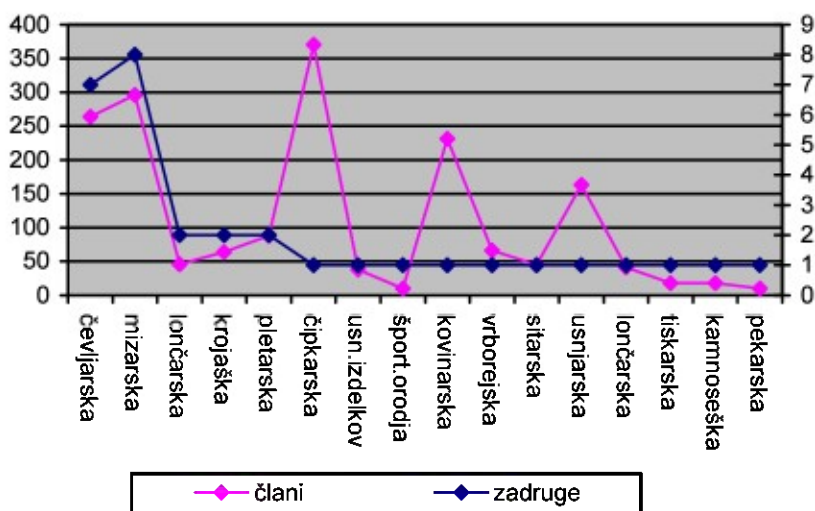
organiziranju proizvodnje, preskrbe in razdeljevanja blaga.

V tem smislu imamo lahko razne oblike zadrug, ki na različne načine močno povezujejo svoje člane in pri tem upoštevajo nivo njihove zavesti in pripravljenosti za organizacijo vzajemne pomoči v gospodarjenju, ki ima značaj zadruga. Toda popolnoma napačen je postopek nekaterih naših organizacij, ki mislijo, da je mogoče dekretirati in z administrativnimi merami delati korake, ki jih lahko store delovne množice samo, če so prepričane, če so na svojih lastnih izkušnjah ugotovile koristnost takega organiziranja. Zato je dolžnost prav naših partijskih organizacij, da znajo prilagoditi mnogoštevilne oblike, ki so možne v zadružništvu z vsakokratno konkretno situacijo na terenu, konkretnim razpoloženjem množic in njihovimi izkušnjami, z nivojem njihove politične zrelosti in zavesti.

Napačno je zato držati se mehanično v vseh okoliščinah šablonskih organizacijskih oblik, ki čestokrat dušijo iniciativo množic, da bi jo razvijale. Treba je ob čuvanju osnovnih določil, ki jih daje zvezni zakon o zadrugah izbrati tisto podrobno organizacijsko določilo, ki bo v največji meri zagotovilo, da bo zadruga našla pristop do množic in bo sposobna izpolnjevati naloge, pred katerimi stoji v konkretnem primeru.

Nabavno-prodajne zadruga predstavljajo v Sloveniji najbolj razpredeno vrsto zadrug tako v podeželju kot v mestih ter v industrijskih in drugih potrošnih središčih.

Nabavno-prodajne zadruga morajo na deželi predvsem skrbeti za zbiranje kmetijskih pridelkov svojih članov in za njih skupno prodajo ter tako v mestih in industrijskih središčih kot na deželi skrbeti za preskrbo potrošnikov s proizvajalnimi sredstvi in potrošnimi predmeti ob najnižjih možnih stroških. Pri tem morajo razviti najširšo iniciativo, da nudijo svojemu članstvu največjo

možno izbiro tudi v vsem razpoložljivem neracioniranem blagu. Odigrati morajo važno vzgojno nalogo v gospodarskem, političnem in kulturnem pogledu in bistveno pripomoči k učvrstitvi zveze med mestom in vasjo.

Zvezni zakon predvideva razlike med kmečkimi nabavno-prodajnimi zadrugami ter delavskimi in uslužbenskimi potrošniškimi zadrugami, pri čemer daje prvim poudarek na zbiranju in skupni prodaji, pri drugih pa poudarek na potrošnje. Gotovo je bila pri nas ovira dobremu delu nabavno-prodajnih zadrug enoten tip teh zadrug za deželo in mesto in bo treba v bodoče navajati te zadruge na izvrševanje osnovnih nalog. Prav tako je bila ovira pravemu združnemu delu prevelika centralizacija NAPROZ, zato ker množice ne morejo imeti istega odnosa do poslovalnice, kakor do zadruge, ki je njihova tvorba.

Z ozirom na strukturo našega prebivalstva in številnostjo malega in srednjega kmeta imajo posebno vlogo **kmečke proizvajalne in predelovalne zadruge vseh vrst** (zadruge za skupno obdelovanje zemlje, vinogradniške, živinorejske, lesne, vinarske in sl.).

V mnogih zadrugah, posebno živinorejskih in lesno-produktivnih ter vinarskih, ni zagarantirana prvenstvena pomoč malemu in srednjemu kmetu in v njih čestokrat srečujemo nepravilne protiljudske tendence kulaških elementov.

Najvažnejše in najnaprednejše so zadruge za skupno obdelovanje zemlje in vinogradniške zadruge, ki združujejo svoje člane pri skupnem obdelovanju svoje zasebne zemlje, omogočajo mehanizacijo obdelovanja, vključevanje v plan in s tem dvigajo standard življenja malega in srednjega kmeta.

Obstoječe zadruge za skupno obdelavo zemlje že same kažejo različne stopnje povezave med člani za skupno delo. Predstavljajo močno oporo v nadaljnjem izboljšanju življenja na vasi. Vendar ne smemo prezreti, da je ta najnaprednejša oblika skupnega dela zajela predvsem agrarne interesente in koloniste in da na tem področju obstoja še izredno mnogo dela. Na praktičnih primerih bo treba malemu in srednjemu kmetu dokazati prednost takega načina obdelovanja zemlje, ki mu omogoča napredek, kaže perspektivo.

Obrtno-proizvajalne in predelovalne zadruge morajo zbrati in organizirati drobne obrtniške proizvajalce ter vključiti njihovo delo v gospodarski načrt. Po svoji nalogi zato predstavljajo v Sloveniji, kljub razmeroma močni industriji, tisto vrsto zadrug, ki bodo delovnemu obrtniku omogočile njegovo uspevanje v tesni povezavi z državnim industrijskim sektorjem v njegovo osebno korist in v korist vsega ljudstva. Napake, ki so se pojavljale pri tej vrsti zadrug tem, kjer so se v njih skušali prikriti špekulantski protiljudski elementi, ne smejo ovirati naših

organizacij, da ne bi videle pomena teh vrst zadrug kot celote, pristopale k organiziranju obrtnikov v obrtno-proizvajalne in predelovalne zadruge in na drugi strani razkrinkavale in čistile špekulantske elemente iz teh zadrug. Pri tem pa moramo imeti pred seboj perspektivo razvoja obrti in s tem tudi obrtno-proizvajalnih in predelovalnih zadrug, ki mora biti podrejena in v skladu z zahtevami razvoja industrije sploh in posebej vsake industrijske panoge.

Naloge naših organizacij

Okrajni komiteti in celice morajo v zvezi z razloženim pomenom združništva in navedenimi napakami v odnosu do združništva predelati predloženo okrožnico in jo konkretirati na svoj teren. Predvsem je treba sprejeti in začeti izvajati sklepe z ozirom na problem združništva v sledečem:

1. Očistiti obstoječe zadruge, njihove poslovne in upravne odbore vseh špekulantskih elementov, brigati se za pravilen odnos zadrug do ljudske oblasti. To morajo izvesti z metodo prepričevanja in dela med množicami, z zainteresiranjem vseh članov, za pravilno poslovanje zadrug, za polaganje računov upravnih in poslovnih odborov itd.
2. Posebno skrb posvetiti zadrugam za skupno obdelovanje zemlje, nastopiti proti tendencam izenačevati te zadruge s kolhozi (ki nastajajo na socialistični lastnini zemlje, naše zadruge pa na privatni lastnini vsakega poedinega člana). Skrbeti morajo za to, da bo v teh zadrugah pravilno razdeljeno delo in odgovornost ter pravočasno in pravilno razdeljeni donosi zadrug. V teh in tudi v drugih zadrugah odpraviti energično nedemokratične in samovoljne odnose uprav do članstva.
3. S pravnimi organizacijskimi merami zagotoviti vodečo vlogo Partije v zadrugah. Produktivne zadruge (kmetsko obdelovalne in obrtniške) so osnovne edinice, v katerih je treba formirati partijske celice in ne kot se dogaja doslej prepuščati v teh zadrugah člane zadrug, ki so obenem člani KP, organizirane v različnih celicah. Člani ostalih vrst zadrug, ki so obenem člani Partije, so sicer organizirani na terenu kot doslej, v svoji zadrugi pa tvorijo partijsko grupo.
4. S političnim delom med samimi zadrugniki in ostalimi množicami usmeriti nezadrugnike – drobne privatne proizvajalce, kmete in obrtnike v zadruge, v samih zadrugah pa politično in kulturno dvigati nivo članstva.
5. Z ozirom na bližnji kongres slovenskih zadrug pospešiti z navedenimi nalogami in skrbeti za to, da bo kongres v celoti uspel tako organizacijsko kakor tudi politično in da bo zagotovljeno pravilno izvajanje sklepov kongresa.

6. Vse partijske organizacije morajo organizirati za svoje člane temeljit študij, tako teoretične literature o združništvu in o našem gospodarstvu sploh (Kidrič: govor na združnem kongresu, *Komunist št. 1* itd.), kakor tudi študij konkretnih prilik na terenu, ki omogoča pravilno organiziranje zadrug.²⁹

Zanimivo in dokaj stvarno podobo mariborskega združništva v januarju 1947 je Centralni komite Komunistične partije Slovenije predstavil tudi v zapisniku Mestnega komiteja KPS Maribor mesto. Člani rajonskih komitejev in sekretarji celic so v posebni točki dnevnega reda analizirali položaj in raven razvoja mariborskih zadrug in med njimi posebej poudarili NAPROZO, štiri kmetijske obdelovalne zadruge in vinarsko zadrugo.³⁰ Kritično je bila ocenjena že NAPROZA, ki ni imela prave kadrovske zasedbe in je bilo zato njeno delo neučinkovito. Zato so predlagali "partijsko združno ofenzivo", ki bi ob sodelovanju regularnih petih partijskih delegatov, ki so sodelovali na občnem zboru NAPROZE. Pozitivno je bila ovrednotena le LACKOVA zadruga - tej morajo za še boljše delo dajati podporo druge partijske celice.

Predstavljena je bila pobuda o intenzivnem ustanavljanju strojnih zadrug, ki bo nekakšna vmesna stopnja k pravi obdelovalnim zadrugam.

Zelo negativno oceno so dobile vinogradniške zadruge; v njih je bila nujna intervencija komunistov, ki bi odgovarjali za delo in uspeh vinogradniških zadrug. Pozitivno naj bi vplivali na zmanjšanje pijančevanja vinogradnikov in viničarjev. Takšnim združnikom, članom partije, je grozila izključitev. Partija si je postavila nalogo, da zamenja predsednika vinogradniške zadruge (kulaka), ga nadomesti z agrarnimi interesi in izvaja resen partijski nadzor.³¹

Sklepni del poglavja nas privede do razmišljanja, da je bil politični pogled na združništvo vzporeden s pogledom, ki ga je imela Komunistična partija in ga je dokončno potrdila s sprejemom ustave FLRJ iz začetka leta 1946. Dala je vodilno vlogo državi in tako določila partiji s posebnim zakonom o združništvu njeno mesto kot del celotne družbeno-gospodarske strukture nove države. Tudi državni sektor v kmetijstvu je bil organiziran v državna kmetijska posestva, lokalne ekonomije, drevesnice in vrtarije, znanstveno-raziskovalne postaje, kmetijske šole in strojne postaje.³² Sprejeta je bila misel Edvarda Kardelja - ta je v svoji politični misli o kmetu in združništvu ves čas iskal način, kako kmete kljub obstoju njihove zasebne lastnine spraviti v tirnice socialističnega političnega in ekonomskega sistema.³³

²⁹ Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Mestni komite KPS Maribor mesto 1945-1947, zapisnik članov rajonskih komitejev in sekretarjev celic, AŠ 3/37.

³⁰ Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Mestni komite KPS Maribor mesto 1945-1947, zapisnik članov rajonskih komitejev in sekretarjev celic, AŠ 1/2.

³¹ Prav tam.

³² Zgodovina Zveze komunistov, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1986, str. 298.

³³ Zdenko Čepič, Kmetje in združniki v pogledih Edvarda Kardelja, Čarnijev zbornik, Zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav, Ljubljana 1998.

Posojilnica v Framu in njeno arhivsko gradivo

EMICA OGRIZEK

1. Uvod ali zakaj pisati o podeželski kreditni zadrugi

Zadružništvo na Slovenskem je tema, ki sodi tako v socialno zgodovino, kot tudi v zgodovino nacionalnega gibanja. Še posebej velja za zadružništvo pred prvo svetovno vojno v deželah, v katerih so bili Slovenci manjšina, kot je bilo na Štajerskem. Tudi na ustanovitev Posojilnice v Framu so vplivali socialni in nacionalni razlogi. Nastala je v kraju, ki je tudi v obdobju pospešene germanizacije ostal slovenski, zasluge za to imata tako duhovnik kot tudi učiteljstvo, oba sta odločilno pripomogla k ustanovitvi Posojilnice. Nacionalni razlogi, ki so imeli pomembno vlogo pri uvajanju zadružne organiziranosti v kraju,¹ so bili tudi razlog, da so ostre klerikalno liberalne delitve nastopile pozno, so pa zato takrat vplivale tudi na Posojilnico v Framu in skoraj ogrozile njen obstoj. Po drugi strani se vpliv Posojilnice ni omejeval le na ožje območje Frama, širil se je na podeželski prostor med Mariborom, Slovensko Bistrico in Ptujem, na premožnejše kmečke sloje. Posebnost je tudi liberalna usmeritev zadruga, saj te v slovenskem prostoru na podeželju ne zasledimo pogosto. Odločitve za pisanje olajšuje še sorazmerno dobra ohranjenost arhivskega gradiva, vsaj v primerjavi z drugimi zadrugami, katerih gradivo hrani Pokrajinski arhiv Maribor,² ki so pogosto brez ohranjenega spisovnega gradiva. Pa tudi pri Posojilnici v Framu se je nekaj najpomembnejšega gradiva izgubilo, upoštevati pa je zato treba tudi gradivo, ki je nastalo drugje. Poleg gradiva v fondu Posojilnice je tako veliko koristnih podatkov pri sodiščih, ki so vodila zadružni register, in ti pogosto dopolnjujejo izginulo gradivo fonda. Za štajerske razmere pred prvo svetovno vojno je še pomembno, da je skoraj vse gradivo v slovenskem jeziku. Tudi arhivsko gradivo Posojilnice v Framu razkriva socialne stiske, boj za ohranitev posesti, čeprav ne toliko, kot tiste zadruga, ki so vključevale manj premožne sloje.³ Razkriva pa tudi drame Posojilnice same.

2. Pravni temelji oziroma zadružna zakonodaja

V obdobju delovanja Posojilnice v Framu so se zadruga oblikovale po avstrijskem⁴ in jugoslovanskem⁵ zadružnem zakonu. Z avstrijskim Zakonom o pridobitnih in gospodarskih društvih ali tovarištvih so se zadruga izločile iz splošnega zakona o društvih, sprejetega leta 1868.⁶ Zakon je dopuščal več vrst zadrug – hranilnice, posojilnice, surovinske ali "magacinske" zadruga, produktivne, potrošniške, stanovske. Določil je pogoje za ustanovitev; zadruga mora sprejeti "firmo" ali naziv, pravila ali družabno pogodbo, vpisati se mora v zadružni register pri pristojnem registracijskem sodišču.

Pravila morajo vsebovati ime in sedež zadruga, predmet ali dejavnost, vrsto jamstva, trajanje, pogoje za pristop članov, določila o prenehanju članstva, višino in vrsto deležev, morebitne omejitve števila, način izdelave bilance, računanja dobička, njegovo delitev, sestavo in način postavljanja organov zadruga, glasovalno pravico članov (upoštevanje števila deležev ali ne), primere, v katerih je potrebna kvalificirana večina. V pravilih morajo biti navedena tudi imena prvega načelstva oziroma tistih, ki izvedejo vpis zadruga v sodni register. Šele z vpisom v register postane zadruga pravna oseba, prav tako imajo spremembe pravil in vodstva pravno veljavo šele po vpisu teh sprememb.

Organi zadruga so načelstvo, kasnejši upravni odbor, nadzorno svetovalstvo ali nadzorni odbor in skupščina ali veliki zbor. Upravni in nadzorni organ izvolijo člani na občnem zboru, pod določenimi pogoji je mogoče sklicati tudi izredni občni zbor in opraviti volitve. Potek zbora se vpisuje v knjigo zapisnikov, en izvod zapisnika je treba dostaviti registrskemu sodišču, vendar pa za sodišče ni bilo treba izpolnjevati zapisnika v celoti, ampak le tiste točke, ki so pomembne za vpis v register (sestava načelstva, sprememba pravil). Kar je zapisnikarjem olajšalo delo, pa je raziskovalce prikrajšalo za pomembne podatke o delovanju, obsegu poslovanja, ki se tudi v fondih zadrug pogosto niso ohranili. Pravila lahko določijo glasovalno pravico po načelu en član – en glas, lahko pa po številu vplačanih deležev. Za sklepčnost občnega zbora zadostuje desetina na-

¹ Na framskem območju so se še ustanovile Kmetijska zadruga v Kopivniku – Planici 1899–1903, zadružni register Okrožnega sodišča Maribor Gen I 52, Kmečka hranilnica in posojilnica v Framu 1909–1947, Gen II 19, Zadružna elektrarna v Framu 1925–1947, Gen III 28, v obdobju nemške okupacije še Raiffeisenkasse Frauheim, 1941–1945, 9 Gen 44.

² Pokrajinski arhiv Maribor, Vodnik po fondih in zbirkah, Maribor 1990.

³ Stane Granda, Zadružništvo v slovenskih deželah, Dokumenti slovenstva, CZ, Ljubljana 1994.

⁴ Državni zakonik XXV/1973.

⁵ Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine 81/1937.

⁶ Državni zakonik, št. 253/1868.

vzočih članov, če sklepčnosti ni, se lahko skliče drugi zbor, ki lahko sklepa tudi brez sklepčnosti. (To možnost so na občnih zborih Posojilnice v Framu pogosto uporabili tako, da se je drugi občni zbor začel pol ure kasneje.) Načelstvo upravlja zadrugo po pravilih in v okviru pooblastil, ki jih dobi od skupščine, člani načelstva so lahko za svoje delo nagrajeni, a tudi odškodninsko odgovorni.

Zadrugo je mogoče razdružiti in razpustiti. Tako se razdruži takrat, ko ji poteče rok, če je zadruga ustanovljena za določen čas. Lahko se za to odloči članstvo, lahko se razdruži zaradi konkursa. Po naredbi pristojnega upravnega organa se razdruži predvsem takrat, če prekorači svoj namen in je zaradi tega kaznovana.

Leta 1903 je zakon⁷ predpisal obvezne revizije zadrug po revizijskih zvezah. Zadrugne zveze so se oblikovale ne le zaradi zakonskih obveznosti, pač pa tudi zaradi potreb zadrug samih.

Na jugoslovanski zakon o gospodarskih zadrugah je gotovo vplival tudi položaj obstoječih zadrug zaradi krize v 30. letih, kmečke krize, zaščite kmečkih dolgov, ukrep je posredno prizadel zlasti podeželske kreditne zadruge.⁸ Zakon je predpisal limit za višino obrestovanja hranilnih vlog in deležev, prepovedano je bilo izplačevanje nagrad članom upravnega in nadzornega odbora, prepovedana delitev rezervnega sklada med zadrugnike, določen je bil obseg poslovanja z nečlani. Včlanitev v zadrugo oziroma revizijsko zvezo je postala obvezna, s čimer naj bi napravili konec tako imenovanim divjim zadrugam. Določeno je bilo, da naj bi zveza kreditnih zadrug imela najmanj 300 članic. Vsaka revizijska zveza se je morala vključiti v jugoslovansko Glavno zadrugo zvezo. Ime zadruga je lahko imela le ustanova, ki je bila oblikovana po zadrugnem zakonu, druga podjetja pa ne več. Med ugodnostmi za zadruge je bilo predvideno, da Državna hipotekarna banka, Poštna banka ter državna loterija izločijo del dobička za podpiranje zadrugništva, sredstva pa se naložijo pri Privilegirani agrarni banki do ustanovitve Zadrugne banke, nato pa pri tej. Zadruge so morale v dveh letih prilagoditi pravila novemu zakonu, sicer je registrsko sodišče lahko sprejelo sklep o njihovem prenehanju; to je leta 1940 pri več zadrugah tudi storilo.

3. Zadrugni register

Po avstrijskem zakonu o zadrugah so sodišča, ki so vodila trgovski register, postala registracijska sodišča tudi za zadruge. Razen Trsta, Dunaja in Prage so naloge trgovskih sodišč

opravljala okrožna sodišča.⁹ Vpisovanje v zadrugni register je urejal poseben predpis o vodenju registra ali vpisnika za gospodarska društva.¹⁰ Predpisan je bil obrazec za vodenje vpisnika z rubrikami. Te rubrike so bile: za vložno številko, datum, ime podjetja, kraj glavnega zavoda in morebitne podružnice, imena likvidatorjev, če je zadruga prešla v likvidacijo, imena prokuristov, če jih je zadruga imela, druga pravna razmerja zadruge, sklicevanje na spise, vsi drugi vpisi, ki se tičejo zadruge. Največ podatkov o zadrugi je bilo v rubriki o pravnih razmerjih zadruge. V njej so bili vpisani datum ustanovitve, to je sprejetja pravil, dejavnost in naloge zadruge, spremembe pravil, vrsta jamstva ali zaveze, časovna določitev delovanja, višina opravnega deleža, podatki o vodstvu zadruge z vsemi spremembami in način razglašanja zadrugnih naznanil.

Poleg vpisnika ali registra v ožjem pomenu besede se je pri sodišču za vsako zadrugo oblikovala še spremna dokumentacija – spis z enako oznako, kot jo je imela zadruga v registru. V njej so bili dokumenti, na podlagi katerih se je opravil vpis v register.

Odkar so se zadruge vpisovale v sodni register po zakonu o gospodarskih družbah, so se na slovenskem delu Štajerske vpisovale najprej v register Okrožnega sodišča v Celju, od leta 1898 je zadrugni register za svoje območje vodilo še Okrožno sodišče v Mariboru. Na podlagi jugoslovanskega zadrugnega zakona so sodišča oblikovala nov register. Zadruge so vpisala vanj po prilagoditvi pravil v roku dveh let po sprejemu zakona. Če zadruge niso prilagodile pravil, je lahko sodišče izreklo ukrep prenehanja dejavnosti. Takih primerov je bilo leta 1940 več, saj si veliko zadrug po veliki gospodarski krizi ni opomoglo. V obdobju svojega obstoja je bila Posojilnica v Framu vpisana v tri zadrugne registre, spis se v fondu Okrožnega sodišča Maribor hrani pri registru, ki je nastal leta 1938.

4. Fond posojilnica v Framu, PAM

V primerjavi z drugimi kreditnimi zadrugami se je ohranilo precej več arhivskega gradiva. To še posebej velja za spisovno gradivo, ki ga je pri drugih sorodnih ustanovah zelo malo ali ga sploh ni. Tako se je iz mariborskega območja ohranilo več gradiva le še v fondih Posojilnice Narodni dom in Spodnještajerske ljudske posojilnice. Res pa je, da se niso ohranili sejni zapisniki načelstva oziroma ravnateljstva posojilnice ter zapisniki občnih zborov. Vendar pa podatke o občnih zbora lahko dobimo v gradivu zadrugnega registra,

⁷ Državni zakonik, št. 133/1903.

⁸ Žarko Lazarevič, *Moratorij na kmečke dolgove*; Egon Pelikan, *Zaščita denarnih zavodov*, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, Ljubljana 1995.

⁹ Emica Ogrizek, *Sodstvo v letih 1848–1918*, Pravo, zgodovina, arhivi I, Prispevki za zgodovino pravosodja, Ljubljana 2000.

¹⁰ Ukaz ministrstev za pravosodje, notranje zadeve in trgovine po dogovoru s finančnim ministrstvom z dne 14. 5. 1873, Državni zakonik XXV/1873.

ker Posojilnica v Framu ni vedno izrabila možnosti, ki jo je dajala ministrska naredba iz leta 1895, da registrskemu sodišču predloži zapisnik le s tistimi točkami dnevnega reda, ki jih sodišče potrebuje. Prav tako je s pravili. V fondu zadruga se niso ohranila vsa, zato pa jih vsebuje registrski spis. V njem so ohranjena pravila iz leta 1891 s poznejšimi popravki, pravila iz leta 1929 in leta 1939.

Poslovne knjige, ki jih je vodila Posojilnica, se niso vse ohranile, kot celota pa omogočajo vpogled v poslovanje za celotno obdobje delovanja. Od najpomembnejših navajamo knjigo deležev 1912–1930, pregled posojil 1912–1919, imenika vložnikov in dolžnikov, blagajniške knjige skupaj s pomožnimi so ohranjene vse do leta 1941, prav tako opravljeni zapisnik.

Spisovno gradivo je ohranjeno delno kronološko kot dopisi, delno tematsko. Ohranjeni so pristopni listi za leta od 1892 do 1930, dolžna pisma za celotno obdobje delovanja. Del gradiva je tiskanega, to so predvsem zaključni računi, ohranjeni od leta 1892 do 1934. Veliko gradiva je o kmečkih dolžnikih in prenosu dolgov na Privilegirano agrarno banko. To so seznami kmečkih dolžnikov s podatki o njih, zbirne pole, okrožnice Privilegirane agrarne banke. Ohranjena je dokumentacija v zvezi z odobritvijo odloga plačil, dokumentacija o lombardnem posojilu Poštne hranilnice in o sporu s šolsko občino v Framu.

Za obdobje po letu 1945 je ohranjeno le spisovno gradivo. V njem so različna navodila in okrožnice Inicijativnega združnega odbora za Slovenijo in mariborsko okrožje, bilance, tudi za okupacijsko Raiffeisenkasse v Framu, revalorizacija in revizije. Čeprav je gradiva za povojno obdobje malo, pa je v njem kljub temu nekaj podatkov o podeljevanju obnovitvenih posojil, postavitvi delegata, razlastitvi nepremičnin in nazadnje še o likvidaciji zadruga.

5. Razvoj posojilnice v Framu

Ustanovljena je bila 22. 11. 1891 v Framu. Ustanovitelji so se pri pisanju pravil zgledovali po Celjski posojilnici.¹¹ Iz vsebine pravil lahko sklepamo, da gre za zadrugo Schulze – Delitschevega oziroma Vošnjakovega tipa, čeprav ne v vseh značilnostih.¹² Namen zadruga je prejemanje denarja v obliki hranilnih vlog na obresti, pridobivanje denarnih sredstev s svojim

zadružnim kreditom in dajanje posojil.¹³ Naznaila zadruga so v začetku objavljali v Slovenskem gospodarju in Südsteierische Post ter v uradni pisarni. Pravila so določala, da sestavlja načelstvo pet članov, poleg načelnika. Jamstvo članov je neomejeno. Člani prvega in tudi poznejših načelstev so bili ugledni prebivalci kraja, od župnika, nadučitelja do trgovcev, mlinarjev, oljarjev in premožnejših posestnikov. Značilno je še to, da so člani ostajali zvesti Posojilnici, tudi ko so se zaradi službe (učiteljske, duhovniške) preselili. Čeprav je leta 1909 nastala v Framu še Kmečka hranilnica in posojilnica, je župnik Simon Gaberc ostal član Posojilnice do leta 1920 – do smrti, čeprav je zapustil Fram in služboval kot dekan pri Sv. Magdalenii v Mariboru. Člani kreditne zadruga so bili iz različnih krajev v okolici Framu, predvsem iz vasi na Dravskem polju, pa tudi iz Maribora, posamezniki pa celo z Dunaja in iz Kobarida. Jamstvo članov je neomejeno (neobičajno za Schulze – Delitschev tip zadruga), višina deleža ob ustanovitvi je bila 10 goldinarjev¹⁴ po letu 1900 20 kron. Člani so lahko vpisali več deležev in nekateri so vplačali tudi po 100 deležev.¹⁵ Deleži so se obrestovali. Kot zglede navajamo za leto 1910 podatke, da je na občnem zboru sodelovalo osem združnikov, ki so zastopali 473 deležev, pa je bil občni zbor sklepčen.¹⁶ Iz dobička posojilnice so nagrajevali člane načelstva ali ravnateljstva, računске pregledovalce (nadzorstvo), tajnika, del dobička so namenili rezervnemu skladu, po prvih pravilih najmanj pet odstotkov, drugo pa so lahko razdelili med združnike po številu vplačanih deležev. V jugoslovanski državi so začeli tako razdelitev dobička opuščati zaradi finančnih olajšav. Tako so zaradi finančnega zakona za leto 1922/23 spremenili pravila tako, da je šel večji del dobička v rezervni sklad in to na račun nagrajevanja načelstva ter nadzornega odbora. Res pa je, da je del denarja iz dobička šel tudi za dobrodelne namene – za občinske reveže, dijake mariborskih šol in za olupšavo kraja. Leta 1910 so za to namenili 1280 kron. Po navedbah ravnatelja Franca Pirkmajerja naj bi v 25 letih svojega obstoja od 75.000 kron čistega dobička šlo za dobrodelne namene in olupšavo kraja 20.000 kron.¹⁷ Posojilnica v Framu je zbrani kapital nalagala pri več denarnih zavodih, največ pri Celjski posojilnici, pri Posojilnici v Mariboru, pri svoji strokovni zvezi, Ljubljanski kreditni banki in Poštni hranilnici.¹⁸

¹¹ Razvoj "Posojilnice v Framu" od leta 1892 do leta 1917. Govor ravnatelja framske posojilnice gospoda Franca Pirkmajerja na slavnostni 25-letnici Posojilnice v Framu, publikacija Petindvajsetletnica Posojilnice v Framu, Letno poročilo in računski zaključek za leti 1916 in 1917, Fram 1917.

¹² Lazarevič – Prinčič, Zgodovina slovenskega bančništva, Ljubljana 2000, Jurij Perovšek, Prilagoditev Schulze – Delitschevih združno gospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872–1895, Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1998.

¹³ Pravila Posojilnice v Framu, Zadr I 105, fond Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, PAM.

¹⁴ Pravila 1892, kot zgoraj.

¹⁵ Knjiga deležev 1912–1931, šk. 1, fond Posojilnica v Framu, PAM.

¹⁶ Firm 148/10 v Zadr I 105, fond Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, PAM.

¹⁷ Glej opombo 11.

¹⁸ Podatki o tem so v gradivu inventur, šk. 4 in 17, fond Po-

Posojila je Posojilnica v Framu lahko dajala na osebni kredit ali zastavo. Pri prvem primeru se je posojilo izplačalo na podlagi menice in dolžnega pisma, pri drugem na podlagi zastave vrednostnih listin, predmetov, blaga in hipoteke. Pri dolžnih pismih, ta so se v poslovanju Posojilnice v Framu največ uporabljala, so bili sopodpisniki tudi žena ali mož dolžnika ter poroki. Obresti so po ustanovitvi posojilnice znašale približno 6 odstotkov, poleg tega so dolžniki ob najetju posojila morali plačati še sorazmerno visoko kavcijo, vendar se je ta pozneje znižala. Posojila so po pravilih dajali le zadružnikom, vendar so revizije še v 30. letih ugotovile, da so jih dobivali tudi drugi.¹⁹ Obresti je določalo načelstvo oziroma ravnateljstvo. V prvem desetletju Posojilnice so se gibale za posojila približno 6 odstotkov. Za posojila se je plačevala kavcija, dolžniki so se morali zavezati, da bodo svoja poslopja požarno zavarovali, v primeru požara je Posojilnica tako lahko zahtevala na račun svojega posojila tudi zavarovalnino. Pred prvo svetovno vojno so bila najpogostejša posojila v vrednosti od 800 do 1000 kron, nekaj je bilo tudi večjih, blizu 20.000 kron.²⁰ V kronah je posojilnica računala po letu 1900.

Hranilne vloge je lahko Posojilnica na podlagi pravil sprejemala od kogar koli. Vloge so bile zelo različne, število vlagateljev pa je v 30. letih dvajsetega stoletja padlo zaradi težav z izplačili.

Uradni dnevi Posojilnice so bili po nedeljah, dan prej so bile seje ravnateljstva. Na posamezen uradni dan je prišlo okoli 50 strank, v konjunktornih dvajsetih letih tudi več kot 80.²¹

Posojilnica v Framu je bila najprej včlanjena v Zadružno zvezo v Celju. Ko je polom Slavenske banke v Zagrebu povzročil likvidacijo celjske zadružne zveze leta 1929, se je včlanila v Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani.²² Obe sta izvajali tudi revizije posojilnice. Poleg rednih revizij se je revizija lahko opravljala na zahtevo sodnih ali upravnih oblastev. Tako je leta 1912 odredilo revizijo Posojilnice v Framu Okrožno sodišče Maribor vendar le zato, ker o opravljeni reviziji ni bilo pravočasno obveščeno od Zadružne zveze v Celju. Posebno poglavje pa je bila revizija, ki jo je povzročil spor Posojilnice s krajevnim šolskim odborom v Framu.

Graditev sokolskega doma in spor s krajevnim šolskim odborom

Ko se je Posojilnica v Framu odločila, da bo v kraju zgradila telovadno dvorano, je kupila zemljišče od šolske občine v Framu. Po kupni pogodbi iz leta 1933²³ je šolska občina prodala zemljišče v središču vasi s hišo (učiteljski dom) in vrtom. Za prodajo se je šolska občina odločila zato, ker ni imela sredstev, da bi plačala kupnino za zemljišče pri šoli, na katerem je nameravala urediti igrišče. Posojilnica se je zavezala, da kupnino 63.000 din poravnata tako, da uredi šolsko igrišče, na prodanem zemljišču pa postavi hišo, v kateri uredi tudi štiri učiteljska stanovanja. Od teh prepusti dve stanovanji trajno in brezplačno, prav tako bi šola poleti brezplačno uporabljala telovadno dvorano ter igrišče (letno telovadišče) na prostem. 16. februarja leta 1937 je Krajevni šolski odbor razpravljal o uresničitvi pogodbe. Odborniki so bili nezadovoljni, ker je bil leta 1934 zgrajen sokolski dom, stavba pa je ostala brez učiteljskih stanovanj, nezadovoljni so bili z dvorano, češ da je zaradi železobetonskega stropa mrzla in pozimi neuporabna. Od Posojilnice so zahtevali, da izpolni pogodbo, še več, da mora spremeniti ime dvorane in da jo dobijo na razpolago vsa društva. Ker posojilnica teh zahtev ni mogla ali ni hotela izpolniti, je Krajevni šolski odbor dosegel izredno revizijo leta 1937, čeprav je bilo poročilo redne revizije iz leta 1936 za Posojilnico ugodno. Krajevni šolski odbor je šel tudi v odškodninsko tožbo²⁴, a leta 1939 je postopek na sodišču obmiroval. Na to je vplival dopis Ministrstva za kmetijstvo, da odlog plačil, ki ga je dovolilo Posojilnici v Framu, velja tudi za obveznosti do šolske občine. Po drugi strani pa je Posojilnica v Framu temeljito obnovila stari učiteljski dom med letoma 1938 in 1939.²⁵

"Šolska zgodba" je opozorila na problem izpolnjevanja pogodbe le na videz. To je zgodba o politični vezanosti tedanjih zadrug na dva nasprotujoča si tabora. Posojilnici v Framu namreč ni mogla dosti škodovati konkurenčna Hranilnica in posojilnica v Framu, ker posojilnica ni bila vezana le na domačo občino ali župnijo in je poslovala uspešno ter z dobičkom. Drugače je bilo v 30. letih, zaradi krize kmečkih dolžnikov. Leta 1933 sta se politični opredelitvi Krajevnega šolskega odbora in Posojilnice ujemale, sodelovanje šole in posojilnice je bilo zelo tesno, saj je Posojilnica do izgradnje Sokolskega doma celo poslovala v šolskih prostorih. Tako je nadučitelj Valentin Ivanuš pri podpisovanju pogodbe leta 1933 celo zastopal Posojilnico. Od

sojilnica v Framu, PAM.

19 Revizijsko poročilo za leto 1939, šk. 16, fond Posojilnica v Framu, PAM.

20 Knjiga posojil 1911–1919, šk. 1, fond Posojilnica v Framu, PAM.

21 Blagajniške knjige, šk. 3, fond Posojilnica v Framu, PAM.

22 O zadružnih zvezah: Vladimir Murko, Denarni zavodi in zadrujarstvo, Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana, 1937, Vlado Valenčič, Pregled našega zadružnega gibanja in stanja, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939.

23 Zadr I 205, fond Okrožno sodišče v Mariboru 1898–1941, PAM.

24 Pravdni spis I Po 440/38, fond Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, PAM.

25 Revizijsko poročilo za leto 1939, šk. 16, fond Posojilnica v Framu, PAM.

leta 1935 pa je šola imela drugega nadučitelja in nov krajevni šolski odbor, ki ni zmožgal niti vlnudnostne zahvale prejšnjemu nadučitelju, ko se je odselil iz Framu²⁶. Izpolnitev pogodbe so zahtevali prav tedaj, ko je bila Posojilnica zelo prizadeta zaradi krize kmečkih dolžnikov, saj so bili skoraj vsi njeni dolžniki kmetje. Z revizijo leta 1937 je želel Krajevni šolski odbor dobiti dokaz, da Posojilnica ni sposobna izpolniti pogodbe, potem bi lahko začeli postopek za njeno razveljavitev, morebitna ugotovitev pasivnosti pa bi pomenila izvzetje Posojilnice v Framu iz državnih ukrepov za zaščito. Edino odbornik Angel Kralj, zdravnik v Framu, ki je še branil Posojilnico, je drugim verjetno po pravici očital, da šolski odbor hoče predvsem uničiti sokolski dom.

Kriza kmečkih dolžnikov in posojilnica v Framu

Tudi Posojilnica v Framu je morala izkoristiti Uredbo o zaščiti kmetijskih zadrug.²⁷ Kot kreditna zadruga s pretežno kmečkimi člani in dolžniki, je čutila posledice moratorija na kmečke dolgove, ki ga je jugoslovanska skupščina sprejela leta 1932.²⁸ Pod zaščito je šla 5. 6. 1936, za odlog plačil je prosila ministrstvo za kmetijstvo dne 16. 9. 1938. Ministrstvo je prošnjo rešilo 16. 9. 1938 in odobrilo odlog plačil za dobo šestih let. S tem je morala sprejeti vsa določila in omejitve, ki jih je uredba iz leta 1934 nalagala zadrugam, ki so prosile za zaščito, ločiti je morala stare od novih vlog, napraviti izplačilni načrt, upoštevati, da so uredbe za zadrugne in za vse druge denarne zavode pod zaščito zahtevale znižanje režijskih stroškov, kar je pomenilo konec raznovrstnih nagrajevanj uprave.²⁹

Na podlagi ukrepov o končni likvidaciji kmečkih dolgov iz leta 1937 je lahko tudi Posojilnica v Framu koristila predujme anuitet za predane dolgove Privilegirani agrarni banki in triodstotne bone za izplačilo kmečkih dolgov. Od Poštne hranilnice je leta 1938 dobila lombardni kredit 620.000 din po posredovanju Zveze slovenskih zadrug,³⁰ zanj je zastavila dobroimetje pri Privilegirani agrarni banki. Od kredita, ki ga je Kraljeva banska uprava najela pri Poštni hranilnici, pa ni dobila ničesar, ker so ga dobile le zadruge, vključene v Slovensko zadrugno zvezo. Zaradi prejetega posojila je lahko spet dajala kredite, stare vloge je izplačevala po odplačilnem načrtu, velike težave pa je imela z

izterjavo dolgov od dolžnikov, ki niso uživali kmečke zaščite. Leta 1939 je namreč Privilegirana agrarna banka vrnila nekaj dolžnikov, ki niso izpolnjevali zahtev za uživanje kmečke zaščite.³¹

Na skupščini 29. 10. 1939 je Posojilnica v Framu sprejela nova pravila, kot je zahteval novi jugoslovanski zakon o gospodarskih zadrugah. Ostala je zadruga z neomejenim jamstvom, z opravnim deležem 20 din.

2. svetovna vojna

S sklepom šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki je prizadelo denarne in kreditne zavode 19. 5. 1941, je bilo zaplenjeno tudi premoženje Posojilnice v Framu. Premoženje je prešlo pod Verband der Südmarkischen landwirtschaftlichen genossenschaften – Raiffeisen s sedežem v Gradcu. Že 21. 9. 1941 pa so na ustanovni skupščini ustanovili Raiffeisen Kasse Frauheim, zadrugo z neomejenim jamstvom³², ki je skušala v kraju nadomestiti prejšnjo posojilnico.

Dokončna likvidacija

Leta 1945 je Posojilnica obnovila delovanje, prek nje so kreditirali obnovo pod vodstvom Obnovitvene zadruge v Framu. Iz ohranjenih dokumentov iz obdobja po osvoboditvi pa je razvidno, da je pri delovanju zadruge šlo za izpolnjevanje zahtev ljudskih odborov in organov Inicijativnega zadrugnega odbora za Slovenijo (IZOS).³³

Konec Posojilnice v Framu je povzročila uredba o likvidaciji kreditnih zadrug leta 1947.³⁴ Formalno je likvidacijo predlagala zadruga sama, zastopala pa jo je Komisija za likvidacijo kreditnih zadrug pri Ministrstvu za finance LRS v Ljubljani. Ta komisija se je izoblikovala iz Odbora za likvidacijo kreditnih zadrug, ki je nastal na podlagi omenjene vladne uredbe. Po navodilu ministra za finance³⁵ je ta komisija za kreditne zadruge ali skupine zadrug imela svoje poverjenike, ki so bili sočasno tudi likvidatorji. Zadnje dejanje, zapisano v zadrugnem registru, je bil sklep o izbrisu iz registra iz leta 1955.

²⁶ Zapisniki krajevnega šolskega odbora 1921–1941, šk. 17, fond Osnovna šola Fram, PAM.

²⁷ Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine 100/34.

²⁸ Službeni list 33/32.

²⁹ Uredba o zmanjšanju režijskih stroškov denarnih zavodov pod zaščito, Službeni list 100/34.

³⁰ Prošnja posojilnice za kredit, šk. 15, fond Posojilnica v Framu, PAM.

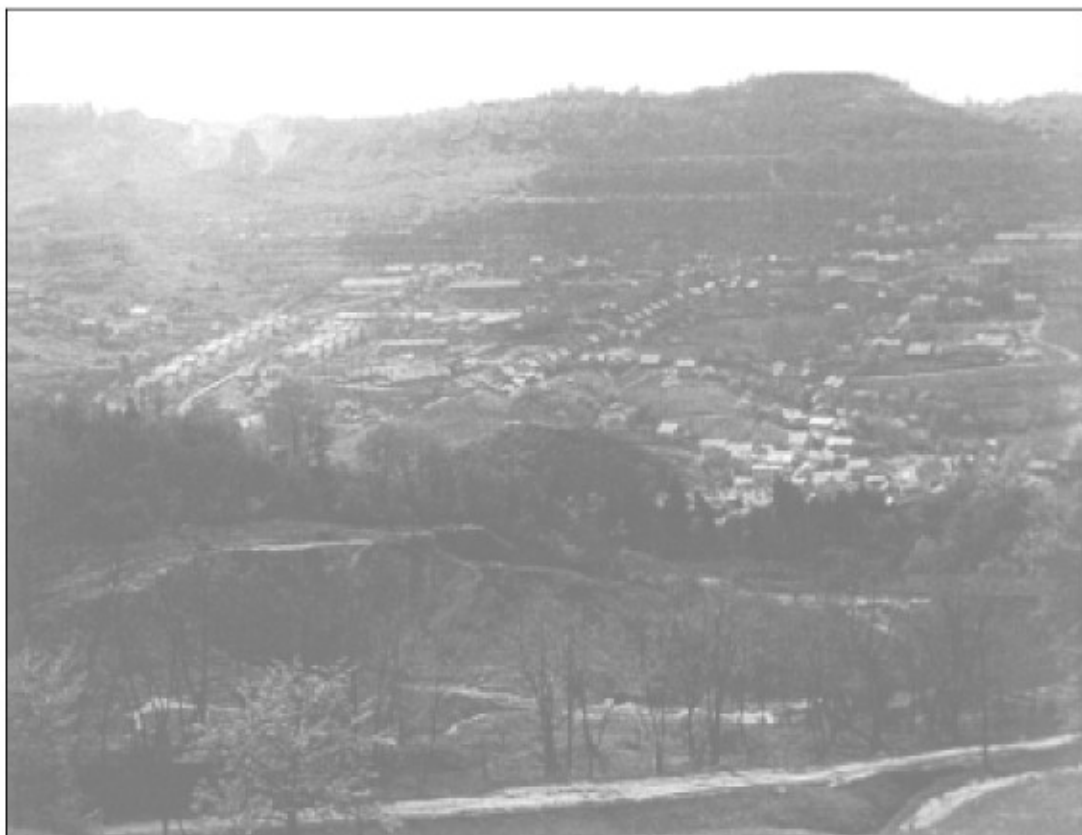
³¹ Zapisnik rednega občnega zbora z dne 29. 10. 1939, v Zadr I 105, fond Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, PAM.

³² Zadrugni register 9 Gen 44, šk. 1026, fond Okrožno sodišče Maribor, 1898–1941, PAM.

³³ Slavica Tovšak, Zadruge v mariborskem okrožju po letu 1945, magistrsko delo, Univerza v Mariboru, 2000.

³⁴ Ur.l. LRS 16/47.

³⁵ Ur. l. LRS 27/47.

Iz filma Trbovlje s pokrajino. Producent: Triglav film, režiser: France Kosmač, snemalec: Nedeljko Čače. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.

Osební fond prof. Josipa Priola

SUZANA ČEH

O razširjenosti sadjarstva na območju Slovenije nam pričajo arheološke najdbe, ki so odkrile sledove nekaj vrst sadnega drevja in so bile razširjene že pred naselitvijo Slovencev. Na to nas opozarjajo posamezna krajevna imena iz nazivov sadnega drevja (Orehovica, Češnjica, Slivje...). Za poznejše obdobje so viri sodobni potopisi in topografski opisi. Sadjarstvo pa je kot posebno kulturo zajel šele franciscejski kataster. Številnejši zapisi nastajajo z razvojem statistike v drugi polovici 19. stoletja, ko se je začelo sistematično zbiranje in urejanje podatkov, ki so jih objavljale statistične publikacije poljedelskega ministrstva. Statistične vire so dopolnjevale publikacije kmetijskih družb, še zlasti posebnih sadjarskih organizacij, strokovne knjige, glasila ter publikacije priznanih strokovnjakov s področja sadjarstva.

Prva slovenska sadjarska strokovna knjiga *Sadje-reja* je izšla leta 1817, leta 1843 pa prva številka časopisa *Kmetijske in rokodelske novice*. Vzoredno z izidi prvih strokovnih publikacij so se ob njih začeli zbirati strokovnjaki in ljubitelji posameznih dejavnosti. Slovenski sadjarji se s spoštovanjem spominjajo svojih predhodnikov, zaslužnih za razvoj stroke, prizadevajoč si za napredek znanosti in ustvarjalnosti. Med te uvrščamo tudi profesorja Josipa Priola.

Prof. Josip Priol se je rodil 19. februarja 1889 v Morju pri Framu, kot sin kmeta Martina Priola in matere Antonije, rojene Kodrič iz Frama. Po končani osnovni šoli (ljudski šoli 1896-1903) v Framu je zaradi očetove smrti ostal doma ter obdeloval domače kmetijsko posestvo. V obdobju 1907-1910 je obiskoval Sadjarsko in vinarsko šolo v Mariboru in jo končal z odličnim uspehom. Od 1. avgusta 1910 do 31. julija 1911 je bil kot ekonomski vodja zaposlen na posestvu dr. Franja Rosina v Framu. Po opravljenem privatnem izpitu na meščanski šoli Ferdinandeum v Gradcu in diferencialnem sprejemnem izpitu je bil v jeseni 1911 sprejet na Višje učilišče in raziskovalni zavod za Vinarstvo in sadjarstvo v Klosterneburgu ter tam leta 1914 diplomiral. Leto dni je služboval kot gospodarski adjunkt na vinogradniškem in sadjarskem veleposestvu Štajerske hranilnice v Podlehniku pri Ptujju. Leta 1915 je moral v avstro-ogrsko vojsko, služil je v 87. pešpolku in se udeležil bojev na Soški fronti - tam je bil za hrabrost v bitki odlikovan z železnim križem in povišan v oficirja. Po kobariški bitki je imel priložnost opazovati napredne furlanske sadjarje in njihove spretnosti ter dosežke pri obrezovanju in vzgoji sadnega drevja. Po razsulu avstro-ogrške vojske se je vrnil v Maribor in bil član skupine, ki je v prvih dneh januarja 1919 prevzela iz rok

nemške uprave Vinarsko in sadjarsko šolo.

Z odlokom Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 7. januarja 1919 je bil imenovan za začasnega strokovnega učitelja na Vinarski in sadjarski šoli v Mariboru. Sprva je poučeval samo na dveletni, od leta 1922 pa tudi na Srednji kmetijski oziroma na Srednji sadjarski in vinarski šoli. Predaval je sadjarstvo, pomologijo in predelavo sadja.

Marca 1921 je opravil državni strokovni izpit za učiteljsko službo na kmetijskih šolah iz vinarske in sadjarske skupine na Agronomski fakulteti Univerze v Zagrebu.

Z odlokom Državne vlade za Slovenijo v Ljubljani je bil 7. junija 1921 imenovan za definitivnega strokovnega učitelja, od ministrstva za kmetijstvo v Beogradu pa 29. marca 1924 za profesorja na Vinarski in sadjarski šoli v Mariboru.

Z odlokom Oblastnega odbora je bil 5. januarja 1929 imenovan za ravnatelja Vinarske in sadjarske šole v Mariboru in tam služboval do 6. aprila 1941. Že konec aprila 1941 je okupator pregnal iz šole večino slovenskih sodelavcev. Profesor Josip Priol z družino je bil določen za izgon v delovno taborišče v Nemčijo. Po posredovanju višjega vladnega svetnika iz Stuttgarta je bil jeseni 1941 z družino preseljen na Kmetijsko šolo Grottenhof v Wetzelndorfu v okolici Gradca. Na tej šoli je služboval kot začasni pogodbeni strokovni učitelj in je kot Slovenec moral pretrpeti mnogo težav. Po zlomu Nemčije se je z družino vrnil domov in 16. maja 1945 znova prevzel službo ravnatelja Vinarske in sadjarske šole v Mariboru.

Že septembra 1945 je z Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo prejel odlok, da pripravi podoben in perspektiven načrt za znanstveno in raziskovalno delo na področju sadjarstva ter predlaga objekte in zemljišča, ki pridejo v poštev za ustanovitev in organizacijo prihodnjega načrtovanega sadjarskega inštituta. Pristojno ministrstvo je njegov načrt odobrilo. 12. novembra 1946 je bil v sklopu Kmetijskega znanstvenega zavoda Slovenije ustanovljen Inštitut za sadjarstvo Maribor.

Kot prvi ravnatelj Inštituta je organiziral in vodil znanstveno raziskovalno delo od leta 1946 do konca leta 1953, ko je zaradi zdravstvenega stanja odložil funkcijo ravnatelja. Leta 1959 se je upokojil, vendar je še nadalje sodeloval kot znanstveni sodelavec Inštituta vse do smrti 21. maja 1969.

Profesor Josip Priol je bil dobrih 30 let vodilni šolnik in vzgojitelj dobrih sadjarjev ter pisec, ki je obogatil našo strokovno literaturo. Že kot profesor in ravnatelj Srednje vinarske in sadjarske oziroma dveletne Vinarske in sadjarske šole v Mariboru je organiziral raznovrstne poskuse ter jih je v času slovenske uprave še razširil in poglobil. Orga-

niziral je številna raziskovanja, zlasti na področjih zaščite sadnega drevja in vinske trte, biologije korenin sadnih rastlin, fenologije cvetenja, sadnih podlag, novejših načinov rezi in vzgoje sadnega drevja ter proizvodnje brezalkoholnih sadnih pijač. Izvajal je škropilne poskuse z vsemi takrat znanimi fungicidi in insekticidi za zatiranje fuzikladija na jablanah in hruškah, jablanovega zavijača, cvetožera in češpljeve grizlice. Na podlagi teh raziskovanj je leta 1937 spisal knjigo *Škropljenje sadnega drevja*.¹ Raziskoval je različne načine izdelovanja sladokov /brezalkoholnih sadnih pijač/ pri pečkatem in koščičastem sadju, v manjšem obsegu je preizkušal sadne podlage in deblotvorce, zasledoval razvoj in biologijo korenin pri jablanah ter biologijo cvetja in izsledke objavljaj v letnih šolskih izveštjih ter v strokovnem listu *Sadjar in vrtnar* pa tudi v nekaterih brošurah. Ob svoji redni službi je prirejal in vodil številne teoretične in praktične tečaje iz vseh panog sadjarske znanosti za učitelje kmetijskih nadaljevalnih šol, napredne sadjarje in sadjarske pomočnike, gospodinje, vinogradnike, kletarje, poljedelce in živinorejce. Številna predavanja in referate je imel na državnih kongresih, skupščinah, pa tudi na podeželju za praktične sadjarje.

V Sloveniji je populariziral škropljenje, pomlajanje, precepljanje, gnojenje in na sploh intenzivnejšo oskrbo sadnega drevja, združništvo, upoštevanje zapostavljenih sadnih vrst ter rabo sadja za hrano in ne predvsem za pijačo. Uvedel je ameriški način sortiranja in pakiranja sadja ter za to usposobil sposobne delavce. Po njegovi predlogi so bila zgrajena nekatera večja sodobna skladišča za sadje. Kot pomolog in strokovni sodelavec je sodeloval pri številnih sadnih razstavah ter determiniral pomološke nazive številnim jabolčnim in hruškovim sortam. Leta 1937 je bil organizator velike sadne razstave v Mariboru, ki je dosegla velik uspeh ter priznanje pri domačih in tujih obiskovalcih. Sodeloval je še pri razstavah na Ptuj in v Celju.

Leta 1945 je prevzel vodstvo in organizacijo na novo ustanovljenega Inštituta za sadjarstvo v Mariboru.² Inštitut ob ustanovitvi ni imel niti najprimitivnejših pripomočkov za začetek raziskovalnega dela. Z velikim trudom in ob podpori Kmetijskega znanstvenega zavoda v Ljubljani je Inštitut začetne težave v kratkem času rešil, uredil laboratorijske in delovne prostore, nabavil opremo in ustrezno literaturo ter nastavljal najnujnejšo strokovno in pomožno osebje. Začel je z raziskovalnim delom in ga leto za letom poglobljajal.

Rezultati več let raziskovalnega dela so zbrani v knjigah – najpomembnejše izmed njih so:

1. Škropljenje sadnega drevja (Ljubljana, štiri izdaje: 1937, 1940, 1948, 1952; prevod v hrvaščino,

Zagreb 1941);

2. Ameriški način sortiranja in vkladanja sadja (Ljubljana 1926);

3. Brezalkoholne pijače (Ljubljana 1928);

4. Sadjarske zadruge (Ljubljana 1929);

5. Pomen gnojenja v sadjarstvu (Ljubljana 1933);

6. Več koščičastega in lupinastega sadja (Ljubljana 1934);

7. Spravljanje in shranjevanje sadja (Ljubljana 1929, druga izdaja 1939; prevod v hrvaščino, Zagreb 1941);

8. Najvažnejše podlage za sadno drevje in njih vzgoja (Ljubljana 1938).

Njegovi članki in razprave:

1. Hormoni v sadjarstvu (Arhiv za poljoprivredne nauke V/7, Beograd 1952);

2. Hormoni v sadjarstvu, II. del – Škropilni poskusi za preprečevanje odpadanja plodov pri jablanah in hruškah (Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana 1959);

3. Ponašanje deblotvorca jabuka u rastilu (Arhiv za poljoprivredne nauke, Beograd 1952);

4. Rezultati bioloških poskusov za zatiranje ameriškega kaparja (Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana 1957);

5. Biologija cvetenja, oplodbe, rodnosti pri jablanah (Agronomska fakulteta, Ljubljana 1956).³

Svoje članke in razprave je objavil v najrazličnejših revijah in časopisih, zbornikih in glasilih. Izdajal in urejal je letna izveštja Vinarske in sadjarske šole v Mariboru. Sestavil je učbenike o sadjarstvu in bil od ustanovitve dalje glavni odbornik ter več let (do okupacije) prvi predsednik Sadjarskega in vinarskega društva za Slovenijo.

Med osebnimi dokumenti so ohranjeni krstni, poročni in domovinski list (v nemškem in slovenskem jeziku), spričevala, dokazila o strokovnem izpitu, uslužbenki listi in karton, fotografije in ne nazadnje odločba o upokojitvi.

Njegova vsebinsko bogata zapuščina je strokovnjakom pomemben vir za raziskovanje na področjih sadjarstva, vinarstva in čebelarstva. Označuje človeka - učitelja, pisatelja, raziskovalca in organizatorja - ki je življenje posvetil razvoju slovenskega sadjarstva.

Viri in literatura:

Osebni fond prof. Josipa Priola, Pokrajinski arhiv Maribor.

France Adamič: Ob stoletnici rojstva sadjarja in raziskovalca prof. Josipa Priola (1889-1969), str. 7-11, Sajenje sadnega drevja in pregled sort jablan v Sloveniji, Ljubljana – Maribor 1989.

Jernej Črnko: Delo prof. Josipa Priola in sodelavcev pri vzgoji novih jabolčnih sort, str. 13-20, Sajenje sadnega drevja in pregled sort jablan v Sloveniji, Ljubljana – Maribor 1989.

Slovenski biografski leksikon, druga knjiga M-P, Ljubljana 1933-1952, str. 585.

¹ Izšla je v četrti izdaji pri založbi "Kmečka knjiga" v Ljubljani.

² Z uredbo Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo je bil z 12. novembrom 1946 ustanovljen pri Kmetijskem znanstvenem zavodu Slovenije.

³ Ta 260 strani obsežna razprava je bila leta 1962 prevedena v angleščino.

O delu arhivov in zborovanjih

VI. evropska arhivska konferenca

VI. evropska konferenca je potekala od 31. 5. do 2. 6. 2001 v Firencah, z naslovom: "Arhivi med preteklostjo in prihodnostjo". Iz Slovenije so se je udeležili: mag. V. Žumer, N. Župančič-Pušavec, mag. B. Kozina, dr. M. Košir, N. Glažar in M. Bukošek (kot predstavnik Arhivskega društva Slovenije). Konferenca je bila razdeljena na več vsebinskih sklopov.

Prvo plenarno zasedanje je imelo naslov Digitalno dokumentarno gradivo: Stanje uporabe v različnih evropskih deželah: izkušnje, strateške izbire, zakonodaja.

Uvodno zasedanje, ki ga je vodila Paola Crucci (Centralni državni arhiv Italije), je bilo glede na pomembnost problematike vsekakor na prvem mestu. Digitalni arhivi so področje, ki ima danes brez dvoma vodilno vlogo v arhivski znanosti. V uvodnem govoru je Isabella Orefice (Nacionalno arhivistično združenje Italije) poudarila, da je za digitalno dobo predvsem pomembno izobraževanje mladih, ki so usposobljeni za prilagajanje novemu okolju. Brez prilagajanja lahko arhivisti izgubijo vlogo posrednikov informacij in virov – gre za tako imenovani "management zgodovine" (torej izbor posameznih slik iz življenja za trajno hrambo in preučevanje). Govornica je poudarila, da ne smemo pozabiti tudi raznolikosti znotraj Evrope – tudi to je treba gojiti in vzpodbujati – iz teh razlogov so tudi arhivi po Evropi zelo raznoliki.

Za področje digitalnih arhivov so svoje misli predstavili nekateri najvidnejši predstavniki in nosilci razvojnih projektov na tem področju. Mednje vsekakor lahko prištevamo gosta iz ZDA Kennetha Thibodeauja (NARA, Washington) in gostjo iz Kanade Luciano Duranti (Univerza Britanske Kolumbije, Kanada).¹ Kljub temu, da je bila to evropska konferenca, so nekatere države (posebno ZDA in Kanada) na taki razvojni stopnji na področju digitalnih arhivov, da jih tovrstna problematika ne more zaobiti.

K. Thibodeau je v svojem referatu "Negotove razmere, položaj in stanje sposobnosti ohranjanja digitalnega gradiva" poudaril, da tehnološki trg do danes ni prinesel zadovoljive rešitve in je tudi vprašanje, če jo kdaj bo, predvsem zato, ker arhivska srenja tudi v svetovnem merilu predstavlja zelo majhen trg. Na drugi strani pa je uporaba digitalnega poslovanja vse večja v vladnoupravnih sistemih pa tudi v univer-

zitetnih središčih in privatnem sektorju. V oddelku NARE za elektronsko gradivo so razvili model OAIS (Open Archival Information System), to je referenčni model za ohranjanje digitalnih informacij. Drug projekt na tem področju je InterPARES (predstavila ga je L. Duranti) – v tem primeru je IDEF(o) model, ki pa je procesni model ohranjanja elektronskega gradiva. Ohranitev avtentičnega gradiva, torej strojne in programske opreme, je najzahtevnejši in najdražji postopek. Znanstveniki ga skušajo ohraniti na različne načine, vendar je software najbolj nezanesljiv. Ohranitev originalnih formatov zmanjša problem avtentičnosti. Thibodeau je v nadaljevanju prikazal različne splošne metode migracije formatov in posebej migracije formatov za arhivsko gradivo. Omenil je tudi format XML, ki je neko orodje, vendar pa lahko uporabljamo tudi druga orodja, če so primerljiva (za različne oblike: elektronsko pošto, datoteke, dokumente ipd.). Trdil je, da je oddelek za digitalno gradivo v NARA, ki se ukvarja tudi z razvojem, v prednosti dveh let pred podobnimi izdelki, ki jih razvija trg. Zato so v nacionalnem arhivu v Washingtonu optimistični, ta optimizem pa podpira tudi Busheva predsedniška pisarna, tako moralno, kot tudi finančno. Interes za ohranitev digitalnih arhivov je torej zelo širok.

L. Duranti je z referatom "Projekt InterPARES: cilj, metode in predhodne ugotovitve" predstavila, kaj je pglavitni namen projekta: "razviti teoretsko in metodološko znanje, ki je bistveno za trajno hrambo gradiva elektronskega nastanka; in na podlagi tega znanja oblikovati model mednarodne, nacionalne ter organizacijske politike in strategije, pa tudi standarde in postopke, ki zagotavljajo ohranitev digitalnih arhivov"². Prvi del projekta že poteka, v letu 2002 pa se bo začel drugi del. Vsebuje pa tri področja upravljanja z digitalnim gradivom: ustvarjanje gradiva, ohranitev in uporabo. Projekt zajema štiri glavne domene: 1) problematika avtentičnosti (določitev konceptualnih zahtev za ohranitev avtentičnosti), 2) valorizacijske naloge (kriteriji za valorizacijo digitalnega gradiva, 3) trajna hramba ali "preservation management" (metode, pravila in postopki za ohranitev digitalnega gradiva) in 4) strateške naloge (principi mednarodnih standardov ter nacionalnih in mednarodnih organizacijskih politik). Poleg tega deluje tudi komite za izrazoslovje, ki pokriva vse štiri domene. Pri projektu sodeluje več različnih znanosti:

¹ Obširen povzetek njenih referatov si je mogoče prebrati v angleškem jeziku, v zborniku konference Il Mondo degli Archivi, VI. Conferenza Europea degli Archivi, Firenze 2001. K. Thibodeau: The Unsteady State of Art of Preserving Electronic Records, str. 26-29. L. Duranti: The InterPARES Project: Goal, Methods and Preliminary Findings, str. 30-34.

² Prav tam. Duranti, str. 30. Projekt se je začel 1. 1. 1999 in naj bi se končal 31. 12. 2001, rezultati projekta naj bi bili objavljeni februarja 2002. Natančnejše podatke o projektu je mogoče prebrati na: <http://www.interpares.org>.

statistika, pravo, računalništvo itd; obravnava pa temeljno vprašanje, kako prepoznati dokument v množici informacij in v celoti elektronskih podatkov (kaj mora imeti tak dokument). Pomembno je tudi, da pojma avtentičnosti - verodostojnosti dokumenta (authenticity) ne zamenjujemo s pojmom "avtentikacije" - dokazovanja pristnosti (authentication). Pojem avtentičnost dokumenta pomeni domnevati, da je dokument avtentičen. Tu ne gre za prizadevanje, da bi obdržali avtentične oblike, pač pa le za možnost, da dokumente migriramo (prenesemo) v predvideni avtentični obliki – domnevamo torej, da so isti kot v prvotni obliki. Dokazati (preveriti) avtentičnost pa je že višja predpostavka avtentičnosti (to pomeni preveriti dokaz).

Sledil je Carlo Batini (AIPA, Italija - Urad za informatiko javne uprave Italije) z referatom "Strategija za računalniško registracijo AIPE: sedanje stanje in prihodnji scenariji". Referent se je osredotočil na razvoj matičnih uradov po Italiji, ki se modernizirajo. Za urad AIPA predstavlja največjo težavo fragmentacija tovrstnih uradov. Le-teh je v Italiji okrog dvajset do trideset tisoč, zato je njihovo delo zelo razdrobljeno. Rešitve za področje pisarniškega poslovanja in arhiviranja ne pričakujejo od državnih arhivov, pač pa od same državne uprave, ki bo morala vzpostaviti sistemske rešitve. Carlo Batini je govoril tudi o digitalnih dokumentih, ki naj bi imeli svojo legalno vrednost z načini zaščite, podobno kot jo ima digitalni podpis (postopek overovitve podpisa). Zato je predlagal, da bi podoben način lahko uporabili tudi za verifikacijo digitalnih dokumentov.

Gianni Penzo Doria (Univerza v Padovi, Italija) je predstavil "Dva nova projekta za arhive univerz: eXtra in EuroTitulus".

Thomas Schärli (Državni arhiv mesta Basla, Švica) je v prispevku "Projekti in pobude v švicarskih arhivih: izkušnja od spodaj navzgor" opisal arhivsko službo v tej državi. Poglavitni problem je po njegovem mnenju velika razdrobljenost šestindvajsetih avtonomnih državno-regionalnih arhivov, ki imajo skupno sedemindvajset različnih arhivskih zakonov (26 regionalnih in en zvezni arhivski zakon). Navedel je tudi razlike med nemškim in italijanskim načinom vodenja pisarniškega poslovanja, ki se povsem razlikujeta od anglo-saksonskega načina. Vse to se odraža tudi v prizadevanjih za enoten način hrambe digitalnega gradiva. Kljub temu imajo nekateri arhivi izkušnje s prevzemanjem gradiva v digitalni obliki – npr. Zvezni arhiv Švice že od 70-ih let³ dalje.

Jari Lybeck (Regionalni arhiv v Hämeelinni, Finska) je z referatom "Elektronsko gradivo z vidika pisarniškega poslovanja in arhiviranja" predstavil pravne in organizacijske okvire v finskih arhivih ter strategijo nacionalne arhivske službe glede varstva digitalnega gradiva.

Christine Petillat (Center za novejša gradiva pri Nacionalnem arhivu, Francija) je imela referat "Elek-

tronski zapisi. Pregled sedanjega stanja v Franciji". Podala je pregled prizadevanj francoske uprave za vzpostavitev enotnega načina reševanja elektronskih dokumentov. Težave se navezujejo na razvojno pogojena dejstva – nekdanjo visoko stopnjo centralizacije državnoadministrativnega sistema je treba sedaj decentralizirati. Na tak način so morali tudi postopke odločanja prenesti od centrale na lokalno raven. Ta prizadevanja so dala dobre rezultate za pospeševanje transparentnosti uprave, za predstavitev spletnih strani in podobno. Digitalni dokumenti pa zahtevajo povsem drugačen način organiziranja. Problemi so se dogajali že ob prvih prenosih elektronskih dokumentov in se še nadaljujejo. V centru menijo, da so s temi izkušnjami na začetku. Govornica je poudarila, da se rešitve iščejo znotraj državnoadministrativnega sistema enotno in bo zatorej z organizacijskega vidika državno področje vsekakor zajeto – za elektronske dokumente zunaj javnega sektorja pa je po drugi strani zelo malo možnosti, da bi se ohranili. Poudarila je nujnost sodelovanja z javno upravo, ker arhivi sami to zelo težko izvajajo. Gre za sklop organizacijskih aktivnosti in potrebnega informacijskega znanja, zato arhivi postopno vključujejo tudi zunanje strokovnjake.

Christine Ardem (Ameriško združenje dokumentacijskega upravljanja – ARMA⁴ International) je imela referat z naslovom "Arhivi, digitalni dokumenti in informacijski management – pregled nekaterih kanadskih in mednarodnih pobud ARME". Predstavila je sedanje stanje informacijskega managementa v Kanadi in opisala pet glavnih strategij projekta CAIN.⁵ Poudarila je tudi pomembnost sodelovanja z drugimi združenji, ki imajo podobne težave na področju informacijskega in arhivskega upravljanja.

Drugo plenarno zasedanje je bilo naslovljeno: Fotografski in avdio-vizualni arhivi: materialno varstvo, opis in avtorske pravice. Plenarno zasedanje je vodila Yola de Lusenet (ECPA⁶) in skupno je bilo pet predstavitev:

- Francesca Massaro (Istituto Luce, Italija) je predstavila Zgodovinski arhiv Instituta Luce: zgodovino, nastanek in ohranitev lastne dokumentarne dediščine.

- Emanuela Sesti (Societa Fratelli Alinari, Italija) je predstavila dejavnost zasebnega podjetja Alinari na področju kulturne dediščine, posebno njegovih spletnih strani "Alinari on-line".

- Tim Harris (London Metropolitan Archives, VB) in Inge Schoups (Antwerpen City Archives, Belgija) sta pripravila predstavitev projekta EVA⁷ ter se pri tem osredotočila na problemske sklope in težave pri izvajanju tovrstnih projektov.

³ Več o izkušnjah Švice je mogoče prebrati v njegovem referatu, v zborniku *Il Mondo degli Archivi*, VI. Conferenza Europea degli Archivi, Firenze 2001, str. 50-53.

⁴ ARMA je kratica za American Records Management Association.

⁵ CAIN - Canadian Archival Information Network.

⁶ European Commission for Preservation and Access, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.
<http://www.knaw.nl/ecpa/>.

⁷ Projekt EVA si je mogoče ogledati na: <http://www.eva-eu.org/>.

- Gian Bruno Ravenni (Assessorato alla Cultura, Regione Toscana, Italija) je imel referat z naslovom Projekti in regionalna italijanska politika za fotografske in avdio-vizualne arhive.

- Ana Franqueira (SIC Television - Sociedade Independente de Comunicacao, Portugalska) je pripravila videoprojekcijo filmskega posnetka, ki je bil pripravljen v RTV-dokumentaciji Portugalske. Prikazal je sodoben način dela televizijske hiše, ki hrani, valorizira in arhivira videoposnetke, celotno dejavnost pa omogoča močna podpora informacijske tehnologije in za to usposobljeni ljudje. Na tem primeru je bilo jasno poudarjeno spreminjanje arhivske organizacijske kulture, ki jo zahteva sodobnost.

Tretje plenarno zasedanje je imelo naslov: Integracija in kooperacija: informacijski servis (napotila) in dostop. Zasedanje je vodila novoimenovana direktorica Francoskega nacionalnega arhiva in predsednica EURBICE Martine Boisdeffre. Zasedanje je imelo štiri referente. Daria Nalecz, direktorica Poljske arhivske direkcije, je v svojem referatu podala pregled arhivske zakonodaje in prakse dela nacionalnih arhivov v centralni in vzhodni Evropi. Za referat, izdelan na osnovi raziskave-vprašalnika, je podatke posredovalo dvajset držav, med njimi tudi Slovenija (Arhiv RS).⁸

Joseph Matas i Balague (Zgodovinski arhiv v Gironi, Španija) je v referatu "Integracija in kooperacija: konzultacija in dostop. Južna Evropa" prikazal današnje stanje na področju dostopa do arhivskega gradiva v državah Portugalski, Grčiji in Španiji – ki pa je pogojen s političnim razvojem v teh državah (avtoritativni sistemi, ki so vplivali na politiko dostopa). Obravnaval je tudi Italijo in Francijo, ki sta sprejeli posebne zakone, ki omogočajo državljanom pravico do informiranosti (Italija leta 1990, Francija pa že 1978 z dopolnitvami v letu 2000). Druge države južne Evrope, ki so sprejele podobne zakone, so: Portugalska (1983), Grčija (1993) in Španija (1992).

Claes Grändström iz nacionalnega arhiva Švedske je predstavil arhivsko zakonodajo v severni Evropi, z referatom "Dostop v severnih deželah". Poudaril je, da se gibljemo v smeri povsem elektronske javne uprave, katere dokumenti so nastali, bili prejeti in strokovno obdelani elektronsko, zato ima tovrstna uprava tudi povsem računalniško podprte postopke. Ta razvoj pa še stopnjujejo zahteve do javnih organov za njihovo učinkovitost, sodelovanje z drugimi organi (na nacionalni in mednarodni ravni) ter izboljšanje servisa za državljane. Zelo podobne zahteve po digitalni administraciji so v zasebnem sektorju, ki občuti istovrstne probleme. Po njegovem mnenju je zato potrebno sodelovanje med javnim in zasebnim sektorjem, kar je leta 1999 pokazal tudi Forum DLM v Bruslju. To je pri arhivski stroki vzpodbudilo razprave, kakšna je razlika med dokumentom (v digitalni obliki) in arhivalijo. Ko se danes govori o provenienci digitalnega dokumenta, poznamo tekst in kontekst. V

⁸ Referat z naslovom "Dostopnost arhivskega gradiva v deželah centralne in vzhodne Evrope" bo v celoti objavljen v slovenskem prevodu v eni prihodnjih števil Arhivov.

prihodnosti pa se bo pojavil "multikontekst" in kot posledica "multiprovenienca".

Predavatelj je opozoril, da v Evropi narašča trend odprtosti in transparentnosti delovanja organizacij, tako na nacionalni kot tudi na mednarodni ravni. V Evropi obstojajo različni koncepti in rešitve glede dostopnosti do arhivskega gradiva, kar je posledica različnih tradicij posameznih držav. Celo znotraj Skandinavije so med njimi razlike, zaradi zgodovinskih in političnih okoliščin. Predstavil je evropski pregled zakonov o pravici dostopa državljanov do informacij: Švedska (zakon iz leta 1766, noveliran 1949), Danska (1985), Francija (1978, dopolnilo v letu 2000), Belgija (1994), Nemčija (v pripravi nova zvezna zakonodaja), Finska (1999), Irska (1998), Nizozemska (1991) in Portugalska (1993). Opozoril je tudi na številne dokumente znotraj Evropske unije, ki obvezujejo tudi arhive. Med njimi je vsekakor Direktiva EU o avtorskih pravicah, ki bo še dodatno omejila dostop do arhivskega gradiva. Direktiva je obvezujoča, vendar se to nanaša na cilje direktive, ne pa na sredstva njenega izvajanja. Opozoril pa je, da je v praksi in zakonodaji premajhno razlikovanje med dostopom za pravne namene in dostopom za namene znanstvenega raziskovanja. Problem, ki je za Grändstroma najbolj pereč pa je, kako doseči usklajenost med vsemi obstoječimi zakoni, direktivami in priporočili Evropske unije – kar bi moral biti predmet tudi nove različice publikacije "Black book". Ob tem nastajajo v praksi problemi tudi zaradi neusklajene terminologije.

V nadaljevanju so sledile vzporedne sekcije, in sicer:

1. Projekti za mednarodno sodelovanje,
2. Mednarodni standardi za popisovanje: Nacionalne pobude in izkušnje,
3. Arhivi in internet.

Sekcija Projekti za mednarodno sodelovanje, vodil jo je Christof Graff (Državni zvezni arhiv Švice), je predstavila vse pomembnejše projekte v evropskem prostoru, običajno financirane s sredstvi Evropske unije ali Sveta Evrope. Skupno je bilo predstavljenih sedem projektov, nekatere izmed njih že poznamo in smo tudi sami delno vključeni vanje. Jean-Marc Comment (Državni zvezni arhiv Švice) je predstavil projekt Evropske arhivske mreže (European Archival network - EAN).⁹ Predlog za osnovanje skupne evropske arhivske mreže je bil sprejet že leta 1998 (15. maj) na zasedanju Evropskega arhivskega vrha v Bernu, organizatorica je bila Evropska komisija MASA (predhodnica EURBICE). Odtlej je Švicarski državni arhiv tudi nosilec funkcije uredništva in upravljalca teh spletnih strani.

Göran Kristiansson (Regionalni arhiv Lund, Švedska) je predstavil projekt, imenovan tudi EUAN¹⁰

⁹ EAN je projekt, ki na svojih spletnih straneh zajema vse pomembnejše evropske arhive z njihovimi osnovnimi podatki in povezavami na njihove spletne strani. V njihovo mrežo so vključeni tudi slovenski arhivi: Arhiv RS in vsi regionalni arhivi. Naslov: <http://www.european-archival.net/>.

¹⁰ O projektu je mogoče več prebrati na <http://www.euan.org>.

(arhivska mreža Evropske unije): evropska arhivska baza podatkov. Projekt, ki ga je sofinancirala Evropska unija, je zasnovan povsem drugače od zgoraj opisanega projekta. Gre namreč za prikaz baz podatkov različnih arhivov na nivoju fondov in zbirke. Predstavljen je bil primer švedskih arhivov, ki jim je uspelo na enoten način z uporabo standardov (ISAD/G, ISAAR/CPF in EAD) prikazati vse fonde in zbirke vseh državnih arhivov. Skupno je to 180.000 fondov (na nivoju inventarjev) švedskih državnih arhivov: nacionalnega in vseh regionalnih. Pričakujejo, da naj bi podobno priključevale svoje baze tudi druge države in njihovi arhivi.

Hans Hofmann (Zgodovinski arhiv Evropske komisije) je predstavil delo Foruma DLM¹¹ od leta 1996 do leta 2001. Na forumu se srečujejo različni sektorji, ki upravljajo z digitalnimi arhivi (IT-podjetja, javna uprava, fakultete za informatiko in večja zasebna podjetja). V letu 2002 pričakujejo tretji forum, in sicer v Barceloni.

Bernhard Bayerlein (Mednarodni komite projekta arhivov Kominterne) in Jean-Marc Comment (Državni zvezni arhiv Švice) sta predstavila projekt INCOMKA.¹² Gre za delo na informacijski podpori pri arhivskem gradivu Kominterne. Pri vodenju projekta sodeluje tudi OSA (Open Society Archives, CEU Budimpešta), obseg pa zajema 61 fondov, 240.000 dosjejev ali deset tekočih kilometrov gradiva in približno 25.000 strani vseh inventarjev. Vsebinsko vključuje 10.000 ustanov, 60 do 100 različnih držav in 90 jezikov. Ta raznolikost je hkrati osrednji vsebinsko-tehnični problem projekta. Projekt je zdaj v začetni "pilotni fazi". Finančno znaša okrog 1,4 milijona dolarjev. Med večje probleme sodi tudi valorizacija slik za digitalizacijo: iz okrog 12 milijonov slik je bilo treba narediti izbor v obsegu milijona slik. V Moskvi se s projektom ukvarja dvajset ljudi, primanjkuje pa predavateljev za to področje. Projekt je zgled dobrega sodelovanja med arhivisti in zgodovinarji. Delo ovira tudi sam postopek deklasifikacije arhivskega gradiva, predvsem zaradi velikega obsega gradiva. Pri projektu so uporabili software Arhidoc (španski produkt), ki omogoča pregledovanje skeniranih dokumentov. Poleg OSE sodelujejo tudi nekatere druge države: ZDA, Francija in Italija.

Paola Pavan (Zgodovinski arhiv Capitolino, Rim, Italija) je predstavila projekt D.A.C.E., to je arhivski projekt glavnih mest Evrope. Projekt sponzorirata UNESCO in italijanski inštitut za znanost. Zamisel za projekt je nastala na mednarodnih zgodovinskih seminarjih o zgodovini evropskih glavnih mest, organi-

ziranih v Rimu in Parizu od leta 1997 dalje. Leta 1998 je nastala formalna možnost z razpisom projekta Evropske unije, imenovanega Rafaelo, z namenom promoviranja evropskih kulturnih dejavnosti. Projekt razvijajo in promovirajo mestni arhivi Rima, Pariza in Bruslja, sofinancira ga Evropska komisija, kot partnerji pa sodelujejo mestni arhivi Amsterdama, Berlina, Kopenhagna, Dublina, Helsinkov, Londona, Madrida, Stockholma. Podpirajo ga tudi MAS, UNESCO, Ministrstvo za nacionalno dediščino, Nacionalni raziskovalni svet in Združenje arhivistov Italije. V opisani projekt D.A.C.E se vključuje tudi Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Francois Gesnault (Arhiv Pariza, Francija) je z referatom "D.A.C.E.: ovire na poti" opozoril na težave, ki nastajajo pri izvajanju opisanega projekta, in sicer s francoskega vidika.

Četrto plenarno zasedanje je obravnavalo tematično: **Izobraževanje arhivistov in/ali upravljalcev gradiva (Records Managers): tradicija in novosti.** Na plenarnem zasedanju je avtorica Carole Couture (Univerza v Montrealu, Kanada) predstavila referat "Formiranje arhivske stroke in njene raziskave: pregled raziskovalnega projekta 1997-2000". Raziskovanje strokovnjakov v tem projektu je potekalo v treh fazah. V prvi, začela se je leta 1988, so se osredotočili na arhivsko zakonodajo v različnih državah. V drugi začetkom v letu 1991 so preučevali arhivske osnove in funkcije, ki so temelj arhivske discipline. Tretje obdobje raziskovanj v letu 1997 pa se je usmerilo na formiranje arhivske stroke in njenih raziskav. Referentka je na kratko predstavila ta zadnji del raziskav.

Vzporedne sekcije s področja usposabljanja so obsegale:

1. programe za usposabljanje, ki jih izvajajo javne in zasebne pravne osebe (organizacije),
2. izobraževalne programe, ki jih izvajajo univerze,
3. izobraževalne programe, ki jih izvajajo strokovna združenja.

Prva sekcija s štirimi referenti, iz Italije, Francije, Slovenije in Madžarske, je predstavila pregled načina usposabljanja v naštetih deželah. Erica Gay (Kordinacija priselnic za kulturo regij in avtonomnih provinc, Italija) je imela referat za naslovom "Izobraževalni programi, ki jih izvajajo javna uprava in zasebna podjetja", Jean-Pierre Defrance (Direkcija francoskih arhivov) pa je predstavil "Formiranje arhivske uprave na primeru Direkcije francoskih arhivov: biro za oblikovanje uprave". Predstavil je razvoj biroja in njegov nastanek leta 1995, naštel njegove funkcije in organizacije, ki so mu podrejene. Referat je vseboval statistične preglede stanja v arhivskih organizacijah (zaposleni, finančna sredstva, način izobraževanja in udeleženci programa Stage Technique, mednarodno sodelovanje in drugo). Predavatelj je poudaril nujnost medsebojnega sodelovanja izobraževalnih in raziskovalnih arhivskih ustanov, posebno na mednarodni ravni. Referat Petra P. Klasinca (MIAZ) z naslovom "Oris arhivskega usposabljanja v Sloveniji" je predstavil prof. Ugo Cova (Državni arhiv Trst).

¹¹ DLM je okrajšava za Donnees lisibles par machine (Machine-readable data) - to je multidisciplinaren forum, ki ga je organizirala Evropska komisija (Direktorat za informacijsko družbo) že dvakrat, v letih 1996 in 1999. Več o tem: N. Glažar: DLM Forum '99 Bruselj Electronic Records, ARHIVI, 1999, let. XXII, št. 1-2, Ljubljana, str. 236-237, in <http://europa.eu.int/ISPO/dlm>.

¹² INCOMCA - International Committee on the Project of Computerization of the Komintern Archives. Več o tem na <http://culture.coe.int/books/eng/ecubook3.2.htm>.

Leszek Pudlowsky (Open Society Archives, CEU, Budimpešta) je imel referat z naslovom "Arhivsko izobraževanje v centralni Evropi pred transformacijo in po njej. Primer Poljske in Arhiva odprte družbe v Budimpešti".

Zadnja plenarna sekcija je predstavila E-TERM: Evropski izobraževalni tečaj za upravljanje z digitalnim gradivom. Tečaj za usposabljanje z digitalnimi arhivi oziroma digitalnim dokumentacijskim poslovanjem (records management) je predstavil Peter Horsman (Arhivska šola v Amsterdamu, Nizozemska).¹³

Predkonferenčni seminar z naslovom "Vrata v Evropo. Programi in projekti Evropske unije za arhive: problemi in perspektive" je vodil Patric Cadell (škotski nacionalni arhiv). Ker je tudi sam kot predstavnik MAS-a v organih Evropske unije najbolje seznanjen z mednarodnopravno dejavnostjo Evropske unije (različni dokumenti, ki obvezujejo tudi arhive), je predstavil Priporočilo Sveta Evrope za dostop do informacij, oziroma odnos Sveta Evrope do tega dokumenta. Drugi predavatelji pa so bili: Bernard Smith (Evropska komisija, Direktorat za informacijsko družbo), Maria Pia Rinaldi (Generalna arhivska direkcija, Italija), Salvatore Marras (Formez, Italija) in Alberto D'Alessandro (Euro tec consulting, Bruselj).

Natalija Glažar

Izobraževanje arhivistov na univerzah. Plenarno zasedanje VI. evropske arhivske konference, Firence 1. - 2. 6. 2001

Na plenarnem zasedanju je prva nastopila Marianna Kolyva, profesorica arhivistike z jonske univerze na Krfu ter predstavila izkušnje in prakso arhivskega izobraževanja v Grčiji. Na jonski univerzi je bil oddelek za arhivistiko in bibliotekarstvo odprt v letih 1993-1994 in je edini univerzitetni oddelek v Grčiji, ki ima za nalogo arhivsko izobraževanje. Program na oddelku traja osem semestrov in se konča z diplomom iz arhivistike, bibliotekarstva ali dokumentalistike. Glavni predmeti, ki jih predavajo na oddelku, so: zgodovina arhivov, diplomatika, arhivistika, zgodovina znanosti, državni arhivi in arhivi lokalnih skupnosti, nedržavni arhivi, notarski spisi, različne raziskave, standardi ISAD(G) in EAD, zunanja arhivska služba in arhivski viri. Dodatni izbirni predmeti so: kodikologija, grška paleografija in diplomatika, latinska in otomanska paleografija, pomožne zgodovinske vede (heraldika, kronologija, sfragistika), zgodovina beneških in otomanskih inštitucij, italijanščina, turščina, elementi preservacije in konservacije. Inštitut pripravlja tudi dva podiplomska programa iz arhivistike. Pri teh pa bo poudarek na uporabi novih tehnologij.

Angelika Menne-Haritz iz arhivske šole v Marburgu je predstavila izobraževanje na marburški arhivski šoli. Na šoli izobražujejo tako tiste, ki se pripravljajo na delo v arhivu, kot tudi tiste ki so že zaposleni v arhivih. Pri tistih, ki se pripravljajo na delo v arhivih, obravnavajo predvsem temeljna arhivska vprašanja. V ospredju šolanja so arhivska načela. Šolanje traja od 16 do 18 mesecev, vmes pa so šesttedenske počitnice. Poglavitne vsebine: metode zgodovinskih raziskav, arhivska terminologija, arhivska tipologija in strukture arhivskega gradiva, valorizacija arhivskega gradiva, popisovanje in arhivska pomagala (vključena je tudi uporaba interneta). Te vsebine povežejo še z vprašanji hranjenja arhivskega gradiva, s pravnimi predpisi, ki zadevajo arhive in pisarniško poslovanje, ter z drugimi pomožnimi vedami, kot sta srednjeveška in novoveška diplomatika in upravna zgodovina.

Tistim, ki so že zaposleni v arhivu, so namenjeni predvsem specializirani tečaji in tečaji, na katerih iščejo rešitve za probleme, ki se vsakodnevno kažejo pri arhivskem delu. To izobraževanje ima obliko tečajev in seminarjev v manjših skupinah. Izobraževanje sledi razvojnim težnjam in se jim prilagaja. Večina udeležencev je iz Nemčije, enajst odstotkov pa jih je iz tujine (največ iz Švice in Avstrije).

Ob tem skrbi arhivska šola tudi za raziskave s področja arhivistike. O raziskavah in njihovem razmerju do strokovnih konceptov se pogovorijo v okviru projektov in na kolokvijih. Vsako leto se sreča okoli 300 udeležencev z različnih področij, da izmenjajo ideje in vprašanja ter predlagajo rešitve problemov. Pri tem skušajo povezovati teorijo s praktičnimi izkušnjami. Arhivske raziskave opravljajo na več ravneh in vanje vključujejo tudi študente. Poglavitne teme dosedanjih raziskav so: arhivska pravna vprašanja, avtomatizacija pisarniškega poslovanja, valorizacija, racionalizacija pri upravljanju arhivskih skladišč, popisovanje, digitalni arhivi. Ugotovitve raziskav objavljajo v svojih serijskih publikacijah, katerih letno število je naraslo od dveh na štiri. (<http://www.uni-marburg.de/archivschule/intrinsengl.html>)

Heather MacNeil z Univerze Britanske Kolumbije ("University of British Columbia", Vancouver, Kanada) je predstavila standarde za diplomsko arhivsko izobrazbo v angleško govoreči Kanadi. V Kanadi univerzitetni študijski programi iz arhivistike temeljijo na razliki med poklicno vzgojo in poklicnim izobraževanjem. Poklicna vzgoja temelji na pridobivanju veščin in je usmerjena na praktično delo v arhivu, poklicno izobraževanje pa je naravnano bolj intelektualno in teoretično. Oba sta pomembna, le da je izobraževanje bolj temeljito in široko. V angleško govoreči Kanadi poučujejo programe s področja arhivistike na diplomski ravni. Standarde za poučevanje je postavila zveza kanadskih arhivistov in jih objavila v smernicah za razvoj dvoletnega šolskega programa iz arhivistike. Smernice določajo potrebna znanja za arhivski poklic in načine, kako pridobiti to znanje. V smernicah so znanja razvrstili v štiri skupine: prva skupina so temeljna znanja, ki arhivistu omogočajo

¹³ Več o tem si je mogoče prebrati na uradni strani E-TERM: <http://www.ucl.ac.uk/e-term/>.

razumevanje pravnega, upravnega, političnega, kulturnega in družbenega okolja, v katerem je bilo ustvarjeno arhivsko gradivo. Predmeta, ki se navezujeta na znanja iz prve skupine sta: upravna zgodovina in osnove prava. Drugo skupino sestavljajo samostojna arhivska znanja, ki omogočajo arhivistu razumevanje arhivskih načel in metod, na primer načela provenience in prvotne ureditve. Vključujejo razumevanje lastnosti spisovnega gradiva in načine nadzora nad njim, tako v obdobju aktivne uporabe v uradu kot tudi po tem. Predmeti, povezani s tem področjem, so arhivistika, pisarniško poslovanje, zgodovina arhivov in organizacija arhivov v severni Ameriki. Tretje področje sestavljajo metodološka znanja, potrebna za razumevanje arhivskega gradiva in upravljanje z njim. Predmeti so diplomatika, različne metode popisovanja, arhivska avtomatizacija in načini raziskav. Zadnje (četrt) področje je povezano z drugimi poklicnimi znanji kot na primer s preventivnimi konservatorskimi znanji. Te smernice upošteva tudi program šolanja arhivistov na Univerzi Britanske Kolumbije.

Silvia Schenkolewski-Kroll s Hebrejske univerze v Jeruzalemu je predstavila arhivsko šolanje in zgodovino poučevanja arhivistike v Izraelu. Arhivsko šolanje v Izraelu se je začelo v petdesetih letih z občasnimi tečaji za delavce v izraelskih arhivih, posebno v osrednjih arhivih. Prvo akademsko šolanje za arhiviste se je začelo na Hebrejski univerzi leta 1960 in od tega leta dalje je ta univerza edina pristojna za akademsko šolanje izraelskih arhivistov. V svoje programe sprejema le diplomante filozofske fakultete, medtem ko "kolidži" sprejemajo gimnazijske maturante. Na univerzi je izobraževanje naravnano bolj akademsko, na "kolidžih" pa bolj praktično. Na Hebrejski univerzi poučujejo arhivska znanja na "Šoli za knjižničarje, arhiviste in (od leta 1990) informatike". Šolanje ni namenjeno le šolanju arhivistov osrednjih arhivskih institucij, kot so: Izraelski državni arhiv, Centralni sionistični arhiv in Osrednji arhiv za zgodovino Judov, ampak tudi za mestne in druge arhive. V izraelski arhivistiki so opazni zelo različni vplivi - od britanske in nemške upravne tradicije do sodobnejših ameriških vplivov. Predavateljica je predstavila aktualne razprave o arhivskem šolanju, povezane z uvajanjem informatike, in prizadevanja za povečanje privlačnosti študija arhivistike.

Sharon Alexander Gooding z univerze v Barbadosu je v referatu z naslovom "Arhivska spremenljivost" govorila o arhivskem šolanju na območju Karibov. Naslov je povezan z raznolikostjo razvoja (oziroma zaostalosti) arhivske prakse Srednje in Južne Amerike. Prva konferenca karibskih zgodovinarjev leta 1965 je poudarila vprašanje dostopnosti arhivskih virov za zgodovino omenjenega območja. Konferenca je pospešila razvoj arhivov v karibskih državah. Leta 1991 so na univerzi uvedli program arhivistike, zaradi velikih potreb po arhivsko šolanih kadrih pa organizirajo tudi poletno arhivsko šolo, ki traja štiri tedne.

Maria Guercio iz univerze "Università degli Studi di Urbino" je govorila o arhivskem izobraževanju v referatu z naslovom Univerze na preizkušnji. Arhivska

veda vsebuje danes specifična znanja, povezana z zgodovinsko, pravno tradicijo in jezikoslovnim znanjem. Sočasno je prisiljena znanja razširiti tudi na druga področja, zaradi sprememb pri ustvarjalcih arhivskega gradiva in njihovem pisarniškem poslovanju. Avtorica je med spremembami opozorila na splošna pojava: razpršitev informacij in širjenje novih komunikacijskih tehnologij. Na te pojave delno odgovarjajo težnje v izobraževalnih programih številnih univerz:

1. enoten načrt za temeljno izobrazbo (to naj bi bilo povezano z večjo navzočnostjo arhivistov-registratorjev v aktivnem poslovanju);

2. večja usmerjenost v praktično šolanje, celo na univerzitetni ravni;

3. trud za (delno v nasprotju z zgornjo točko) uveljavljanje raziskovalnih dejavnosti ter vlaganje v magistrski in doktorski študij.

Pri univerzitetnem šolanju tako iščejo ustrezno ravnovesje med teoretičnim in praktičnim ter poti za vključevanje novih smernic, oceniti skušajo pomen zgodovinskih in pravnih znanj v odnosu do tehnoloških veščin in končno iščejo še ravnotežje med lokalno tradicijo in splošno uniformnostjo, ki je tudi povezana s tehnološkimi inovacijami. Arhivisti bodo v prihodnje potrebovali nova znanja in spretnosti, povezane z organizirano dejavnostjo v novem tehnološkem okolju. Arhivsko izobraževanje na univerzi bo moralo arhivista usposobiti, da bo večji strokovnjak pri delu z različnimi vsebinami. Več pozornosti bo moral posvetiti okolju, v katerem nastaja arhivsko gradivo. Pomembna zahteva pri izobraževalnih programih bo njihova fleksibilnost.

Zadnji referat je imel Jose Ramon Cruz Mundet z univerze Karla III. v Madridu. Ugotovil je, da je v Španiji tako kot v številnih drugih deželah izobraževanje arhivistov heterogeno. Ob rednem izobraževanju imajo pomembno vlogo "neregularni" tečaji, ki jih organizirajo društva, včasih tudi ob sodelovanju univerze ali privatnih šol. Kljub temu da ti programi niso verificirani, pa imajo pomembno vlogo pri poklicnem izobraževanju španskih arhivistov, predvsem zaradi pomanjkanja ustreznega arhivskega šolanja v uradnih programih. Arhivistika se je na univerzi v preteklosti tesno povezovala z informatiko, knjižničarstvom in dokumentalistiko - pri tem pa se je pokazal velik problem, saj arhivistika ni bila priznana kot samostojna znanstvena disciplina. Zato so španski arhivisti oblikovali projekt za diplomsko arhivsko šolanje, ki ga podpirajo vse arhivske poklicne organizacije v državi.

Razprave so pokazale veliko aktualnost vprašanja arhivskega izobraževanja na univerzah, tako v povezavi s specifičnimi arhivskimi znanji, kot tudi v uveljavljanju novih tehnologij.

Matevž Košir

Skupščina EURBICE v Firencah

Dan pred začetkom VI. evropske konference v Firencah je 29. 5. 2001 zasedala Skupščina ICA/ EURBICA (European Branch), ki je za Evropo ustanovljena prvič. Skupščina je izvolila predsednico Martine Boisdeffre (novoimenovano direktorico Nacionalnega arhiva Francije). Na ustanovni skupščini sva bili dve predstavnici Slovenije: za kategorijo A (nacionalni arhiv) Natalija Glažar in za kategorijo B (nacionalno arhivsko združenje) Metka Bukošek. Do sklica skupščine pa je delo EURBICE vodila Daria Nalecz (Poljska arhivska direkcija) kot nadomestna predsednica usmerjevalnega odbora EURBICE. To je bila prva skupščina evropske podružnice Mednarodnega arhivskega sveta, zato je obravnavala osnutek svojega statuta. K temu osnutku je bilo nekaj pripomb, med njimi tudi predlog, da bi bili na skupščini EURBICE lahko navzoči tudi člani kategorij C in D¹ (ne le A in B kot v drugih podružnicah²). Skupščina je potrdila, da se obstoječi statut začasno sprejme, zaradi nujnosti za delovanje EURBICE, in se ga spreminja pozneje.

Skupščina je sprejela predlog, da se funkcijo blagajnika poveri Leopoldu Kammerhoferju (Avstrijski državni arhiv), ki to funkcijo opravlja tudi za MAS. Predmet razprave je bil tudi, kako kriti stroške Particku Cadellu (Škotski nacionalni arhiv), ki že nekaj časa deluje kot predstavnik MAS-a v različnih organih Evropske unije. Belgijski nacionalni arhiv se je obvezal, da bo stroške povrnil v roku belgijskega predsedovanja Evropski uniji (od junija 2001). Skupščina pa je sprejela predlog, da naj bi vsaka predsedujoča država Evropske unije tudi v prihodnje skrbela za povrnitev stroškov za delo v organih EU.

Glede programskih usmeritev EURBICE je bilo največ razprav in predlogov. M. Boisdeffre je poudarila pomembnost povezav z drugimi organi MAS-a, komiteji in podružnicami. Potrebno bi bilo tudi nenehno medsebojno obveščanje o dejavnosti drugih komitejev, posebno če so njihovi člani tudi v EURBICE – to bi bilo potrebno tudi zaradi nevarnosti prekrivanja in ponavljanja akcij, ki jih vodijo že drugi. Vsekakor pa ne smemo govoriti o konkurenci med različnimi organi MAS-a, pač pa o nujnosti dopolnjevanja in sodelovanja. Predsednica je poudarila tudi nujnost sodelovanja z ZDA in Kanado, ki ne pripadata nobeni MAS-ovi podružnici, imata pa nekatere vodilne projekte na področju arhivistike. M. Boisdeffre je pojasnila filozofijo dela EURBICE: ne delati ničesar,

kar je že narejeno ali dobro narejeno na drugih področjih. Predlagala je, da bi evropska podružnica MAS-a lahko posredovala ideje evropskim ustanovam, kot so delovna telesa Evropske unije in Sveta Evrope, ki so ključni viri za izvajanje posebnih dejavnosti. To posebno velja za programe Evropske unije kot so: ERASMUS, SOCRATES, PHARE in TACIS, ki so doslej skorajda ignorirali arhivsko področje. S tem namenom bo EURBICA skušala vplivati na vsakokratno predsedujočo članico Evropske unije.

V razpravi je bilo poudarjeno, da je glede vsebinskih usmeritev dela EURBICE zelo pomembno vprašanje **selekcije in valorizacije arhivskega gradiva**. M. Boisdeffre je opozorila, da je sodelovanje med državami na tem področju odločilno – tako je nastalo vprašanje, ali bi bilo mogoče poiskati splošno metodologijo valorizacije. Daria Nalecz je predstavila osnutek vprašalnika - pregleda za področje selekcije (vrednotenja in odbiranja dokumentov), ki ga je pripravila poljska arhivska služba. S tematiko valorizacije se je strinjala tudi G. Fioravanti (Italijanska arhivska direkcija) in poudarila sodelovanje s Komitejem za valorizacijo pri MAS-u. S to tematiko se bo ukvarjala tudi nova izdaja publikacije Evropske komisije, tako imenovana "Črna knjiga" (Black book).³ Sklep o potrebnosti nove različice te publikacije pa je bil sprejet na Švedskem (Lund), 4. 6. 2001, na sestanku direktorjev nacionalnih arhivov Evropske unije. Končni predlog skupščine je bil, da bi omenjeni vprašalnik (Poljske arhivske direkcije) s pripombami članov EURBICE in dopolnjen z delom Komiteja za valorizacijo lahko privedel do izdaje publikacije EURBICE za področje valorizacije. Fioravanti je poudarila, da se z valorizacijo ukvarjajo tudi drugi, kot na primer Komite za elektronsko arhivsko gradivo in projekt InterPARES⁴ (vodilna Kanada, pri tem projektu pa sodeluje tudi Italija). Zaradi nevarnosti prekrivanja vsebin je A. Kellehars (Zvezni arhiv Švice) poudaril, da naj se EURBICA ne bi osredotočala na metodologijo valorizacije, pač pa na arhivsko vsebino kot kriterij valorizacije. J. V. Albada (generalni sekretar MAS-a) je poudaril pomembnost projekta InterPARES, vendar je menil, da vprašanje valorizacije ne more biti prepuščeno le temu projektu. Čeprav so namreč vprašanja digitalnih arhivov zelo aktualna, pa so klasična vprašanja, na primer masovnosti papirne dokumentacije, še vedno navzoča. Po njegovem mnenju bi lahko EURBICA usmerila vprašanja valorizacije na lokalno raven, v povezavi z

¹ Organizacija Mednarodnega arhivskega sveta (MAS ali ICA) ima članstvo razdeljeno v pet kategorij: A (nacionalni arhivi), B (nacionalna arhivska združenja), C (druge arhivske organizacije), D (individualni člani), E (častni člani).

² Druge podružnice MAS-a so: ARBICA (Arab Regional Branch), CARBICA (Caribbean Regional Branch), CENARBICA (Regional Branch for Central Africa), EASTICA (East Asian Region Branch), ESARBICA (Eastern and Southern Africa Regional Branch), SARBICA (Southeast Asian Regional Branch), PARBICA (Pacific Regional Branch), SWARBICA (South and West Asian Regional Branch), WARBICA (West African Regional Branch).

³ "Black book" ali Črna knjiga je ime za publikacijo Evropske komisije "Archives in the European Union", ki je bila izdana leta 1994. Knjiga daje pregled nad vsemi pomembnejšimi podatki (zakonodaja, organizacijska struktura ipd.) nacionalnih arhivov držav članic Evropske Unije (tj. članic EU v letu 1994).

⁴ Projekt InterPARES pomeni INTERNetional Research on Preservation of Authentic Records in Electronic Systems. V projektu sodelujejo nacionalni arhivi držav: ZDA, Kanade, Irske, Italije, Nizozemske, Švedske in Anglije. Več o projektu v članku "International Effort to Preserve Electronic Records", The Record, Vol. 5, No. 1, september 1998.

višjimi ravnmi, česar se MAS kot svetovna organizacija programsko ni nikoli lotila. Nacionalne razlike pri valorizaciji pa je verjetno treba dopuščati, ker so stvarne in že globoko zakoreninjene. P. Cadell je izjavil, da bi nekatere države članice ali države v znanstvenih komitejih ICA, pa tudi sami organi Evropske unije in Sveta Evrope, za to imeli poseben interes.

D. Nalecz je nadalje predstavila drug vprašalnik, tudi pripravljen v Poljski arhivski direkciji, povezan s **področjem izobraževanja in usposabljanja v mednarodnih okvirih: sposobnosti in zmožnosti posameznih držav za organiziranje mednarodnih tečajev.**

Tretja tematika, ki bi bila pomembna za delo EURBICE je **arhivska zakonodaja v Evropi.** M. Boisdeffre je predlagala oblikovanje baze podatkov z evropsko arhivsko zakonodajo (prevodi posameznih nacionalnih arhivskih zakonov). Viktoras Domarkas (Arhivska direkcija Litve) je opozoril, da je MAS-ov Komite za zakonodajo že začel pripravljati tovrstno bazo podatkov. J. V. Albada je poudaril, da različne spletne strani arhivov navadno ne vsebujejo tudi arhivske zakonodaje, kar bi moralo biti uveljavljeno, predvsem pa tudi objave prevodov zakonodaje. Zato bi bilo zaželeno imeti centralni arhivski koncept prave spletne strani.

D. Nalecz je predstavila **projekt Skupne arhivske dediščine držav in narodov centralne in vzhodne Evrope**, ki je postal del pobude OSE (Open Society Archives, Budimpešta). Namen projekta je oblikovati bazo podatkov, ki vsebuje informacijo o arhivih držav in narodov centralne in vzhodne Evrope. Skupščina je sprejela predlog, da je to projekt EURBICE; Arhiv RS pa kot partner v tem projektu že sodeluje.

Patrick Cadell je poročal o aktivnosti Evropske unije in Sveta Evrope. Cadell ima redne stike z dvema organoma: Direktoratom, ki je odgovoren za kulturne zadeve (pri Svetu Evrope) in Direktoratom za informacijsko družbo (Evropska komisija, EU). Po njegovem mnenju je odgovor Direktorata za kulturo nezadovoljiv in je primerjalno Direktorat za informacijsko družbo (pri Evropski komisiji) veliko bolj pozitiven ter upošteva arhivske zadeve in vprašanja. Cadell je predlagal pristop dveh ali treh držav k razpisom, ki jih vodi Direktorat za informacijsko družbo, z namenom da pričnejo svoj lastni projekt. Opisal je tudi dokument Green paper on public sector information⁵ (iz leta 1999), ki se ne pojavlja v trenutnem aktualnem dogajanju, vendar znova prihaja v spremenjeni obliki (v prihodnjih mesecih). Tudi Črna knjiga je v postopku revizije, od zadnjega srečanja nacionalnih arhivov Evropske unije v Lundu – delo bo opravila strokovna komisija, katere član je tudi sam, ostali člani pa so: Hans Hofmann (Zgodovinski arhiv EU) in predstavniki iz Švedske, Španije, Belgije in Francije. Končni osnutek knjige naj bi bil pripravljen maja 2002. Dokument, ki je tudi aktualen, je Priporočilo

Sveta Evrope za dostop do uradnih informacij, ki vključuje tudi arhive. Priporočilo naj bi izšlo v začetku leta 2002 (pred ministrskim svetom).

Na koncu je predsednica EURBICE predlagala, da naj bi za lažjo medsebojno usklajevanje in obvešanje, kaj se danes dogaja v Evropi – vsaka članica EURBICE pripravila kratko poročilo o svojem sodelovanju z drugimi evropskimi državami.

Prihodnja generalna skupščina EURBICE bo v Reykjaviku na 35. zasedanju okrogle mize arhivov - CITRE, in sicer od 9. do 13. oktobra 2001. Na njej bi bile predstavljene tudi smernice splošne politike delovanja EURBICE, ki naj bi jih pripravila M. Boisdeffre (Francija) in A. Kellehars (Švica).

Natalija Glažar

Devetnajsti festival nemega filma v Sacileju od 14. do 21. oktobra 2000

V dneh od 18. do 21. oktobra sem se udeležila drugega dela festivala nemega filma, ki se je zaradi obnove kinodvorane v Pordenoneju začasno preselil v Sacile, znamenito staro mesto, 17 kilometrov oddaljeno od Pordenoneja.

Kinopredstave so potekale v dveh kinodvoranah, organizatorji pa so pripravili še veliko vzporednih dejavnosti: videoprojekcije, prodajo kaset, CD-romov, DVD-jev, knjig, filmskih priročnikov itd., najzanimivejše so pa bile tiskovne konference, na katerih so bile med drugim predstavljene arhivske filmografije, kot na primer iz Filmskega arhiva Avstrije.

Eksotična Evropa

⁵ "Zelena knjiga o javnem informacijskem sektorju v informacijski družbi" je bila izdana v letu 1999. Več o tem na http://www.codris.lu/econtent/green_paper.htm

Tudi letos je bil program festivala izjemno bogat. Najprej so posegli v leto 1900 in predstavili izbor nekaj filmov iz zbirke 240 kratkih ameriških filmov. Te so v Londonu in Amsterdamu iz 68-milimetrskega prenesli na 35-milimetrski format. Sledilo je 40 kratkih filmov, ki jih je restavriral italijanska kinoteka. Te filme so Lumiérovci snemali leta 1900 po vsem ozemlju Italije. Sledili so filmi ameriškega animatorja Walterja Lantza, rojenega leta 1899, nadaljeval pa se je tudi projekt Griffitovih filmov s filmi iz leta 1910. Sledila je retrospektiva francoskega avtorja Louisa Feuilladeja, ki je v osemnajstih letih posnel do tisoč filmov, ohranjenih pa je približno šeststo. Ogleдали smo si njegovo serijo Fantomas, ki je za zdaj žal dostopna samo na videu.

Sledili sta ameriška in nemška avantgarda 1920. Prava poslastica so bili obnovljeni filmi Walterja Ruttmanna. Prvi prikazani film je Berlin, simfonija velemesta, drugi Opus I animiranega filma in tretji Zvočni val iz leta 1921, ki predstavlja prvi poizkus zvočnega filma. Zelo zanimiv je bil tudi program nordijske animacije, ki je posegala na različna področja komedije, vesterna in anekdote, noben film pa ni bil daljši od ene minute.

Med predstavljenimi knjigami bi rada opozorila še na priročnik klasike filmske montaže, ki je temeljno delo v svoji stroki, in tudi na njegovo izpopolnitev z naslovom Jezik montaže pokretnih slika avtorja Marka Babca. Izdali sta ju Univerza in Akademija umetnosti v Novem Sadu. Isti avtor je izdal še zbornik člankov in predavanj Slavka Vorkapiča in mu dodal izčrpno biografijo o tej znameniti osebnosti svetovnega filma.

Zelo dragocen za spoznavanje razmer in rasti jugoslovenskega filma je Leksikon pionira filma i filmskih stvaralaca na tlu jugoslovenskih zemalja 1896-1945. Kako so obravnavane posamezne regije, je odvisno tudi od "pridnosti" lokalnih raziskovalcev, je na predstavitvi opozoril avtor leksikona Dejan Kosanović. Tako bomo tudi mi lahko v prihodnosti dopolnili podatke o Marijanu Foersterju in drugih...

Za konec prispevka naj predstavim še DVD in VHS kaseto, ki so jo skupno pripravili nizozemski, angleški, francoski in nemški filmski arhiv pod skupnim naslovom Eksotična Evropa. Izdali so filme, ki so daljše obdobje ležali pozabljeni v naštetih arhivih, ter jih v ta namen temeljito restavriral, ker so bili v zelo slabem stanju. Restavratorski proces se je začel na izvornem filmskem traku s popravilom perforacije. Tukaj so uporabili oba načina, starejšega z vlepljanjem perforacije iz novega traku, pa tudi novejšega s postavljanjem samolepilne perforacije. Iz tako popravljenih filmov so naredili kontaktne kopije na filmski trak, le te pa so v nadaljnjem postopku izdelave DVD-ja še elektronsko korigirali – poleg korekcije kontrasta in svetlobe so prilagodili tudi originalno hitrost snemanja (14-18 sličic na sekundo) na sedanji PAL standard 25 sličic na sekundo. Nekaj izmed izbranih filmov je bilo tudi ročno barvanih in za osvežitev barv so uporabili elektronske filtre. Vsi izbrani filmi so originalno na 35-milimetrskem traku in so se tako v tej prvi fazi predstavitve pozabljenih

filmov zaradi težavnosti restavriranja namenoma izognili preostalim ožjim formatom filma (9,5 mm, 16 mm), saj so postopki priprave restavriranja na teh formatih mnogo zahtevnejši.

Izbrani program štirih evropskih filmskih arhivov nam kaže zanimiv pogled na "eksotično" Evropo, v današnjem jeziku bi lahko rekli tudi "Združeno Evropo". Filmii zajemajo obdobje prvih 25 let prejšnjega stoletja. Tematsko so razdeljeni na tri dele: portret, delo in potovanja. Ta izbor je na prvi pogled zelo všečen, izbrani program prikazuje Evropo v romantični ali celo pravljlični podobi, o manj prijetnih izkušnjah pa molči. Ne smemo pozabiti, da je Evropa v tem obdobju preživela prvo svetovno vojno. Na ta čas samo bežno spominjajo filmski posnetki Sarajeva iz leta 1915, ki jih hrani nizozemski arhiv.

Bliža se 100-letnica filma na Slovenskem in prav bi bilo, da bi že danes začeli razmišljati, kako predstaviti številne filmske bisere iz našega arhiva v "eksotični" Sloveniji.

Marta Rau Selič

Festival slovenskega turističnega filma

V dvorani Slovenske kinoteke na Miklošičevi cesti v Ljubljani je bil v ponedeljek, 6. novembra leta 2000, v sodelovanju s Turistično zvezo Slovenije in Kinoteko festival Pridite in razvedrite se, s prikazom turističnih filmov po izboru mag. Lojza Tršana, vodje Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije.

V Sloveniji se je na turistični film, milo rečeno, kar malo pozabilo, čeprav je bil v cvetočih letih slovenske kinematografije močno navzoč na slovenskem celoidnem nebu. Tovrstni filmi ob svojem nastanku vsekakor niso bili potisnjeni v ozadje, ker so imeli jasen cilj, doseči prepoznavnost slovenskega turizma. Pomembni so tudi po umetniški ali, v ožjem pomenu, filmografski plati, ker so jih snemali pomembni slovenski režiserji. S kulturološkega vidika in časovne razdalje pa so ti filmi danes nenadomestljiv "pripomoček" za vizualni vpogled v začetke slovenskega turizma, pa tudi za obdobje njegovega največjega vzpona v sedemdesetih in osemdesetih letih. Navsezadnje pa so tudi odslikava takratnega dogajanja.

Ce izhajamo iz že opisanih želja, je v teh filmih vsekakor opazno sporočilo, da se neko turistično območje prikaže v kar najlepši luči, tako z bogastvom naravne in kulturne dediščine, načinom življenja kot tudi pestrostjo gostinske in kulinarčne, kulturne, športne in zabavne ponudbe. Vse to je povezano z željo in vabilom morebitnim gostom, naj obišejo neko območje, z željami turističnih delavcev, da bi se gost imel pri njih čim lepše in da bi čimveč potrošil.

Čeprav so na Slovenskem že v času Avstro-Ogrske filmali tuji snemalci, imamo lahko za prvi "čisti"

slovenski turistični film *Metoda Badjura Pohorje*, vzhodni del iz leta 1940, ki sta ga naročili Turistična zveza Maribor in Kraljevska uprava Dravske banovine ob odprtju nove ceste od Maribora do Areha na Pohorju. Ugotovitev, da je to prvi slovenski turistični film, poudarjamo zato, ker ima vse prvine tega žanra, poleg tega pa ga je izdelalo domače podjetje s slovenskimi filmskimi delavci, ima znanega naročnika, prevladujočo turistično propagandno vsebino, ob tem pa še razpoznavno umetniško vsebino.

Po drugi svetovni vojni je prva turistična filma naročila država leta 1951, in sicer *Lepote podzemlja*, s prikazom kraških naravnih znamenitosti, in film *Kam? Leto zatem sta bila posneta še filma Zvoneta Sintiča Izlet v domovino o obiskih izseljencev in Janeta Kavčiča 24 ur med nami*, ki prikazuje turistične zanimivosti Bleda, Ljubljane, Postojne, Reke, Opatije, Splita in Dubrovnika, ki ga je naročila Turistična zveza Jugoslavije za svojo promocijo. Med pomembnejše prelomnice v nadaljnji produkciji turističnih in potopisnih filmov lahko uvrstimo filme *Zakladi naše dežele Jožeta Bevca* iz leta 1957, v Dolini Soče Ernesta Adamiča leto pozneje, prvi igrani turistični film *Skrivnost Zvoneta Sintiča* in London od jutra do večera iz leta 1960, prvega v seriji potopisnih filmov Marjana Cilarja, ki je snemal za Unikal. Leta 1963 je Marijan Vajda za Vibo posnel serijo filmov o turističnih možnostih Kvarnerja, Bevc pa s filmom *Weekend* že nakazal tudi manj prijetne plati množičnega turizma. Leta 1965 je tudi František Čap, bolj znan kot avtor celovečernega filma *Vesna*, posnel turistični film *Piran*. Posebej velja omeniti Staneta Leonardiča, ki je v letih 1966 in 1967 posnel filma *Lep spomin* in *Veselo srečanje*, in sicer za ameriško turistično agencijo Kollander, ki je prirejala množične obiske slovenskih izseljencev v matični domovini. Leta 1980 sta Mirče Šušmelj in Viko Filač uporabila animacijo pri predstavitvi slovenskega dela turistične pešpoti v filmu *Čez tri gore, čez tri dole*. Najplodnejše leto za slovenski turistični film pa je bilo 1983, ko je Z. F. A Unikal Studio z Boštjanom Hladnikom posnel kar štiri filme, o kmečkem, tranzitnem, zdraviliškem in zimskem turizmu, z Jožetom Pogačnikom pa film *Turistične prireditve v Sloveniji*.

Kot je pokazala tradicija, ki je shranjena v obliki filmske kulturne dediščine, se slovenski turistični film, zahvaljujoč filmskim delavcem in njihovi ustvarjalnosti ter razumevanju raznih turističnih organizacij za to zvrst propagande z lahkoto primerja s tovrstnimi stvaritvami po svetu, tako po sporočilnosti kot tudi po umetniški plati.

Na treh po uro in pol dolgih projekcijah, imenovanih *Sprehodi*, *Zakladi* in *Biseri*, je bilo predstavljeno devetnajst turističnih filmov, katerih kopije hrani Slovenski filmski arhiv.

Sprehodi

Radenci, 1937, 11 min

Polno mineralne vode in še več vina.

Lepote podzemlja, 1952, Zvone Sintič, 12 min

Razsvetljena podzemna tema.

24 ur med nami, 1952, Jane Kavčič, 11 min

Ko v dobrih desetih minutah obredete vso Slovenijo.

Weekend, 1963, Jože Bevc, 10 min

...je bil in bo, tudi z gnečami na cesti.

Iz snega v cvetje, 1962, Jože Bevc, 10 min

Potep ob "bistri hčeri planin" in še z lepo mladenko povrh.

V sivi skali grad, 1960, Zvone Sintič, 10 min

Erazem Predjamski je raje kar ušel.

Sprehodi po Beli krajini, 1965, Dušan Prebil, 19 min

Brez pridnega vrtenja nad žarom pač ne gre.

Zakladi

Ormož, Jugoslovanski Gallspach, 1935, Ciril Debevc, 19 min

Kdo bi si mislil, da je bil Ormož nekdanj nekaj posebnega.

Brda, 1960, Metod Badjura, 10 min

Toliko češenj pa še nikdar.

Zima, zima bela, 1965, France Kosmač, 10 min

Tudi nekdanj je bilo: "Kdor ne smuča, ni Slovec."

Zakladi naše dežele, Jože Bevc, 20 min

... so tudi v pestrosti turistične ponudbe.

Tržič, biser med gorami, 1966, Dušan Prebil, 19 min

Mesto, ki je v turističnem smislu veliko obetalo.

Biseri

Bild aus Bad Veldes/ Slike z Bleda, 1930, 9 min

Rikljevci "verniki" na svežem zraku, s pogledom na največkrat predstavljeno turistično razglednico.

Pohorje, vzhodni del, 1940, Metod Badjura, 15 min

Kako priti z avtobusom do planinske kočice in se tam lepo imeti.

Kam?, 1952, Zvone Sintič, 13 min

Po Sloveniji vendar.

Hej čez bele poljane, 1965, Milan Guček, 10 min

Brr, ko ti sneg pade za vrat.

Skrivnost, 1959, Zvone Sintič, 15 min

"Tudi jaz bi šel na dopust, ampak..."

Mesto Kamnik in njegove lepote, 1973, France Štiglic, 10 min

Ležerno življenje pod Veliko Planino.

Piran, biser Slovenskega primorja, 1965, 9 min

Turistično-glasbeni triler.

Lojz Tršan

Arhivi in internet

Arhivska šola v Marburgu je v dneh od 9.-10. maja 2001 organizirala kolokvij o arhivskih pomagalih na internetu, iskalnikih po arhivskih bazah podatkov in o portalih na internetu. Kolokvij so sestavljali štirje programski sklopi:

- arhivi in internet,
- pregled aktualnih projektov s področja digitalizacije,
- pregled aktualnih projektov, ki zadevajo vprašanje uporabe in dostopnosti arhivskega gradiva prek interneta,
- nove tehnološke perspektive.

Kolokvija se je udeležilo nad 160 udeležencev. Velika večina jih je bila iz Nemčije, nekaj pa tudi iz drugih držav: Belgije, Danske, Francije, Italije, Nizozemske, Švice itd. Iz Slovenije sta se kolokvija udeležila Meta Matijević iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Matevž Košir iz Arhiva Republike Slovenije.

V pozdravnih besedah so marburška mestna svetnica, podpredsednik marburške univerze in predstavnik ministrstva za znanost in kulturo dežele Hessen poudarili pomen interneta pri mednarodni komunikaciji, sodelovanju ter raziskavah.

Pozdravom je sledilo uvodno predavanje dr. Angelike Menne Haritz iz marburške arhivske šole z naslovom Arhivi in internet - ponovno odkritje struktur. Internet se v zadnjih letih hitro razvija in tudi v arhivih je bil presežen dvom o njegovi uporabi. Kot zgled je navedla tudi spletno stran arhivske šole (<http://www.uni-marburg.de/archivschule/>). V arhivski šoli so se odločili organizirati omenjeni kolokvij, da bi spodbudil večjo izmenjavo izkušenj in pregled aktualnih projektov s področij arhivov in interneta.

Uvodna razprava dr. Angelike Menne Haritz je bila namenjena predvsem širši obravnavi interneta ter poglobitnim značilnostim le tega. Predavateljica je poudarila velike razlike med internetom in tiskanimi mediji ter opozorila na možnost in pomen odziva na informacijo. Informacija na internetu ne le razlaga, ampak od uporabnika želi odziv, hoče njegovo mnenje (prek elektronske pošte), ali pa ga spodbuja k nakupu. Internet omogoča iskanje z uporabo pojmov, vendar ni le leksikalen, ampak kaže vse povezave. Zato internet ni pomemben le pri posredovanju informacij, ampak tudi za izmenjavo, dopolnjevanje, komunikacijo in svobodno preoblikovanje teh informacij za posameznikovo lastno uporabo. Arhivom lahko internet zelo koristi, še posebej zato, ker je struktura arhiva (arhivska tektonika) blizu internetu.

Sledil je pregled dosežkov mednarodnega razvoja na področju arhivov in interneta.

Kanadčanka Anne von Camp iz RLG ("Research Libraries Group") je v referatu z naslovom Integriran dostop do arhivske informacije - izkušnja RLG pokazala, v kakšnih oblikah je mogoče predstaviti arhivsko informacijo na internetu. Pri predstavitvi je pomembno predvsem preoblikovanje iz pisne v elektronsko obliko.

Predstavila je tudi RLG. Skupina je bila ustanovljena leta 1974. Danes ima 160 članov kot so univerze, knjižnice, arhivi, društva, muzeji; 74 odstotkov članov je iz ZDA, 3 odstotki iz Kanade, 21 odstotkov iz Evrope, Avstralije. Njihov cilj je s povezavo izboljšati dostop do informacij za podporo raziskavam. Na internet bodo postavili tako objavljene kot tudi neobjavljene vodnike, članke in drugo. Trudijo se omogočiti

dostop tudi do izvornih dokumentov, od listin pa vse do muzejskih predmetov. Internet postaja vse pomembnejši, saj raziskovalci informacijo najprej poiščejo na mreži, šele nato tudi na tradicionalen način. Internet omogoča tudi večjo integracijo razpršenih informacij. Skupina RLG je pri svojem delu deležna vse večje finančne podpore, saj so institucije spoznale, da internet ponuja lepo priložnost za predstavitev arhivskega gradiva. Tako tudi devet univerz predstavlja njihovo arhivsko gradivo, še vedno pa ostaja 60 odstotkov arhivskih fondov nedostopnih, ker gradivo še ni ustrezno popisano.

Problem pri delu pa so standardi, saj jih je veliko tako na lokalni kot tudi na državni ravni. Razvoj poteka v smeri vse večje uporabe ISAD(G). Več o skupini RLG in njenih projektih si lahko ogledate na:

AVC@notes.rlg.org; www.rlg.org; www.rlg.org/arr/index.html; www.rlg.org/e-news.html.

O arhivih in internetu v ZDA je govorila Kries Kiesling, vodja raziskovalnega centra "Harry Ransom Humanities Research Center" iz Austina v Teksasu, v referatu z naslovom Zakaj potrebujemo EAD ("Encoded Archival Description"). V ZDA obstajajo najrazličnejše vrste arhivov (nacionalni, državni, arhivi združenj (npr. Microsoft), lokalni, društveni, univerzitetni, rokopisni itd.), ki so v preteklosti pri delu uporabljali najrazličnejše standarde. Tako je še danes, zato so predstavitve njihovih katalogov na mreži precej različne, vendar si v zadnjih letih močno prizadevajo, da bi prišli na isti imenovalce. Pri tem se morajo spopadati z najrazličnejšimi argumenti proti uporabi skupnih standardov. To otežuje še dejstvo, da v ZDA nacionalni arhiv nima niti pristojnosti niti funkcije, da bi postavljaj enotne standarde, kot ju ima ponekod drugod (na primer v Kanadi). Večina arhivov objavlja kratke sumarne opise celotnih zbirk in fondov navadno skupaj z indeksi, in popise, ki so večinoma večnivojski.

Začetki ameriških izkušenj s standardi za popise na mreži segajo v sredo 80. let, ko so začeli uporabljati MARC ("Machine-Readable Cataloging"). Pri popisih na mreži so nato uporabili še Gopher. Vse bolj pa se je kazala potreba po standardizaciji, zato so si izposojali knjižničarske standarde. Pri oblikovanju arhivskih standardov v ZDA ima poglobitno vlogo komite za standarde pri Društvu ameriških arhivistov, poleg tega pa še drugi, kot na primer Nacionalna organizacija za standarde ipd. Danes tako uporabljajo predvsem tri vrste standardov:

- strukturne standarde, ki določajo elemente, omogočajo komunikacijo in izmenjavo (to so: MARC 21, ISAD(G), in EAD),

- vsebinske standarde (cela vrsta standardov, posebni za rokopise, grafično gradivo, filme ipd., nekateri so še iz začetka osemdesetih let, zadnji pa so že kompatibilni z ISAD(G)) in

- valorizacijske standarde (tudi številčni).

V povezavi s predstavitvami arhivskih pomagal na internetu pa se vse bolj uveljavlja standard EAD. Razvoj EAD DTD ("Encoded Archival Description Document Type Definition") se je začel leta 1993 s

projektom kalifornijske univerze Berkeley. Ta standard se uveljavlja na eni strani zato, ker HTML ("Hyper Text Markup Language") ni kos funkcionalnim zahtevam, na drugi strani pa EAD daje možnost za oblikovanje strukturnega standarda za arhivska pomagala - ter možnost za standardizacijo predstavitev arhivskega gradiva na internetu. EAD je "odprt" standard, ustrezen tako za PC kot tudi za Macintosh, uporablja se lahko z Natescapom, tudi v knjižnicah itd.; kaže hierarhična razmerja; omogoča navigacijo in priklic informacij. Pri EAD so uporabili SGML ("Standard Generalized Markup Language"). EAD je strukturni standard, omogoča večnivojsko popisovanje, je kompatibilen z ISAD(G) in naj bi bil uporaben tudi z različnimi (nacionalnimi in podobnimi) vsebinskimi standardi. Kot je sklenila referentka, je uvedba EAD postala razlog tudi za mednarodni dialog o njegovi uporabnosti in temu smo bili priča tudi na kolokviju marburške arhivske šole.

Več o EAD si lahko ogledate na:

[http://lcweb.loc.gov/ead/;](http://lcweb.loc.gov/ead/)

<http://www.loc.gov/ead/eadsites.html;>

[http://jefferson.village.virginia.edu/ead/.](http://jefferson.village.virginia.edu/ead/)

Sledile so predstavitve evropskih izkušenj z EAD DTD. Prva je predstavila francoske izkušnje Catharine Dherent iz Nacionalnega arhiva v Parizu. Leta 1996 je v okviru RLG obiskala ZDA francoska arhivska delegacija. Leta 1997 je nato francoska vlada odobrila projekt "Informacijska družba", ki je trajal dve leti (1997-1999). V okviru tega projekta so na podlagi programa PAGSI digitalizirali najpomembnejše dokumente za francosko nacijo in jih postavili na internet (<http://www.culture.gouv.fr/documentation/archim/accueil.html>). Leta 1999 pa so naredili prvi test z EAD, in sicer na primeru inventarja lokalnega arhiva: in sicer departmaja v Pirenejih za obdobje 1800-1940. Vse v jeziku XML ("EXtensible Markup Language"). Rezultati so bili pozitivni predvsem zaradi kompatibilnosti EAD in ISAD(G). Največji problem, s katerim so bili soočeni, pa je bil problem tako imenovanih "francoskih serij", serij, ki so bile oblikovane v okviru fonda po klasifikacijskem načrtu. Test je bil končan leta 1999, ko je bila v Londonu konferenca o EAD. Takrat je bila oblikovana posebna "francosko govoreča" delovna skupina s predstavniki iz Francije, Švice, Nemčije in Španije, ki se je lotila prevajanja EAD v francoščino in preverjanja njegove kompatibilnosti s francosko prakso. Uvedli so tudi nov test, tokrat na fondu "Etat generale" za obdobje 1800-1950, predvsem zaradi preproste strukture in hierarhičnosti gradiva. Test bo končan poleti 2001. Pri izvedbi jih je podprla fundacija Delmas Griemble Foundation iz New Yorka. Tehnična podlagasta XML in DTD "on line" (<http://sdx.culture.fr/sdx/index.xsp>), XML in DTD sta po mnenju referentke najuporabnejši orodji pri delu arhivista na internetu - predvsem za komunikacijo z zbirkami. EAD želijo uporabljati tudi nekatere druge organizacije v Franciji: Nacionalna knjižnica, rokopisni oddelki drugih knjižnic ipd. Od drugih projektov je omenila še projekt Napoleonske Francije: [http://www.napoleonica.org/.](http://www.napoleonica.org/)

Nemško izkušnjo z EAD je predstavil Bernhard Grau iz Bavarskega državnega arhiva v Münchnu. Tu je na prvem mestu nemško ameriški projekt "Gemeinsame Fachkonzept Online Erschliessung". Na EAD pa se navezuje tudi projekt o XML kot formatu izmenjave arhivskih pomagal prek EAD: "XML-Ausstauschformat für Online-Findbücher mit Schnittstelle zu EAD". Prvi projekt se je začel aprila 2000. Vodi ga skupina osmih arhivistov iz različnih ustanov, finančno pa ga podpirajo privatne organizacije iz ZDA. Cilj projekta je omogočiti lažji dostop do arhivskega in knjižničnega gradiva. Pripravljajo skupni znanstveni koncept predstavitve na internetu ter primerjavo EAD z nemškimi standardi. Po mnenju referenta se bo EAD, ki se izjemno širi ne le v ZDA, ampak tudi drugod, razvil v mednarodni "kvazi standard".

Pomen drugega projekta je predvsem povezava s formatom XML, kar naj bi omogočilo mednarodno izmenjavo podatkov in dolg rok uporabe. S tem se ne omejuje le na en arhiv, ampak omogoča skupne portale za arhivske baze več arhivov.

Problemi pri delu prve projektne skupine so se pokazali predvsem v podrobnostih: nemško-angleške terminološke nejasnosti in težave glede notranje strukture upravnih spisov, pri kateri je na eni strani hierarhična struktura, na drugi pa gradivo, razvrščeno po klasifikacijski shemi. Prav ta vprašanja so spodbudila živahno razpravo nemških arhivistov, ki so se spraševali, ali je mogoče prilagoditi EAD nemškim potrebam in ali ne obstaja neposredna pot na internet. Referent je menil, da brez nadzora in predelave to ne gre, da je prav EAD ustrezno sredstvo za prezentacijo na internetu. Razpravo je sklenil direktor severnorensko-westfalskega državnega arhiva dr. Otfried Dascher z ugotovitvijo o obstoju različnih arhivskih kultur in različnih struktur arhivov v različnih državah, ki pa so vseeno lahko temelj za iskanje boljšega razumevanja prek meja. Projekta še nista končana, več o njunem poteku si lahko ogledate na:

<http://www.uni-marburg.de/archivschule/fv32.html>

Sledil je drugi sklop referatov; ti so imeli za osrednjo temo digitalizacijo arhivskega gradiva in predstavitev digitaliziranih oblik na internetu. Cilj teh postopkov je tako imenovana "digitalna čitalnica" z arhivskimi pomagali in tudi s predstavitvami gradiva na internetu. Poleg "digitalne čitalnice" so cilji še "digitalna razstava", "digitalni fond" in "digitalna praksa" - na primer tečaj. Arhivi na internetu naj bi bili navzoči od arhivskega portala več arhivov, prek domačih strani posameznih arhivov in pregleda fondov vse do digitalnega dokumenta. Arhiv naj bi tako postal, kot se je slikovito in zelo ameriško izrazila ena od referentk, "Non stop shop".

Izkušnje z digitalizacijo sta na primeru državnega arhiva v Stuttgartu predstavila dr. Gerald Maier in dr. Thomas Fricke. Arhivalije so najprej fotografirali na 35 - milimetrski film, film digitalizirali in ga nato pripravili za predstavitve. Pri tem so uporabili software MIDOSA.

Njihove projekte si lahko ogledate na:

<http://www.lad-bw.de/workflow/index.htm>
in <http://www.lad-bw.de/digpro/>.

Razprava je tekla tudi o MIDOSI, to je programu za popisovanje, ki omogoča neposredno postavitev popisa na internet. Program je kompatibilen tako z ISAD(G) kot tudi z EAD. Več o MIDOSI glej na:

<http://www.midosi.de/>.

Dr. Edgar Büttner iz zveznega arhiva v Koblenzu je predstavil integrirani sistem BASYS, od prevzema arhivskega gradiva v vmesni arhiv do uporabe in postavitve arhivskih pomagal na internet.

Sledila je zanimiva predstavitev dr. Mechthild Black-Veldrup iz državnega arhiva v Düsseldorfu. Osrednja tema njenega referata je bila dostopnost arhivskih pomagal na internetu. Prepričana je, da uporabniki hočejo več kot le predstavitev dokumentov. Večine arhivskih pomagal (popisov, inventarjev...) namreč še ni na internetu, ker niso bili izdelani v elektronski obliki, oziroma so v elektronski obliki, toda le v obliki teksta. Zato so v Nemčiji maja 2000 začeli izvajati projekt problikovanja arhivskih pomagal v elektronsko obliko oziroma iz tekstovne v analogno obliko. Končna analogna elektronska oblika pa mora biti v primernem formatu za izmenjavo. Uporabljajo predvsem MIDOSO in jezik XML.

Direktor državnega arhiva v Hannoveru dr. Manfred von Boetticher je predstavil projekt odnosa zgodovinskih kart in arhivskega gradiva. V bistvu gre za projekt, ki bi na izviren način omogočil uporabniku iskanje arhivskega gradiva. Digitaliziran pregled fondov se povezuje s historično strukturo uradov in njihovo ozemeljsko pristojnostjo. Vsi ti podatki najdejo mesto na zgodovinski karti, na kateri jih je mogoče prosto obdelovati. Vsekakor zelo izviren projekt, ki pa poraja številna vprašanja, od historičnih krajevnih imen (kjer seveda sledijo izvornikom) do zapletene upravne strukture, pri kateri je na prvem mestu pristojnost. Fonde v okviru projekta opredelijo predvsem glede na pristojnost in glede na zemljepisni vidik.

Dr. Frank M. Bischoff iz državnega arhiva v Münstru je predstavil Severnorensko-vestfalski projekt VERA.

Projekt VERA si lahko ogledate na:
<http://www.archive.nrw.de/dok/vera/>.

Bernhard Helfer iz državnega arhiva v Wiesbadnu je predstavil program Hadis 2000, ki ga uporabljajo v deželi Hessen. O pričakovanih Združenja nemških raziskovalcev pa je govoril dr. Sigrun Eckelmann.

Zadnji sklop je bil posvečen novim tehnološkim perspektivam. Prvi je imel referat Paul Bantzer iz berlinskega podjetja Startex. Govoril je predvsem o novih perspektivah baz podatkov na internetu. Gre za različne baze na internetu, na primer vsebinske in podobno. Tehnično večinoma uporabljajo jezik SQL ("Structured Query Language"), standardiziran jezik za oblikovanje baz podatkov. Po bazah podatkov so mogoči različni načini "navigacije".

Interaktivne grafične vektorske mape je predstavil profesor na visoki šoli v Darmstadtu dr. Gerhard Knorz. XML je po njegovem mnenju vse bolj univerzalen, posebno v povezavi z XSL ("Extensible

Stylesheet Language") oziroma XSLT (?) in SVG ("Scalable Vector Graphics") ob pomoči katerih definirajo dokument in omogočijo njegovo grafično interaktivnost.

Kolokvij arhivske šole je sklenil referat prof. dr. Manfreda Sommerja z marburške univerze, ki je predstavil vrste portalov na internetu in možnosti uporabe, ki jo ti omogočajo.

Referenti so pri predstavitev uporabljali bogato tehnično opremo, ki jo je ponudil novi informacijski kongresni center, tako da smo na zaslonu živo lahko spremljali praktične vidike teoretičnih razprav. Kolokvij je nakazal tudi smeri razvoja novih tehnologij v prihodnosti in njihov pomen za delo arhivov.

Matevž Košir

Arhiv na obisku

Sedmega junija letos si je skupina zaposlenih v Zgodovinskem arhivu Celje privoščila po pričevanju udeležencev dokaj uspešno ekskurzijo. Ta nas je vodila pravzaprav v bližnjo sosesčino, v kateri smo osuplo odkrivali stvari, ki so bile večini vedno preblizu, da bi se ustavili ob njih in jih spoznali.

Svoj raziskovalni dan smo začeli v Velenju, kraju, v katerem že dve leti domuje muzej premogovništva, ki je bil letos tudi med nominiranci za laskav naziv evropskega muzeja leta. Obiskovalce tega izjemnega muzeja že na začetku pričaka zanimiva preobrazba, ko se pod vodičevim nadzorom in s primernim komentarjem iz arhivistov, šolarjev ali upokoencev prelevijo v priložnostne rudarje v enakih, z odsevniki okrašenih površnikih in s poplesujočimi čeladami na glavah. Veliki žepi že v garderobi dobe svojo vlogo, ko v njih izgine skrbno v papir zavita knapovska malica. Po nekaj navodilih in opozorilih nas je sprejela kabina jamskega dvigala, in nas v prepisnem srku potegnila več kot sto metrov pod zemljo. V vpadnem rovu smo se spodnji in zgornji (dvigalo ima namreč kabino v dveh ravneh, vsak nivo pa je sprejel približno pol skupine) spet srečali in nadaljevali pot do jamske predavalnice. Tam smo si ogledali kratek film o nastanku različnih vrst premoga ter o razvoju premogovništva v Velenju. Nazadnje nas je pozdravil še arhivistični kolega Anton Aškerc, ki je v Škalah služboval kot kaplan ter premogarjem posvetil tudi nekaj pesmi. Da bi naša pot po podzemlju srečno minila, smo se kot pravi rudarji priporočili še sveti Barbari, ki domuje v improvizirani kapelici. Ogled smo nadaljevali v prepisnih rovih, v katerih so razstavljeni drče, vedra in vozički za prevoz premoga, v rovu pa smo srečali tudi fantiča, ki je v jami delal kot voznik vprege za prevoz premoga od delovišča do dvigala. Ob glavnem rovu so v stranskih rovih predstavljeni posamezni prizori iz premogarskega vsakdanjika - ročni izkop in natovarjanje premoga, mini-

ranje ter rudarska malica, pretresljiv in učinkovit pa je prikaz rudarske nesreče. Prvi del ogleda se je končal z razstavo reševalne tehnike (mask, nosil, detektorjev) in zaslužen malico. V drugem delu smo si ogledali najnovejše rudarske stroje in prevozna sredstva ter se za konec popeljali tudi z jamsko železnico. Še krajša vožnja z dvigalom navzgor, spominski posnetek v strojnici - in že se je bilo treba posloviti od korenjaške podobe priložnostnega knapa ter privzeti vsakdanjo vlogo skromnega uradnika. Ob koncu svojega postanka v muzeju smo si ogledali še staro rudarsko kopalnico ter rudarsko stanovanje z začetka 20. stoletja.

V drugem delu ekskurzije smo se iz globočin resnično in simbolično podali v višave. Naša naslednja postaja je bil namreč Gornji Grad. Kraj leži v čudovito lepi kotlinici v predgorju Savinjskih Alp pod Menino planino in je upravno središče večinoma agrarne okolice, ki jo sestavljajo hribovske vasice in osamljene višinske kmetije. Okolje je bilo poseljeno že pred dobrimi tri tisoč leti. Ko so tja prišli Slovani, so si uredili bivališče na bližnjem hribu, ki se od takrat imenuje Gradišče. Po več stoletjih so njihovo dušno pastirstvo prevzeli benediktinski menihi. Ti so si v prvi polovici 12. stoletja zgradili samostan, ki je deloval 333 let. Proti koncu srednjega veka je bil Gornji Grad priključen k ljubljanski škofiji. Ob razpustitvi samostana je sodstvene pravice prevzela škofija. Zaradi te slavne preteklosti je bila gornjegrajska cerkev sv. Mohorja in Fortunata večkrat prezidana. Zdajšnja mogočno podobo je dobila sredi 18. stoletja, ko so jo predelali v katedralo z največjo prostornino in kupolo

v Sloveniji. Poleg nje je ohranjen še del obrambnega obzidja (Štekl ali obrambni stolp), ki so ga naredili konec 16. stoletja.

Po hitrem ogledu katedrale smo se odpeljali v Radmirje in med potjo opustili misel na to, da bi v gozdu ob cesti poiskali znamenite gavge, ki so vlivale strah v kosti gornjegrajskim podložnikom, čeprav jih sodna gosposka verjetno sploh ni uporabljala. Z ogledom radmirskih mašnih plaščev iz 18. stoletja, ki so jih za blagor svoje duše Cerкви poklanjale plemenite gospe, smo sklenili sakralni del ekskurzije.

V Mozirju nas je namreč že nestrpno pričakoval Aleksander Videčnik - bančnik, publicist, etnolog, zgodovinar in ne nazadnje častni član Arhivskega društva Slovenije, ki je v prostorih prenovljene mozirske knjižnice našel dom za svojo obsežno zbirko. Videčnikova zbirka obsega gradivo o avtorju (diplome, plakete, fotografije, osebne predmete, publicistična dela), zanimive in redke tiske (faksimila Dalmatinove Biblije in Slave vojvodine Kranjske), bogato zbirko mohorjank, Cankarjeve prvotiske, različne votivne podobe, domoznansko zbirko (knjige in zapise o Zgornji Savinjski dolini), etnološko zbirko (stare zapise domačih zdravilcev) ter zbirko denarja (spominskih kovancev, ruskega, jugoslovanskega, avstrijskega in nemškega denarja). Po kratkem pogovoru in slovesu od našega častnega stanovskega kolega ter sprehodu do Mozirskega gaja smo uspelo in programsko precej natrpano ekskurzijo sklenili s kosilom v restavraciji Gaj.

Aleksander Žižek

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Publikacije

Arlette Farge: *Le Goût de l'archive*, Points Histoire - H233, Éditions du Seuil, Paris 1997 (v zbirki La Librairie du XXe siècle pri isti založbi leta 1989), 153 strani

Ko se arhivist s prej ko ne skromnim znanjem tega subtilnega jezika – francoščine – zazre v naslov knjižice z mehкими platnicami, mu najprej pride na misel, da bi delce v slovenščini naslovil "Okus po arhivu". A že trenutek zatem se mu zazdi, da bi bilo "le goût" ustrežnejše prevesti z "vonj", saj bi se marsikdo utegnil dobesedno zmrzati ob pomisli na čutno okušanje arhiva in njegovih arhivalij. Toda olajšanje, ki ga ob rešitvi "Vonj po arhivu" začuti zaletavi prevajalec, kaj kmalu izpuhti. Kot problematična se zdaj pokaže beseda "l'archive", samostalnik ženskega spola ednine, ki nikakor ne more označevati arhiva kot ustanove; tega namreč vedno prevajamo z "archives" oziroma "les archives"! Tako prevajalcu ne preostane drugega, ko da se s primerno pozornostjo loti branja.

Knjižica žepnega formata, ki ji zaradi jezikovnega in vsebinskega bogastva prav lahko rečemo knjiga, govori o arhivskem gradivu, s katerim je dolga leta delala Arlette Farge (1941). Bibliografija te pri nas malo znane francoske zgodovinarke razkriva, da Fargeva ni le raziskovalka Pariza in Francije 18. stoletja, ampak tudi zavzeta preučevalka teoretičnih vprašanj zgodovinopisja in neutrudna bojevnica proti nasilju moderne dobe.¹ *Življenje na pariški ulici v 18. stoletju* (*Vivre dans la rue à Paris au XVIIIe siècle*, 1979), *Prostori za zgodovino* (*Des lieux pour l'histoire*, 1997) in *O nasilju in ženskah* (*De la violence et des femmes*, 1997) so značilnejši naslovi iz seznama avtoričinih del.² Fargeva, zaposlena kot raziskovalni vodja pri Nacionalnem znanstveno-raziskovalnem centru (Centre National de la Recherche

Scientifique) v Parizu, se torej poklicno ne ukvarja z arhivistiko in njena tu predstavljena knjiga ne sodi med arhivistične študije. Kljub temu postane bralcu že po nekaj straneh jasno, da si *Le Goût de l'archive* zasluži pozornost zgodovinarjev in arhivistov,³ morda med zadnjimi še najbolj tistih, ki jim vsakodnevno delo v arhivu pomeni predvsem nujno zlo. Čeprav je knjiga v marsičem "francoska", ne nagovarja zgolj frankofilov: v vsakomur, ki kolikor toliko razume francosko, more poglobiti občutek za arhivsko gradivo ter vzbuditi radovednost in spoštovanje do "starih papirjev". Po končanem branju izginejo še pomisleki v zvezi z izbiro slovenskega naslova: ta naj se glasi **Čar arhivskih virov**.

Gradivo, iz katerega Arlette Farge izhaja in h kateremu se nenehno vrača, so sodni oziroma policijski protokoli in spisi 18. stoletja, hranjeni povečini v francoskem Nacionalnem arhivu (*Archives nationales*). Gradivo zajema tožbe, zapisnike z zaslišanja osumljencev in prič, poizvedbe in razsodbe. "Tako kakor danes, pa drugače kakor danes, je policija sestavljala zapisnike in polnila protokole. Komisarji in policijski inšpektorji so svojim nadrejenim pošiljali zapiske in poročila, prestopniki odgovarjali na vprašanja zasliševalcev, priče pa svoja opažanja zaupale sodnim pisarjem, ki so [slišano] zapisovali brez ločil, skladno z navado stoletja." To gradivo je po besedah Fargeve "težko v svoji snovnosti" in z vidika obsega "preplavljajoče kakor plima ob enakonočju, lavina ali povodenj". V nasprotju s tiskanimi letaki gre za "surovo sled življenja ljudi", sled, ki učinkuje stvarno. Kajti medtem ko so bili letaki namenjeni javnosti oziroma sestavljeni z namenom, da bi ga bralo čim več ljudi, osebe iz policijskega gradiva načelno niso vedele, da bodo morale nekoč kar koli razlagati, se pritoževati ali opravičevati pred nič kaj blagohotno policijo. Z besedami vsakdana pripovedujejo, kako se (jim) je neljubi dogodek mogel zgoditi, v istem tonu opisujejo ironične in tragične situacije. (str. 8–16)

¹ Skop zapis o življenju in delu Arlette Farge si je mogoče ogledati na medmrežnem naslovu http://fr.encyclopedia.yahoo.com/articles/ni/ni_3109_p0.html. Veliko več informacij nudi ustrezno geslo na <http://www.google.com>.

² V slovenskih knjižnicah sta dosegljivi zadnji dve od omenjenih treh knjig: prva, *Des lieux pour l'histoire*, na Inštitutu za filozofijo SAZU, druga, *De la violence et des femmes*, v knjižnici Inštituta za humanistične vede v Ljubljani. Ta knjižnica hrani tudi delo, ki ga je Fargeva uredila skupaj z znano ameriško zgodovinarico Natalie Zemon Davis: *Storia delle donne. Dal Rinascimento all'età moderna*, Roma-Bari ²1996.

³ V pričujočem besedilu razlikujem med arhivisti in zgodovinarji, tj. zgodovinarji – raziskovalci, saj je delo arhivista v izhodišču drugačno od zgodovinarjevega. Vendar se pri tem zavedam nujnosti medsebojnega povezovanja obeh strok in dejstva, da je za arhivista zgodovinsko znanje temeljnega pomena. Poleg tega je veliko člankov, ki jih pišejo arhivisti, povsem zgodovinopisne narave. K temu naj dodam še pojasnilo, da so zaradi boljše razumljivosti moji prevodi v prispevku na nekaterih mestih nekoliko prirejeni.

Policijski zapisi 18. stoletja imajo po avtoričinem prepričanju prednost tudi pred časopisnimi novicami, avtobiografijami ali dnevniki tistega časa. Novice navadno seznanjajo množice z izjemnimi dogodki, v ljudeh skušajo vzbujati (za)čudenje. Avtobiografski in osebni dnevniški zapiski so po drugi strani plod osebne odločitve in izbire, kaj je vredno zapisati in česa ne. Policijsko gradivo pa prinaša neposredna pričevanja: tatovi, uporniki, priče..., skoraj nobeden izmed njih ni načrtoval ne vprašanj ne odgovorov. Zbir njihovih izjav zato bralcu daje "naiven, a globok občutek, da odstira pajčolan [...], da kakor po dolgem, negotovem potovanju prihaja k bistvu bitij in stvari". Spremeni se odnos do zapisanega, odnos do resničnosti, ki je intenzivnejši, "bolj osvajajoč". Za potrpežljivost je vztrajni pregledovalec gradiva, najsi bo zgodovinar ali arhivist, nagradjen z zanimivimi najdbami. Arlette Farge omenja kos platnene srajce, na katerem je zapornik znamenite pariške ječe – Bastille zapustil ganljivo, a nikoli odposlano sporočilo svoji ženi, in pa od sonca posvetljena žitna zrna v vrečki, uporabljena kot dokaz nekega nenavadnega pojava. Vendar s čustvi, ki jih v nas sprožajo takšne ali drugačne najdbe, sledov preteklosti ne moremo osmisliti; te sledi vodijo kvečjemu k samim sebi. Pomen jim da šele naša interpretacija in njihova zgodovina se začne takrat, ko jim postavimo določena vprašanja. Dokument takrat postane vir, izvir življenja. (str. 16–19)

Med arhivskim gradivom Arlette Farge, če ga smem tako imenovati, je veliko dolgih seznamov prestopnikov oziroma zapornikov, in v njem tudi sicer kar mrgoli oseb, ki so številnejše kakor "v katerem koli romanu". Pred njimi se uporabnik počuti kakor posameznik pred množico. Zdi se mu, pravi Fargeva, da ga gradivo s svojo preobilnostjo preplavlja in osamlja obenem. A prav v tej samoti navadno "oživijo" pokojni, pojavi se želja, da bi jih iztrgali pozabi. Med zagnanostjo, da bi čim zvesteje posredovali vsebino, in razumom, ki zahteva rahločutnost (samo)izpraševanja in osmišljanja, se nazadnje oblikuje odločitev za pisanje zgodovine "iz gradiva". Da bi zgodovinar vstopil v svet preteklosti, avtorica priporoča dobesedno prepisovanje, prepisovanje črke za črko, ob katerem se prepisovalec pogloblja v ritem in logiko besednih zvez in stavkov. Pri tem počasnem in na videz nekoristnem "rokodelskem opraviilu" se ostri smisel za arhivsko gradivo. Prepisani dokumenti so "delček udomačenega časa"; teme in interpretacijske oblike pridejo na vrsto pozneje. Delo brez naglice ima nadvse pomembno vlogo: "Nikoli ne bomo dovolj poudarili, kako počasno [a ne lenobno – dodala L. Ž. G.] je delo v arhivu in kako zelo je počasnost rok in duha lahko ustvarjalna," zapiše Arlette Farge. Čeprav ne obstaja kako pravilo v smislu "delaj-tako-in-ne-drugače" (*travail-a-faire-ainsi-et-pas-autrement*), je po mnenju Fargeve trud vselej poplačan. S pozornim rokovanjem in (večkratnim) branjem se "konstituirajo neka druga oblika vedenja, se izpiše neko novo 'gradivo'". (str. 24–26, 78–79)

Kdor si je arhivsko gradivo izbral za "vogelni ka-

men" svojega poklica, mora računati s pastmi in skušnjavami, pred katerimi nista varna niti zgodovinar niti arhivist. Gradivo nas lahko na primer vsrka vase tako zelo, da "ne vemo več, kako ga spraševati", kaj ohraniti in kaj izvzeti oziroma opustiti. Pripetiti se nam more, da zaradi obsežnosti fonda (fondov) ali težav z branjem in razumevanjem začnemo izgubljati pogum, da nas zapusti želja po odkrivanju "presežka življenja, ki se ponuja v toliko [čisto] navadnih vrsticah". Posebej se moramo varovati (po)istovetenja z osebami, situacijami ter načini biti in misliti, izraženimi v virih. Po besedah Arlette Farge obstaja namreč "tisoč potuhnjenih načinov identifikacije s predmetom obravnave" in ti nas lahko pripeljejo tako daleč, da prepoznamo zgolj tiste razlike, izjeme ali nasprotja, ki jih hočemo uporabiti v podkrepitve neke vnaprej postavljene hipoteze. Takšna "simbioza" s proučevanim predmetom je sicer do neke mere neizogibna, udobna, a pogosto nerazpoznavna za tistega, ki jo "goji". Če je do neke mere neizogibna zato, ker uporabnikovo izbiro usmerja "dialektika [zrcalnega] odseva in kontrasta z njim samim", in udobna zato, ker more identifikacija identificirajočemu prinesiti olajšanje, pa je tudi nevarna. Nevarna, ker ta "igra zrcal", kot zapiše Arlette Farge, "ustavlja domišljijo, zavira intelekt in radovednost". To seveda ne pomeni, da naš odnos do arhivalij ne sme vključevati empatije – ravno nasprotno. Vendar pa se je koristno sem ter tja vsaj za nekaj časa odmakniti od gradiva oziroma ga po določenem času vzeti v roke z novimi močmi in novimi vprašanji. Kdo ve bolje od arhivista, kako moreče postane, če človek več tednov ne počne drugega kakor pregleduje ali popisuje kupe vsebinsko in oblikovno enoličnih zapisov. Z občasnim "odmikom od gradiva" pa se bosta oba, arhivist in zgodovinar, laže izognila tudi skušnjavi, da bi posamezen dokument obravnavala izolirano, zunaj nekega sklopa oziroma celote. (str. 86–93) Manj verjetnosti bo, da zaradi dreves ne bi videla gozda, da zaradi nereda v glavi ne bi odkrila reda v gradivu.

Da so policijski zapisi 18. stoletja za Fargevo specifičen "vir življenja", je dobro razvidno iz poglavja z naslovom *Poti in navzočnosti* (*Parcours et presences* – str. 33 sl.) Pariz je "kakor oseba"; ves je zasidran v ljudeh, ki v njem prebivajo in ga oblikujejo. Pred očmi senzibilnega bralca teh zapisov se Parižani izrisujejo kakor senčne podobe kitajskega gledališča na zidovih mesta. Seveda gradivo ljudi ne pokaže v celoti, ampak jih "zgrabi" v nekem trenutku njihovega vsakdana. Njihove izjave vsebujejo morda "več intenzivnosti kakor resnice" in pogosto jih ni mogoče kvantificirati ali kakor koli klasificirati. Toda posredujejo stvarnost in poudarjajo "Govorico drugega (*le Parler de l'autre*), ujeta v razmerja med policijskimi oblastmi in zaslišancem". V redkobesednih izjavah žensk in moških, od povprečnih do genialnih, tičijo prvine resničnosti. Za njihovimi besedami je mogoče razbrati razmerja, znotraj katerih poizkuša vsakdo najti svoje mesto v odnosu do oblasti, znotraj katerih vsakdo ubeseduje svoje življenje v odnosu do družbenega okolja. Kdor ima občutek za arhivske vire, zatrjuje Arlette Farge,

Nemiri v parizu, 18. stoletje.

Po: *Storia delle donne. Dal Rinascimento all'eta moderna, Roma-Bari*²1996.

skuša iz koscev pripovedi iztrgati več kakor le dobesedni pomen. Tako je v gradivu tudi žensko – v nasprotju s tedanjimi "uradnimi" predstavami – prepoznati kot dejavno in odločno, s smislom za politiko. Redke so ženske, pravi avtorica, ki bi "igrale na karto svoje legendarne šibkosti" in skušale vzbujati sočutje. Raje govorijo glasno, navajajo številne podrobnosti, ritem njihovega pripovedovanja je bolj odsekan, deluje pa hkrati bolj domače kakor pri moških. Zunaj ustaljenih struktur poklicnih združb ženske udeležajo solidarnost, gladijo neenakosti in spore, animirajo četrti. Če se razmeroma precej žensk zaveda svoje

moči, pa jih nemalo izraža odvisnost in podrejenost. Kljub temu dobimo iz gradiva dosti kompleksnejšo podobo o "šibkejšem spolu", kot bi jo dobili, če bi izhajali zgolj iz tedanjega "diskurza moških".

Z vprašanjem žensk je neločljivo povezano vprašanje odnosa med spoloma. Arlette Farge v zvezi s tem opozarja na žaljivost moškega pisanja o ženskah ter mešanje "ženske in sovraštva do ženske" v ljudski književnosti tistega časa. Opozarja tudi na ta paradoks: žensko 18. stoletja se po eni strani sili in spodbuja, da prevzema odgovornosti gospodarske in celo politične narave, po drugi strani pa se ji odreka realno moč. Ob

tem se Fargeva sprašuje, ali je napetosti med spoloma sploh mogoče prikazovati drugače kakor v smislu neenakosti. Konfliktnost sicer ni značilna le za razmerje med moškim in žensko; nenehno "sestavljanje in razstavljanje subtilno organizirane igre svobode in prisile" poteka tudi na drugih ravneh. Pri proučevanju zgodovine človeških bitij zato ne moremo mimo zgodovine družbenih odnosov in antagonizmov. Arlette Farge je prepričana, da prav z zgodovino razmerij moči lahko "premerimo" trpljenja in prevare, iluzije in upe ljudi ter njihovo patetiko. Spregledali pa naj ne bi niti sprtosti človeka s samim seboj, posebej z njegovim telesom. "Človeška tragedija", beremo v enem redkih dobesednih navedkov v knjigi, se "vpišuje v temeljno nesoglasje ljudi z njihovim lastnim telesom". Zato pomeni pisati zgodovino pisati "zapisnik tega nesoglasja". Na zgodovinarju je, pravi Fargeva, da o konfliktu ne samo pripoveduje, temveč ga "vgradi kot gibalo njegovega razmišljanja, vir njegove lastne pripovedi". (str. 56–60)

Če se še nekoliko zadržim pri poudarkih, ki jih avtorica namenja vprašanju s področja zgodovinopisja, se moram najprej dotakniti avtoričinega razmišljanja o dogodku v zgodovini. (str. 98 sl.) Za Fargevo, raziskovalko policijskih fondov 18. stoletja, so dogodki "izrečene besede, po sodnih pisarjih posredovane kratke pripovedi". Jezik izrečenega (in nato zapisanega) namreč "nosi s seboj poizkuse koherentnosti". Ti ustvarjajo dogodek, v teh poizkusih govorcev ženskega ali moškega spola je najti družbene identitete, v teh poizkusih se odražajo oblike družabnosti ter načini videnja domačega in tujega. Dogodek se umešča v tesno razmerje (rapport étroit) med izgovorjeno besedo in govorcevo željo, da bi verjeli njegovi pripovedi. Zaslíšanec z besedami izrazi neko moralo, estetiko, slog, neki imaginarij... in posebno vez, ki ga veže na njegovo skupnost. Zaslíšanec je človeško bitje in to bitje zgodovinar, na neki način pa tudi arhivist, priključuje v spomin. Pri tem naj ne ravna "globalizacijsko" – človeškega bitja naj ne zvede na povprečnega posameznika, o katerem ne bi imeli kaj misliti. Prav tako naj upošteva, da obravnava delovnih razmer ali načina oblačenja in prehranjevanja morda ne pove veliko o življenju v delavnici, ulici ali stanovanju, o življenju človekovega neposrednega okolja. Arlette Farge poudarja, da so vsakodnevna opravila oziroma dejanja tudi produkt (le produit) misli, strategij, kultur. "Zanikanje, podređitev, sanje in odpor, racionalne izbire in premisleki in, še bolj, želja po legitimnosti" – vse to, in še marsikaj, sestavlja kulture. Bogastvo arhivskega gradiva je ravno v tem, da nam omogoča preseči pozitivistično opisovanje družbenega. V arhivskem gradivu moremo prepoznati, kako so ljudje "mislili sebe", v policijskih zapisih 18. stoletja konkretno spoznati, da kulture ali vizije niso ohranjale samo elite, četudi so le elite imele "srečo izražati se pisno".

Arhivsko gradivo je dragoceno, piše Fargeva v razdelku *Pomen in resničnost* (Sens et vérité – str. 114 sl.), ker nasproti teoretičnim in abstraktnim konstrukcijam postavlja težo "drobnih, nezaokrožljivih eksistenc in dogodkov". Toda sami sebe bi varali, če

bi menili, da more zgodovinar na podlagi arhivskih virov dati neko "dokončno pripoved resnice". Prav ob arhivskem gradivu se je mogoče znebiti utvar o univerzalnosti, totalni in absolutni resnici zgodovinskega (ali arhivističnega) dela. Kljub temu si moramo prizadevati za razvidno izpraševanje virov, saj le takšno izpraševanje vodi k prepričljivim, neponarenim dokazom, pri čemer vprašanja resnice ne gre niti opustiti niti omalovaževati. Zgodovino je razumeti kot neki proces nenehne reinterpretacije preteklosti z neizogibnim "vatlom" družbenega okolja, v katerem zgodovinar živi. So trenutki, ko je treba dati prednost neizpodbitnim "resnicam [...], se pravi celotnim oblikam resničnosti". So trenutki, pravi Arlette Farge, ko mora zgodovina pokazati napake in uporabiti dokaze, da se ne bi s sprevačanjem minulih dejstev hranile "nevarne ideologije", da ne bi dopustili "umora spomina". Zgodovinar ni pisec zgodb – na neki način sicer piše fiktivne zgodbe (fictions) –, vendar te, če gre za pristno zgodovinopisje, "delujejo znotraj resnice". Zgodovina je resda "nenehni manko", kar nas uči tudi arhivsko gradivo, toda "ali ne ostaja nujno, da se zopet oklenemo teh starin (vieilles), 'resničnega', tistega, kar se je resnično zgodilo?" Za Fargevo ni ne preproste ne mirne zgodovine: pisava (l'écriture) zgodovine naj ohrani "priokus nedovršenega", z intelektualnim dvomom in pretehtano izbiro besed naj se pisec postavi po robu t. i. znanstveni gotovosti o minulem. (str. 146–147)

Arlette Farge, ob prvem srečanju z arhivskim gradivom v sedemdesetih letih 20. stoletja je doživela življenjsko prelomnico, ni bila, kot že rečeno, nikoli arhivistka. Arhive, kjer strokovno osebje govori o gradivu v "količini tekočih metrov", je spoznala kot uporabnica. Njeni literarni, ponekod precej ironični opisi obiskov in dela v arhivski čitalnici – prinašajo jih v ležeči pisavi tiskana poglavja obravnavane knjige⁴ – so za arhivista zanimivi zlasti zato, ker posredujejo pogled uporabnika, pogled nekoga "od zunaj". Res je, da v nobenem izmed arhivov v Sloveniji pot od vhodnih vrat do čitalnice bržčas ni tako podobna labirintu kakor tista, ki jo opisuje Fargeva. Naše čitalnice niso tako velike, postopki naročanja ne tako zapleteni. Pa vendarle: ob omenjenih poglavjih se vprašamo, ali tudi naše arhivske stavbe ne delujejo morda hladno, ali tudi v naših arhivskih ustanovah ni morda preveč formalizma. Arlette Farge nikomur ničesar ne očita, vsaj ne neposredno: ne vodstvu arhiva, ki bi moglo poskrbeti, da bi se uporabnik laže znašel v arhivu, ne "baročni" nadzornici čitalnice, ki govori zelo glasno, sama pa ne sliši, česar noče slišati, ne drugim uporabnikom, ki tako ali drugače motijo zbranost. Čeprav jo soba z inventarji spominja na grobnico in čeprav utegne najmanjši hrup v čitalnici ogroziti njeno osredotočenost na delo, gre pri tem za premagljive ovire, onkraj katerih jo čaka arhivsko gradivo. Njegovi čari so za Fargevo močnejši od

⁴ Gre za poglavja *Na vratih arhiva* (Sur la porte d'entrée), str. 27–32, *Njen prihod* (Elle vient d'arriver), str. 61–67, *Soba z inventarji je kakor grobnica* (La salle des inventaires est sépulcrale), str. 137–144.

nevšečnosti, s katerimi se je srečavala ne le pri obisku arhiva, ampak tudi pri pisanju zgodovine "iz gradiva".

Knjiga na razmeroma malo straneh pove veliko, in če bi jo hotel kdo natančneje predstaviti, bi potreboval precej več filozofskega in teoretično-zgodovinskega znanja, kakor ga premorem jaz. Misel Fargeve se namreč v precejšnji meri navezuje na misel zgodovinarjev in filozofov, kot so Robert Mandrou (1921), Michel Foucault (1926-1984), Michel de Certeau (1925), Paul Veyne (1930), Paul Ricoeur (1913) in Jacques Rancière (1940).⁵ Med naštetimi sta Fargevo najbolj zaznamovala Mandrou s "kritično bistrumnostjo" in, globlje od Mandrouja, znameniti Foucault z zanj značilno "sarkastično, ikonoklastično ter ustvarjalno inteligenco".⁶ Arlette Farge odkrito priznava vpliv obeh, pri čemer zase pravi, da je bolj "divja tatica" kakor njuna učenka.⁷ Zlasti Foucaultov odnos do arhivskih dokumentov jo, kot poudari v nekem intervjuju iz leta 2000, "vedno spremlja".⁸ Zdi se, da sta ji posebej blizu Foucaultova stavka: "Priznam, da so me te 'novice', ki so nenadoma, po dveh stoletjih in pol vstale iz tišine, navdale z več žara kakor tisto, čemur navadno rečemo leposlovje [...]. Če sem jih uporabil, je to nedvomno zaradi vznemirjenosti, ki jo občutim, kadar se v tistih nekaj stavkih [...] srečam z neznatnimi, v pepel spremenjenimi življenji."⁹ Aplikacija pojmov – kot "izjava" (l'énoncé), "dogodek" (l'événement), "diskurz" (le discours), "vednost" (le savoir), "konstrukcija" oziroma "dekonstrukcija" (la construction, la déconstruction), "prostor" oziroma "mesto", "kraj" (lieu), "pisava" (l'écriture), "pripoved" (récit), "singularnost" (singularité), "časovnost" (temporalité)... in navsezadnje "arhiv" (l'archive, les archives) – kaže, da sodi Fargeva v več pogledih v krog tistih francoskih zgodovinarjev, katerih stališča o resnici ali resnicah in resničnem kritično povzema Antoine Prost v zadnji številki revije *Le Débat* leta 1996.¹⁰ Tudi teme njenih študij, na primer javno mnenje, trpljenje tistih, o katerih zgodovina malo govori ali pa sploh ne, napetosti med spoloma ipd., zrcalijo vplive dela sodobnega francoskega zgodovinarstva in filozofije. Kljub temu deluje pisanje Arlette Farge, kolikor mi ga je uspelo spoznati, sveže in prepričljivo. Da pa so njena miselna obzorja preširoka za okvir pričujoče knjižne "ocene", potrjujeta zlasti njena zadnja večja

prispevka: knjiga o "dialogu med fotografijami sedanjosti in arhivi preteklosti" – *Soba z dvema posteljama in čevljar iz Tel-Aviva* ter *Zapeljevanje in družbe. Zgodovinski pristopi* – zbornik, nastal kot plod sodelovanja s Cécile Dauphin in drugimi sodelavci posebne skupine za raziskovanje zgodovine žensk.¹¹

Ne glede na to, da delamo arhivisti z različnim gradivom, različnim tako po vsebini, obliki in času nastanka, smo svoje delo najbrž vsi že kdaj občutili kot naporno ali duhomorno. Arhivski dokumenti so se nam verjetno vsaj kdaj zazdeli preštevilni, dolgočasni ali povsem nerazumljivi. *Le Goût de l'archive*, knjiga, ki bi jo bilo morda dobro v celoti prevesti v slovenščino, ne obljublja "odprave" takšnih občutij in izkustev. Toda pokaže na nekaj, kar utegne poglobiti in razširiti naš pogled na "stare papirje" – na dejstvo namreč, da je v njih pokopano življenje, ki čaka, da ga prebudimo, pa čeprav za začetek le z arhivskimi popisi in inventarji. Za Arlette Farge, rojeno v pokrajini pesnika Arthurja Rimbauda, je svet arhivskih virov izrazito vizualen in njen jezik posledično poln slikovitih metafor. Naj bo čim bolj nazoren in sugestivni tudi jezik arhivistov in zgodovinarjev, med nami vsemi pa naj bo, če se izrazim nekoliko patetično, čim več občutka za očarljivo bogastvo arhivskih virov.

Lilijana Žnidaršič Golec

Lilijana Žnidaršič Golec, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila, Acta Ecclesiastica Sloveniae 22, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2000, 385 strani

Namen v slovenskem (cerkvenem) zgodovinarstvu uveljavljene zbirke Acta Ecclesiastica Sloveniae, ki jo urejuje dr. Metod Benedik, je predvsem objavljanje neznanih ali malo znanih in teže dostopnih virov za slovensko cerkveno zgodovino, zato je delo Lilijane Žnidaršič Golec v tem pogledu redka, a – moramo se strinjati z urednikom zbirke – upravičena izjema, saj je nastalo na podlagi malo znanih in zlasti premalo upoštevanih virov.

Avtorica se v raziskavi – predelani in dopolnjeni doktorski disertaciji (izpuščeno je uvodno podglavje z naslovom Evropa, nemško cesarstvo in Kranjska okrog 1460–1560, dodani oziroma razširjeni pa navedki iz arhivskega gradiva in v prilogah objavljeni dokumenti) – posveča vprašanju identitete duhovnikov, ki so v prvem stoletju obstoja ljubljanske škofije delovali na tistem delu škofijskega ozemlja, ki je ležalo v deželi Kranjski. Le-ta je bila v tem času teritorialno že bolj ali manj dokončno izoblikovana – utihnila je centrifugalna sila grofov Celjskih in Wallseejev – a notranje precej heterogena, saj je bila ta Kranjska s priključenimi gospostvi pisana dediščina

⁵ Glede tega prim. Arlette Farge, *Des lieux pour l'histoire*, Paris 1997, str. 7 sl.; Michel de Certeau, *The Writing of History*, New York 1988; Paul Veyne, *Kako pišemo zgodovino: pojem intrige*, v: *Vsi Tukididovi možje* (ured. Oto Luthar), Ljubljana 1990, str. 21 sl.; <http://www.zrc-sazu.si/www/fi/fieng.html> (J. Rancière).

⁶ Arlette Farge, *Des lieux pour l'histoire*, str. 8. O Foucaultovi misli pregledno Mladen Dolar v spremni besedi k Michel Foucault, *Vednost - oblast - subjekt*, Ljubljana 1991, str. VII–XXXIV.

⁷ Arlette Farge, *Des lieux pour l'histoire*, str. 7.

⁸ *Bulletin de la SFP*, 7. serija, št. 8, julij 2000, str. 13.

⁹ Arlette Farge, *Le Goût de l'archive*, str. 43.

¹⁰ Antoine Prost, *Histoire, vérités, méthodes. Des structures argumentatives de l'histoire*, v: *Le Débat*, št. 92, november-december 1996, str. 129–131.

¹¹ Osnovne podatke o obeh delih je dobiti na <http://www.librairie-alinea.fr/archive/2000/farge.html> oziroma <http://www.cnrs.fr/SHS/Pinfo/publis/ledaf.htm>.

posesti, ki so jih Habsburžani v poldrugo stoletje dolgem dinamičnem procesu pridobili na račun oglejskega patriarha, goriških in celjskih grofov, Devinskih-Wallseejev in še nekaterih. Predmet raziskave so nadalje tudi beneficijati, ki so uživali zgolj dohodke, niso pa opravljali svoje službe (božje), torej ljudje, ki sploh niso bili posvečeni, a so bili pod jurisdikcijo ljubljanskega škofa. Citirana "stara" literatura dokazuje, da se s to problematiko vsaj pri nas dolgo nihče ni resneje ukvarjal, pa tudi avtorica v uvodu opomni, da na marsikatero vprašanje zaradi stanja virov ni mogoče zadovoljivo odgovoriti. Dela se je bilo treba lotiti; in to s pogumom. Knjiga z drugimi besedami ponuja izbor in analizo podatkov za 268 škofijskih duhovnikov, ki so v času od ustanovitve škofije do konca tridentinskega koncila (1461–1563) delovali na delu škofijskega ozemlja, ki je politično-upravno sodilo v deželo Kranjsko. Sestavljajo jo trije osrednji sklopi: ustanovitev in obseg ljubljanske škofije (str. 23–59), ljubljanski stolni kapitelj (60–154) ter duhovniki (155–226).

I. Ustanovno listino cesarja Friderika III. z dne 6. decembra 1461 je 6. septembra naslednjega leta potrdil papež Pij II. (Enej Silvij Piccolomini, prej Friderikov tajnik). Ker je bilo v poznem srednjem veku ustanavljanje škofij izključno papeška pravica, je v tem primeru videti redko izjemo, ki pa je razumljiva zaradi precej osebnega odnosa med Friderikom in Piccolominijem ter tudi nekakšnega konkordata med cesarstvom in papeštvom iz leta 1448. Pij II. se je občasno imenoval kar "cesarski papež".

Razen župnije sv. Nikolaja pri Beljaku s podrejenimi vikariati, ki je bila izločena iz salzburške nadškofije, je ljubljanska škofija nastala na cerkveno oglejskem ozemlju. V ustanovni listini je cesar določil, naj bodo pri cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani škofijski sedež in poleg škofa prošt, dekan, deset kanonikov in štirje kapiteljski vikarji. Pravico do prezentacije škofa, prošta, dekana, devetih kanonikov in vseh vikarjev je ustanovitelj pridržal sebi in svojim naslednikom (kranjskim vojvodam), patronat nad enim kanonikatom pa je prepustil škofu. Z inkorporacijo benediktinske opatije v Gornjem Gradu, gradu Goričane in več župnij je škofiji zagotovil materialno podlago, škofu in kapitelju je podelil pravice mesta Ljubljane, namenil pa tudi enake pravice in privilegije, ki so pripadale drugim škofijam v Friderikovih deželah. V zameno so bili dolžni deželnemu knezu obljubiti zvestobo, pokorščino in spoštovanje. Čez devet mesecev je bila Friderikova ustanova s papeško bulo cerkvenopravno potrjena, 10. septembra 1462 pa so bili ljubljanski škofje, kapitelj in njihova služinčad izvzeti iz sodne oblasti oglejskega patriarha. V tem delu študije se seznanimo še z začetnimi težavami nove škofije (odporom gornjegrajskih menihov, ki je vodil do razpusta opatije v letu 1473, in vprašanjem sufraganstva, pri čemer se ljubljanski škofje niso imeli za oglejske sufragane, temveč za neposredno podrejene svetemu sedežu; Rim se je postavil na stran Ljubljane – v svojo korist), natančno pa je definiran tudi obseg škofijskega ozemlja.

II. Poglavje o stolnem kapitelju je najboljše. Obravnava dolžnosti kapitelja po ustanovni listini in njegovih statutih, posveča se njegovi sestavi oziroma članstvu, notranji hierarhiji (prošt, dekan, kanoniki, vikarji, leviti), številu kanonikov (poleg prošta in dekana naj bi jih bilo deset, a jih dejansko nikoli ni bilo toliko). Lilijana Žnidaršič Golec se posebej posveti pomembnemu vprašanju prvega prošta, dekana in kanonikov ter ponuja zelo koristen biografsko-problemski prikaz proštov v obravnavanem obdobju, od prvega Lenarta Jamnizerja do Matije Latomusa kot zadnjega. Pri tem prikazu so jo usmerjali razni sezname, ki pa so povečini šele iz 18. stoletja in so tudi sicer vse prej kot zanesljivi. Zato je toliko pomembnejše, da njen prikaz proštov, pa tudi prikaz dekanov, ki mu sledi, krasi bogata dokumentiranost v primarnih virih oziroma virih prve roke.

Čeprav je bilo bogoslužje osnovna dejavnost kapitelja, se ni bilo mogoče izogniti predstavitvi kapiteljskega gospodarstva, njegovemu premoženju, dohodkom in izdatkom, v pretežni meri na podlagi najstarejšega kapiteljskega urbarja, ki z vrzeljo 1519–1530 zajema obdobje 1494–1536.

V zadnjem delu tega vsebinskega sklopa je govor o odmevu (protestantske) reformacije v ljubljanskem stolnem kapitelju. Prve sledove le-te je moč zapaziti že leta 1533, njen vrh v obravnavanem obdobju in hkrati tudi že padec pa je znani proces proti petim ljubljanskim reformatorskim pridigarjem (Mertlič, Wiener, Trubar, Dragolič, Rokavec) v letu 1547, po katerem je bila protestantska reformacija izrinjena (omenjeni reformatorji so bili izgnani ali kako drugače onemogočeni) iz kapiteljskega/stolnega kroga.

III. Glede števila svetnih duhovnikov je ljubljanska škofija sledila splošnemu trendu v zahodni Cerkvi, ki je beležil proces naraščanja do dvajsetih let 16. stoletja, nato pa je sledil proces upadanja. Večina duhovnikov je bila, sodeč po priimkih oziroma krajevnih oznakah, Kranjcev, prav tako so bili iz kranjskih rodbin vsi škofje. Tem avtorica za bolj celostno podobo posveti premalo pozornosti, zlasti kar zadeva prvega, Žiga Lamberga. Tujce se detektira predvsem med imetniki prebend in beneficijev, s katerimi je deželni knez kot patron nagrajeval zaslužne posameznike.

Posebno podpoglavje je namenjeno vprašanju vzgoje in izobrazbe duhovnikov; tako tiste, ki jo je bilo mogoče pridobiti v stolni šoli pri sv. Nikolaju ali (na cerkvenoglasbenem področju) v Gornjem Gradu, kot tudi študiju na kateri izmed univerz (največ na Dunaju in v Padovi). Avtorica argumentirano zavrača mnenje, ki se je v ozračju črno-bele negativne podobe o duhovščini v obravnavanem obdobju ukoreninilo v zgodovino pisju slovenskega prostora, da namreč večina duhovnikov pred tridentinskim koncilom ni študirala na univerzah. Nadalje nam predstavi študij teologije in cerkvenega prava v tistem času, duhovniške knjižnice, posvečenjje, s posameznimi konkretnimi primeri pa plastično in življenjsko še gmotno stanje župnikov, vikarjev, duhovnih pomočnikov in beneficijatov. Nenazadnje so bile številne nepravilnosti, ki jih viri zaznajo ob duhovščini (krčmarjenje, simonija),

prav posledica njenega gmotnega stanja. Teže bi to trdili za pravno življenje in disciplino, ki sta duhovito predstavljena – v teoriji in praksi.

Trem osrednjim vsebinskim sklopom sledijo biogrami za 268 duhovnikov, od katerih so nekateri znani le po imenu; razvrščeni so abecedno. Pri njihovem sestavljanju je bila dana prednost primarnim virom, kjer to ni bilo mogoče, pa se je avtorica oprla na sekundarne vire in literaturo. Dodan je praktičen pregled duhovnikov in beneficijev po krajih.

Nadvse dobrodošla novost (z ozirom na besedilo disertacije) so priloge, v katerih so objavljeni doslej povečini neznan dokumenti (19), ki skušajo (in jim to uspeva) po svoji razvrstitvi odražati oziroma ilustrirati zgradbo besedila. Med drugim je objavljena Friderikova ustanovna listina, ki se je ohranila kot insert v transumptu iz leta 1599. Izvirnik ustanovne listine namreč ni ohranjen, pač pa prepis, ki ga je kralj Maksimilijan I. izstavil leta 1496 (ne 1494, kot se je pomotoma zapisalo v knjigo; prim. str. 37, op 96). Dalje spoznamo papeževo potrditveno bulo cesarjeve ustanovitve ljubljanske škofije (6. 9. 1462) in bulo o eksempciji (izvzemu izpod sodne oblasti oglejskega patriarha) ljubljanskega škofa in kapitlja. Te tri (št. 1–3) tako imenovane ustanovne listine so bile med tu objavljenimi dokumenti doslej edine že objavljene. Objavljen je na primer tudi prepis najstarejšega v celoti ohranjenega kapiteljskega statuta iz leta 1519 (št. 8) in kapiteljske konstitucije iz leta 1533, v katerih že odmeva reformacijsko gibanje (št. 9).

Knjigo zaokroža pregled arhivskih virov, ki jih je avtorica izbrskala v domačih in tujih arhivskih ter knjižničnih institucijah – največ seveda v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani in Arhivu Republike Slovenije – ter seznam objavljenih virov in literature, ki obsega blizu 280 naslovov. Ta podatek naj bo le eden izmed numeričnih dokazov resnosti in vneme, s katero se je avtorica lotila raziskave. Ker je od zagovora doktorske disertacije do izida knjige preteklo le osem mesecev, je verjetno v pomanjkanju časa iskati vzrok, da knjiga nima indeksov. Če že biogrami do neke mere nadomestijo osebni indeks, bi bilo dobro pristaviti še krajevni in predvsem stvarni indeks, pri čemer je resnici na ljubo treba povedati, da se zadnjega zaradi kočljivosti priprave veliko strokovnih del izogiblje.

Sicer lahko rečemo, da je študija pregledno in smiselno razdeljena na poglavja in podpoglavja, v opombah pa pogosto zasledimo kazalke, ki opozarjajo na povezave z ugotovitvami v drugih (pod)poglavjih. Razvidno je, da je besedilo razmeroma dolgo nastajalo in zorelo; potrpežljivo je v zrelo celoto povežalo mnogo podrobnosti. Za to je bilo treba pregledati veliko gradiva in imeti dober pregled nad njim. Opombe so izčrpne – ko gre za citiranje preveč splošnih, za zgodovinarja kar osnovnošolskih stvari, morda celo nepotrebne – in s podrobno dokumentiranostjo omogočajo kritično preverljivost trditev ter prinašajo tudi pojasnila pojmov, ki jih zasledimo v osnovnem besedilu. Jezik je tekoč in bogat, vendar pričakuje bogato terminološko znanje.

Pričakovati je, da bo knjiga Lilijane Žnidaršič

Golec – kot večina resnih zgodovinopisnih del – našla le malo res zainteresiranega bralstva. A to je že druga zgodba. Zgodba slovenskega oziroma zgodovinopisja nasploh. Nam preostane le, da kolegici Lilijani čestitamo za res zrelo delo in ji zaželimo še veliko raziskovalnih ter drugih strokovnih zmag.

Andrej Nared

IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in ravnanje z njim, Bibliothecaria 7, Filozofska fakulteta v Ljubljani in Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2000, 122 strani

Denimo, da se znajdete v vlažnem, kiselkasto za-tohlem, temačnem ali morda preosvetljenem prostoru s številnimi policami, ki se šibijo pod težo prahu, knjig, foliantov, kartonskih škatel, fasciklov, zemljevidov, arhivskih map, porumenelih papirjev ... Nekaj iščete, zase ali za druge. Mogoče samo vračate pregledano in odrabljeno gradivo, ali pa skušate odkriti še kaj praznega prostora za skladiščenje. Prostor je res neprijeten, vendar so v njem shranjene stvari, ki vam nekaj pomenijo. Potrebujejo pa jih tudi drugi, torej so širšega (družbenega, morda kulturnega, zgodovinskega in nacionalnega) pomena in vam je zaupana skrb zanje. Medtem ko se vaša pljuča borijo s plesnivim vzduhom, ki sili h kašlju in kihanju in očitno ne more koristiti shranjenemu gradivu, ter se zaradi neprijetne kožne srbečice neobvladano praskate, vas najbrž mora presvetiliti misel, da je treba takoj nekaj storiti.

Vsakomur, ki se pri svojem delu srečuje s takimi in podobnimi okoliščinami in želi v zvezi z njimi nekaj ukreniti, je zagotovo v pomoč odlična knjižica *IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim*, ki je lani izšla tudi pri nas. IFLA, Mednarodna zveza bibliografskih društev in ustanov, je edicijo z napotki in priporočili za materialno varovanje raznovrstnega knjižničnega gradiva dopolnjeno izdala že tretjič, pri nas pa sta jo založila Oddelek za bibliotekarstvo na FF v Ljubljani in Arhiv Republike Slovenije. Nobeden od teh podatkov ni zanemarljiv. Gre namreč za temeljito prečiščeno, strokovno sijajno utemeljeno, vendar vsakemu povprečno izobraženemu strokovnemu delavcu ali sploh vsakršnemu zainteresiranemu nespecialistu razumljivo napisano delo o tem, kako načelna stališča o materialnem varovanju in zaščiti gradiv učinkovito udejanjiti v praksi. Knjižica torej ni namenjena le bibliotekarjem, čeprav očitno ustreza zahtevam kakovostnega strokovnega učbenika. Kajti s hranjenjem in varovanjem tradicionalnih knjižničnih gradiv, torej knjig in drugih tiskanih ali rokopisnih zapisov na papirju in pergamentu, se ukvarjajo tudi arhivisti. Podobno kot bibliotekarjem se jim v sodobnem času kopičijo »netradicionalna« gradiva in zapisi na vizualnih in avdio-vizualnih nosilcih, na primer fotografsko in filmsko gradivo, vinilne plošče, kasete, diskete, računalniški koloti in laserske plošče,

ki jih je treba skladiščiti. Bibliotekarsko in arhivistično stroko je torej v skupnem založniškem dejanju povežala skupna problematika, ki je - kljub pionirskemu delu domačih strokovnjakov, kot so J. Žontar, L. Krese, N. Čučnik-Majcen, J. Vodopivec, N. Golob in drugi - tako celostno doslej še ni zajela nobena v slovenščini izdana publikacija. Seveda pa se z vsemi omenjenimi gradivi srečujemo tudi v vsakdanjem življenju. Zato so številni napotki in pojasnila, ki jih najdemo v *Načelih*, uporabni prav za vsakogar.

Kaj torej v knjižici izvemo? Po *Glosarju nekaterih strokovnih izrazov in Predgovoru* je v *Uvodu* okvirno opredeljeno, kaj vse ogroža gradivo, ki je s svojo materialnostjo neogibno podvrženo staranju in razpadanju. Pojasnjeni so drugi razlogi in pogoji za varovanje (predvsem taki, ki niso povezani le s pomembnostjo in vsebino gradiv); brez njih ni mogoče razviti odgovornega odnosa do varovanja in ravnanja z gradivom. Takoj sledijo operativni napotki z jasno razčlenjenimi prioriteta, kako se lotiti urejanja materialnega varovanja. Odločilna je natančna ocena fizičnega stanja ustanove in zbirke ter določitev potreb po varovanju, s katerimi se mora strinjati tudi vodstvo ustanove, sicer so lahko vsa prizadevanja brez učinka. Pregledati pa je treba tako značilnosti zgradbe, pripravljenosti na nesreče in nezgode, klimatske razmere kot tudi stanje gradiv. Ker so sredstva vedno omejena, je treba na podlagi ocene stanja zelo jasno določiti, ali dati prednost zagotavljanju varnosti strukture zgradbe, izboljševanju klimatskih razmer, ali izboljševanju načina hranjenja gradiva in ravnanju z njim. Čeprav je zagotavljanje ustreznih razmer povezano s precejšnjimi stroški, je vendarle treba izhajati iz spoznanja, da je preventiva večinoma cenejša od kurative. A številne malenkosti lahko brez večjih stroškov z logičnim razmišljanjem, pazljivim rokovanjem in iznajdljivostjo opravi vsak sam. Za uspešno varovanje pa je seveda bistvena tudi dejavna vloga nacionalnih ustanov, širše družbene skupnosti in ozaveščene javnosti ter medsebojno sodelovanje vseh sorodnih institucij.

Naslednja poglavja v knjižici piramidalno širijo in razdeljujejo zastavke, zgoščeno predstavljene v uvodu. Po podrobnostih o *Zagotavljanju varnosti in preprečevanju nesreč* in postopkih pri odpravljanju posledic nesreč so z ustreznimi mejnimi in priporočenimi vrednostmi predstavljeni *Klimatski pogoji*, ki jih sooblikujejo relativna vlaga, onesnaženost zraka in svetloba, njihovi negativni spremljevalci pa so plesen, mrčes in drugi škodljivci. Navedeni so osnovni postopki pri obdelavi poškodovanega gradiva, preventivni ukrepi

in predvsem zelo jasni praktični ukrepi za izboljšanje razmer. V poglavju *Tradicionalno gradivo* so predstavljeni primerni načini shranjevanja gradiva in ravnanja z njim: pri obdelavi, čitalniški izposoji, fotokopiranju, prenašanju in prevažanju ter na razstavah. Poglavji *Fotografsko in filmsko gradivo* ter *Audiovizualni nosilci* pa govorita o pravilnem ravnanju s temi gradivi ter dajeta priporočila in prikazujeta standarde za primerno hrambo z mikroklimatskimi razmerami vred. V poglavju o *Reproduciranju* je govor o tem, na kaj je z vidika ohranjanja treba paziti pri fotokopiranju, mikrofilmanju in digitalizaciji gradiv ter pri izdelavi strategije za pretvarjanje arhivskih magnetnih in optičnih medijev. Pač pa v knjižici ni mogoče najti konzervatorskih navodil in postopkov, saj ta prehajajo na področje specialističnih znanj.

Načela so pravzaprav samo uvod v problematiko - na to opozarja obsežna *Bibliografija* z dodatno literaturo k vsakemu poglavju. Spisku *Standardov*, ki pokrivajo področje materialnega varovanja, ter uporabnim naslovom sta slovenska urednika dodala še naslove ustanov, na katere se je v Sloveniji mogoče obrniti po nasvet. Na koncu je treba poudariti, da je posebna dragocenost te publikacije zagotovo ta, da skuša svoje bralce naučiti, kako naj samostojno razmislijo o pravih ukrepih, ki jih je v vsakokratnem konkretnem položaju treba oziroma nujno izvesti. Ravno temeljit razmislek je namreč eden bistvenih pogojev za uspešno praktično uveljavitev načel. Le tako vloženi trud in opravljeno delo ne bosta zaman in bodo vložena sredstva smotno uporabljena.

Jezikovno je knjižica skrbno pripravljena. Urednika Jedert Vodopivec in Jože Urbanija sta k strokovnemu pregledu in terminološki uskladitvi obravnavanih področij pritegnila kar enajst strokovnjakov iz različnih ustanov (inštitutov, muzejev, arhivov, galerij) ter skupaj z Vladimirjem Žumrom in Natašo Golob usklajevala njihovo delo. Lektorsko delo je opravil Dušan Maher. Tako je bilo tudi v praksi uresničeno načelo, da je za uspešno delo, h kateremu ne nazadnje sodita tudi razvijanje in izpopolnjevanje slovenskega strokovnega izrazja, pomembno medsebojno strokovno sodelovanje številnih ustanov in posameznikov. In ker se dobri zgledi spodobijo, je bila publikacija natisnjena na trajno obstojnem papirju, ki ustreza standardu SIST/ISO 9706; to je papir brez substanc, ki same od sebe povzročajo kemijski razkroj, z visoko raztržno odpornostjo in pričakovano življenjsko dobo nekaj stoletij. Tudi papir pač prispeva k temu, da se zapisano ohranja.

Alenka Koron

Razstave

Zapuščina solkanske občinske pisarne 1849-1918

Obletnice so navadno čas, ko se človek ustavi in skuša s pogledom nazaj "zajeti" minulo. Če pa gre za tako častitljiv jubilej, kot je tisoča obletnica prve omembe Solkana, potem se pred oziroma za nami odpira širok prostor, ki je obrodil raznovrstne sadove na različnih področjih življenja tega kraja. Pomenljiv del te "zgodovinske bere" prinaša na ogled razstava dokumentov iz arhivskega fonda občine Solkan, ohranjenega v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, ki jo je pripravila arhivska svetovalka Lilijana Vidrih Lavrenčič.

Razstavo si zdaj lahko ogledamo v preddverju Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, najprej pa je bila postavljena v Domu krajevne skupnosti v Solkanu, pač na mestu, na katerem nekako nadaljuje tradicijo krajevnih uprav, danes sicer znotraj novogoriške mestne občine. Odprtje razstave 19. aprila 2001 se je skoraj časovno ujelo z datumom izpred tisoč let, ko se poleg vasi, ki se v jeziku Slovanov imenuje Gorica, omenja tudi ta "jako stara vas na Goriškem" (F. Kos, Solkan v srednjem veku, v: Jadranski almanah, 1924). 28. aprila 1001 je cesar Oton III v Raveni izstavil darovnico, s katero je oglejski patriarh Iohannes (Ivan) prejel med drugim tudi polovico solkanskega kastela (castellum Siliganum). Solkan je bil v tistem času gotovo nekakšno upravno središče širšega območja, vendar pa je to prvenstvo izgubljal zaradi rastočega pomena bližnje Gorice. V nasprotju z Gorico se ni razvil v mesto in je skozi stoletja ohranil pretežno ruralen značaj, a "jaka starost" naselja je bila vendar dobra postavka za nekatere avtonomne značilnosti kraja. In ko je po burnih marčnih dogodkih sredi prejšnjega stoletja dozorel čas za izoblikovanje modernih "političnih" občin, je ta čast pripadla tudi Solkanu. Občina sicer v Solkanu ni bila popolna novost, saj je – če ne upoštevamo starodavne vaške samouprave – zaživela v modernejšem pomenu besede že v obdobju Ilirskih provinc in nato po avstrijski rekonkvisti od leta 1814 kot glavna občina (Hauptgemeinde). Ta je bila obsežnejša kakor poznejša in je poleg Solkana obsegala še Cingrof (Graffenberg) s Pristavo, Grgar, Ravnico, Trnovo z Voglarji in Kromberk z Lokami. Moderna občina pa je zaživela na temelju občinskega zakona iz leta 1849 in je poleg Solkana zajela še dve vasi (katastrski občini) – Kromberk in Loke. Do konca življenja cesarstva se obseg občine ni spremenil. Tudi italijanska oblast je nekaj časa ohranjala avstro-ogrsko občinsko mrežo, a je začela kmalu omejevat avtonomijo, leta 1927 pa je bila izvedena komasacija občin, s čemer je bilo več manjših občin združeno v eno. V našem primeru so bile občine Solkan, Gorica, Ločnik, Podgora, Štandrež, Šempeter in Vrtojba združene v eno samo centralizirano goriško občino.

Iz razstavljenega kataloga (avtorica nam bo zapuščino solkanske občinske pisarne v letih 1849–1927, torej v celotnem obdobju delovanja občine, natančneje predstavila v Zborniku ob tisoči obletnici prve omembe kraja z naslovom Jako stara vas na Goriškem je Solkan) izvemo, da je arhivski fond občine Solkan v letih 1849-1918 precej skromen (štiri arhivske škatle in dve mapi), posebno starejših dokumentov je malo. Večje število spisov se je ohranilo iz obdobja po letu 1900, vendar to število nikoli ne preseže desetine vsega nastalega v solkanski pisarni. Domnevno je bilo mnogo izgubljenega med prvo svetovno vojno, ko se je vsaj del arhiva moral skupaj z županstvom zaradi frontne linije seliti (Šturje pri Ajdovščini, Bloke pri Cerknici). Arhiv je po drugi svetovni vojni najprej našel pot v Goriški muzej v Kromberku, ob ustanovitvi Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici leta 1972 pa je končno pristal v tej ustanovi. V zadnjem desetletju so tudi fotokopirali in mikrofilmali pomembnejše gradivo solkanskega občinskega fonda 1918-1927, ki ga sicer hrani Državni arhiv v Gorici.

Jezik občinske uprave je bil glede na najstarejše ohranjene dokumente najprej nemški, nato pa ves čas stare Avstrije slovenski (najstarejši ohranjeni dokument občinskega arhiva v slovenščini je iz leta 1870, ko je bil na čelu starešinstva, to je občinskega odbora, župan Matija Doljak). Slovensko podobo občine so praviloma upoštevale tudi nadrejene upravne enote. Ohranjena je tudi podoba občinskega žiga z napisom "Županstvo v Solkanu" in od devetdesetih let 19. stoletja s šesterokrako zvezdo v sredini.

75 skrbno izbranih razstavljenih dokumentov fonda občine Solkan sledi kronološkemu kriteriju. Razstavna pot nas na sedemnajstih panojih popelje od planinske skice Svete Gore iz leta 1844 in prvega ohranjenega dopisa solkanskega občinskega urada (z dne 11. 8. 1859) do dokumentov, nastalih kmalu po koncu velike vojne. Avtoričin izbor upošteva izpovedno raznolikost dokumentov – ti pripovedujejo tako o načinu delovanja občinske pisarne, menjavi županov in občinskih predstavnikov ter občinskih stikih z višjimi upravnimi instancami, kakor tudi o raznolikem vsakdanjem življenju v občini, ki so ga usmerjali tudi pomembni dogodki v državi in svetu. Poleg dopisov, računov, blagajniških dnevnikov, zapisnikov sej starešinstva, poročil, oglasov, prošenj in podobnega imamo na ogled tudi slikovno gradivo (razglednice Solkana in Svete Gore) ter načrte nekaterih solkanskih nepremičnin. Pred nami oživi mnogo prebivalcev Solkana, Kromberka in Lok in drugih krajev, predvsem tisti, ki so bili neposredno povezani z delovanjem solkanskega županstva od prvega župana Johanna Bartolomei naprej, pa tudi drugi, ne le v seznamu davkoplačevalcev in volilnem imeniku, ampak tudi v drugih vlogah. Zapisovalci raznih dokumentov so bili

Vijera glava				
Janez Terpiš h. št. 87. od Oddete			1. glava	
Vijera glava in Modrasa				
Anton Doljak toni bomba			2 glava	
Josip Klemenčič			"	
Modrasa Glava			1 glava	
Lorenčič Anton 12. / 12.			1 vijera	
Janez Terpiš h. št. 87. od Oddete			1 glava	
Prebernič Janez			"	
Anton Lorenčič 19. / 19.			1 "	
<u>Solkani</u>				
leta 1910 in 1911. v občini Solkan				
po bitih strupenih kač:				
1910.	1. Terpiš Janez in Solkan h. št. 87		2 gad	
	2. Doljak Anton, Toni bomba in Solkana		1 " 1 mod	
	3. Klemenčič Josip in Solkan h. št. 128		" 1 "	
	4. Lorenčič Anton " " 141		2 " "	
	5. Prebernič Janez " " 128		1 " "	
			6 gad 2 mod	
1911.	18/5 Prebernič Janez	128		1 "
	13/5 Jurj, Kristof	125		1 "
	16/6 Kralj, Stefan	131	1 "	" "
	28/6 Lurmil Stefan	182	1 "	" "
			8	4
Solkani 1911.				

Seznam Solkancev, ki jih je občina predlagala, da prejmejo nagrado za ubite strupene kače v letih 1910 in 1911. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Občina Solkan, t. e. 4, a. e. 38, št. 705.

med drugimi - sam cesar Franc Jožef, ki se zahvaljuje za voščilo za god leta 1908, kromberški vikar in skladatelj Vinko Vodopivec s prošnjo za denarno pomoč pri ureditvi pevske sobe, dr. Henrik Tuma s predavanjem o alkoholizmu, odvetnik dr. Alojzij Franko, voditelj ljudske šole v Solkanu, Fr. Bajt in njegovi učbenikov potrebni učenci, lastnik mlina v Solkanu Oddone Lenassi, ki se je skupaj z drugimi hotel preizkusiti v avtomobilskem prevažanju oseb na progi Solkan - Gorica; trgovci in obrtniki, na primer solkanski mizarji z mizarškimi delavnicami, kmetje, ki so morali poročati o stanju živine in prenašati tegobe naravnih nesreč, denimo hude toče leta 1913, delavci, ki so dobili zaposlitev pri graditvi železnice skozi Solkan, vojaki, ki jih je v te kraje prinesla vojna vihra, krčmarji in tamburaši, ki so očitno preveč pogledali v kozarec, in celo "občinski prvaki" v ubijanju strupenih kač...

Vojko Pavlin

Slovenska pomlad na Goriškem 1987-1991

V mesecu juniju, ob deseti obletnici osamosvojitve Slovenije, je bila v razstavnih prostorih trgovskega centra Mercator v Novi Gorici na ogled razstava izbranih dokumentov iz arhivskih fondov in zbirk Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici z naslovom Slovenska pomlad na Goriškem 1987-1991. Avtorja razstave in kataloga sta Jurij Rosa in Vlasta Tuš, arhivska svetovalca Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, tehnična dela pa je opravil Dušan Jurca.

Namen razstave ni bil na dolgo in analitično pristopiti k dogajanju ob osamosvajanju Slovenije, marveč na dogodke opozoriti z eksponati, se jih spomniti in jim po desetih letih znova vliti nekaj svežine.

Avtorja sta za razstavo uporabila izključno dokumentacijo Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, ki pa je še sorazmerno skromna. Gradiva za to postavitev nista iskala po terenu, hkrati pa tudi nista zbirala časopisnih virov ali pa podatkov iz že obsežne literature, ki je

Krajevna skupnost KANAL
Vojkova 1
65 213 Kanal

Datum: 30. 6. 1991
Ura: 9,30
Številka: KS-1

Na podlagi navodil Izvršnega sveta SO Nova Gorica z dne 29. 6. 1991 Krajevna skupnost Kanal objavlja naslednja

NAVODILA IN NALOGE:

1. Organizirana je dežurna služba Krajevne skupnosti v Gasilskem domu Kanal na Gradnikovi ulici, telefon 51-061. Na tem naslovu evidentiramo prostovoljce za Teritorialno obrambo, za enote Milice.
2. Svoje podatke naj pustijo na tej dežurni službi tisti, ki so pripravljeni dati kri.
3. Javijo naj se krajanji, ki bi lahko opravljali kurirsko službo.
4. Vsak pojav sumljivih oseb v vašem okolju javite dežurnemu centru, Milici ali Teritorialni obrambi.
5. V primeru prihoda okupatorske vojske naj se odstranijo kašipoti.
6. Civilnim osebam je strogo prepovedano zadrževanje na kraju vojaških dogodkov.
7. Odsvetovano je organiziranje odporiških enot izven Milice ali Teritorialne obrambe.
8. Izogibajte se dejanjem, ki bi pomenila kršitev premirja.
9. Potujte samo v nujnih primerih in to po vnaprejšnjem zagotovitvi, da je pot varna.
10. Preprečiti je potrebno sleherni nestrpnost do krajanov druge narodnosti.
11. Za boljše informiranje krajanov bo občasno oddajala kanalska televizija, izobešeni bodo plakati in sporočila.

V upanju na čimprejšnjo normalizacijo nastalega položaja vas lepo pozdravljam

Predsednik KS KANA
Miran Ipavec

Navodila in naloge, ki jih je krajevna skupnost Kanal objavila prebivalstvu za ravnanje v času osamosvojitvene vojne, 30. junij 1991.

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, fond Krajevna skupnost Kanal, t.e. 53.

posvečena dogajanem ob osamosvajanju Slovenije.

Za prikaz dogajanja okrog osamosvajanja Slovenije je bila najbolj dobrodošla zapuščina nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, med katero je ohranjenega tudi nekaj mlajšega gradiva njihovih naslednikov, političnih združenj in strank. Drugi vir, ki sta ga avtorja uporabila, je bilo mlajše gradivo krajevnih skupnosti, ki so bile precej vključene v dogajanje

okrog osamosvajanja Slovenije. Predvsem pa moramo omeniti ozaveščene posameznike, ki so odstopili arhivsko gradivo v hrambo. Njihovi dokumenti pomenijo bogato podlago za pričujočo razstavo.

Prizadevanjem Slovencev za samostojnost bi lahko sledili skozi daljše časovno obdobje. Za to priložnost sta se avtorja le dotaknila dogajanja v umirajoči skupni državi SFRJ, in sicer dogodkov, ki so napo-

vedovali njen konec. Ob tem pa je pomemben tudi splet svetovnih dogajanj, ko se je na vzhodu Evrope sesuval sistem socializma s Sovjetsko zvezo na čelu in je padel berlinski zid.

Pri zasnovi razstave sta avtorja upoštevala kronološki tok dogodkov in hkrati poskušala zaokrožiti manjše vsebinske sklope, ki obiskovalca popeljejo skozi čas od leta 1987 do leta 1991.

Ob pomoči seznama razstavljenih dokumentov lahko dobimo prerez dogajanj, ki so sledila. Razstavljeni so predvsem dokumenti lokalnega pomena, kar pa ne pomeni, da so ti manjvredni ali zanemarljivi. Prav vsa dogajanja so bila nepogrešljiva za našo današnjo samostojnost in neodvisnost.

Razstava se začne z dokumentom, ki vsebuje razmišljanja o spremembi načina praznovanja dneva mladosti, o čemer so razpravljali tudi v mladinski organizaciji na severnem Primorskem. Tudi na Goriškem je bila 57. številka Nove revije deležna nešteti obravnave, predvsem pa obsodb zaradi političnih forumov komunistične partije in njenemu vplivu podrejenih drugih tako imenovanih družbenopolitičnih organizacij. Med razstavnimi dokumenti je tudi zapis ene od udeleženk iz naših krajev iz govorov na prireditvi za podporo četverici, ki jo je obsodilo vojaško sodišče. Z Goriškega so prihajale v Ljubljano različne pobude in podpore takratnemu slovenskemu političnemu vodstvu ter izjave, ki so izražale protest proti počasnemu reševanju tragedije rudarjev na Kosovu in proti izrabi izrednega stanja za reševanje kosovske in jugoslovanske krize.

V tem času so nastajale tudi prve politične stranke. Arhivskega gradiva večine strank ali gibanj v naši ustanovi še nimamo in tudi razstava je zaradi pomanjkanja dokumentov morda nehote spregledala kakšen dogodek, ki bi se kateremu od udeležencev slovenske pomladi na Goriškem zdel nepogrešljiv.

Avtorja opozarjata, da gradiva, ki je nastajalo pri delovanju vojaških in policijskih formacij, ne hranimo, zato dogajanj, ki so povezana z vojaškim spopadom, ne obravnavata neposredno, temveč ob pomoči dokumentacije, ki je dogajanje spremljala z drugih zornih kotov.

Razstavljenih pa je več dokumentov o nastajanju in razvoju političnega življenja na Goriškem, o prvih strankah, njihovih pripravah na prve demokratične volitve, predvidene pomladi 1990. Predvolilni boj se je zrcalil na pisanih plakatih in nekateri izmed njih so tudi razstavljeni.

Kar precej dokumentacije izpričuje, kako so potekale priprave, pa tudi neposredno opredeljevanje državljanov na plebiscitu 23. decembra 1990.

Politične stranke na Goriškem so se zaradi ozemeljskega položaja še bolj trudile, da bi javnost v Italiji seznanjale z dogodki pri nas, goriški SDZ je o tej zadevi celo pisal italijanskemu zunanjemu ministru De Michelisu.

Iz razstavljenih dokumentov izvemo podatke o načinih praznovanja ob sprejetju Deklaracije o neodvisnosti Slovenije 25. junija 1991, pa tudi nekaj zanimivih navodil različnih upravnih organov prebivalstvu, kako ravnati med vojno. Dokumentov o neposrednih spopadih nimamo, izjema so fotografski posnetki boja za mednarodni mejni prehod v Rožni dolini z dne 28. junija 1991.

Območje Goriške je tudi prispevalo svoj delež v boju za priznanje mlade države. Na razstavi je zanimiv dokaz izraza solidarnosti, ki ga je občina Medea v Italiji med vojno poslala krajevni skupnosti Vrtojba.

Razstavo spremlja manjša, 26 strani dolga publikacija. V uvodnem članku avtorja le omenita ključne dogodke, ki jih sicer razstava ne zajema, so pa nepogrešljivi, ko govorimo o slovenski pomladi.

Katalog je obogaten z objavo seznama razstavljenih dokumentov in z desetimi razstavnimi eksponati.

Avtorja prispevek v katalogu končujeta z mislijo, da bodo za večjo in obsežnejšo predstavitev tega pomembnega obdobja gotovo še priložnosti, še zlasti če se bodo imetniki gradiva odzvali na poziv in obogatili za zdaj skromno dediščino zapisov o tako pomembnih ključnih dogodkih slovenskega naroda, med katerimi so brez dvoma tudi dogodki med letoma 1987 in 1991.

Ivanka Uršič

UDK 342.26(497.4)"1963/1994"

JANEZ KOPAČ,arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Ljubljana,
Enota za Gorenjsko, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj**DRŽAVNA UREDITEV IN UPRAVNO-TERITORIALNI RAZVOJ V SLOVENIJI (1963-1994)**

Za obdobje po sprejetju jugoslovanske in republiških ustav leta 1963 je značilno, da so bili v šestdesetih letih dokončno odpravljeni okraji, njihovo vlogo pa so po večini prevzele vedno bolj pomembne občine. V tem obdobju se je z ustavo iz leta 1974 in Zakonom o združenem delu iz leta 1976 uzakonilo tudi samoupravljanje kot specifična jugoslovanska značilnost na družbenem in upravno gospodarskem področju. Vse od konca šestdesetih let pa do slovenske osamosvojitve in sprejetja nove slovenske ustave 23. decembra 1991 so se vrstile številne ustavne spremembe, ki so se na zveznem jugoslovanskem nivoju, pa tudi republiških ravneh in tako tudi v Socialistični republiki Sloveniji odražale v številnih, skoraj že nepreglednih ustavnih amandmajih. Korenite družbene spremembe v devetdesetih letih 20. stoletja, ko je razpadla tedanja SFRJ in je nastala samostojna država Republika Slovenija, so v Sloveniji konec leta 1994 povzročile zelo pomembne upravno teritorialne reforme na občinski ravni, ki so se to in v naslednjih letih izrazile v nastanku novih občin. Občine so izgubile dotedanje pretežno upravne naloge. Prevzele so jih leta oktobra 1994 ustanovljene upravne enote. Na ta način so občine postale nosilke lokalne samouprave.

UDK 347.998.85(497.4 Celje)(091)

METKA BUKOŠEK,

arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje

UPRAVNO SODIŠČE V CELJU

Čprav segajo korenine razvoja upravnega sodstva globoko v srednji vek, se je uveljavilo v takšni obliki, kot jo je skoraj v celoti prevzela Država SHS oziroma Kraljevina Jugoslavija, na tleh avstro-ogrske države leta 1873. V Kraljevini Jugoslaviji je bilo upravno sodišče ustanovljeno leta 1922, seveda z nekaj manjšimi lepotnimi popravki. Vsaka pokrajina, kasneje banovina, je dobila svoje upravno sodišče. Za Slovenijo je bilo postavljeno Upravno sodišče v Celju. Delovalo je vse do leta 1941. Po vojni ni bilo več obnovljeno. Fond ne vsebuje nobenih evidenc in je zelo slabo ohranjen. Hrani ga Zgodovinski arhiv v Celju.

UDK 94(497.4 Trbovlje)"1918/1936"

HEDVIKA ZDOVC,

arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje

PRIZADEVANJA OBČINE TRBOVLJE ZA USTANOVITEV SRESKEGA POGLARARSTVA V TRBOVLJAH

Po reorganizaciji okrajnega glavarstva Celje je bilo 22. aprila 1922 za območje sodnega okraja Laško in Radeče ustanovljeno sresko poglavarstvo Laško, ki se je leta 1929 preimenovalo v sresko načelstvo Laško. Srez je bil priključen ljubljanski oblasti. Z nastankom novega sreza je bilo treba rešiti vprašanje sedeža le-tega. Po mnenju občine Trbovlje bi moral biti sedež nove upravne oblasti v središču gospodarskega, socialnega in kulturnega življenja. Tako središče laškega sreza bi bile lahko samo Trbovlje, saj je občina štela polovico prebivalstva laškega okraja in več kot je štel celoten sodni okraj Radeče ter plačevala 80 odstotkov davka celotnega sreza. Zato je občina od leta 1921 do leta 1927 svoje zahteve večkrat izrazila v peticijah, poslanih višji oblasti v Ljubljano. Žal v svojih prizadevanjih ni bila uspešna, saj je bilo na seji oblastne skupščine z dne 29. aprila 1927 sklenjeno, da se za občino Trbovlje ustanovi politična ekspozitura, podrejena sreskemu poglavarstvu v Laškem. V prizadevanju, da bi se prihranila pot strankam s Hrastnika in okolice v Laško oziroma v Trbovlje ter zaradi stalnega naraščanja upravnih poslov sreskega poglavarstva Laško, je občina želela poleg obstoječega uradnega dne sreskega poglavarstva v Trbovljah izvesti enkrat mesečno še uradni dan v Hrastniku.

UDK 37(497.4 Maribor)"1945/1951"

JURE MAČEK,

arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

OBNOVA IN RAZVOJ ŠOLSTVA V MARIBORU MED LETOMA 1945 IN 1951

V prispevku je predstavljen razvoj šolstva v Mariboru med letoma 1945 in 1951. Za to obdobje so značilne stalne spremembe, novosti ter želja izgraditi šolski sistem po meri novih oblasti. Takoj po končani drugi svetovni vojni so se meščanske šole preoblikovale v nižje gimnazije. Nova oblast se je načeloma zavzemala za večjo dostopnost izobraževanja vsem slojem prebivalstva. Ukrepi, ki naj bi to zagotovili, pa so hkrati povzročili padec kakovosti izobraževanja. Leta 1946 je bila uvedena sedemletna šolska obveznost, ki je pomenila nazadovanje, saj je v Sloveniji že bila uveljavljena osemletna šolska obveznost. Z začetkom šolskega leta 1947/48 se je začelo postopno uvajanje sedemletk, ki pa niso zaživele in upravičile svoje vloge. Zato so se v šolskem letu 1950/51 preoblikovale v nižje gimnazije, kar je pomenilo ponovno uvajanje osemletnega obveznega šolanja.

UDK 930.253:77

JOŽE SUHADOLNIK,

arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

FOTOGRAFIJA - ARHIVSKO GRADIVO IN ARHIVSKE FOTOTEKE

V prispevku so zapisane splošne ugotovitve o fotografskem gradivu, v uvodu pa so razloženi pojmi: področje, oblikovanje in struktura ter dokumentacija zbirke. V nadaljevanju so predstavljene lastnosti, značilnosti in posebnosti fotografskega gradiva - od prevzemanja v arhiv, hranjenja, osnov in načinov urejanja s pripomočki za uporabo, osnov popisovanja in strokovne obdelave po mednarodnih standardih, do potrebe po konserviranju in restavriranju. Razloženi so pogoji dostopnosti, uporabe in izposoje, problemi okrog avtorskih pravic ter možnosti dostopa do gradiva preko računalniške mreže.

UDK 025.85:930.253

BLANKA AVGUŠTIN - FLORJANOVIČ in DARJA HARAUER,konservatorki in knjigovezinji,
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana**KONSTRUKCIJA PO MERI IZDELANE ZAŠČITE ZA HRAMBO IN RAZSTAVLJANJE ARHIVSKEGA IN KNJIŽNIČNEGA GRADIVA**

Od 16. do 27. oktobra 2000 je v Arhivu Republike Slovenije potekal tečaj z naslovom: Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo in razstavljanje arhivskega in knjižničnega gradiva, ki ga je vodil profesor Christopher Clarkson. Udeležilo se ga je enajst restavratorjev iz Arhiva Republike Slovenije in pet iz Narodne in univerzitetne knjižnice. Obravnavali smo dva glavna problema; izdelovanje zaščitnih škatel in izdelovanje zaščite za posamezne fragmente in listine. V tem tečaju smo pridobili mnoga nova znanja in izkušnje, ki so nam v pomoč pri vsakdanjem delu.

UDK 025.85

LUCIJA PLANINC, STANKA GRKMAN, NATAŠA VIŠNIKAR, TATJANA RAHOVSKY ŠULIGOJ,konservatorke in restavratorke,
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana**IZPOPOLNJEVANJE V SPECIALNIH TEHNIKAH KONSERVATORSTVA POD VODSTVOM PROF. CHRISTOPHERJA CLARKSONA**

V prispevku so uvodoma predstavljeni do sedaj izvedeni štiri seminarji, v nadaljevanju pa je podrobno opisan potek ene od obravnavanih tem v sklopu četrtega seminarja, ki se nanaša na vpenjanje dvodimenzionalnih pergamentnih objektov.

UDK 659.444:930.251(497.4 Nova Gorica)

VLASTA TUL,

arhivska svetovalka, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica

ZAPISI PRETEKLOSTI BOGATIJO NAŠO PRIHODNOST

Za 19. zborovanje Arhivskega društva Slovenije oktobra 2000 smo v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici pripravili 20-minutno predstavitevno videokaseto. Nastala s pomočjo etnologinje iz Goriškega muzeja in lokalne televizije VI-TEL, namenili pa smo jo predstavitvi naše dejavnosti širši javnosti in šolskim skupinam. Članek podrobneje obravnava postopek njene priprave in izvedbo samo.

UDK 929 Karbonarij G.

SVETLANA ROMANOVNA DOLGOVA,vodja oddelka za uporabo in objavljjanje gradiva,
Ruski državni arhiv starih spisov, B. Pirogovskaja 17, RU-119817 Moskva**DOKTOR GREGOR KARBONARIJ V MOSKVI**

Prispevek predstavlja nekatere slovenski javnosti doslej neznane vire o prihodu zdravnika Gregorja Karbonarija (Voglarja) v Moskvo leta 1690 in o njegovih stikih z ruskimi oblastmi do leta 1700. Gradivo hrani Ruski državni arhiv starih spisov v treh fondih, v katerih se nahajajo zadeve, povezane s prihodom in bivanjem tujih zdravnikov v Rusiji.

Ruska carja Ivan in Peter sta se na rimsko-nemškega cesarja Leopolda I. po letu 1683 večkrat obrnila s prošnjo, naj pošlje zdravnike, ki bi skrbeli za zdravje carske družine in nadzirali carske lekarne. Med kandidati se je takoj znašel tudi Karbonarij, vendar so odhod zavirale nejasnosti glede letne plače, dolga pot in plačilo stroškov zanjo. Karbonarij je moral predložiti potrdila o ustrezni izobrazbi, razvidno pa je tudi, da je bil za nalogo posebej primeren zaradi znanja jezikov (predvsem slovanskih). Proti Moskvi se je odpravil konec leta 1688, a je tja zaradi boleznih in nekaterih drugih neznanih vzrokov prispel šele februarja 1690. Težave pa je imel tako s povrnitvijo potnih stroškov, z zaostajanjem izplačil plače, kot tudi dodelitvijo ustreznega stanovanja.

UDK 930.253:811.163.6"17"

BORIS GOLEC,doc. dr., Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana**IZ ZGODOVINE PISARNIŠKE SLOVENŠČINE V 1. POLOVICI 18. STOLETJA**

Vsi predstavljeni slovensko pisani dokumenti, razen enega iz Nadškofijskega arhiva Ljubljana, so shranjeni v dveh zbirkah in dveh fondih osrednjega državnega arhiva. Z vsebinskega in oblikovnega stališča velja poudariti naslednje posebnosti. Tri sodne prisege niso toliko zanimive po vsebini kolikor po tem, kdo prisega oziroma pred katero sodno instanco. Tako srečamo prisego treh deželnih svobodnikov o vsebini ustne oporoke soproge njihovega stanovskega kolega, nadalje prisego kranjskih zidarjev, ki so po sklenitvi beograjskega miru 1739 podirali tamkajšnjo trdnjavo, ter prisego kmečke ženske o uživanju nekega zemljišča, ki se je, pomenljivo, znašla med spisi plemiškega, tj. kranjskega ograjnega sodišča. Poleg tega so se vse tri prisege ohranile zgolj v konceptu, brez uradnega podpisa in pečata. Pri opisih deželskosodnih meja velja posebej opozoriti na njihovo kontinuiteto pri gospostvu Ortnek, izpričano vsaj od srede 17. stoletja. V opisu meja blejskega deželskega sodišča pritegne pozornost doslej po vsej verjetnosti najstarejša znana omemba Triglava v kakšnem izključno slovenskem besedilu, le-to pa ima, tako kot tudi potek meja turjaškega sodišča, vzporednico v nemški različici.

Vsak po svoje sta zanimiva tudi dokumenta tretjega tematskega sklopa. Obrazec izobčenja kršiteljev reda v samostanu mekinjskih klaris je prevod iz latinščine in primerljiv s tremi starejšimi predhodniki iz druge polovice 17. stoletja. Slovenska naslovitev v obliki zmerljivke "ljubeznivi pankrt" v zasebnem pismu plemiča meščanu pa odkriva doslej neznano funkcijo pisne slovenščine, vredno sodnega procesa zaradi žalitve časti.

Splošni vtis o jezikovno-črkopisni podobi se sicer povsem ujema z že znanimi primerki uradovalne slovenščine pred razsvetljenstvom. Ob bolj ali manj izrazitih narečnih potezah je opazna predvsem črkopisna nedoslednost, bolj plod improviziranja kakor posnemanja bohoričice sočasnih redkih slovenskih tiskov. Le-tej je iz razumljivih razlogov daleč najbližji edini tekst cerkvene proveniencije. V tem pogledu praktično ni opaziti napredka glede na slovenščino uradnih dokumentov iz 17. stoletja, ki je po knjižni produkciji v slovenskem jeziku sicer najbolj sušno stoletje.

UDK 791.43:908(497.4 Trbovlje)

JANEZ RUS,

študent etnologije in kulturne antropologije, Filozofska fakulteta,
Trg Franca Fakina 2a, SI-1420 Trbovlje

TRBOVLJE NA FILMSKIH ZAPISIH

V prispevku sem z etnološkega vidika obravnaval filmske zapise profesionalne produkcije, ki pričujejo o ljudeh v Trbovljah ali o mestu samem. Zanimali so me tematika zapisov, žanrski pristopi in narativne sheme. Temeljna vira sta bila Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije in TV Slovenija. Spisek filmskih zapisov šteje 35 enot. Tematiko zapisov sem analiziral pri vseh enotah, žanrske pristope sem podrobneje analiziral pri osmih enotah, narativne sheme pa pri petih. Obravnavani filmski zapisi Trbovlje predstavljajo predvsem kot industrijsko in rudarsko mesto – tematika, ki se najpogosteje pojavlja na zapisih, je namreč rudarstvo in industrija. Prva je navzoča štirinajstkrat, druga pa desetkrat. Nobena izmed enot pa se ne nanaša na šege. Iz analize filmskih zapisov sem sklepal, da imajo Trbovlje poseben status v Sloveniji, ki se kaže skozi filmane tematike.

UDK 334.73(497.4)"1945/1946"

SLAVICA TOVŠAK,

mag., direktorica, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

POLITIČNI POGLED NA ZADRUŽNIŠTVO V LETIH 1945-1946

Eden izmed vidikov, ki so vplivali na razvoj in usmeritev zadružništva v prvem povojnem obdobju, je bila prav gotovo politična usmeritev, zasidrana v idejah tedanjega slovenskega oziroma jugoslovanskega vodstva. Splošna politična ocena, ki je bila javnosti predstavljena tudi v številnih govorih in zapisih, je bila zadružništvu naklonjena. Predstavljalo je celo enega izmed pomembnih segmentov gospodarskega razvoja, zato si je zagotovila vodilno vlogo v najpomembnejših odločitvah tudi partijska struktura od najnižjih partijskih celic do organov centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije.

UDK 336.722(497.4 Fram)

EMICA OGRIZEK,

arhivska svetovalka, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

POSOJILNICA V FRAMU IN NJENO ARHIVSKO GRADIVO

Prispevek predstavlja Posojilnico v Framu in njeno arhivsko gradivo, v katerem se lahko najdejo podatki o njej. Poleg gradiva v fondu Posojilnice v Framu je predstavljeno še gradivo, ki ga vsebuje zadružni register v fondu Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941. Na podlagi tega gradiva je predstavljen razvoj kreditne zadruge, podeželske zadruge Schulze - Delitschevega tipa od nastanka leta 1892 do likvidacije leta 1947.

UDK 930.253.4:929 Priol J.

SUZANA ČEH,

arhivistka, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

OSEBNI FOND PROF. JOSIPA PRIOLA

Profesor Josip Priol je bil dobrih 30 let pedagog in vzgojitelj dobrih sadjarjev ter pisec, ki je obogatil našo strokovno literaturo. Kot ravnatelj in profesor Srednje vinarske in sadjarske šole (1929-1946) in kot prvi ravnatelj Inštituta za sadjarstvo Maribor (1946-1953) je organiziral številne poskuse in raziskovanja zlasti na področju zaščite sadnega drevja in vinske trte. V Sloveniji je populariziral škropljenje, pomlajanje, precepljanje, gnojenje, zadružništvo in intenzivnejšo oskrbo sadnega drevja na sploh. Dolga leta je bil predsednik Sadjarskega in vinarskega društva za Slovenijo in redni sodelavec številnih glasil. Rezultate svojega dela je objavljaval v najrazličnejših revijah in časopisih, zbornikih in glasilih.

MOHORJEVA D R U Ź B A C E L J E

Uprava, knjigarna: p.p. 150, 3001 Celje, Prešernova 23, Celje,
tel. 03/54484047; fax: 03/5442782

Uredništvo: p.p. 4445, 1001 Ljubljana, Resljeva 11, Ljubljana,
tel., fax: 01/4344818-19

marginalija

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.

2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; tel. (01) 24 14 200. Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- Prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: na disketi (ime datoteke – file naj bo ime in priimek avtorja) in odtisnjeni na papir (razmak 1,5 vrstice).
- Obseg prispevkov za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* naj razen v izjemnih primerih ne presega 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- Razprave in članki za prve tri rubrike morajo obvezno vsebovati povzetek v obsegu do 20 vrstic.
- Opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani. Celoten naslov citata naj bo le v prvi navedbi, nato okrajšano.
- Ob povzetku oziroma na koncu prispevka naj avtor napiše svoje ime in priimek, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko, št. bančnega računa ter davčno številko.
- Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa. Podnapisi z navedbo nahajališča vira naj bodo priloženi na posebnem listu. Avtor naj v besedilu nakaže, kam sodi posamezna slika.
- Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture opravi uredništvo.
- Prispevkov ne vračamo; o zavrnjenih prispevkih avtorje obvestimo.
- Avtorje prosimo, da zgornja navodila upoštevajo. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.

Ljubljana, 27. 09. 2001

Uredništvo Arhivov